

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ МИНИСТРЛІГІ
MINISTRY OF AGRICULTURE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
МИНИСТЕРСТВО СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

ҚАЗАҚ АГРАРЛЫҚ-ӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНІНІҢ ЭКОНОМИКАСЫ ЖӘНЕ
АУЫЛДЫҚ АУМАҚТАРДЫ ДАМУ ТҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫ
KAZAKH RESEARCH INSTITUTE OF ECONOMY OF AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX
AND RURAL DEVELOPMENT

КАЗАХСКИЙ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ ЭКОНОМИКИ
АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА И РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

ISSN 2708-9991 (Online)
ISSN 1817-728X (Print)
DOI: 10.46666

Аграрлық нарық проблемалары

ТЕОРЕТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ

№ 3
ШІЛДЕ – ҚЫРКҮЙЕК

Problems of AgriMarket

THEORETICAL AND SCIENTIFIC-PRACTICAL JOURNAL

№ 3
JULY – SEPTEMBER

Проблемы агрорынка

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

№ 3
ИЮЛЬ – СЕНТЯБРЬ

ЖУРНАЛДЫҢ МЕРЗІМДІЛІГІ – ЖЫЛЫНА 4 РЕТ
JOURNAL PUBLISHING FREQUENCY – 4 TIMES YEAR
ПЕРИОДИЧНОСТЬ ЖУРНАЛА – 4 РАЗА В ГОД

АЛМАТЫ
2024

Журнал туралы

Журнал 1994 жылдан шығады.

"Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты" ЖШС (ҚазАӨКЭ және ААД ҒЗИ) "Аграрлық нарық проблемалары" теориялық және ғылыми-практикалық журналының құрылтайшысы болып табылады

8 (727) 245 36 20;

8 (727) 245 35 87

e-mail: kazniapk@mail.ru; <http://www.jprra-kazniapk.kz>

Журнал Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде тіркелген. 1999 жылғы 11 ақпандағы № 1327 бұқаралық ақпарат құралын тіркеу туралы куәлік

Мерзімді баспасөз басылымын, ақпараттық агенттікті және желілік басылымды қайта есепке қою туралы куәлігі Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен берілген, 24.08.2020 ж. № KZ49VPY00026113 Ақпарат комитеті.

Жазылу индексі 76006 "Қазпошта" АҚ. 13.02.2018ж. № 249900-1018-5750 шарты.

Журнал ҚР Ғылым және жоғары білім Министрлігінің ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету Комитеті ұсынған, "Экономикалық ғылымдар" бағыты бойынша қауымдастырылған профессор және профессор ғылыми атақтарын, PhD ғылыми дәрежесін алу үшін ғылыми қызметтің негізгі нәтижелерін жариялау үшін ұсынылатын басылымдар тізбесіне енгізілген (ҚР Білім және ғылым Министрлігі білім және ғылым саласындағы бақылау Комитетінің 28.01.2021ж. № 52, 08.06.2021ж. № 471 бұйрықтары).

Редакциялық кеңестің құрамына шетелдік ғалымдар да кіреді, бұл ғылыми саладағы отандық зерттеушілердің өзара іс-қимылының ақпараттық кеңістігін кеңейтуге мүмкіндік береді.

Журнал ISSN (Юнеско, Париж қ., Франция) сериялық басылымдарды тіркеу жөніндегі Халықаралық орталығында тіркелген, журналға нөмір берілген

ISSN 1817-728X (Print)

ISSN 2708-9991 (Online)

Журналда жарияланатын мақалаларға CrossRef арқылы DOI объектісінің сандық сәйкестендіргіші берілген.

Мақалаларды ұсыну және рецензиялаудың онлайн жүйесі әзірленген. Мақаланы онлайн режимде беру үшін мына мекен-жайға өту қажет: <http://www.jprra-kazniapk.kz>, мақаланы беру ережелерімен және сайтқа рецензиялармен және мақаланы рәсімдеу бойынша авторларға арналған нұсқаулықпен танысу.

Плагиатқа лицензиялық тексеру жүйесі қолданылады.

Іздеу жүйесі жұмыс істейді.

Журналдың қол жетімділігі – журнал оның мазмұнына тікелей, жалпыға қол жетімділікті қамтамасыз етеді.

Журналдың мерзімділігі – жылына 4 рет.

Индекстеу:

- * eLIBRARY.RU — Ресей ғылыми ақпараттық-талдау порталы
- * Ресейлік ғылыми дәйексөз индексі (РҒДИ). 01.12.2015 ж. № 788-12/2015 шарты. РҒДИ журналдың екі жылдық импакт-факторы, барлық дереккөздерден 2019 жылға сілтемелерді ескере отырып – 0,592.
- * Бірыңғай электронды кітапхана, Қазақстан
- * Қазақстандық дәйексөз базасы. Шарт 3 жылға тұрақты түрде жасалады, соңғысы 20.06.2019ж. № 8. ҚДБ-ында 2017ж. журналдың импакт-факторы – 0,710.
- * ResearchGate
- * Semantic Scholars

About the journal

The journal has been published since 1994

The founder of theoretical and scientific-practical journal "Problems of AgriMarket" is the LLP "Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development" (KazRIE AIC and RD)

8 (727) 245 36 20;

8 (727) 245 35 87

e-mail: kazniapk@mail.ru; <http://www.jprra-kazniapk.kz>

The journal is registered in the Ministry of Culture, Information and Public Accord of the Republic of Kazakhstan. Mass media registration certificate No. 1327 dated February 11, 1999.

The certificate of re-registration of a periodical, news agency and network publication is issued by the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan, Information Committee No. KZ49VPY00026113 dated 08.24.2020

Subscription index 76006 in Kazpost JSC. Contract No.249900-1018-5750 dated 13.02.2018.

The journal is included into the List of publications recommended by the Committee for Quality Assurance in the Field of Science and Higher Education of the Ministry of Science and Higher Education of the RK for publication of the main results of scientific activity for the Ph.D degree, academic titles of associate professor and professor in the area of "Economic Sciences" (orders of the Committee for Control in the Field of Education and Science of the Ministry of Education and Science of the RK No. 52 dated 28.01. 2021, No. 471 dated 08.06. 2021).

The Editorial Board includes scientists from foreign countries, which makes it possible to expand the information space for interaction of domestic researchers in scientific field.

The journal is registered at the International Center for Registration of Serials ISSN (UNESCO, Paris, France), the journal has been assigned a number

ISSN 1817-728X (Print)

ISSN 2708-9991 (Online)

Articles published in the journal are assigned a DOI digital object identifier through CrossRef.

Online system for submitting and reviewing of articles has been developed. To submit an article online, you should use the link: <http://www.jprra-kazniiapk.kz>, familiarize yourself with the Rules for submitting an article and reviews to the site and the Guide for authors on article formatting.

A licensed plagiarism checker system is used.

The search engine is working.

Journal availability - the journal provides direct, public access to its content.

Journal Publishing Frequency – 4 times year.

Indexing:

- * eLIBRARY.RU – Russian scientific information and analytical portal

- * Russian Science Citation Index (RSCI). Contract No. 788-12/2015 dated 01.12.2015. Two-year impact factor of the journal in the RSCI, taking into account citations from all sources for 2019 – 0,592

- * United Electronic Library, Kazakhstan

- * Kazakhstan citation base. The contract is concluded permanently for 3 years, last No. 8 dated 20.06.2019.

Impact factor of the journal in the KCB for 2017 – 0,710.

- * ResearchGate

- * Semantic Scholars

О журнале

Журнал издается с 1994г.

Учредителем теоретического и научно-практического журнала «Проблемы агрорынка» является ТОО «Казахский научно-исследовательский институт экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий» (КазНИИЭ АПК и РСТ)

8 (727) 245 36 20; 8 (727) 245 35 87

e-mail: kazniiapk@mail.ru; <http://www.jprra-kazniiapk.kz>

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан. Свидетельство о регистрации средства массовой информации № 1327 от 11 февраля 1999г. Свидетельство о постановке на переучет периодического печатного издания, информационного агентства и сетевого издания выдано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан, Комитет информации № KZ49VPY00026113 от 24.08.2020
Подписной индекс 76006 в АО «Казпочта». Договор № 249900-1018-5750 от 13.02.2018г.

Журнал включен в Перечень изданий, рекомендуемых Комитетом по обеспечению качества в сфере науки и высшего образования Министерства науки и высшего образования РК для публикации основных результатов научной деятельности на соискание ученой степени Ph.D, ученых званий ассоциированного профессора и профессора по направлению «Экономические науки» (приказы Комитета по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки РК №52 от 28.01.2021г., №471 от 08.06.2021г.).

В состав Редакционного совета входят ученые стран зарубежья, что позволяет расширять информационное пространство взаимодействия отечественных исследователей в научной сфере.

Журнал зарегистрирован в Международном центре по регистрации сериальных изданий ISSN (Юнеско, г. Париж, Франция), журналу присвоен номер

ISSN 1817-728X (Print)

ISSN 2708-9991 (Online)

Статьям, публикуемым в журнале, присваивается цифровой идентификатор объекта DOI посредством CrossRef.

Разработана онлайн система подачи и рецензирования статей. Для подачи статьи в режиме онлайн перейдите по адресу: <http://www.jprra-kazniiapk.kz>. Пожалуйста, ознакомьтесь с Инструкцией подачи статьи и рецензий на сайт и Руководством для авторов по оформлению статьи.

Используется лицензионная система проверки на плагиат.

Работает поисковая система.

Доступность журнала – журнал предоставляет непосредственный открытый доступ к своему контенту.

Периодичность журнала – 4 раза в год.

Индексация:

- * eLIBRARY.RU – российский научный информационно-аналитический портал

- * Российский индекс научного цитирования (РИНЦ). Договор № 788-12/2015 от 01.12.2015г. Двухлетний импакт-фактор журнала в РИНЦ с учетом цитирования из всех источников за 2019г. - 0,592

- * Единая электронная библиотека, Казахстан

- * Казахстанская база цитирования. Договор заключается постоянно на 3 года, последний № 8 от 20.06.2019г. Импакт-фактор журнала в КБЦ за 2017г. - 0,710.

- * ResearchGate

- * Semantic Scholars

Редакциялық кеңестің құрамы

Бас редакторы **Базархан РҮСТЕМБАЕВ**

экономика ғылымдарының докторы, профессор, ҚР АШҒА академигі,
Басқарма Төрағасы

Қазақ АӨК экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ФЗИ, Алматы, Қазақстан
Scopus ID: h-индекс 2

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57194520623>; <https://orcid.org/0000-0002-0523-5648>

Бас редактордың орынбасары **Ғалия ӘКІМБЕКОВА**

экономика ғылымдарының докторы, профессор, ҚР АШҒА академигі,
ғылым және енгізу жөніндегі Басқарма Төрағасының орынбасары

Қазақ АӨК экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ФЗИ, Алматы, Қазақстан
Scopus ID: h-индекс 2

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56195220400>; <https://orcid.org/0000-0003-1564-8953>

Редакциялық кеңестің мүшелері:

Vilma ATKOČIŪNIENĖ, Doctor of Economics, Professor, Business and Rural Development Research Institute, Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania; Scopus ID: h-индекс 5; Web of Science Researcher ID: h-индекс 5
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56527198800>; <https://www.webofscience.com/wos/author/record/3769174>; <https://orcid.org/0000-0001-6908-9339>

Михаил ВЕСЕЛОВСКИЙ, экономика ғылымдарының докторы, профессор, «Басқару» кафедрасының меңгерушісі, А.Леонов атындағы Технологиялық университет, Королев, Ресей; Scopus ID: h-index 13; Web of Science Research ID: h-индекс: 5
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56087785600>; <https://www.webofscience.com/wos/author/record/1075445>; <https://orcid.org/0000-0002-1078-3235>

Maryline FILIPPI, Doctor of Economics, Professor, Bordeaux Sciences Agro and National Research Institute of Agriculture, Food and the Environment (INRAE), Paris, France; Scopus ID: h-индекс 7; Web of Science Researcher ID: h-индекс 6
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=7202268564>; <https://www.webofscience.com/wos/author/record/2015861>; <https://orcid.org/0000-0002-9323-1347>

Przemysław LEŃ, Ph.D, Associate Professor, Rzeszow University of Technology, Rzeszow, Poland; Scopus ID: h-индекс 13; Web of Science Researcher ID: h-индекс 13; <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57190441500>; <https://www.webofscience.com/wos/author/record/1377236>; <https://orcid.org/0000-0003-0810-9986>

Norsida BINTI MAN, Ph.D, Associate Professor, Department of Agricultural Technologies, Faculty of Agriculture, University Putra, Serdang, Malaysia; Scopus ID: h-индекс 9; Web of Science Researcher ID: h-индекс 5
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=35435758400>; <https://www.webofscience.com/wos/author/record/29441098>; <https://orcid.org/0000-0001-6639-6720>

Rasa MELNIKIENĖ, Doctor of Economics, Professor, Deputy Director of the Lithuanian Centre for Social Sciences, Head of the Institute of Economics and Rural Development, Principal Researcher, Vilnius, Lithuania; Scopus ID: h-индекс 7
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57041357400>; <https://orcid.org/0000-0003-4033-3187>

Азык ОРОЗОНОВА, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, «Экономика» бағдарламасының жетекшісі, Ж.Баласағұн атындағы Қырғыз ұлттық университеті, Бішкек, Қырғызстан; Scopus ID: h-index 5; Web of Science Research ID: h-индекс 2
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57220182273>; <https://www.webofscience.com/wos/author/record/1844235>; <https://orcid.org/0000-0001-6877-7674>

Иван САНДУ, экономика ғылымдарының докторы, профессор, АӨК ғылыми-техникалық дамуының экономикалық мәселелері бөлімінің меңгерушісі, аграрлық экономика және ауылдық аумақтарды әлеуметтік дамыту Федералды ғылыми орталығы-Бүкілресейлік ауыл шаруашылығы экономикасы ғылыми-зерттеу институты, Мәскеу, Ресей; Scopus ID: h-индекс 6; Web of Science Researcher ID: h-индекс 3
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56019631800>; <https://www.webofscience.com/wos/author/record/160363>; <https://orcid.org/0000-0002-1520-7173>

Александр СЁМИН, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Ресей ғылым академиясының академигі, «Әлемдік экономика және сыртқы экономикалық қызмет» кафедрасының профессоры, Орал мемлекеттік экономикалық университеті, бас директордың орынбасары, Орал экономикалық қауіпсіздік және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты, Екатеринбург, Ресей; Scopus ID: h-index 6; Web of Science Research ID: h-индекс 2
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56286045500>; <https://www.webofscience.com/wos/author/record/414955>; <https://orcid.org/0000-0001-8270-2257>

Бағлан АЙМУРЗИНА, экономика ғылымдарының докторы, Экономика жоғары мектебінің профессоры, Астана халықаралық университеті Астана, Қазақстан; Scopus ID: h-index 5; Web of Science Research ID: h-индекс 1
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56646411600>; <https://www.webofscience.com/wos/author/record/1400838>; <https://orcid.org/0000-0003-2652-7989>

Бауыржан ЕСЕНГЕЛЬДИН, экономика ғылымдарының докторы, профессор, ғылыми жұмыстар жөніндегі проректор, Margulan University, Павлодар, Қазақстан; Scopus ID: h-индекс 6
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55683958400>; <https://orcid.org/0000-0003-4155-3616>

Тлектес ЕСПОЛОВ, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы ауыл шаруашылығы ғылымдары Академиясының Президенті, Алматы, Қазақстан; Scopus ID: h-индекс 5
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55536713100>; <https://orcid.org/0000-0002-5202-5037>

Данияр ҚАЛДИЯРОВ, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Илияс Жансүгірова атындағы Жетісу университетінің Құқық және экономика жоғары мектебінің профессоры, Талдықорған, Қазақстан; Scopus ID: h-индекс 7 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56127906700>; <https://orcid.org/0000-0002-0181-2962>

Жанарыс РАЙЫМБЕКОВ, экономика ғылымдарының докторы, «Экономика және кәсіпкерлік» кафедрасының профессоры, Еуразия Ұлттық университеті, Астана, Қазақстан; Scopus ID: h-index 5; Web of Science Researcher ID: h-index 3 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55735708800>; <https://www.webofscience.com/wos/author/record/1673707>; <https://orcid.org/0000-0002-4292-6966>

Римма САФИЕВА, экономика ғылымдарының докторы, доцент, «Қаржы және есеп» кафедрасының доценті, Эль-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан; Scopus ID: h-индекс 5; Web of Science Researcher ID: h-индекс 4 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55916782100>; <https://www.webofscience.com/wos/author/record/57877464>; <https://orcid.org/0000-0002-5150-4132>

Әзімхан САТЫБАЛДИН, экономика ғылымдарының докторы, профессор, бас ғылыми қызметкер, «Экономиканы институционалдық дамыту» бөлімінің меңгерушісі, ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің Экономика институты, Алматы, Қазақстан; Scopus ID: h-index 7; Web of Science Researcher ID h-индекс 4 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57204163982>; <https://www.webofscience.com/wos/author/record/2014554>; <https://orcid.org/0000-0001-7421-4472>

Шолпан СМАҒҰЛОВА, экономика ғылымдарының докторы, «Қаржы және есеп» кафедрасының профессоры, К. Сағадиев атындағы Халықаралық Бизнес Университеті, Алматы, Қазақстан; Scopus ID: h-index 5; <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56132234200>; <https://orcid.org/0000-0001-5485-4018>

Фая ШУЛЕНБАЕВА, экономика ғылымдарының докторы, профессор, «Кадастр» кафедрасының профессоры, С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана, Қазақстан; Scopus ID: h-индекс 5 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57195486369>; <https://orcid.org/0000-0002-7203-976X>

Composition of the editorial board

Chief Editor

Bazarkhan RUSTEMBAYEV

Doctor of Economics, Professor, Academician of the AAS RK,
Chairman of the Management Board
Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development,
Almaty, Kazakhstan
Scopus ID: h-индекс 2

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57194520623>; <https://orcid.org/0000-0002-0523-5648>

Deputy Chief Editor

Galiya AKIMBEKOVA

Doctor of Economics, Professor, Academician of the AAS RK,
Deputy Chairperson of the Board on Science and Implementation
Kazakh Research Institute of Economy of Agri-Industrial Complex and Rural Development,
Almaty, Kazakhstan
Scopus ID: h-index 2

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56195220400>; <https://orcid.org/0000-0003-1564-8953>

Members of the editorial board:

Vilma ATKOČIŪNIENĖ, Doctor of Economics, Professor, Business and Rural Development Research Institute, Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania; Scopus ID h-индекс 5; Web of Science Researcher ID: h-индекс 5 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56527198800>; <https://www.webofscience.com/wos/author/record/3769174>; <https://orcid.org/0000-0001-6908-9339>

Mikhail VESELOVSKY, Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Management, A.A. Leonova Technological University, Korolev, Russia; Scopus ID: h-index 13; Web of Science Research ID: h-индекс 5 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56087785600>; <https://www.webofscience.com/wos/author/record/1075445>; <https://orcid.org/0000-0002-1078-3235>

Maryline FILIPPI, Doctor of Economics, Professor, Bordeaux Sciences Agro and National Research Institute of Agriculture, Food and the Environment (INRAE), Paris, France; Scopus ID: h-индекс 7; Web of Science Researcher ID: h-индекс 6 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=7202268564>; <https://www.webofscience.com/wos/author/record/2015861>; <https://orcid.org/0000-0002-9323-1347>

Przemysław LEŃ, Ph.D, Associate Professor, Rzeszow University of Technology, Rzeszow, Poland; Scopus ID: h-индекс 13; Web of Science Researcher ID: h-индекс 13 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57190441500>; <https://www.webofscience.com/wos/author/record/1377236>; <https://orcid.org/0000-0003-0810-9986>

Norsida BINTI MAN, Ph.D, Associate Professor, Department of Agricultural Technologies, Faculty of Agriculture, University Putra, Serdang, Malaysia; Scopus ID: h-индекс 9; Web of Science Researcher ID: h-индекс 5 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=35435758400>; <https://www.webofscience.com/wos/author/record/29441098>; <https://orcid.org/0000-0001-6639-6720>

Rasa MELNIKIENĖ, Doctor of Economics, Professor, Deputy Director of the Lithuanian Centre for Social Sciences, Head of the Institute of Economics and Rural Development, Principal Researcher, Vilnius, Lithuania; Scopus ID: h-индекс 7 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57041357400>; <https://orcid.org/0000-0003-4033-3187>

Azyk OROZONOVA, Candidate of Economics, Associate Professor, Head of the "Economics" Program, J. Balasagyn Kyrgyz National University, Bishkek, Kyrgyzstan; Scopus ID: h-index 5; Web of Science Research

ID :h-индекс 2 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57220182273>; <https://www.webofscience.com/wos/author/record/1844235>; <https://orcid.org/0000-0001-6877-7674>

Ivan SANDU, Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Economic Issues of Scientific-Technical Development of the AIC, Federal Scientific Center for Agricultural Economics and Social Development of Rural Territories - Russian Research Institute of Agricultural Economics, Moscow, Russia; Scopus ID: h-индекс 6; Web of Science Researcher ID: h-индекс 3 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56019631800>; <https://www.webofscience.com/wos/author/record/160363>; <https://orcid.org/0000-0002-1520-7173>

Alexander SEMIN, Doctor of Economics, Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of "World Economy and Foreign Economic Activity", Ural State Economic University, Yekaterinburg, Russia; Scopus ID: h-index 6; Web of Science Research ID: h-индекс 2 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56286045500>; <https://www.webofscience.com/wos/author/record/414955>; <https://orcid.org/0000-0001-8270-2257>

Baglan AIMURZINA, Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the High School of Economics, Astana International University, Astana, Kazakhstan; Scopus ID: h-index 5; Web of Science Research ID: h-индекс 1 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56646411600>; <https://www.webofscience.com/wos/author/record/1400838>; <https://orcid.org/0000-0003-2652-7989>

Bauyrzhan ESENGELDIN, Doctor of Economics, Professor, Vice-Rector on Research Work, Margulan University, Pavlodar, Kazakhstan; Scopus ID: h-index 6 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55683958400>; <https://orcid.org/0000-0003-4155-3616>

Tlektes YESPOLOV, Doctor of Economics, Professor, President of the Academy of Agricultural Sciences of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan; Scopus ID: h-index 5 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55536713100>; <https://orcid.org/0000-0002-5202-5037>

Daniyar KALDIYAROV, Doctor of Economics, Professor, Professor at the Higher School of Law and Economics of Ilyas Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan; Scopus ID: h-index 7 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56127906700>; <https://orcid.org/0000-0002-0181-2962>

Zhanarys RAIMBEKOV, Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of «Economics and entrepreneurship», L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan; Scopus ID: h-index 5; Web of Science Researcher ID: index 3 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55735708800>; <https://www.webofscience.com/wos/author/record/1673707>; <https://orcid.org/0000-0002-4292-6966>

Rimma SAGIYEVA, Doctor of Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance and Accounting, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan; Scopus ID: h-index 5; Web of Science Researcher ID: h-индекс 4 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55916782100>; <https://www.webofscience.com/wos/author/record/57877464>; <https://orcid.org/0000-0002-5150-4132>

Azimkhan SATYBALDIN, Doctor of Economics, Professor, Chief Researcher, Chief Researcher, Head of the Department of Institutional Development of Economics of the Institute of Economics of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the RK, Almaty, Kazakhstan; Scopus ID: h-index 7; Web of Science Researcher ID h-индекс 4 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57204163982>; <https://www.webofscience.com/wos/author/record/2014554>; <https://orcid.org/0000-0001-7421-4472>

Sholpan SMAGULOVA, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Finance and Accounting, K. Sagadiyev University of International Business, Almaty, Kazakhstan; Scopus ID: h-index 5 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56132234200>; <https://orcid.org/0000-0001-5485-4018>

Faya SHULENBAYEVA, Doctor of Economics, Professor, Professor of the "Cadastre" Department, S. Seifullin Kazakh Agritechnical University, Astana, Kazakhstan; Scopus ID: h-индекс 5 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57195486369>; <https://orcid.org/0000-0002-7203-976X>

Состав редакционного совета

Главный редактор

Базархан РУСТЕМБАЕВ

доктор экономических наук, профессор, академик АСХН РК,

Председатель Правления

Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан

Scopus ID: h-индекс 2

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57194520623>; <https://orcid.org/0000-0002-0523-5648>

Заместитель главного редактора

Галия АКИМБЕКОВА

доктор экономических наук, профессор, академик АСХН РК,

заместитель Председателя Правления по науке и внедрению

Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан

Scopus ID: h-индекс 2

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56195220400>; <https://orcid.org/0000-0003-1564-8953>

Члены редакционного совета:

Vilma ATKOČIŪNIENĖ, Doctor of Economics, Professor, Business and Rural Development Research Institute, Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania; Scopus ID h-индекс 5; Web of Science Researcher ID: h-индекс 5 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56527198800>; <https://www.webofscience.com/wos/author/record/3769174>; <https://orcid.org/0000-0001-6908-9339>

Михаил ВЕСЕЛОВСКИЙ, доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой управления, Технологический университет им. А. Леонова, г.Королев, Россия; Scopus ID: h-index 13; Web of Science Research ID: h-индекс 5 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56087785600>; <https://www.webofscience.com/wos/author/record/1075445>; <https://orcid.org/0000-0002-1078-3235>

Maryline FILIPPI, Doctor of Economics, Professor, Bordeaux Sciences Agro and National Research Institute of Agriculture, Food and the Environment (INRAE), Paris, France; Scopus ID: h-индекс 7; Web of Science Researcher ID: h-индекс 6 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=7202268564>; <https://www.webofscience.com/wos/author/record/2015861>; <https://orcid.org/0000-0002-9323-1347>

Przemysław LEŃ, Ph.D, Associate Professor, Rzeszow University of Technology, Rzeszow, Poland; Scopus ID: h-индекс 13; Web of Science Researcher ID: h-индекс 13 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57190441500>; <https://www.webofscience.com/wos/author/record/1377236>; <https://orcid.org/0000-0003-0810-9986>

Norsida BINTI MAN, Ph.D, Associate Professor, Department of Agricultural Technologies, Faculty of Agriculture, University Putra, Serdang, Malaysia; Scopus ID: h-индекс 9; Web of Science Researcher ID: h-индекс 5 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=35435758400>; <https://www.webofscience.com/wos/author/record/29441098>; <https://orcid.org/0000-0001-6639-6720>

Rasa MELNIKIENĖ, Doctor of Economics, Professor, Deputy Director of the Lithuanian Centre for Social Sciences, Head of the Institute of Economics and Rural Development, Principal Researcher, Vilnius, Lithuania; Scopus ID: h-индекс 7 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57041357400>; <https://orcid.org/0000-0003-4033-3187>

Азык ОРОЗОНОВА, кандидат экономических наук, доцент, руководитель программы «Экономика», Кыргызский национальный университет им. Ж. Баласагына, Бишкек, Кыргызстан; Scopus ID: h-index 5; Web of Science Research ID: h-индекс 2 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57220182273>; <https://www.webofscience.com/wos/author/record/1844235>; <https://orcid.org/0000-0001-6877-7674>

Иван САНДУ, доктор экономических наук, профессор, заведующий отделом экономических проблем научно-технического развития АПК, Федеральный научный центр аграрной экономики и социального развития сельских территорий - Всероссийский научно-исследовательский институт экономики сельского хозяйства, Москва, Россия; Scopus ID: h-индекс 6; Web of Science Researcher ID: h-индекс 3 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56019631800>; <https://www.webofscience.com/wos/author/record/160363>; <https://orcid.org/0000-0002-1520-7173>

Александр СЁМИН, доктор экономических наук, профессор, академик РАН, профессор кафедры «Мировая экономика и внешнеэкономическая деятельность», Уральский государственный экономический университет, зам. генерального директора, Уральский НИИ экономической безопасности и развития сельских территорий, Екатеринбург, Россия; Scopus ID: h-index 6; Web of Science Research ID: h-индекс 2 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56286045500>; <https://www.webofscience.com/wos/author/record/414955>; <https://orcid.org/0000-0001-8270-2257>

Баглан АЙМУРЗИНА, доктор экономических наук, профессор, профессор Высшей школы экономики, Международный университет Астана, Астана, Казахстан; Scopus ID: h-index 6; Web of Science Research ID: h-индекс 1 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56646411600>; <https://www.webofscience.com/wos/author/record/1400838>; <https://orcid.org/0000-0003-2652-7989>

Бауыржан ЕСЕНГЕЛЬДИН, доктор экономических наук, профессор, проректор по научной работе, Margulan University, Павлодар, Казахстан; Scopus ID: h-индекс 6 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55683958400>; <https://orcid.org/0000-0003-4155-3616>

Тлектес ЕСПОЛОВ, доктор экономических наук, профессор, Президент Академии сельскохозяйственных наук Республики Казахстан, Алматы, Казахстан; Scopus ID: h-индекс 5 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55536713100>; <https://orcid.org/0000-0002-5202-5037>

Данияр КАЛДИЯРОВ, доктор экономических наук, профессор, профессор высшей школы права и экономики Жетысуского университета им. И. Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан; Scopus ID: h-индекс 7 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56127906700>; <https://orcid.org/0000-0002-0181-2962>

Жанарыс РАИМБЕКОВ, доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры «Экономика и предпринимательства», Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан; Scopus ID: h-index 6; Web of Science Researcher ID: index 3 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55735708800>; <https://www.webofscience.com/wos/author/record/1673707>; <https://orcid.org/0000-0002-4292-6966>

Римма САГИЕВА, доктор экономических наук, доцент, доцент кафедры «Финансы и учет», Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан; Scopus ID: 55916782100 h-индекс 5; Web of Science Researcher ID: h-индекс 4 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55916782100>; <https://www.webofscience.com/wos/author/record/57877464>; <https://orcid.org/0000-0002-5150-4132>

Азимхан САТЫБАЛДИН, доктор экономических наук, профессор, главный научный сотрудник, заведующий отделом «Институциональное развитие экономики», Институт экономики Комитета науки Министерства науки и высшего образования РК, Алматы, Казахстан; Scopus ID: h-index 7; Web of Science Researcher ID: h-индекс 4 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57204163982>; <https://www.webofscience.com/wos/author/record/2014554>; <https://orcid.org/0000-0001-7421-4472>

Шолпан СМАГУЛОВА, доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры «Финансы и учет», Университет Международного Бизнеса им. К. Сагадиева, Алматы, Казахстан; Scopus ID: h-index 5 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56132234200>; <https://orcid.org/0000-0001-5485-4018>

Фая ШУЛЕНБАЕВА, доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры «Кадастр», Казахский агротехнический университет им. С.Сейфуллина, Астана, Казахстан; Scopus ID: h-индекс 5 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57195486369>; <https://orcid.org/0000-0002-7203-976X>

МАЗМҰНЫ

Аграрлық саясат: іс жүзіне асыру механизмі

А.И. Гиззатова, С.Т. Жұмашева, Г.Р. Байтаева Ауылдық аумақтарды дамыту: аграрлық саясатты жүзеге асырудың негізі.....	14
М.К. Бегеева, Е.Қ. Айтаханов, А.А. Есжанова Қазақстандық ауыл: түбегейлі өзгерістердің қажеттілігі	27
Д.А. Калдияров, Р. Уринбоев, А.Е. Беделбаева Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының инвестициялық тартымдылығы олардың бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету факторы ретінде.....	37
А.С. Бельгибаева, О.К. Денисова, Ж.Д. Даулетханова Импортты алмастыру жағдайында Қазақстан Республикасының азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету	47
М.К. Каримбергенова, Д.К. Азимбаева, С.А. Сагинова АӨК-ні инфрақұрылымдық жаңғырту ауылдық жерлердің жедел дамуының маңызды векторы ретінде	58
Б.С. Сарина, Ғ.Ү. Әкімбекова, Н.А. Эркинбаева Қазақстандағы агротуризм ауыл тұрғындарының экономикалық мүмкіндіктерін кеңейту факторы ретінде	67

Шаруашылық жүргізудің экономикалық механизмі

С.Д. Тәжібаев, Г.К. Мұсаева, С.О. Танатова Аграрлық секторды қаржыландыру тиімділігінің мәселелері	79
М.Ш. Бауэр, Б.Ж. Бекешев, А.Б. Темирова Солтүстік Қазақстанның егіншілігіндегі ақпараттық технологиялар: артықшылықтары, резервтері.....	89

Азық-түлік өнімдері рыногы

А.А. Дуйсенбекова, А.М. Кабдулшарипова, А. Даниловска Шығыс Қазақстан облысында азық-түлікті тұтыну – көрсеткіштердің тұрақтылығына бағдар	100
Ш.Д. Жайлаубаева, Е.И. Кендюх, О.А. Цапова Майлы және тоң май өнеркәсіп Қазақстан Республикасының Шығыс өңірі: резервтер өсу, экономикалық әлеует	111
Р.К. Сабинова, М.Д. Дінғазиева, Д.Ш. Файзиева Атырау облысының көкөніс шаруашылығы: жай-күйі мен перспективалары	121

Табиғат пайдалану экономикасы

Г.К. Курманова Қазақстанда жер салығын арттыру туралы.....	131
Н.В. Джангарашева, Т.Таипов, Г.У. Сейдилдаева Қазақстан Республикасы Қызылорда облысының ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерін аймақтарға бөлудің кейбір аспектілері	142
Г.С. Айтхожаева, А.Н. Жілдікбаева, И.И. Абдұрахманов Қазақстандағы жер пайдалану және жер ресурстарын басқару	155

Кооперацияны дамыту, өндіріс құралдары рыногы

Г.К. Джолдасбаева, А.Т. Бахтгереева, Ш. Гайсина Сүт және сүт өнімдері нарығы: сүт кластерлерін құру	165
К.А. Ахметов, Г.О. Сейдалиева, Б. Муталипқызы Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін кластерлеу: алғышарттар, ерекшелік белгілері, корреляциялық матрица	176

Ауылдық әлеуметтік проблемалары

А.К. Байдаков, Р.С. Беспяева, Ж.С. Досумова Аграрлық саланың адами капиталын оңтайландыру: мақсаттары, қағидаттары мен әдістері	188
Д. Женсхан, Г.Ж. Аппазова, А.Ж. Койтанова Қазақстанның ауыл халқын жұмыспен қамтуды мемлекеттік қолдау	197
Р. Шохан, С. Нурпеисов, А.Хойч Қазақстан Республикасындағы көші-қон процестері: қалыптасқан жағдай және салдары ...	207
Г.К. Амирова, Қ. Бодаухан, К.К. Дауренбеков Қазақстандағы ауылдық депопуляция: реттеу тетіктері	217

Жас ғалымдарға сөз

Д.М. Айсаутов Сүт өнімдері кластерінің стейкхолдерлері арасындағы сенімді қатынастарды жақсарту өлшемдері мен құралдары	229
М.С. Жуматаева Ауыл шаруашылығы алқаптарының кадастрлық құнын құқықтық қамтамасыз ету: проблемалар және шешу жолдары	241
Ғалым мен досты еске алу	252

CONTENT

Agricultural policy: mechanism of implementation

A.I. Gizzatova, S.T. Zhumasheva, G.R. Baytaeva	
Rural development: the basis for the realization of agrarian policy	14
M. Begeeva, Y. Aitakhanov, A. Eszhanova	
Kazakhstani village: the need for radical transformation	27
D. Kaldiyarov, R. Urinboyev, A. Bedelbayeva	
Investment attractiveness of agricultural enterprises as a factor in ensuring their competitiveness	37
A. Belgibayeva, O. Denissova, ZH. Dauletqhanova	
Ensuring food security of the Republic of Kazakhstan in the conditions of import substitution	47
M.K. Karimbergenova, D.K. Azimbayeva, S. Saginova	
Infrastructural modernization of the agro-industrial complex as the most important vector of accelerated development of rural areas	58
B. Sarina, G. Akimbekova, N. Erkinbaeva	
Agrotourism in Kazakhstan as a factor of economic empowerment of rural population	67

The economic management mechanism

S.D. Tazhibayev, G. Musaeva, S.O. Tanatova	
Issues of efficiency of financing the agricultural sector	79
M.Sh. Bauer, B.Zh. Bekeshev, A.B. Temirova	
Information technologies in agriculture of Northern Kazakhstan: advantages, reserves	89

Food products market

A.A. Duisenbekova, A.M. Kabdulsharipova, A. Danilowska	
Food consumption in East Kazakhstan region - focus on stability of indicators	100
SH. Zhailaubayeva, Y. Kendyukh, O. Tsapova	
Oil and fat industry of the Eastern region of the Republic of Kazakhstan: growth reserves, economic potential	111
R.K. Sabirova, M.D. Dingaziyeva, D.SH. Fayzieva	
Vegetable growing in Atyrau region: status and prospects	121

Environmental economics

G.K. Kurmanova	
On increase of land tax in Kazakhstan	131
N. Jangarasheva, T. Taipov, G. Seidildaeva	
Some aspects of zoning of agricultural land in Kyzylorda region of the Republic of Kazakhstan.....	142
G.S. Aitkhozhayeva, A.N. Zhildikbayeva, I.I. Abdurakhmanov	
Land use and land management in Kazakhstan	155

Development of cooperation, production means market

G.K. Joldasbayeva, A.T. Baktgereyeva, SH. Gaisina	165
Milk and dairy products market: creation of dairy clusters	
K. Akhmetov, G. Seidaliyeva, B. Mutalipkyzy	176
Clustering of agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan: prerequisites, distinguishing features, correlation matrix	

Social issues of the village

A.K. Baidakov, R.S. Bespayeva, ZH. Dossumova	188
Optimization of human capital in the agrarian sphere: goals, principles and methods	
D. Zhenskhan, G. Appazova, A. Koitanova	197
State support for employment of rural population in Kazakhstan	
R. Shokhan, S. Nurpeissov, A. Khoich	207
Migration processes in the Republic of Kazakhstan: current situation and consequences	
G. Amirova, K. Bodaukhan, K. Daurenbekov	217
Rural depopulation in Kazakhstan: mechanisms of regulation	

Word to young scientists

D.M. Aisautov	229
Criteria and tools for improving trust relations between dairy cluster stakeholders	
M.S. Zhumataeva	241
Legal support of cadastral value of agricultural land: problems and solutions	
In memory of a scientist and friend	252

СОДЕРЖАНИЕ

Аграрная политика: механизм реализации

А.И. Гиззатова, С.Т. Жумашева, Г.Р. Байтаева	14
Развитие сельских территорий: основа реализации аграрной политики.....	
М.К. Бегеева, Е.К. Айтаханов, А.А. Есжанова	27
Казахстанское село: необходимость радикальных преобразований	
Д.А. Калдияров, Р. Уринбоев, А.Е. Беделбаева	37
Инвестиционная привлекательность предприятий сельского хозяйства как фактор обеспечения их конкурентоспособности	
А.С. Бельгибаева, О.К. Денисова, Ж.Д. Даулетханова	47
Обеспечение продовольственной безопасности Республики Казахстан в условиях импортозамещения	
М.К. Каримбергенова, Д.К. Азимбаева, С.А. Сагинова	58
Инфраструктурная модернизация АПК как важнейший вектор ускоренного развития сельской местности	
Б.С. Сарина, Г.У. Акимбекова, Н.А. Эркинбаева	67
Агротуризм в Казахстане как фактор расширения экономических возможностей сельского населения	

Экономический механизм хозяйствования

С.Д. Тажибаев, Г. Мусаева, С.О. Танатова	79
Вопросы эффективности финансирования аграрного сектора	
М.Ш. Бауэр, Б.Ж. Бекешев, А.Б. Темирова	89
Информационные технологии в земледелии Северного Казахстана: преимущества, резервы	

Рынок продовольственной продукции

А.А. Дуйсенбекова, А.М. Кабдулшарипова, А. Даниловска	100
Потребление продуктов питания в Восточно-Казахстанской области – ориентир на стабильность показателей	
Ш.Д. Жайлаубаева, Е.И. Кендюх, О.А. Цапова	111
Масложировая промышленность Восточного региона Республики Казахстан: резервы роста, экономический потенциал	
Р.К. Сабирова, М.Д. Дингазиева, Д.Ш. Файзиева	121
Овощеводство Атырауской области: состояние и перспективы	

Экономика природопользования

Г.К. Курманова	131
О повышении земельного налога в Казахстане	
Н.В. Джангарашева, Т. Таипов, Г.У. Сейдилдаева	142
Некоторые аспекты зонирования земель сельскохозяйственного назначения Кызылординской области Республики Казахстан	
Г.С. Айтхожаева, А.Н. Жилдикбаева, И.И. Абдурахманов	155
Землепользование и управление земельными ресурсами в Казахстане	

Развитие кооперации, рынок средств производства

Г.К. Джолдасбаева, А.Т. Бахтгереева, Ш. Гайсина	165
Рынок молока и молочной продукции: создание молочных кластеров	
К.А. Ахметов, Г.О. Сейдалиева, Б. Муталипқызы	176
Кластеризация агропромышленного комплекса Республики Казахстан: предпосылки, отличительные признаки, корреляционная матрица	

Социальные проблемы села

А.К. Байдаков, Р.С. Беспяева, Ж.С. Досумова	188
Оптимизация человеческого капитала аграрной сферы: цели, принципы и методы	
Д. Женсхан, Г.Ж. Аппазова, А.Ж. Койтанова	197
Государственная поддержка занятости сельского населения Казахстана	
Р. Шохан, С. Нурпеисов, А. Хойч	207
Миграционные процессы в Республике Казахстан: сложившаяся ситуация и последствия	
Г.К. Амирова, К. Бодаухан, К.К. Дауренбеков	217
Сельская депопуляция в Казахстане: механизмы регулирования	

Слово молодым ученым

Д.М. Айсаутов	229
Критерии и инструменты улучшения доверительных отношений между стейкхолдерами молочно-продуктового кластера	
М.С. Жуматаева	241
Правовое обеспечение кадастровой стоимости сельскохозяйственных угодий: проблемы и пути решения	
Памяти ученого и друга	252

**РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ:
ОСНОВА РЕАЛИЗАЦИИ АГРАРНОЙ ПОЛИТИКИ**

**АУЫЛДЫҚ АУМАҚТАРДЫ ДАМУЫ:
АГРАРЛЫҚ САЯСАТТЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДЫҢ НЕГІЗІ**

**RURAL DEVELOPMENT:
THE BASIS FOR THE REALIZATION OF AGRARIAN POLICY**

А.И. ГИЗЗАТОВА^{1*}

д.э.н., доцент

С.Т. ЖУМАШЕВА²

к.э.н., доцент

Г.Р. БАЙТАЕВА³

к.э.н., доцент

¹Западно-Казахстанский университет им. М.Утемисова, Уральск, Казахстан

²Казахский научно-исследовательский институт экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан

³Жетысуский университет им. И. Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан

*электронная почта автора: alla-gizatova@yandex.ru

А.И. ГИЗЗАТОВА^{1*}

э.ф.д., доцент

С.Т. ЖҰМАШЕВА²

э.ф.к., доцент

Г.Р. БАЙТАЕВА³

э.ф.к., доцент

¹М.Өтемисов атындағы Батыс-Қазақстан университеті, Орал, Қазақстан

²Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан

³І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан

*автордың электрондық поштасы: alla-gizatova@yandex.ru

A.I. GIZZATOVA^{1*}

Dr.E.Sc., Associate Professor

S.T. ZHUMASHEVA²

C.E.Sc., Associate Professor

G.R. BAYTAEVA³

C.E.Sc., Associate Professor

¹M. Utemisov West Kazakhstan University, Uralsk, Kazakhstan

²Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development, Almaty, Kazakhstan

³I. Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: alla-gizatova@yandex.ru

Аннотация. Среди проблем, имеющих в настоящее время в регионах Казахстана – увеличивающийся отток трудоспособного населения из сельской местности и локализация в пригородной зоне городов. Цель – выявление причин ухудшения демографической ситуации в сельских населенных пунктах (СНП) и разработка рекомендаций по стабилизации экономики сельских районов Западно-Казахстанской области. Методы – ретроспективный при получении данных за прошедшие периоды времени, сравнительного анализа – для сопоставления полученной информации, на основе экономико-статистического метода проведен отбор и проанализированы статистические показатели Бюро национальной статистики Агентства по

◆◆◆◆◆ стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, использована информация научных учреждений, официальных источников, определены абсолютные и относительные параметры, средние величины. *Результаты* – показано, что главные факторы деградации большей части сельских территорий Западного Казахстана – отсутствие четкого видения роли и места сельских жителей и сельской местности в социально-экономическом развитии республики, ослабление государственного регулирования в отраслях сельского хозяйства. *Выводы* – перспективы наращивания потенциала СНП Западно-Казахстанского региона связано с множеством взаимосвязанных проблем, требующих скорейшего решения, прежде всего, модернизация социальной и технической инфраструктуры, повышение мотивации экономически активной части сельского населения в овладении новыми знаниями и технологиями, что позволит повысить трудовые доходы и платежеспособный спрос сельчан на товары и услуги. Исследование указывает, что в сельских районах неоднозначна ситуация с инвестиционными вложениями и расширением деятельности малых форм хозяйствования. Следует акцентировать внимание на субъекты малого предпринимательства в сфере аграрного производства и образования социальных объектов – жилье, предприятия общественного питания, социально-культурного назначения, образования, дошкольного воспитания, спортивно-оздоровительные учреждения. Такая авторская позиция предусматривает возможность формирования большей инвестиционной привлекательности и привлечения внебюджетных источников финансирования. Устранение экологических барьеров потребует совершенствования действующей нормативно-правовой базы.

Аңдатпа. Бар проблемалардың ішінде қазіргі уақытта Қазақстанның өңірлерінде - еңбекке қабілетті халықтың ауылдық жерлерден кетуінің ұлғаюы және қалалардың қала маңы аймағында оқшаулануы. *Мақсат* – ауылдық елді мекендердегі демографиялық ахуалдың нашарлау себептерін анықтау (АЕМ) және Батыс Қазақстан облысының ауылдық аудандардың экономикасын тұрақтандыру бойынша ұсыныстар әзірлеу. *Әдістер* – ретроспективті өткен уақыт кезеңдері бойынша деректерді алу кезінде, салыстырмалы талдау – алынған ақпаратты салыстыру үшін экономикалық-статистикалық әдіс негізінде Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының статистикалық көрсеткіштері іріктеліп, талданды, пайдаланылған ақпарат ғылыми мекемелердің, ресми дереккөздердің абсолютті және салыстырмалы параметрлері, орташа мәндері анықталды. *Нәтижелер* – Батыс Қазақстанның ауылдық аумақтарының көпшілігінің деградациясының негізгі факторлары ретінде ауыл тұрғындарының және ауылды жерлердің республикадағы әлеуметтік-экономикалық дамуындағы рөлі мен орнының анықталмағандығы, сондай-ақ ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік реттеудің әлсіреуі көрсетілді. *Қорытындылар* – АЕМ әлеуетін арттыру перспективалары Батыс Қазақстан облысы көптеген өзара байланысты аймақтармен байланысты проблемаларды, ең алдымен, әлеуметтік және техникалық инфрақұрылымды жаңғыртуды, экономикалық бөлсенді бөліктің уәждемесін арттыруды тезірек шешуді талап ететін ауыл тұрғындарының жаңа білімдер мен технологияларды меңгеруде, бұл ауыл тұрғындарының еңбек табысын және тауарлар мен қызметтерге төлем қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді. Зерттеу ауылдық аудандарда инвестициялық жұмсалымдар мен шағын шаруашылық формаларының қызметін кеңейтуде жағдайдың бірімәнді еместігін көрсетеді. Аграрлық өндіріс саласындағы және әлеуметтік нысандар — тұрғын үй, қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындары, әлеуметтік-мәдени мақсаттағы нысандар, білім беру, балабақша, спорттық-сауықтыру мекемелері — шағын кәсіпкерлік субъектілеріне назар аудару керек. Мұндай авторлық позиция инвестициялық тартымдылықты арттыру мен бюджеттен тыс қаржыландыру көздерін тарту мүмкіндігін қарастырады. Экологиялық кедергілерді жою әрекеттегі нормативтік-құқықтық базаны жетілдіруді талап етеді.

Abstract. Among the problems currently existing in the regions of Kazakhstan is the increasing outflow of able-bodied population from rural areas and localization in the suburban zone of cities. The *aim* - is to identify the causes of deterioration of the demographic situation in rural settlements (RS) and to develop recommendations for stabilization of the rural economy in the West Kazakhstan region. *Methods* - retrospective when obtaining data for past periods of time, comparative analysis - to compare the information obtained, on the basis of economic and statistical method the selection and analysis of statistical indicators of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, used information from scientific institutions, official sources, defined absolute and relative parameters, average values. *Results* - it is shown that the main factors of degradation of most rural areas of Western Kazakhstan are the lack of a clear vision of the role and place of rural residents and rural areas in the socio-economic development

of the republic, weakening of state regulation in the sectors of agriculture. *Conclusions* - the prospects for building the capacity of rural areas of the West Kazakhstan region is associated with a number of interrelated problems that need to be solved as soon as possible, primarily modernization of social and technical infrastructure, increasing the motivation of the economically active part of the rural population in mastering new knowledge and technologies, which will increase labor income and effective demand of rural residents for goods and services. The study indicates that in rural areas the situation with investment and expansion of small business activities is ambiguous. It is necessary to emphasize the small business entities in the sphere of agrarian production and the formation of social facilities - housing, catering enterprises, social and cultural facilities, education, pre-school education, sports and recreational facilities. This author's position provides for the possibility of forming greater investment attractiveness and attracting extra-budgetary sources of financing. Elimination of environmental barriers will require improvement of the current regulatory and legal framework.

Ключевые слова: сельские территории, сельское население, трудовые ресурсы, рынок труда, социальная инфраструктура, миграция, инвестиции, государственное регулирование.

Түйінді сөздер: ауылдық аумақтар, ауыл тұрғындары, еңбек ресурстары, еңбек нарығы, әлеуметтік инфрақұрылым, миграция, инвестициялар, мемлекеттік реттеу.

Key words: rural territories, rural population, labor resources, labor market, social infrastructure, migration, investment, state regulation.

Поступила: 11.07.2024. Одобрена после рецензирования: 27.08.2024. Принята в печать: 10.09.2024.

Введение

Сельские территории по отношению к центру (областному) являются периферией и отличаются от городов следующими параметрами, как демографические, плотность населения, экономика и производственная инфраструктура. Транспортная и социальная инфраструктура также по уровню своего развития отстает. Помимо этого, существуют различия и между самими сельскими населенными пунктами по уровню жизни, использованию производственных ресурсов, в особенности квалифицированных кадров, предпринимательской активности, реализации потенциала межрегионального и межрайонного взаимодействия, инженерно-технической и социальной инфраструктуры.

Несбалансированное развитие городских и сельских территорий проявляется в усилении роли городов как центров экономической, культурной и политической жизни. Одновременно ослабляются позиции села как периферии с «затухающей» экономической и социальной жизнью, ослаблением производственных, экономических, культурных связей не только между городом и селом, но и между сельскими территориями. Следствием этого становится ослабление связности и дальнейшее отставание уровней и темпов развития сельских и городских территорий, демографическим проблемам, как важного элемента территориального развития и результата деятельности государства.

Необходимость исследований развития сельских конкретного региона является обязательным условием обеспечения устойчивого развития сельского хозяйства и обеспечения продовольственной безопасности, так как проблема несбалансированного развития территорий ведет к неэффективному использованию имеющегося природного, экономического, социального, культурного потенциала села, увеличению численности сельских населенных пунктов, которые постепенно покидают бизнес, а вслед за ним и население.

Целью представленного исследования является разработка практических рекомендаций по обеспечению устойчивого и сбалансированного развития сельских территорий, способствующих привлекательности села для проживания и ведению бизнеса, решению проблем, связанных с вопросами демографии. Это первостепенные задачи для сельской местности и без их решения невозможен устойчивый рост и развитие сельского хозяйства. Достичь поставленных целей возможно путем проведения анализа проблемных точек, определения факторов, которые привели к возникновению и дальнейшему развитию выявленных проблем. Комплекс мероприятий должен быть направлен на решение демографических проблем в сельской местности, повышение эффективности сельского рынка труда и обеспечение привлекательности села для проживания и ведения бизнеса.

Литературный обзор

В современной научной литературе существует множество работ зарубежных и казахстанских ученых, посвященных проблемам и закономерностям развития сельских территорий, методикам их исследований. По мнению Агибалова А.В., Терновых К.С., Куренная В.В. и др. [1], а также других российских ученых, сельское поселение является естественным пространством многоукладной аграрной экономики. Именно здесь хранятся и передаются из поколения в поколение традиции и механизмы ведения агросоциохозяйственной деятельности.

Костяев А.И., Никонова Г.Н. [2] отмечают, что пространственная неоднородность почвенных и климатических ресурсов является естественной основой сельскохозяйственного производства, а инновационное развитие отрасли требует значительных инвестиций. Процесс дифференциации аграрного производства испытывает влияние городов и городских агломераций, которые помимо того, что поглощают продукцию сельхозпроизводителей, т.е. являются рынками сбыта продукции сельского хозяйства, также служат местом, где сосредоточены основные ресурсы и услуги для села (Kujatn H.J., Dehne P., Stein A.) [3], а также (Dünkel F., Ewert S., Geng B., Harrendorf S. et al.) [4].

По мнению Патраковой С.С. [5] одновременно с процессом «сжатия» сельских территорий формируются центры локального роста, которые притягивают человеческие ресурсы, способствуя в определенной мере снижению социально-экономической дифференциации. Причем в агломерационном процессе «центр - периферия» центростремительные силы доминируют, что ведет к неравенству в развитии сельских территорий (Костяев А.И., Никонова Г.Н.; Патракова С.С.) [2,5]. Исследователи Пархомов Е.А. [6], Стомба Е.В. [7] в качестве одной из причин происходящих явлений в развитии сельских территорий считают отсутствие благоприятных условий для создания альтернативных видов деятельности на селе.

В казахстанской практике это проявляется в миграции сельского населения в города и ближнюю периферию, где концентрируются инвестиции и слабом потоке в обратном направлении, что тормозит развитие сельских территорий (Акимбекова Г.У., Никитина Г.А.; Баймухамедова А.М., Аймурзинов М.С., Баймухамедова Г.С.; Сыздыкбаева Н.Б., Турысбекова Р.К., Асанова Ж.И. и др.) [8,9,10]. Li Y., Westlund H., Liu Y. [11] отмечают, что в развитых странах процесс урбанизации был завершён к середине XX

века, в развивающихся - он только начинается, что требует, по мнению авторов Usrambayeva M., Zeinelgabdin A., Turebekova B. et al. [12] особого отношения к управлению бюджетными расходами и финансовыми потоками и анализа тенденций пространственного сельских территорий (Проскурнова К.Ю.) [13]. Van der Ploeg J. [14] отмечает возрастании роли социального капитала, что актуально и для сельских территорий Западно-Казахстанской области.

Материалы и методы

В ходе работы над проблемой изучались материалы и методы, широко используемые в мировой и отечественной практике с целью анализа общих тенденций и закономерностей развития сельских территорий, а также выявления закономерностей и перспектив их развития. Рассмотрены различные методики, в основном связанные с развитием экономико-математического аппарата исследований по данной проблеме, доступности исследователя к необходимой информационной базе, качеством информации, а также от уровня и тенденций развития исследуемой проблемы в том или ином регионе.

Теоретической базы настоящего исследования стали труды отечественных и зарубежных авторов, а также информация Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, в частности, Западно-Казахстанской области. В качестве показателей основных количественных параметров при изучении развития сельских территорий Западно-Казахстанской области использованы данные, широко используемые для характеристики развития регионов, представляемые официальными источниками и рассчитанные авторами на базе данных агентства. В данном исследовании ориентировались на изучение стандартных характеристик развития территории, таких, как плотность, размещение, связность.

Результаты

Современное социально-экономическое развитие Западно-Казахстанской области, производственный потенциал его сельского хозяйства сформированы в период реализации программы освоения ценных и залежных земель в СССР в 50-70гг. XX столетия. В дальнейшем, в годы независимости он был в основном разрушен, что привело к значительной территориальной дифференциации, а затем произошла поляризация сельскохозяйственного производства и сельских территорий региона. В области сохранились территории, на которых

сельское хозяйство интенсивно развивается, увеличивается численность сельского населения. Однако существуют районы, в которых наблюдаются сокращение численности населения и элементы депрессивности, т.е. продолжается процесс «сжатия» территорий.

Пространственная организация Западно-Казахстанской области имеет свои особенности. Сельское хозяйство функционирует в условиях неоднородности основного производственного ресурса – земли, что связано с особенностями агроклиматических и почвенных ресурсов территорий размещения тех или иных отраслей, влияющих на размещение и специализацию сельскохозяйственного производства и населенных пунктов, численность которых за 2000-2023гг. сократилась на 59 единиц (с 475 до 413). Из общей площади в 15 133,9 тыс. га земельных ресурсов области, по данным официальных органов, 13 907,3 тыс. га, или 92% представлены сельскохозяйственными угодьями, в которых 4,4% - пашня, 8,8 % -

сенокосы и 79,2% - пастбища (Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому...) [15].

На территории Западно-Казахстанской области выделены 12 административно-территориальных районов, областной центр г.Уральск и промышленный центр г.Аксай в Бурлинском районе (таблица 1). Бурлинский, Чингирлауский, Байтерекский районы, часть округов Акжайкского, Теректинского и Таскалинского районов входят в первую, зерново-животноводческую сельскохозяйственную зону. Большая часть территорий Жанибекского, Казталовского, Таскалинского, Сырымского, Теректинского районов вошли во вторую, животноводческо-зерновую зону. Жангалинский, Бокейординский районы, а также часть территорий Сырымского, Акжайкского и Казталовского районов включены в третью, животноводческую сельскохозяйственную зону (Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому...) [15].

Таблица 1 – Численность сельского населения и сельских населенных пунктов в Западно-Казахстанской области на начало 2024г.

Район области	Территория, тыс. км ²	Численность сельского населения		Количество населенных пунктов (СНП)	
		тыс. чел.	%	города	села (СНП)
Западно-Казахстанская область, всего	151,3	301,3	100,0	2	413
Акжайкский	25,7	35,4	11,8	-	45
Бокейординский	19,2	14,2	4,7	-	20
Бурлинский	5,6	22,0	7,3	1	27
Жангалинский	20,8	21,6	7,2	-	22
Жанибекский	8,2	14,2	4,7	-	18
Байтерекский	7,4	61,2	20,3	-	68
Казталовский	18,6	27,0	9	-	47
Каратобинский	10,0	13,4	4,5	-	22
Сырымский	11,9	17,1	5,7	-	38
Таскалинский	8,1	16,1	5,4	-	28
Теректинский	7,9	39,0	13	-	49
Чингирлауский	7,2	12,9	4,3	-	25
г. Уральск	0,7	6,2	2,1	1	4

Примечание: составлена на основе (Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому...) [15]

Область граничит с Астраханской, Волгоградской, Саратовской, Самарской, Оренбургской областями Российской Федерации (протяженность общей границы – 1 532 км из 2 423 км), в которых функционируют многочисленные учреждения образования и здравоохранения и другие социальные объекты, созданы зоны отдыха, более высокий уровень жизни и возможности получения хорошего образования и услуг здравоохранения, более развитый рынок труда притяги-

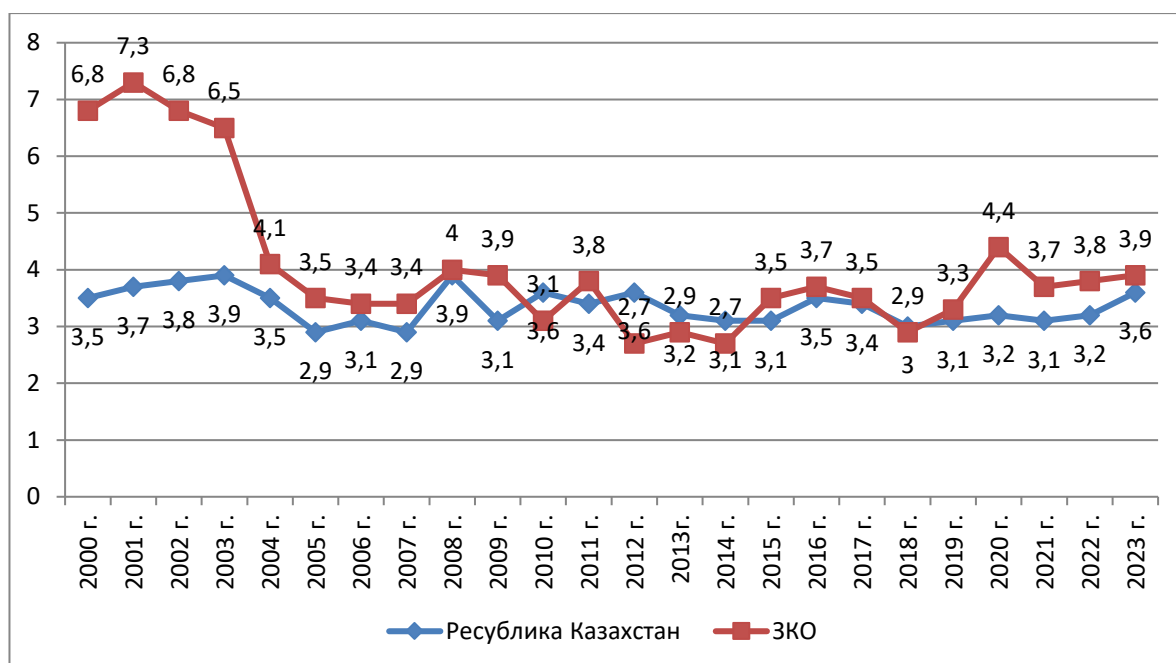
вает молодежь и другие категории трудоспособного населения Западно-Казахстанской области.

Особенность Западно-Казахстанской области в наличии Карачаганакского месторождения, освоение которого существенно влияет на функционирование регионального рынка труда, структуру экономики области, а также направления инвестиционных потоков в экономику области. Необходимость освоения месторождения требо-

вало направлять в добывающую отрасль основные потоки инвестиций. Так, в 2001г. из 167 220 млн тенге инвестиций в экономику области, 156 077 млн тенге было направлено в горнодобывающую промышленность, в сельское хозяйство было вложено только 96 млн тенге (0,6%). В последующие годы инвестиции в сельское хозяйство увеличились и в 2023г. составили 3,7% общего объема инвестиций в экономику области (Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому...) [15].

Роль сельского хозяйства подтверждается ее удельным весом в структуре валовой продукции. Если в экономике республики удельный вес продукции отрасли относительно стабилен, то в экономике Западно-Казахстанской области в рассматриваемые годы ее доля неуклонно снижалась с 6,8% в 2000г. до 3,9% в 2023г. (почти в 2 раза). В структуре товарной продукции сельского хозяйства, по данным официальной статистики, увеличилась доля продукции животноводства с 62,2% в 2000г. до 70% в 2023г., в основном продукции мясомолочного скотоводства, овцеводства, коневодства. Из отраслей растениеводства наибольшим платежеспособным спросом как внутреннем, так и республиканском и внешнем рынке пользуется продукция кормопроизводства, картофелеводства, овощеводства (Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому...) [15] (рисунок 1).

В Западно-Казахстанской области в рассматриваемые годы ее доля неуклонно снижалась с 6,8% в 2000г. до 3,9% в 2023г. (почти в 2 раза). В структуре товарной продукции сельского хозяйства, по данным официальной статистики, увеличилась доля продукции животноводства с 62,2% в 2000г. до 70% в 2023г., в основном продукции мясомолочного скотоводства, овцеводства, коневодства. Из отраслей растениеводства наибольшим платежеспособным спросом как внутреннем, так и республиканском и внешнем рынке пользуется продукция кормопроизводства, картофелеводства, овощеводства (Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому...) [15] (рисунок 1).

Примечание: составлена на основе (Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому...) [15]

Рисунок 1 - Удельный вес сельского хозяйства в структуре валового регионального продукта, 2000-2023гг., %

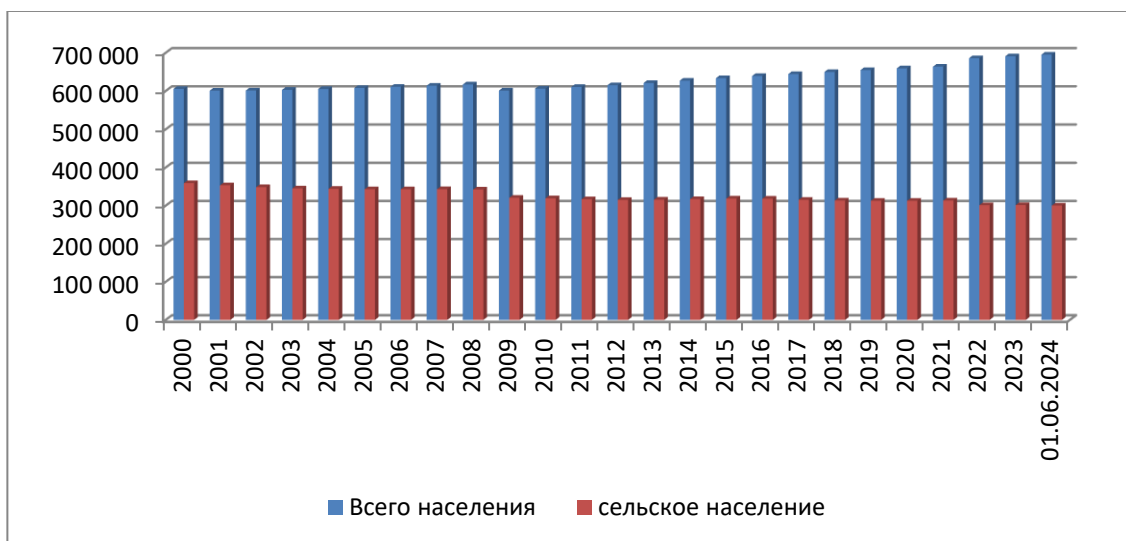
Сельское хозяйство выступает естественным базисом того, из каких источников и как формируются финансовое благополучие сельхозтоваропроизводителей, а также финансирование развития сельских территорий. Развитие сельскохозяйственного производства влияет на функционирование сельского рынка труда посредством повышения спроса на высокооплачиваемых специалистов высокой квалификации. Инновационное развитие сельскохозяйственного производства влияет на уровень и качество сельских жителей, а также численность и направления развития демографических процессов на селе (Костяев А.И., Никонова Г.Н.;

Пархомов, Е.А.; Сыздыкбаева Н.Б., Турысбекова Р.К., Асанова Ж.И. и др.) [2,6,10].

В Западно-Казахстанской области изменяется структура населения по месту постоянного проживания – городского и сельского. Увеличивается численность городского и уменьшается численность сельского населения (рисунок 2). В 2000-2023гг. городское увеличилось на 148 054 чел., а сельское население сократилось на 58 732 человек. Так, в 2000г. в сельской местности проживало 359 017 человек (59,3%), а в городской - 246 388 чел. из общей численности жителей области. На 1.06.2024г. численность сельского населения составляла 300 286 чел. (43,2%), городского – 394 442

человек. Повышается плотность населения с 4 чел. на 1 км² в 2000 г. до 4,5 чел. на 1 км²

в 2024г. (Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому...) [15].

Примечание: составлен на основе (Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому...) [15]

Рисунок 2 – Динамика численности населения Западно-Казахстанской области, 2000-1.06.2024гг., чел.

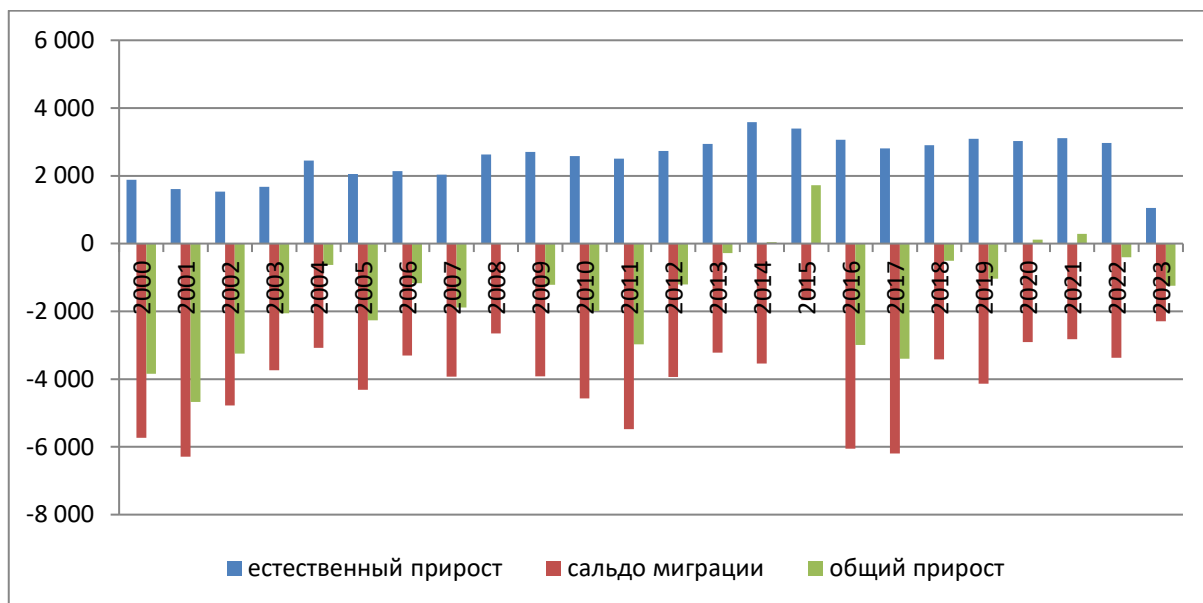
Наблюдаемая устойчивая тенденция сокращения численности сельского населения в области, как показали наши исследования и исследования казахстанских авторов, может быть как результат деградации инфраструктуры сельских территорий - производственной и социальной. Это привело к увеличению миграционного оттока населения и, несмотря на положительный, относительно высокий естественный прирост, он не покрывал увеличивающийся миграционный отток сельского населения.

Так, за исследуемые годы совокупный естественный прирост сельского населения составил 60 741 человек, совокупные потери сельского населения за счет миграционного оттока составили 95 357 человек, общие потери сельского населения за счет влияния этих двух факторов составили 34 616 человек (Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому...) [15]. Российский исследователь Пархомов Е.А. отмечает, что направления и интенсивность демографических процессов, как правило, принято определять возрастной структурой, миграционными настроениями, демографическим поведением населения.

Анализ общих показателей естественного воспроизводства сельского населения области за последние 15 лет показывает, что вряд ли произойдет положительное изменение курса социально-демографического развития сельских территорий в ближайшей перспективе. В Западно-Казахстанской области, по официальным данным,

общий коэффициент естественного прироста сельского населения достиг максимального значения в 2015г. и составил 11,28‰ (естественный прирост - 3 394 чел.). В 2022г. его значение уменьшилось до 9,85‰, а естественный прирост составлял 2 968 человек. В 2023г. значение коэффициента естественного прироста продолжало уменьшаться и составило 9,58‰, а естественный прирост сельского населения - 2 887 чел. (рисунок 3).

Процесс сокращения человеческого капитала в сельской местности области, особенно трудоресурсной его части продолжается. Как показывают многочисленные исследования по данной проблеме, трудоспособное сельское население мигрирует не в силу того, что происходит процесс расширения городского рынка труда, а по причине снижения эффективности его функционирования и в отдельных случаях сворачивания в сельской местности. В миграционном потоке значительна доля населения молодого возраста, что негативно влияет на процесс воспроизводства и возрастную структуру сельского населения (Агибалова А.В., Терновых К.С., Куренной В.В. и др.; Костяев А.И., Никонова Г.Н.) [1,2,]. Так, если в 2019г. индекс старения, рассчитанный как отношение численности населения возраста 65 лет и старше к численности населения возраста 0-14 лет, для сельского населения составлял 32,1, то в 2023г. – 34,6 (Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому...) [15].

Примечание: составлен на основе (Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому...) [15]

Рисунок 3 – Компоненты изменения численности сельского населения Западно-Казахстанской области, 2000-2023гг., чел.

Происходящий миграционный отток из сельской местности трудоспособной части населения привел к возникновению на региональном рынке труда определенных проблем. Прежде всего произошло несовпадение спроса на рабочую силу и его предложения в отдельных сферах экономики (дефицит в одних сферах и переизбыток в других) по причинам несоответствия квалификации соискателей требованиям работодателей, низкого уровня заработной платы и т.д.

Неравномерность в распределении трудовых ресурсов между городским и сельским населением обострила проблемы, связанные с занятостью и безработицей, уровнем доходов и бедностью населения. Необходимо отметить, что меры государства способствовали сокращению уровня безработицы сельского населения с 12,7% в 2001г. до 5,0% в первом квартале 2024г. (Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому...; Гиззатова А.И., Есенгадиева, С.М., Черемухина О.В.) [15,16].

Как свидетельствуют результаты анализа официальных данных, в Западно-Казахстанской области продолжается миграционный отток трудоспособной части сельского населения (Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому...) [15]. Подобная ситуация возникает при наличии серьезных проблем в функционировании сельского рынка труда. Их проявлением на сельском рынке труда области

стали такие факторы, как: увеличение численности неофициально трудоустроенных сельских граждан, скрытая безработица, снижение уровня жизни и увеличение бедности и т.д.

Важно и то, что предприятия – потребители рабочей силы сосредоточены в городах и в пригородной зоне. К тому же при сезонности сельского труда в сельских территориях неразвито малое предпринимательство и кооперирование, наблюдается дефицит высококвалифицированных специалистов, что тормозит переход отрасли к высокотехнологическому развитию.

Важными факторами, от которых зависит качество жизни и выбор – жить или не жить на той или иной территории, являются обеспеченность жильем и ее благоустройство, состояние инженерно-коммуникационной, дорожно-транспортной и социальной инфраструктуры. В республике в настоящее время используется программно-целевой инструмент в качестве комплексной программы развития сельских территорий, которые определяют социально-экономические цели, программные мероприятия и приоритеты. В них экономическая составляющая имеет решающее значение для развития сельских территорий, а результаты социального развития или не развития достигаются за счет развития экономики.

В соответствии с данными официальной статистики (Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому...) [15],

на начало 2024г., жилищный фонд Западно-Казахстанской области составил 14 837,9 тыс. м², из которых 5 781,1 тыс. м² или почти 39% находится в сельской местности. За последние 10 лет общий жилищный фонд области увеличился на 2 871,7 тыс. м², или на 19,4%. В сельской местности увеличение было менее значительно – всего на 705,5 тыс. м², или на 12,2%. Обеспеченность жильем сельских жителей в настоящее время составляет 18,4 м², что на 31,6% меньше среднеобластного показателя. В 2014г. этот разрыв составлял 19,5%. Основным застройщиком в сельской местности выступает индивидуальный сектор, на долю которого приходится более 98% общего ввода жилья.

Особенность жилого фонда сельских территорий Западно-Казахстанской заключается в высокой степени благоустройства. На начало 2024 г. скважинами с питьевой водой были оборудованы 99,4% сельских жилых объектов, газом – 98,8%, отоплением от индивидуальных источников – 97,4%, подключены к центральному отоплению – 2,9%, центральным горячим водоснабжением – 1,2%, горячим водоснабжением от индивидуальных водонагревателей – 9,3%, канализацией оборудованы 27% сельских жилых объектов. Необходимо отметить, что при высокой изношенности сети электропередачи, качество этих услуг в некоторых населенных пунктах сельской местности, особенно отдаленных и не имеющих статус районных центров, низкое (Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому...) [15].

Особой проблемой в развитии экономики сельских территорий области является транспортная инфраструктура. По северной части области проходит железнодорожная магистраль, соединяющая с Российской Федерацией Актюбинскую область. В условиях рассредоточенности сельских населенных пунктов на обширных территориях, важными для их существования и развития являются автодороги, обеспечивающие международные, межрегиональные, внутрирегиональные связи. На начало 2024г. в области протяженность автомобильных дорог общего пользования составляла 6,1 тыс. км, из которых 21,8% имеют статус дорог международного и республиканского значения, 24,9% - областного значения, 53,3% - местного значения.

Наиболее значимыми для сельских жителей и наиболее проблемными являются дороги местного значения. Их протяженность составляет 4,8 тыс. км, из которых

48% находятся в неудовлетворительном состоянии. Дороги местного значения соединяют сельские населенные пункты, расположенные в отдаленности с районными центрами, между собой, также обеспечивают выход на трассы республиканского и областного значения. Для сельской местности области характерны низкая плотность населения, отдаленность населенных пунктов друг от друга. В климатических условиях области отсутствие автомобильных дорог соответствующего качества – одна из важных причин массовой миграции сельского населения и возникновения заброшенных сел.

К числу важнейших факторов, обеспечивающих стабильность, повышение уровня и качества жизни населения сельских территорий, относится социальная инфраструктура, выполняющая множество функций. От уровня развития социальной инфраструктуры в сельской местности зависит экономический рост на селе. Несмотря на значимость социальной инфраструктуры, восстановление ее объектов, разрушенных в годы преобразования экономики, в сельской местности области проходит медленно, о чем свидетельствуют данные (Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому...) [15]. Особенно это важно для небольших периферийных населенных пунктов, где определяющим фактором получения определенных социальных услуг является наличие транспортной сети.

Эти и множество других проблем, оказывающих прямое и косвенное влияние на происходящие демографические и миграционные процессы в сельской местности, стали основанием для определения главных направлений поддержки развития сельских территорий, адаптированных к достигнутому уровню социально-экономического развития и трансформациям, которые происходят в системе сельского расселения.

Обсуждение

Отечественный и зарубежный опыт показывает, что социально-экономические явления на сельских территориях зависят от направлений и темпов развития сельскохозяйственного производства. Проведен анализ тенденций в изменении численности населения сельских территории как основного источника трудовых ресурсов для аграрного сектора и основного фактора экономического и социального развития сельских территорий, обеспечения устойчивости продовольственного обеспечения населения продовольствием отечественного производства и пополнения экспортных ресурсов продовольствия, развитие бизнеса в

сельскохозяйственном производстве и сельской местности.

К факторам, ограничивающим развитие сельских территорий, относятся: неразвитость новых форм хозяйствования в сельскохозяйственном производстве и инновационных технологий; неудовлетворенный спрос на труд на селе; низкая оплата труда в сельском хозяйстве, неразвитость сельской социальной и транспортной инфраструктуры, отсутствие инвестиций в сельское хозяйство, слабое государственное регулирование. Например, по данным официальной статистики, среднемесячная номинальная заработная плата в сельском хозяйстве области в 2023г. составляла только 65,4% областного уровня, а на предприятиях добывающей промышленности – в 1,8 раза превышала среднеобластной уровень (Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому...) [15].

Миграционный отток населения из периферийных сельских территорий Западно-Казахстанской области во многом связан с несовпадением спроса на труд и предложения на сельском рынке труда, а также спросом на рынках труда соседних регионов Российской Федерации на рабочую силу из Казахстана.

Разработаны предложения по стимулированию развития сельских территорий и сельскохозяйственного производства посредством развития организационно-экономического механизма активизации инновационной деятельности в отрасли, которое окажет положительное влияние на функционирование сельского рынка труда. Развитие социальной и транспортной инфраструктуры сельских территорий должно стать первоочередной задачей, в решении которой основная, главная роль принадлежит государству.

Заключение

1. В сельской местности Западно-Казахстанской области системообразующий вид деятельности - сельскохозяйственное производство, оно же является главным атрибутом села как социального института, обеспечивает занятость и основной источник доходов сельских жителей.

2. В ближайшей перспективе сельскохозяйственное производство в сельских территориях области останется неоднородным. Продолжится миграционный отток и концентрация его вокруг городов и близлежащих к ним районов, где сосредоточены производственные предприятия.

3. Сельские территории Западно-Казахстанской области могут стать центрами

притяжения для мигрантов из других регионов республики, что обеспечит общий прирост сельского населения при условии развития транспортной и социальной инфраструктуры.

4. Снижению влияния негативных факторов, ведущих к развитию процессов дифференциации и поляризации сельских территорий области, будет способствовать развитие несельскохозяйственных виды деятельности.

5. Одной из главных проблем сельскохозяйственного производства выступает низкий уровень внедрения инновационных технологий, что повышает спрос на сельском рынке труда на высококвалифицированную рабочую силу и позволит повысить квалификацию сельской рабочей силы. Стимулирование инвестиционных потоков в отрасль будет способствовать внедрению современных технологий, повышению производительности труда и конкурентоспособности продукции отрасли.

6. Современная аграрная экономика развитых стран базируется на экономике знаний, поэтому необходимо стимулировать развитие аграрного сектора на этих принципах. Это повысит эффективность использования местных ресурсов, активизирует человеческий и социальный капитал, выступит стимулом использования современных технологий и web-сетей.

Вклад авторов: Гиззатова Апла Ислямовна: разработка методологии, координация исследования, формирование содержания, оценка полученных в ходе исследования данных, редактирование, доработка и направление статьи в печать; Жумашева Сауле Токановна: библиографический обзор литературы, подборка материалов исследования, сбор, анализ и обобщение данных, подготовка выводов; Байтаева Гульнара Рахметовна: доработка проекта публикации, написание краткого заключения с подведением итогов исследования, аннотаций и ключевых слов.

Конфликт интересов: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Список литературы

[1] Агибалов, А.В. Формирование пространственных полюсов роста сельской периферии в традиционно-аграрных регионах / А.В. Агибалов, К.С. Терновых, В.В. Куренная, М.Ю. Казаков // Вестник Воронежского государственного аграрного университета. -2023. -Т. 16.- № 2(77). -С. 157–166. <https://doi.org/10.53914/issn2071-2243-2023-2-157-166>

[2] Костяев, А.И. Развитие процессов территориальной дифференциации аграрного производства Нечерноземья и их современные тренды/А.И. Костяев, Г.Н. Никонова// Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз.- 2021.- Т.14.-№ 4.- С.150-168. <https://doi.org/10.15838/esc.2021.4.76.9>

[3] Kujatn, H.J. Wandel des ländlichen Raumes in der Wissensgesellschaft / H.J. Kujatn, P. Dehne, A. Stein // *Raumforschung und Raumordnung*. -2019. -Vol 77.- N 5.- P. 475-491. <https://doi.org/10.2478/rara-2019-0042>.

[4] Dünkel, F. Peripherisierung ländlicher Räume / F. Dünkel, S.Ewert, B. Geng, S. Harrendorf // *Sicherheitsmentalitäten im ländlichen Raum*.- 2019. - N5.-P. 107-140. <https://doi.org/10.1007/978-3-658-15118-8-5>.

[5] Патракова, С.С. Хозяйственная сельско-городская кооперация как инструмент обеспечения сбалансированности экономического пространства региона / С.С. Патракова // *Проблемы развития территории*. -2023. - Т.27. -№2. -С.53-69.

[6] Пархомов, Е.А. Пространственная локализация сельских территорий: теоретико-методические аспекты оценки / Е.А. Пархомов // *Инновации в АПК: проблемы и перспективы*.- 2021. -N 2(30).- С. 209-216.

[7] Стомба, Е. В. Формирование стратегии устойчивого развития сельских территорий с позиций системного подхода / Е.В. Стомба // *Экономические системы*. -2021.- N 14(2). - С. 20-27. <https://doi.org/10.29030/2309-2076-2021-14-2-20-27>

[8] Акимбекова, Г.У. Приоритетные направления развития агропромышленного комплекса Казахстана / Г.У. Акимбекова, Г.А. Никитина // *Проблемы агрорынка*. - 2020. - №4. - С.13-23. <https://doi.org/10.46666/2020-4-2708-9991.01>

[9] Баймухамедова, А.М. Инновационная система управления объектами агропромышленного комплекса в рамках концепции «Индустрия-5.0» /А.М Баймухамедова, М.С.Аймурзинов, Г.С. Баймухамедова // *Проблемы агрорынка*. - 2023.- №4. - С.37-45. <https://doi.org/10.46666/2023-4.2708-9991.03>

[10] Сыздыкбаева, Н.Б. Современное состояние развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан / Н.Б. Сыздыкбаева, Р.К. Турысбекова, Ж.И. Асанова, М.И. Касеинова // *Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли*. - 2023. - №4(53). - С. 203-211. [https://doi.org/10.52260/2304-7216.2023.4\(53\).24](https://doi.org/10.52260/2304-7216.2023.4(53).24)

[11] Li, Y. Why some rural areas decline while some others not: An overview of rural evolution in the world / Y. Li, H.Westlund, Y.Liu // *Journal of Rural Studies*. -2019.- Vol. 68.- P.11-29. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2019.03.003>

[12] Uspambayeva, M. Agriculture in Kazakhstan: Effective financial management / M.

Uspambayeva, A. Zeinelgabdin, B. Turebekova, A. Tulaganov, T. Taipov // *Brazilian Journal of Political Economy*.- 2020.- N40(3).- P.554-565. <https://doi.org/10.1590/0101-31572020-3127>

[13] Проскурнова, К.Ю. Инструменты оценки пространственного развития регионов / К.Ю. Проскурнова // *Вестник Московского университета. Серия 21. Управление (государство и общество)*.- 2024.- Т.21.- №1 - С. 121-138.

[14] Van der Ploeg, J. From de-to reepeatization: The modernization of agriculture revisited / J. Van der Ploeg // *Journal of Rural Studies*. - 2018.- Vol. 61. - P. 236-243.

[15] Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]. - 2024. - URL: <https://www.stat.gov.kz> (дата обращения: 04.07.2024).

[16] Гиззатова, А.И. Трудовые ресурсы казахстанского села / А.И. Гиззатова, С.М. Есенгалиева, О.В. Черемухина // *Проблемы агрорынка*. - 2023. -№3. - С.169-178 <https://doi.org/10.46666/2023-3.2708-9991.17>

References

[1] Agibalov, A.V., Ternovykh, K.S., Kurenaya, V.V., Kazakov, M.Yu. (2023). Formirovaniye prostranstvennykh polyusov rosta selskokhozyaystvennoy periferiya v traditsionno-agrarnykh regionakh [Formation of Spatial Growth Poles in the Rural Periphery of Traditionally Agrarian Regions]. *Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo agrarnogo universiteta – Bulletin of Voronezh State Agrarian University*, 16(2(77)), 157–166. <https://doi.org/10.53914/issn2071-2243-2023-2-157-166> [in Russian].

[2] Kostyaev, A.I., Nikonova, G.N. (2021). Razvitiye protsessov territorial'noy differentsiatsii agrarnogo proizvodstva Nechernozem'ya i ikh sovremennyye trendy [Development of Territorial Differentiation Processes in Agrarian Production of the Non-Black Soil Region and Its Current Trends]. *Ekonomicheskiye i sotsial'nyye pereмены: fakty, tendentsii, prognoz - Economic and Social Changes: Facts, Trends, Forecast*, 14(4), 150-168. <https://doi.org/10.15838/esc.2021.4.76.9> [in Russian].

[3] Kujatn, H.J., Dehne, P., Stein, A. (2019). Wandel des ländlichen Raumes in der Wissensgesellschaft [Change of Rural Areas in the Knowledge Society]. *Raumforschung und Raumordnung - Spatial Research and Planning*, 77(5), 475–491. <https://doi.org/10.2478/rara-2019-0042> [in German].

[4] Dünkel, F., Ewert, S., Geng, B., Harrendorf, S. (2019). Peripherisierung ländlicher Räume [Peripheralization of Rural Areas]. *Sicherheitsmentalitäten im ländlichen Raum - Security Mentalities in Rural Areas*, 5, 107–140.

https://doi.org/10.1007/978-3-658-15118-8-5 [in German].

[5] Patrakova, S.S. (2023). Khozyaystvennaya selsko-gorodskaya kooperatsiya kak instrument obespecheniya sbalansirovannosti ekonomicheskogo prostranstva regiona [Economic Rural-Urban Cooperation as a Tool for Ensuring Economic Space Balance of the Region]. *Problemy razvitiya territorii - Problems of Territorial Development*, 27(2), 53–69 [in Russian].

[6] Parkhomov, E.A. (2021). Prostranstvennaya lokalizatsiya selskokhozyaystvennykh territoriy: teoretiko-metodicheskiye aspekty otsenki [Spatial Localization of Agricultural Territories: Theoretical and Methodological Aspects of Evaluation]. *Innovatsii v APK: problemy i perspektivy - Innovations in the Agrarian Sector: Problems and Prospects*, 2(30), 209–216 [in Russian].

[7] Stovba, E.V. (2021). Formirovaniye strategii ustoychivogo razvitiya selskokhozyaystvennykh territoriy s pozitsiy sistemnogo podkhoda [Formation of a Strategy for Sustainable Development of Agricultural Territories from the Systemic Approach]. *Ekonomicheskiye sistemy - Economic Systems*, 14(2), 20–27. https://doi.org/10.29030/2309-2076-2021-14-2-20-27. [in Russian].

[8] Akimbekova, G.U., Nikitina, G.A. (2020). Priorytetnyye napravleniya razvitiya agropromyshlennogo kompleksa Kazakhstana [Priority Directions for the Development of the Agro-Industrial Complex of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 4, 13–23. https://doi.org/10.46666/2020-4-2708-9991.01 [in Russian].

[9] Baymukhamedova, A.M., Aymurzinov, M.S., Baymukhamedova, G.S. (2023). Innovatsionnaya sistema upravleniya ob'yektami agropromyshlennogo kompleksa v ramkakh kontseptsii «Industriya-5.0» [Innovative Management System for Agro-Industrial Complex Objects within the Framework of the "Industry 5.0" Concept]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 4, 37–45. https://doi.org/10.46666/2023-4.2708-9991.03. [in Russian].

[10] Syzdykbayeva, N.B., Turysbekova, R.K., Asanova, Z.I., Kasseinova, M.I. (2023).

Sovremennoye sostoyaniye razvitiya agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazakhstan [Current State of Development of the Agro-Industrial Complex of the Republic of Kazakhstan]. *Vestnik Kazakhskogo universiteta ekonomiki, finansov i mezhdunarodnoy torgovli – Bulletin of Kazakh University of Economics, Finance, and International Trade*, 4(53), 203–211. https://doi.org/10.52260/2304-7216.2023.4(53).24. [in Russian].

[11] Li, Y., Westlund, H., Liu, Y. (2019). Why some rural areas decline while some others not: An overview of rural evolution in the world. *Journal of Rural Studies*, 68, 11–29. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2019.03.003. [in Russian].

[12] Uspambayeva, M., Zeinelgabdin, A., Turebekova, B., Tulaganov, A., Taipov, T. (2020). Agriculture in Kazakhstan: Effective financial management. *Brazilian Journal of Political Economy*, 40(3), 554–565. https://doi.org/10.1590/0101-31572020-3127. [in English].

[13] Proskurnova, K.Yu. (2024). Instrumenty otsenki prostranstvennogo razvitiya regionov [Tools for Evaluating Spatial Development of Regions]. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 21. Upravleniye (gosudarstvo i obshchestvo) - Bulletin of Moscow University. Series 21. Management (State and Society)*, 21(1), 121–138 [in Russian].

[14] Van der Ploeg, J. (2018). From de-to re-peasantization: The modernization of agriculture revisited. *Journal of Rural Studies*, 61, 236–243 [in English].

[15] Byuro natsional'noy statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] (2024). Available at: https://www.stat.gov.kz [date of access: July 4, 2024] [in Russian].

[16] Gizzatova, A.I., Esengalieva, S.M., Cheremukhina, O.V. (2023). Trudovyye resursy kazakhstanskogo sela [Labor Resources of Kazakhstani Villages]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 3, 169–178. https://doi.org/10.46666/2023-3.2708-9991.17. [in Russian].

Информация об авторах:

Гиззатова Алла Ислямовна – основной автор; доктор экономических наук, доцент; доцент Образовательной программы Бизнеса, управления и туризма; Западно-Казахстанский университет им. М.Утемисова; 09000 пр.Н.Назарбаева, 162, г.Уральск, Казахстан; e-mail: alla-gizatova@yandex.ru; https://orcid.org/0000-0002-7282-9382

Жумашева Сауле Токановна; кандидат экономических наук, доцент; ученый секретарь; Казахский научно-исследовательский институт экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий; 050057 ул. Сатпаева, 30 б, г. Алматы, Казахстан; e-mail: torehanoba@mail.ru; https://orcid.org/0000-0003-0559-5608

Байтаева Гульнара Рахметовна; кандидат экономических наук, доцент; ассоциированный профессор Высшей школы права и экономики; Жетысуский университет им. И. Жансугурова; 040009 ул. И.Жансугурова 187А, г.Талдыкорган, Казахстан; e-mail: Baytaeva@mail.ru; https://orcid.org/0009-0001-2667-9950

Авторлар туралы ақпарат:

Гиззатова Алла Ислямовна – **негізгі автор**; экономика ғылымдарының докторы, доцент; Бизнес, менеджмент және туризмнің білім беру бағдарламасының доценті; М.Өтемісов атындағы Батыс-Қазақстан университеті; 09000 Н.Назарбаев даңғ., 162, Орал қ., Қазақстан; e-mail: alla-gizatova@yandex.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7282-9382>

Жұмашева Сауле Тоқанқызы; экономика ғылымдарының кандидаты, доцент; ғалым-хатшы; Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты; 050057 Сатпаев көш., 30 б, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: torehanoba@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0559-5608>

Байтаева Гульнара Рахметовна; экономика ғылымдарының кандидаты, доцент; Құқық және экономика жоғары мектебінің қауымдастырылған профессоры; І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті; 040009 Жансүгіров көш., 187А, Талдықорған қ., Қазақстан; e-mail: Baytaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0009-0001-2667-9950>

Information about authors:

Gizatova Alla Islyamovna – **The main author**; Doctor of Economic Sciences, Associate Professor; Educational Program of Business, Management and Tourism; M. Utemisov West Kazakhstan University; 09000 Nazarbayev Ave., 162, Uralsk, Kazakhstan; e-mail: alla-gizatova@yandex.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7282-9382>

Zhumasheva Saule Tokanovna; Candidate of Economic Sciences, Associated Professor; Sciences Secretary; Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development; 050057 Satpaev str., 30 б, Almaty, Kazakhstan; e-mail: torehanoba@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0559-5608>

Baytaeva Gulnara Rakhmetovna; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Associate Professor of the Higher School of Law and Economics; I. Zhansugurov Zhetysu University; 040009 Zhansugurov str., 187A, Taldykorgan, Kazakhstan; e-mail: Baytaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0009-0001-2667-9950>

КАЗАХСТАНСКОЕ СЕЛО: НЕОБХОДИМОСТЬ РАДИКАЛЬНЫХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ АУЫЛ: ТҮБЕГЕЙЛІ ӨЗГЕРІСТЕРДІҢ ҚАЖЕТТІЛІГІ

KAZAKHSTANI VILLAGE: THE NEED FOR RADICAL TRANSFORMATION

М.К. БЕГЕЕВА^{1*}

К.Э.Н.

Е.К. АЙТАХАНОВ²

К.Э.Н.

А.А. ЕСЖАНОВА²

К.Э.Н.

¹Западно-Казakhstanский аграрно-технический университет им. Жангир хана, Уральск, Казахстан

²Национальный аграрный научно-образовательный центр, Астана, Казахстан
*электронная почта автора: bm_k_0905@mail.ru

М.К. БЕГЕЕВА^{1*}

Э.Ф.К.

Е.Қ. АЙТАХАНОВ²

Э.Ф.К.

А.А. ЕСЖАНОВА²

Э.Ф.К.

¹Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал, Қазақстан

²Ұлттық аграрлық ғылыми-білім беру орталығы, Астана, Қазақстан
*автордың электрондық поштасы: bm_k_0905@mail.ru

М. BEGEEVA^{1*}

C.E.Sc.

Y. AITAKHANOV²

C.E.Sc.

A. ESZHANOVA²

C.E.Sc.

¹ Zhangir khan West Kazakhstan Agrarian Technical University, Uralsk, Kazakhstan

²National Agrarian Scientific and Educational Center, Astana, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: bm_k_0905@mail.ru

Аннотация. Цель – показаны тенденции развития сельских районов Казахстана. Методы - экономического анализа, статистический применялись при анализе данных численности сельского населения в динамике, графический – для структурирования информации и наглядного ее представления. Результаты - в статье обозначены современные тенденции и перспективы сельских населенных пунктов (СНП) республики, рассматриваются демографические процессы, экономические факторы, миграционные потоки. Особое внимание уделяется инициативам государственной поддержки, направленным на повышение жизненного уровня сельчан. Авторами выделены этапы наращивания ресурсов сельских территорий страны в контексте реализации государственных программ, каждая из которых имеет конкретные цели и задачи, нацеленные на улучшение жизни сельских жителей, сокращение их оттока из сельской местности в города, вызванного ограниченными возможностями трудоустройства, низким уровнем жизни, недостаточным доступом к качественным услугам: образование, здравоохранение. Отмечается, что в 20 регионах Казахстана адаптирована и внедряется программа "Одно село - один продукт" (ОСОП), ориентированная на производство наиболее перспективных товаров, имеющих высокий рыночный потенциал, создание устойчивых производственно-сбытовых цепочек сельскохозяйственной продукции для сельхозпредприятий и фермеров, содействие насыщению отечественного рынка высококачественными конкурентоспособными продуктами питания. Выводы – решение проблем

укрепления сельских районов находится в прямой зависимости от эффективной политики государства в сфере агропромышленного комплекса. В настоящее время сделан акцент на будущее казахстанского села, его современной инфраструктуры. Организационно-управленческие и экономические подходы, цифровизация в сельском хозяйстве позволяет ускорить темпы комплексного социально-экономического развития СНП, увеличить доходы сельского населения, стабилизировать демографическую ситуацию и повысить инвестиционную привлекательность территорий.

Аңдатпа. *Мақсат* – Қазақстанның ауылдық аудандарының даму тенденциялары көрсетілді. *Әдістер* – экономикалық талдау, статистикалық әдістер ауыл тұрғындарының санының динамикасын талдауда, графикалық әдіс ақпаратты құрылымдау және көрнекі түрде көрсету үшін қолданылды. *Нәтижелер* – мақалада республиканың ауылдық елді мекендерінің (АЕМ) қазіргі тенденциялары мен перспективалары белгіленген, демографиялық процестер, экономикалық факторлар, миграциялық ағындар қарастырылған. Мемлекеттік қолдаудың ауыл тұрғындарының өмір сүру деңгейін арттыруға бағытталған бастамаларына ерекше назар аударылған. Авторлар ауылдық аумақтардың ресурстарын арттыру кезеңдерін мемлекеттік бағдарламаларды іске асыру контекстінде, әрқайсысының нақты мақсаттары мен міндеттері, ауыл тұрғындарының өмірін жақсартуға, жұмысқа орналасу мүмкіндіктерінің шектеулігі, төмен өмір сүру деңгейі, сапалы қызметтерге (білім беру, денсаулық сақтау) жеткізудің жеткіліксіздігі салдарынан ауылдан қалаға көшуін азайтуға бағытталған. Қазақстанның 20 өңірінде «Бір ауыл - бір өнім» (БАБӨ) бағдарламасы бейімделіп, енгізілген, ол жоғары нарықтық әлеуетке ие перспективалы өнімдерді өндіруге, ауыл шаруашылығы кәсіпорындары мен фермерлер үшін ауыл шаруашылығы өнімдерінің тұрақты өндірістік-өткізу тізбектерін құруға, отандық нарықты жоғары сапалы бәсекеге қабілетті азық-түлік өнімдерімен қамтамасыз етуге бағытталған. *Қорытындылар* – ауылдық аумақтарды нығайту мәселелерін шешу агроөнеркәсіптік кешен саласындағы тиімді мемлекеттік саясатқа тікелей байланысты. Қазіргі таңда қазақ ауылының болашағы мен оның заманауи инфрақұрылымына баса назар аударылуда. Ұйымдастырушылық, басқарушылық және экономикалық тәсілдер, ауыл шаруашылығын цифрландыру АЕМ кешенді әлеуметтік-экономикалық даму қарқынын жеделдетуге, ауыл халқының табысын арттыруға, демографиялық жағдайды тұрақтандыруға және аумақтардың инвестициялық тартымдылығын арттыруға мүмкіндік береді.

Abstract. *Purpose* - the tendencies of development of rural areas of Kazakhstan are shown. *Methods* - economic analysis, statistical *methods* were used in analyzing the data on the number of rural population in dynamics, graphical - for structuring the information and its visual presentation. *Results* - the article outlines the current trends and prospects of rural settlements (RS) of the republic, considers demographic processes, economic factors, migration flows. Special attention is paid to the state support initiatives aimed at improving the living standards of rural residents. The authors highlight the stages of building up the resources of rural areas of the country in the context of the implementation of state programs, each of which has specific goals and objectives aimed at improving the lives of rural residents, reducing their outflow from rural to urban areas caused by limited employment opportunities, low standard of living, insufficient access to quality services: education, health care. It is noted that in 20 regions of Kazakhstan adapted and implemented the program "One Village - One Product" (OVOP), focused on the production of the most promising products with high market potential, the creation of sustainable value chains of agricultural products for agricultural enterprises and farmers, promoting saturation of the domestic market with high-quality competitive food products. *Conclusions* - solving the problems of strengthening rural areas is in direct dependence on the effective policy of the state in the sphere of agro-industrial complex. Currently, emphasis is placed on the future of the Kazakhstani village, its modern infrastructure. Organizational, managerial and economic approaches, digitalization in agriculture allows to accelerate the pace of integrated socio-economic development of RS, increase the income of the rural population, stabilize the demographic situation and increase the investment attractiveness of territories.

Ключевые слова: сельские местность, агропромышленный комплекс, инфраструктура, миграционные потоки, государственная поддержка, цифровизация, устойчивое социально-экономическое развитие, продовольственная безопасность.

Түйінді сөздер: ауылдық жерлер, агроөнеркәсіп кешені, инфрақұрылым, миграциялық ағындар, мемлекеттік қолдау, цифрландыру, тұрақты әлеуметтік-экономикалық даму, азық-түлік қауіпсіздігі.

ских районов Казахстана является сложной и многогранной задачей, требующей комплексного подхода. Возникает острая необходимость в обеспечении мер по развитию инфраструктуры, улучшению качества жизни сельского населения, созданию благоприятных условий для трудовой деятельности. Реализация государственной политики, направленной на поддержку сельских районов, является одним из ключевых факторов для достижения устойчивой экономики страны (Hejnegaard G.T., Hal'strom L.K., Vrand L.P.) [10].

Материалы и методы

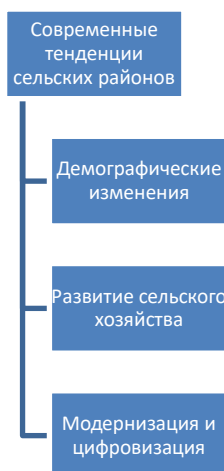
В процессе исследования использовались официальные отечественные и зарубежные источники, в частности, данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому развитию и реформам Республики Казахстан. Также взята информация из Концепции развития сельских территорий Республики Казахстан на 2023-2027 годы, утвержденной Постановлением правительства от 28 марта 2023 года. Основные векторы исследования: оценка де-

мографической ситуации и состояния социальной инфраструктуры, эффективности реализации программно-целевого метода планирования и действующего нормативно-правового регулирования социально-экономического развития сельских территорий.

Информационными материалами исследования являются данные региональной статистики, отчетов об исполнении бюджетов различных уровней и целевые программы по развитию сельских районов, национальная стратегия развития сельских территорий, нормативно-правовые акты в этой области, мероприятия по поддержке сельского предпринимательства. В целях выявления общих тенденций, динамики конкретных данных применялись методы экономического и систематического анализа. При структурировании информации использовался графический метод исследования. Кроме того, отдельное место в исследовании занимают методы наблюдения, обобщения.

Результаты

Рассмотрены следующие современные тенденции сельских районов Казахстана (рисунок 1).

Примечание: разработан авторами

Рисунок 1 - Современные тенденции сельских районов Казахстана

1. Демографические изменения.

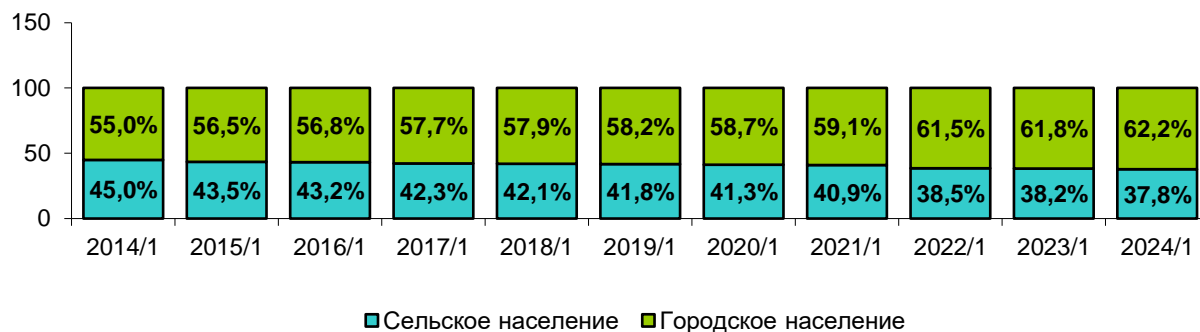
Согласно данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому развитию и реформам Республики Казахстан по состоянию на 1 января 2024г., доля сельского населения Казахстана составляла 37,8% (7 582 542 чел.) от общей численности населения. За последние 10 лет данный показатель сократился на 7,1%, что обусловлено урбанизацией населения в стране (рисунок 2).

Наблюдается отток населения из сельских районов в города. Основными причинами являются ограниченные возможности трудоустройства, низкий уровень жизни и

недостаток доступа к качественным услугам, таким как образование и здравоохранение.

2. Развитие сельского хозяйства.

Сельское хозяйство, в качестве ключевого сектора экономики (McDonagh J.) [11], сталкивается с проблемами низкой производительности труда, недостатком инвестиций и устаревшими технологиями. Во многих сельских районах наблюдаются недостатки в развитии инфраструктуры, как дороги, энергоснабжение, водоснабжение и канализация. Это создает проблемы для транспортировки сельскохозяйственной продукции, доступа к рынкам и услугам.

Примечание: разработан авторами

Рисунок 2 – Динамика долей городского и сельского населения Казахстана

Большинство малых и средних фермеров в сельских районах испытывают ограничения в доступе к финансированию для покупки семян, удобрений, техники и других необходимых ресурсов для сельского хозяйства. Кроме того, ограниченные возможности для продажи сельскохозяйственной продукции ведут к зависимости от промежуточных звеньев и низким ценам на сбыт (Hossain M., Park S., Shahid S.) [12].

Цифровизация – один из ключевых инструментов развития сельских районов. Масштабное применение цифровых технологий способствует социально-экономическому росту региона и страны в целом. В том числе цифровая трансформация сельского хозяйства повышает экономический потенциал территориальной единицы (Shankar U., Tripathi R.) [13]. В последние годы в Казахстане происходит активное внедрение государственных программ и инициатив, направленных на модернизацию сельского хозяйства и его цифровизацию.

Одним из примеров цифровизации сельских территорий является проект «Цифровые села Казахстана «250+», относящийся к инициативе, направленной на создание цифровых сел (цифровых агротерриторий) с целью модернизации сельского хозяйства и улучшения условий жизни сельских жителей. В рамках этого проекта разрабатываются и внедряются инновационные решения и технологии, направленные на автоматизацию и цифровизацию агропроизводства, улучшение инфраструктуры и доступа к услугам, а также поддержку малых и средних фермеров.

Компоненты проекта:

- цифровые технологии в сельском хозяйстве: внедрение GPS-технологий, систем мониторинга полей и управления ресурсами, использование дронов для анализа урожайности и контроля за состоянием посевов;

- инфраструктурные проекты: развитие инфраструктуры в сельских районах, включая строительство дорог, энергоснабжение, доступ к высокоскоростному интернету и другим коммуникационным сетям;

- поддержка фермеров и малых предпринимателей: предоставление финансовой поддержки, обучение и консультирование по внедрению новых технологий и управлению агроиндустрией.

Улучшение условий жизни в сельских территориях служит приоритетным направлением государства, реализуемым путем комплексной интеграции программ сельского развития. Можно выделить несколько этапов развития сельских районов Казахстана сквозь призму государственных программ (рисунок 3).

В условиях устойчивого развития особое внимание уделяется сбалансированному развитию территории (Anderson M.D.) [14]. На перспективу и дальнейшее развитие сельских районов влияет деятельность государственных органов и местного самоуправления, способствующая эффективному взаимодействию с населением и субъектами предпринимательства в целях повышения уровня занятости и доходов сельского населения. Это позволяет решать поставленные задачи по повышению числа регионов со стабильными социально-экономическими показателями (Rawat S.) [15].

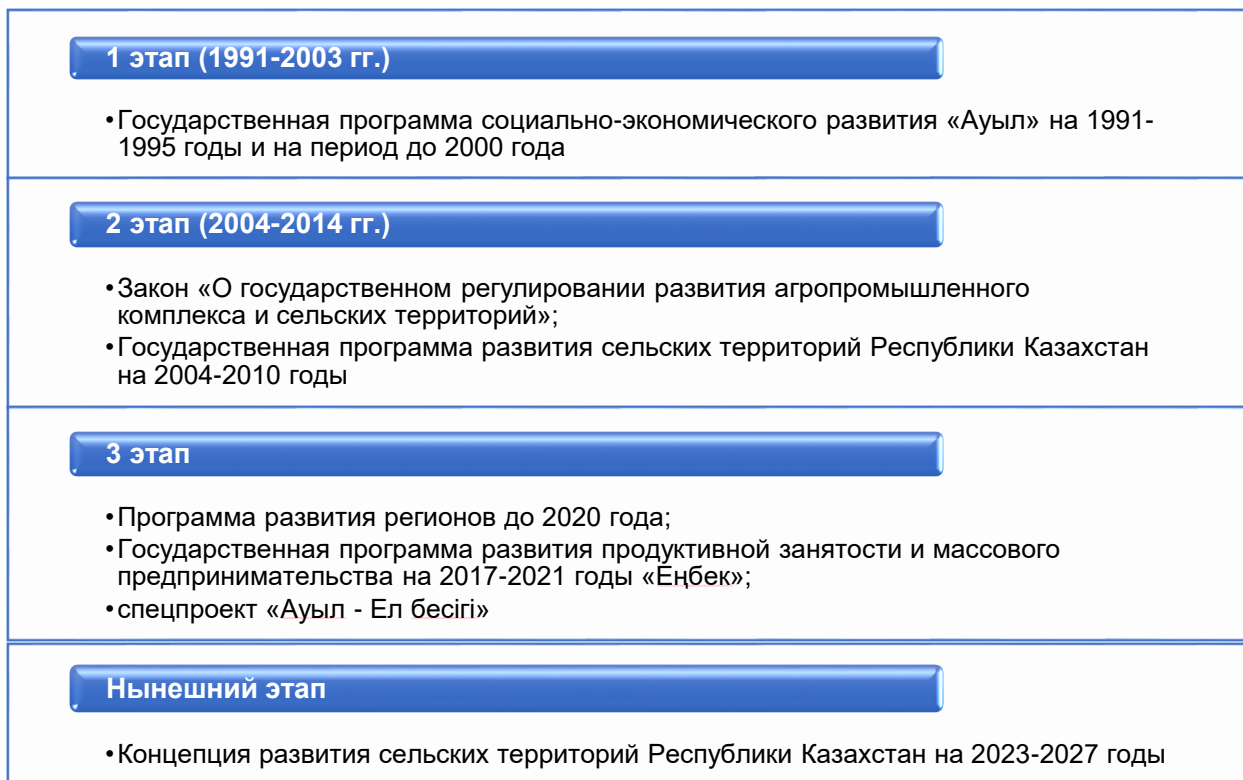
В целях развития институционального обеспечения и повышения эффективности подходов к развитию сельских территорий, а также для улучшения качества жизни и создания комфортной среды проживания в сельской местности разработана Концепция развития сельских территорий Республики Казахстан на 2023-2027 годы. Концепция направлена на среднесрочную перспективу, в рамках которой составлен следующий прогноз: количество сельских населенных пунктов к 2027г. составит 5,9 тыс., численность сельского населения стабилизи-

руется на уровне 7,7 млн человек. Согласно Концепции устойчивое развитие сельских территорий базируется на следующих принципах:

* принцип человекоцентричности, предполагающий формирование политики развития сельских районов, учитывающий интересы населения: обеспечение равного доступа населения к государственным услугам вне зависимости от места проживания; повышение продолжительности жизни человека в сельской местности;

* принцип увеличения вклада сельских территорий в социально-экономическое развитие страны, в том числе через постоянное повышение эффективности и производительности сельского хозяйства;

* принцип "люди – к инфраструктуре", означающий уменьшение миграционного оттока сельского населения в города путем содействия их естественной концентрации в селах, имеющих потенциал развития с развитой инфраструктурой (Shankar U., Yadav U.S., Tripathi R.) [16].

Примечание: разработан авторами

Рисунок 3 – Этапы развития сельских районов Казахстана

Также особого внимания в развитии сельских регионов Казахстана заслуживает движение «Одно село – один продукт» (ОСОП), ставшее довольно известным после того, как Япония смогла оживить свои сельские районы благодаря этому движению. В настоящее время движение ОСОП распространяется на другие страны мира, такие как: Таиланд, Малайзия, Сенегал, Филиппины, Непал, Вьетнам, Перу, Аргентина, Замбия, Кыргызстан и многие другие. Некоторые из этих стран изменили название ОСОП в соответствии с целевой группой движения. Например, Филиппины: «Один город — один продукт»; Таиланд и Камбоджа: «Один тамбон – один продукт».

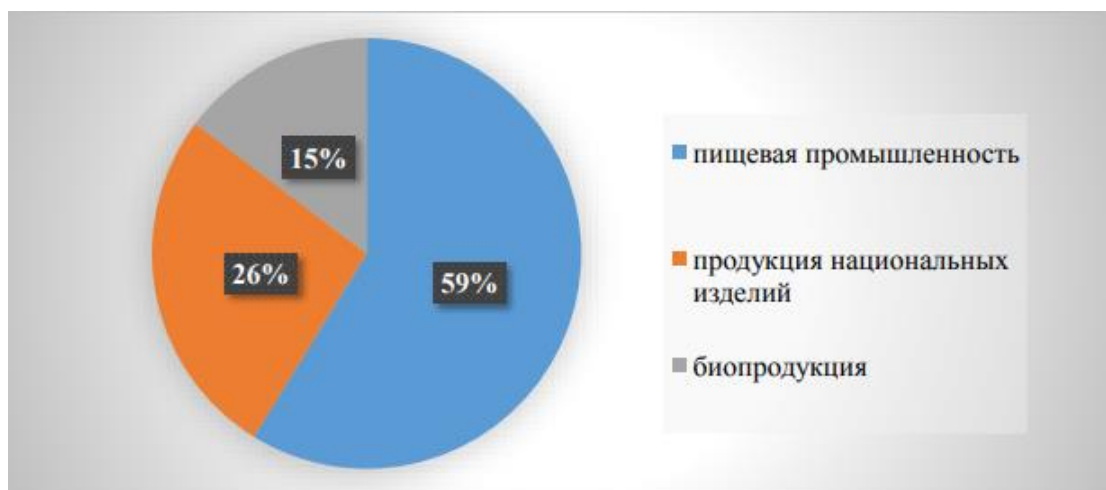
ОСОП в Казахстане реализуется в 20 регионах страны в рамках инструмента

«Мен кәсіпкер», разработанного в соответствии с Национальным проектом по развитию предпринимательства на 2021-2025 годы. Его цель - вовлечение сельского населения в создание уникального качественного регионального продукта, прошедшего сертификацию и имеющего рыночную привлекательность.

Согласно годовому отчету за 2023г. инструмент «Мен кәсіпкер» за отчетный год позволил провести 20 региональных выставок, в которых приняли участие 519 производителей товаров из местного сырья из продукции которых, отобраны 60 товаров (по 3 товара на регион) и соответственно 60 финалистов проекта ОСОП. Из 60 финальных участников проекта 24 женщины проживают в сельской местности, 27 женщин –

жители областных центров и малых городов, 9 женщин проживают в городах республиканского значения (Астана, Алматы, Шымкент). 34 финалиста проекта ОСОП производят продукцию, относящуюся к

пищевой промышленности, что составляет 59%, 17 финалистов проекта ОСОП производят продукцию национальных изделий – 26% и 9 финалистов проекта ОСОП производят биопродукцию – 15% (рисунок 4).

Примечание: разработан авторами

Рисунок 4 - Виды продукции в % соотношении

После выявления и отбора потенциальной продукции, соответствующей критериям ОСОП, следующим этапом оказания содействия производителям является ее дальнейшее продвижение (разработка дизайна, брендирование продукции и/или упаковки товара, содействие в сертификации товара, разработка маркетинговой стратегии), а так же дальнейшее усиление потенциала финальных участников проекта ОСОП путем предоставления обучения, маркетингового сопровождения, оказания содействия в налаживании производства и сбыта производимых товаров. Проведена работа по брендированию и редизайну продукции финалистов проекта ОСОП. Разработаны 60 дизайн-проектов, брендированной продукции финалистов проекта ОСОП, которые уже используют для продажи на прилавках рынка РК и зарубежом.

Обсуждение

Развитие сельских территорий признается одним из актуальных стратегических направлений совершенствования любой страны. Безусловно, повышение уровня жизни сельского населения, улучшение сельской инфраструктуры, цифровизация сельского хозяйства, государственная поддержка сельских предпринимателей способствуют росту социально-экономических показателей страны в целом. Необходимо уделить приоритетное внимание эффективному перераспределению трудовых ресурсов на местном и государственном уровне.

В статье выявлены основные тенденции развития сельских районов Казахстана, а именно: высокий уровень внутренней миграции сельского населения в города; низкая производительность труда, недостаток инвестиций, устаревшие технологии для развития сельского хозяйства; активное внедрение различных программ и инициатив, направленных на цифровизацию сельского хозяйства и повышение эффективности за счет модернизации активов. Рассмотрен ряд государственных программ, ориентированных на улучшение качества жизни сельского населения, а также цифровизацию сельских территорий. Каждая программа характеризует новый этап развития сельских районов страны.

По поручению главы государства разработана Концепция развития сельских территорий Республики Казахстан на 2023-2027 годы, основная задача которой заключается в эффективном подходе к развитию сельских территорий, повышению уровня благосостояния сельских жителей и достижению высоких социально-экономических показателей регионов. Реализация государственных программ и инициатив по ревитализации села способствует выявлению сильных центров экономического роста, формирование которых позволит создать новые рабочие места, повысить уровень занятости и качества жизни сельского населения.

Заключение

1. Развитие сельских территорий является одним из приоритетных направлений развития экономики Казахстана.

2. В настоящее время наблюдается отток населения из сельских районов в города, вследствие ограниченных возможностей трудоустройства, низкого уровня жизни и недостатка доступа к качественным услугам, таким как образование и здравоохранение.

3. Улучшение условий жизни в сельских территориях Казахстана реализуется путем комплексной интеграции государственных программ по сельскому развитию.

4. Одним из эффективных методов развития сельских районов страны является программа ОСОП, реализуемая в 20 регионах Казахстана в рамках инструмента «Мен кәсіпкер», разработанного в соответствии с Национальным проектом по развитию предпринимательства на 2021-2025 годы.

5. Государственные программы по цифровизации направлены на создание цифровых сел (цифровых агротерриторий) с целью модернизации сельского хозяйства и улучшения условий жизни сельских жителей.

Вклад авторов: Бегеева Мира Кобландиевна: разработка плана, методологии статьи, анализ и систематизация данных исследования, изучение государственных программ по развитию сельских территорий; Айтаханов Ерлан Куанышевич: подготовка диаграмм, рисунков, написание заключения, аннотаций и ключевых слов; Есжанова Акмарал Амангельдиновна: библиографический обзор литературы, сбор статистических данных.

Конфликт интересов: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Список литературы

[1] Молдабекова, А.Т. Социально-экономические проблемы депрессивных регионов Казахстана: эмпирический анализ / А.Т. Молдабекова, Г.Г. Сейткан., Д.М. Мусаева, А. Есентай // Экономика: стратегия и практика.- 2022.- N 17(3). – С.124-137.

[2] Акимбекова, Ч.У. Социальное переустройство села как основа аграрной стратегии Республики Казахстан / Ч.У. Акимбекова, Г.У. Акимбекова // Проблемы агорынна. - 2022. - №1(1). – С. 170-177. <https://doi.org/10.46666/2022-1.2708-9991.20>.

[3] Bulkhairova, Z. Sustainable Development of Rural Areas in Kazakhstan at the Present Stage / Z. Bulkhairova, A. Temirova, S. Seitzhagirarova, Sh. Kapanova // Bulletin of the National

Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. – 2024. – No. 1. – P. 469–481.

[4] Программа развития регионов до 2020 года [Электронный ресурс].-2018.-URL: <https://www.economy.gov.kz/ru/pa-ges/programma-razvitiya-regionov-do-2020-go-da-1> (дата обращения: 03.07.2024).

[5] Дорожная карта занятости на 2020-2021 годы [Электронный ресурс].-2018.-URL: https://www.tengrinews.kz/zakon/pravitelstvo_respubliki_ka-zahstan_premierministr_rk/trud/id-P1300000636/ (дата обращения: 03.07.2024).

[6] Государственная программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 годы «Еңбек» [Электронный ресурс].-2017.-URL: https://www.online.zakon.kz/Document/?doc_id=37603576 (дата обращения: 05.07.2024).

[7] Государственная программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015-2019 годы [Электронный ресурс].-2015.-URL: <https://www.primeminister.kz/ru/page/view/gpiir> (дата обращения: 05.07.2024).

[8] Единая программа поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса 2020» [Электронный ресурс].- 2019.- URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000522> (дата обращения: 02.07.2024).

[9] Garg, N. Technology for sustainable rural development / N. Garg, Y. Singh // Sociology International Journal.- 2019.-N3 (1).-P. 75–76.

[10] Hejnegard, G.T. Implementation dynamics for sustainability planning in rural Canada / G.T. Hejnegard, L.K. Hal'strom, L.P. Vrand // The Journal of Rural and Community Development.- 2019.-N 14(1).-P. 54-76.

[11] McDonagh, J. Rural futures and the future of the rural / J.McDonagh //Sustainability.- 2022.-N14 (11).- 6381. <https://doi.org/10.3390/su14116381>

[12] Hossain, M. Frugal innovation for sustainable rural development / M. Hossain, S. Park, S. Shahid // Technological Forecasting and Social Change, Elsevier.- 2023.- Vol. 193.-122662

[13] Shankar, U. Business strategies for developing Indianhandicraft sector (MSME) during post-pandemiccovid 19: role of artisans as an entrepreneur in boostingeconomy / U. Shankar, R.Tripathi //Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation.- 2021.-N 32(3).- P. 56-59.

[14] Anderson, M.D. Roles of rural areas in sustainable food system transformation / M.D. Anderson // Development.- 2015.-N58(2-3).- P.256-262. <https://doi.org/10.1057/s41301-016-0003-7>.

[15] Rawat, S. Global volatility of public agricultural R&D expenditure / S. Rawat // Advances in Food Security and Sustainability.- 2020.-N 5.- P.119–143. <https://doi.org/10.1016/bs.af2s.2020.08.001>.

[16] Shankar, U. One Station One Product (OSOP) Scheme of India in a Digital World: A

Comparative Study Of OSOP with ODOP with strategies / U. Shankar, U.S Yadav, R.Tripathi // Journal of Positive School Psychology.- 2022.- Vol. 6.-N4.- P.10907–10911.

References

[1] Moldabekova, A.T., Seitkan, G.G., Mусаeva, D.M., Esentai, A. (2022). Social'no-ekonomicheskie problemy depressivnykh regionov Kazakhstana: empiricheskiy analiz [Socio-economic problems of depressed regions of Kazakhstan: empirical analysis]. *Ekonomika: strategiya i praktika - Economics: Strategy and Practice*, 17(3), 124-137 [in Russian].

[2] Akimbekova, Ch.U., Akimbekova, G.U. (2022). Sotsial'noe pereustroystvo sela kak osnova agrarnoy strategii Respubliki Kazahstan [Social restructuring of villages as a basis for the agrarian strategy of the Republic of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 1(1), 170-177. <https://doi.org/10.46666/2022-1.2708-9991.20> [in Russian].

[3] Bulkhairova, Z., Temirova, A., Seitzhagiparova, S., Kapanova, Sh. (2024). Sustainable Development of Rural Areas in Kazakhstan at the Present Stage. *Bulletin of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan*, 1, 469–481 [in English].

[4] Programma razvitija regionov do 2020 goda [Regional Development Program until 2020] (2018). Available at: https://www.economy.gov.kz/ru/pages/program-ma_razvitiya-regionov-do-2020-goda-1 (date of access: 03.07.2024) [in English].

[5] Dorozhnaja karta zanjatosti na 2020-2021 gody [Employment roadmap for 2020-2021] (2018). Available at: https://www.tengrinews.kz/zakon/pravitelstvo_respubliki_kazahstan_premier_ministr_rk/trud/id-P1300000636/ (date of access: 03.07.2024) [in Russian].

[6] Gosudarstvennaja programma razvitija produktivnoj zanjatosti i massovogo predprinimatel'stva na 2017-2021 gody "Eñek" [State program for the development of productive employment and mass entrepreneurship for 2017-2021. "Enbek"] (2017). Available at: https://www.online.zakon.kz/Document/?doc_id=37603576 (date of access: 05.07.2024) [in Russian].

[7] Gosudarstvennaya programma industrial'no-innovatsionnogo razvitiya Respubliki Kazahstan na 2015–2019 [State Program for Industrial-Innovative Development of the Republic of Kazakhstan for 2015–2019] (2015). Available at: <https://www.primeminister.kz/ru/page/view/gpiir> (date of access: 05.07.2024) [in Russian].

[8] Edinaja programma podderzhki i razvitiya biznesa "Dorozhnaja karta biznesa 2020" [Unified program for business support and development "Business Road Map 2020"] (2019). Available at: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P180000522> (date of access: 02.07.2024) [in Russian].

[9] Garg, N., Singh, Y. (2019). Technology for sustainable rural development. *Sociology International Journal*, 3(1), 75–76 [in English].

[10] Hejnegard, G.T., Hal'strom, L.K., Vrand, L.P. (2019). Implementation dynamics for sustainability planning in rural Canada. *The Journal of Rural and Community Development*, 14(1), 54-76 [in English].

[11] McDonagh, J. (2022). Rural futures and the future of the rural. *Sustainability*, 14(11), 6381 <https://doi.org/10.3390/su14116381> [in English].

[12] Hossain, M., Park, S., Shahid, S. (2023). Frugal innovation for sustainable rural development. *Technological Forecasting and Social Change, Elsevier*, 193, 122662 [in English].

[13] Shankar, U., Tripathi, R. (2021). Business strategies for developing Indian handicraft sector (MSME) during post-pandemic COVID-19: role of artisans as entrepreneurs in boosting economy. *Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation*, 32(3), 56-59 [in English].

[14] Anderson, M.D. (2015). Roles of rural areas in sustainable food system transformation. *Development*, 58(2-3), 256-262 <https://doi.org/10.1057/s41301-016-0003-7> [in English].

[15] Rawat, S. (2020). Global volatility of public agricultural R&D expenditure. *Advances in Food Security and Sustainability*, 5, 119-143. <https://doi.org/10.1016/bs.af2s.2020.08.001> [in English].

[16] Shankar, U., Yadav, U.S., Tripathi, R. (2022). One Station One Product (OSOP) Scheme of India in a Digital World: A Comparative Study Of OSOP with ODOP with strategies. *Journal of Positive School Psychology*, 6(4), 10907–10911 [in English].

Информация об авторах:

Бегеева Мира Кобландиевна – основной автор; кандидат экономических наук; директор департамента экономики и финансов; Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана; 090009 ул. Жангир хана, 51, г.Уральск, Казахстан; e-mail: bmk_0905@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9810-2109>

Айтаханов Ерлан Куанышевич; кандидат экономических наук; Руководитель аппарата; Национальный аграрный научно-образовательный центр; 010000 пр. Кабанбай батыра, 17, г.Астана, Казахстан; e-mail: Nankrai@mail.ru; <https://orcid.org/0009-0005-1637-7915>;

Есжанова Акмарал Амангельдиновна; кандидат экономических наук; главный менеджер Управления науки; Национальный аграрный научно-образовательный центр; 010010 пр. Кабанбай батыра, 17, г. Астана, Казахстан; e-mail: a.eszhanova@nasec.kz; <https://orcid.org/0009-0000-2768-4711>

Авторлар туралы ақпарат:

Бегеева Мира Кобландиевна – негізгі автор; экономика ғылымдарының кандидаты; экономика және қаржы департаментінің директоры; Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті; 090009 Жәңгір хан көш., 51, Орал қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: bmk_0905@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9810-2109>

Айтаханов Ерлан Қуанышұлы; экономика ғылымдарының кандидаты; Аппарат басшысы; Ұлттық аграрлық ғылыми-білім беру орталығы; 010000 Қабанбай батыр даңғ., 17, Астана қ., Қазақстан; e-mail: Nankrai@mail.ru; <https://orcid.org/0009-0005-1637-7915>;

Есжанова Ақмарал Амангелдіқызы; экономика ғылымдарының кандидаты; Ұлттық аграрлық ғылыми-білім беру орталығы; 010010 Қабанбай батыр, даңғ., 17, Астана қ., Қазақстан; e-mail: a.eszhanova@nasec.kz; <https://orcid.org/0009-0000-2768-4711>

Information about the authors:

Begeeva Mira – **The main author**; Candidate of Economic Sciences; Director of the Department of Economics and Finance; Zhangir khan West Kazakhstan Agrarian Technical University; 090009 Zhangir Khan str., 51, Uralsk, Kazakhstan; e-mail: bmk_0905@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9810-2109>

Aitakhanov Yerlan; Candidate of Economic Sciences; Chief of Staff; National Agrarian Scientific and Educational Center; 010000 Kabanbai batyr Ave., 17, Astana, Kazakhstan; e-mail: Nankrai@mail.ru; <https://orcid.org/0009-0005-1637-7915>;

Eszhanova Akmaral; Candidate of Economic Sciences; Chief Manager of the Department of Science; National Agrarian Scientific and Educational Center; 010010 Kabanbai batyr Ave., 17, Astana, Kazakhstan; e-mail: a.eszhanova@nasec.kz; <https://orcid.org/0009-0000-2768-4711>

**INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES
AS A FACTOR IN ENSURING THEIR COMPETITIVENESS**

**АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ КӘСІПОРЫНДАРЫНЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ
ТАРТЫМДЫЛЫҒЫ ОЛАРДЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБИЛЕТТІЛІГІН
ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ**

**ИНВЕСТИЦИОННАЯ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЙ СЕЛЬСКОГО
ХОЗЯЙСТВА КАК ФАКТОР ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИХ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ**

D. KALDIYAROV¹

Dr.E.Sc., Professor

R. URINBOYEV²

Ph.D, Associate Professor

A. BEDELBAYEVA^{1*}

Master of Economics and Business

¹*I.Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan*

²*Lund University, Lund, Sweden*

**corresponding author email: aselya.mukatova@mail.ru*

Д.А. КАЛДИЯРОВ¹

э.ғ.д., профессор

Р. УРИНБОЕВ²

Ph.D, қауымдастырылған профессор

А.Е. БЕДЕЛБАЕВА^{1*}

экономика және бизнес магистрі

¹*І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан*

²*Лунд университеті, Лунд, Швеция*

** автордың электрондық поштасы: aselya.mukatova@mail.ru*

Д.А. КАЛДИЯРОВ¹

д.э.н., профессор

Р. УРИНБОЕВ²

Ph.D, ассоциированный профессор

А.Е. БЕДЕЛБАЕВА^{1*}

магистр экономики и бизнеса

¹*Жетысуский университет им. И.Жансугурова, Талдықорған, Казахстан*

²*Лундский университет, Лунд, Швеция*

**электронная почта автора: aselya.mukatova@mail.ru*

Abstract. Purpose - the study of theoretical and practical aspects of investment attractiveness of agricultural enterprises in Kazakhstan based on the analysis of the volume of attracted investments in the agro-industrial complex. The article was prepared within the framework of grant funding from the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan on the topic AP19680320 «Study new tool to develop business environment of Kazakhstan's regions to improve country's investment attractiveness and competitiveness in Eurasian region». **Methods** - research, descriptive and analytical types of strategies are used in combination with *methods* of formalization, abstraction, statistical processing and visualization of data. **Results** - in the authors' opinion, despite the fact that the agrarian sector is economically and socially significant for the rural areas of the republic, it remains unattractive for investors. Investment in the agrarian sector and the growth of investment projects in the agro-industrial complex are constrained by the acute shortage of financial resources, underdeveloped material, technical and technological base, and low effective demand of the population. Investments form the production potential and determine the competitive position of regions. The article considers the problems that hinder the increase in investment activity. The role of the state in the management of investment processes is revealed. The factors hindering the inflow of investment and measures to increase the volume of financial injections into agriculture are shown. **Conclusions** - creation of favorable

investment climate in agro-industrial production and activation of investment activity of economic entities is one of the most urgent tasks of agro-industrial complex development. Based on the realities of the economic situation in the agricultural sector, it is necessary to mobilize its internal reserves, the formation of an effective market infrastructure, the growth of solvency of agricultural producers, the strengthening of state support. Only in this case the conditions for investment attractiveness will be formed and the degree of saturation of the food market of the country with the products of own production will increase, the possibility of renewal of fixed assets of the industry will appear.

Аңдатпа. *Мақсат* – Қазақстандағы ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының инвестициялық тартымдылығының теориялық және практикалық аспектілерін зерттеу, агроөнеркәсіп кешеніне тартылған инвестициялардың көлемін талдау негізінде. Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің гранттық қаржыландыру шеңберінде АР19680320 «Еуразия аймағында елдің инвестициялық тартымдылығын және бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін Қазақстан өңірлерінде кәсіпкерлік ортаны дамытудың жаңа құралдарын зерттеу» тақырыбында дайындалған. *Әдістер* – зерттеу, сипаттамалық және аналитикалық стратегиялар, формализация, абстракция, статистикалық өңдеу және деректерді визуализациялау әдістері қолданылды. *Нәтижелер* – авторлардың пікірінше, ауыл шаруашылығы секторы республиканың ауылды жерлері үшін экономикалық және әлеуметтік маңызы зор болса да, ол инвесторлар үшін тартымсыз болып қалуда. Аграрлық салаға инвестициялау мен АӨК-дағы инвестициялық жобалардың өсуін қаржылық ресурстардың жетіспеушілігі, материалдық-техникалық және технологиялық базаның дамымағандығы, халықтың төлем қабілеті төмен сұранысы тежейді. Инвестициялар өндірістік әлеуетті қалыптастырып, өңірлердің бәсекелік позицияларын анықтайды. Мақалада инвестициялық белсенділікті арттыруды тежейтін мәселелер қарастырылған. Мемлекет тарапынан инвестициялық процестерді басқарудағы рөлі ашылған. Инвестициялық салымдардың келуін қиындататын факторлар мен ауыл шаруашылығына қаржылық құю көлемін арттыру шаралары көрсетілген. *Қорытындылар* – агроөнеркәсіп өндірісінде қолайлы инвестициялық климатты қалыптастыру және шаруашылық субъектілерінің инвестициялық белсенділігін арттыру агроөнеркәсіп кешенін дамытудағы ең өзекті міндеттердің бірі болып табылады. Аграрлық сектордағы экономикалық жағдайды ескере отырып, оның ішкі резервтерін мобилизациялау, тиімді нарық инфрақұрылымын қалыптастыру, ауыл шаруашылық тауарын өндірушілердің төлем қабілетін арттыру және мемлекеттік қолдауды күшейту қажет. Тек осылайша инвестициялық тартымдылық қалыптасып, елдің азық-түлік нарығы отандық өндіріс өнімдерімен толықтырылады, саланың негізгі қорларын жаңарту мүмкіндігі пайда болады.

Аннотация. *Цель* - изучение теоретических и практических аспектов инвестиционной привлекательности сельскохозяйственных предприятий Казахстана на основе анализа объемов привлеченных инвестиций в агропромышленный комплекс. Статья подготовлена в рамках грантового финансирования Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан по теме АР19680320 «Исследование новых инструментов развития бизнес-среды в регионах Казахстана для повышения инвестиционной привлекательности и конкурентоспособности страны в регионе Евразии». *Методы* - использованы исследовательские, описательные и аналитические типы стратегий в сочетании с приемами формализации, абстракции, статистической обработкой и визуализацией данных. *Результаты* – по мнению авторов несмотря на то, что аграрный сектор является экономически и социально значимой отраслью для сельской местности республики, он остается малопривлекательным для инвесторов. Инвестирование в аграрную сферу и рост инвестиционных проектов в АПК сдерживаются острым дефицитом финансовых ресурсов, слаборазвитой материально-технической и технологической базой, низким платежеспособным спросом населения. Инвестиции формируют производственный потенциал и определяют конкурентные позиции регионов. В статье рассмотрены проблемы, сдерживающих повышение инвестиционной активности. Раскрывается роль государства в управлении инвестиционными процессами. Показаны факторы, затрудняющие приток инвестиционных вложений и меры увеличения объемов финансовых вливаний в сельское хозяйство. *Выводы* – создание благоприятного инвестиционного климата в агропромышленном производстве и активизация инвестиционной деятельности хозяйствующих субъектов – одна из наиболее актуальных задач развития агропромышленного комплекса. Исходя из реалий экономической ситуации, сложившейся в аграрном секторе, необходимы мобилизация его внутренних резервов, формирование эффективной рыночной инфраструктуры, рост платежеспособности сельхозтоваропроизводителей, усиление государственной поддержки. Только в этом случае сформируются условия для инвестиционной привлекательности и возрастет степень насыщения продовольственного рынка страны продуктами собственного производства, появится возможность обновления основных фондов отрасли.

wealth depends on this (Shaporova O.A., Kiripichenko E.A.) [6].

Leontiev V.E. and others believe that investment attractiveness determined by the presence of an economic effect (income) from investing funds with a minimum level of risk (Leontiev V., Bocharov V., Radkovskaya N.) [7].

The opinions of different authors on the essence of investment attractiveness differ, but in many ways, they significantly complement each other. None of the above definitions is wrong or correct. So, in the understanding of economists, investment attractiveness is a complex concept that includes a description, a category, a skill, a property, a state, always the balance between risk and profit (Vinichenko I., Shutko T.) [8]. The definition of the term «investment attractiveness» of the organization is not taken into account at the legislative level, and the question of the content of this definition is open. Therefore, the concept of investment attractiveness of agricultural enterprises is actively discussed in the scientific works of scientists.

Many scientific works do not take into account the regional characteristics of increasing the investment attractiveness of agricultural enterprises (Turysbekova A.B., Omurzakova A.K.) [9].

The relevance of the research topic, its significance for science arises from the need to study and identify the reasons for the low investment attractiveness of Kazakhstan and to develop mechanisms for attracting investments in the development of agricultural enterprises (Alibekova V., Abildaev S., Shaldarbekova K.) [10].

Materials and methods

The study was carried out in 3 stages:

* at the preliminary stage of the research, we studied the theoretical and methodological basis of the investment attractiveness of the country, region and agricultural enterprises;

* at the main period of the research, the authors analyzed the investment situation in Kazakhstan and identified the main reasons for the low investment attractiveness of the agricultural sector;

* at the final stage, the authors developed proposals to improve the investment climate in Kazakhstan by increasing the attractiveness of investments in agriculture.

The research tasks were carried out using general and special quantitative and qualitative research methods: when studying research concepts, problems, methods and forms of investment attraction, when studying methodological approaches to the effectiveness of investment activities, theoretical methods of scientific knowledge. used as axiomatic, hypothetical, logical and methods of formalization and abstraction. The analysis of the state of attracting investments in agricultural enterprises of Kazakhstan was carried out using economic, mathematical, statistical methods of analysis and forecasting, as well as tabular techniques for visualizing statistical data. The applied research methods contributed to the formation of the integrity of the research and the receipt of results.

Results

Agriculture is one of the important sources of growth for Kazakhstan's long-term sustainable development, diversification of the economy and improvement of living standards. The country has enormous potential for agriculture due to its vast areas and significant resources. Despite significant potential and competitive advantages, today agriculture in the country is growing at a very slow pace. At the end of 2023, the share of agriculture in Kazakhstan's GDP was only 4.1% (Statistics from the Bureau of National Statistics of Agency for Strategic Planning...) [11].

The structure of agricultural producers in Kazakhstan is very heterogeneous (table). Most of them (85%) are families that produce the majority of all agricultural products in the country and, in particular, agricultural production. In addition to them there are peasant companies and private entrepreneurs who produce most of the livestock products. Most of them (excluding private entrepreneurs) are small and medium-sized business entities.

Table - The structure of producers of agricultural goods in Kazakhstan in 2023

Category	Quantity/share %	Share in agricultural output
Agricultural enterprises (legal entities)	17 595 / 1%	29%
Peasant and farm enterprises and individual entrepreneurs	271 693 / 14%	33%
Households	1 630 974 / 85%	38%

Note: compiled by the author based on data from the Bureau of National Statistical of Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan (Statistics from the Bureau of National Statistical of Agency for Strategic Planning...) [11].

Large agricultural enterprises in Kazakhstan often have debt problems due to unstable profitability and prices. The government believes that large businesses and agricultural companies are insolvent, and instead of restructuring, these companies receive large state subsidies to restore their financial condition, which leads to distortions of competition in the sector and reduced efficiency.

Furthermore, small producers of agricultural commodities face a number of problems in accessing supply chains and competing with large agricultural enterprises. These challenges include high unit costs of harvesting and transportation, high food safety risks, uneven product quality, limited access to agricultural knowledge and extension services, weak credit systems, and limited vertical linkages between processors and smallholder farmers.

Agricultural cooperatives can help smallholder farmers increase productivity and benefit from economies of scale. Despite the adoption of the law «On Agricultural Cooperatives» in Kazakhstan in 2015, this institution is still underdeveloped. The government has introduced a number of important reforms to support the development of agricultural cooperatives, but progress has been very slow. Due to the bad experience with collective farming under Soviet rule, farmers have limited awareness and little trust in the cooperative model.

For example, at the end of 2023, only 3.3 thousand agricultural cooperatives operated in the country, their members were about 44 thousand producers of agricultural goods: 54.5% of them were families, 44.7% were peasant and peasant families and private entrepreneurs, 0.8% agricultural businesses. Furthermore, as of the end of 2023, more than 1.9 million producers of agricultural products worked in Kazakhstan. In other words, only 2.3% of active agricultural producers are members of agricultural cooperatives (Statistics from the Bureau of National Statistics of Agency for Strategic Planning ...) [11].

This situation has led to the exclusion of families from government programs. Because their activities are informal, they have limited access to the public support measures that large agricultural producers receive, and the absence of relevant public services means they have limited external incentives to improve their production model or practices.

In 2023, capital investments in agriculture amounted to about 778 billion tenge, of which 435 million tenge, or 0.1%, were financed with budget funds, the rest with private or loan funds. During this period, their share in the total amount of investments in the country was 5.8%

(Statistics from the Bureau of National Statistics of Agency for Strategic Planning...) [11].

The main reasons for limiting investment activity in agriculture are low production efficiency, low investment returns, lack of own funds, debts accumulated in agricultural enterprises and limited access to private financing in the agricultural sector. These difficulties are particularly evident on small farms, which make up the majority of producers of agricultural goods. The concept of AIC widely discusses the problem of insufficient capital investment in agriculture, but to solve it, increasing the amount of non-market interest rate subsidies through various channels (loan interest rate subsidy to supplement principal and working capital, leasing, launch of new subsidized loan programs, etc.).

As mentioned above, the distribution of cheap money by the state in an anti-market manner is the main reason for the low growth of market financing, including the agricultural sector. The availability of large amounts of government-funded soft loans will eliminate private investment and commercial lending by banks. In our opinion, the role of the state in attracting investments should not be to interfere with market relations and rates, but to improve the business environment by removing various administrative and regulatory barriers, as well as stimulating business dynamism and competition.

In 2023, the total flow of foreign direct investment in agriculture amounted to 31.5 million dollars, and their share in total foreign direct investment was only 0.2%. Such low indicators indicate that Kazakhstan's agricultural sector is not an attractive sector for foreign direct investors who prefer to invest in mining or metallurgy. Kazakhstan lags behind other countries in terms of the share of foreign direct investment in agriculture.

The reason for this low level of foreign direct investment in agriculture is the current ban on selling or leasing land to foreigners: foreign businesses cannot own agricultural land and must always rely on local partners with the appropriate rights. Furthermore, foreign investors are attracted by the excessive role of the state in price regulation, as well as the import and export of agricultural products, small production, general underdevelopment of rural infrastructure, lack of qualified personnel, regulatory and legislative problems, etc. Furthermore, Kazakh agriculture is experiencing a chronic shortage of modern agricultural technologies and know-how, which must be imported from abroad.

Other reasons for the unattractiveness of investments in agriculture are high risks, including natural disasters such as drought, floods, pests, diseases, seasonality and high price volatility, as well as rapid changes in global and regional markets.

Kazakhstan's agricultural sector is heavily dependent on state subsidies. The total amount of budget support for agriculture in Kazakhstan in 2023 was approximately 1.7 billion dollars, or 0.8% of GDP. Since 2020, the amount of support has increased, while its share in GDP, on the contrary, has decreased, due to the rapid growth of GDP relative to budget expenditure after the economic recovery from the COVID-19 pandemic (Statistics from the Bureau of National Statistics of Agency for Strategic Planning...) [11].

Subsidies for producers in Kazakhstan in 2023 amounted to 4.5% on average of the gross funds received by farmers. Despite budgetary support, tax revenues from agriculture are low.

The low level of profitability of agricultural sector organizations can be explained by the following reasons (Shulenbaeva F., Karbetova Z., Karbetova Sh.) [12]):

- other branches of the economy, such as engineering, transportation, communications, medicine, invest in the results of human labor, and in agriculture the investor invests in natural objects. This significantly increases the investment risk, increases the payback period of investments, because the activity of agricultural organizations depends on natural and climatic phenomena that are almost impossible to control. Therefore, the dependence of the results of the activities of agricultural organizations on the natural and climatic conditions of the country is an objective reason for the low level of investment attractiveness of organizations in the agro-industrial complex;

- producers of agricultural products are experiencing great difficulties due to the transition to the market economy. Even now the management of agricultural enterprises cannot adapt to constantly changing operating conditions. This has a negative impact on their business results and causes many organizations to fail. In the current economic conditions of Kazakhstan, the need for long-term investments in agricultural organizations has increased.

Therefore, the reasons for the low level of investment attractiveness of agricultural businesses are:

- management inefficiency and low level of qualification of managers;
- poor availability of material and technical resources;

- strong deterioration of the main funds of organizations;

- use of obsolete technologies;
- the need for long-term loans (35 years and more);

- high degree of risk due to the slow circulation of funds in the agricultural sector;

- the need to achieve the optimal ratio between animal and plant production for the rational use of available resources;

- low level of wages in this sector of the economy;

- underdevelopment of infrastructure in rural areas.

The main reasons holding back investment activity in agriculture include low production efficiency, including low returns on investment, insufficient equity, accumulated debt in agricultural enterprises, and limited access to private financing in the agricultural sector. These problems are especially noticeable among small farms, which make up the majority of agricultural producers. The Concept of the AIC widely discusses the problem of insufficient capital investment in agriculture, but to solve it, as in previous state programs, it provides for an increase in the volume of subsidies at non-market interest rates through various channels (subsidizing interest rates on loans to replenish fixed and working capital, leasing, launching new programs for preferential lending, etc.).

The distribution of cheap money by anti-market methods by the state is the key reason why market financing is not growing, including in the agricultural sector. The presence of a large volume of preferential loans financed by the state displaces private investment and commercial bank loans. In our opinion, the role of the state in attracting investment should not be to interfere in market relations and rates, but to improve the business environment by eliminating various administrative and regulatory barriers, as well as promoting business dynamism and competition.

Kazakhstan's agriculture is experiencing a chronic shortage of modern agricultural technologies and know-how, which must be introduced from abroad. Among other reasons for the low investment attractiveness of agriculture in general, one can highlight the high risks inherent in this sector, including natural disasters such as droughts, floods, pests, diseases, seasonality and high price volatility, as well as rapid changes in global and regional markets.

Due to the low investment potential and lack of working capital, all profits of agricultural producers are allocated to current activities and no funds remain for capital investments.

Therefore, the revival of investment activity, the search for additional sources of investment is a condition for preventing the crisis of agriculture and determines the direction of its long-term development.

In our opinion it is necessary to reduce and reorient ineffective state support that distorts market relations in the agricultural sector. Instead of inhibiting private sector development, public spending and investment should be re-directed to encourage competition and efficient private entrepreneurship in the agricultural sector. The government should focus on creating a business environment that promotes entrepreneurship, private investment and entrepreneurial dynamism, in which unprofitable businesses are rapidly replaced by profitable ones. Market mechanisms for redistribution of capital and labor resources should work automatically in the sector. Government subsidies should be allocated almost entirely to infrastructure and human capital development projects in agriculture (Akimbekova G.U., Nikitina G.A.) [13].

State regulation of the agricultural industry is used in all countries of the world. Providing comprehensive support to producers using various economic levers is the priority of many countries (reimbursing production costs, price support, subsidizing the production structure, implementation of various programs). However, the forms and methods aimed at creating favorable conditions for the stable operation of the agro-industrial complex of the country depend on the features of the development of the agro-industrial complex, as well as natural and climatic conditions.

In the USA, the profitability of agricultural production is subsidized, and in European countries, subsidies are given per hectare of cultivated land. In countries located in the subtropical zone, the state does not subsidize agriculture at all. At the same time, many developed countries pay a lot of attention to the problems of indirect support of agriculture. This is primarily the training of farmers through government programs for the dissemination of knowledge. In many countries, measures are financed to improve the quality of manufactured products, provide veterinary supervision, implement the achievements of scientific and technical progress, protect the environment, stimulate production in problem areas, and ensure the minimum income level for small farms. Price support funds have the largest share in the structure of state subsidies in foreign countries.

In general, the review of the world experience shows that Kazakhstan has the prerequisites for transition to resource-saving and

organic technologies aimed at improving the ecological situation and preserving the environment, creating a solid fodder base that ensures the development of animal husbandry. In addition, Kazakhstan needs to adopt the experience of creating marketing cooperation and creating infrastructure for agriculture, as well as to ensure the stability of state support measures for the agro-industrial complex and to take measures to increase the financing of agrarian science.

Unlike direct subsidies to agricultural producers, which distort market mechanisms, there are many studies that show higher economic returns from public investments in agricultural innovation, water management, roads, markets and other infrastructure. Government support in the form of funding for scientific development, as well as extension services and transfer of technology and know-how, provides one of the highest effectiveness rates of all public investments in rural development.

In Kazakhstan's agricultural sector, there is an urgent need for an independent assessment of the impact of state support on market mechanisms and competition. The role of the state in the agricultural sector development program should be limited to measures aimed at eliminating «market failures» (Mizanbekova S., Kalykova B., Jumabayeva A.) [14].

This assessment should answer the following questions:

1. Does the State improve or worsen competition and market mechanisms in agriculture?
2. Which market failures are targeted by government measures?
3. Will this measure address market failures on a permanent basis without further involvement and assistance from the state?

Import substitution policy (food self-sufficiency policy) should be stopped in agriculture. From a food security perspective, the government's main concern should be the ability of the poor to pay for food. Kazakhstan has an open economy and reliable foreign trade relations, so the physical availability of food for the population is not a problem. That is, the government should reorient import substitution and protection measures for domestic agricultural producers to expand the export of competitive agricultural products (Zhakupov Y.K., Berzhanova A.M., Mukhanova G.K. et al.) [15].

Agriculture Kazakhstan should specialize only in products that can be competitive in the foreign market. There is no point in producing a product unless it is competitive with cheap, quality imports.

The main issue that greatly affects the expansion of market lending to agriculture is the state's lending to farms at a rate lower than the market rate. Discount lending means unfair competition on the part of the state.

We believe that lending to businesses and households at below-market rates, especially loans from development institutions, should be stopped immediately. At the same time, we do not want the state to stop helping businesses. If the state wants to support a certain sector of the economy with cheaper financing, it can do so, but without disrupting market relations in the financial system. For this, the market interest rate should be subsidized directly from the state budget to the borrower.

In order to preserve competition and market pricing in the financial system, banks and development institutions should borrow and lend money only on market terms. In this case, the borrower seeks to obtain loans from banks and state development institutions only at the market rate. In such a situation, banks can replace agricultural development institutions and compete with each other to provide better conditions for agricultural producers.

Discussions

The research results show that the investment activity of the enterprise is regarded as a process that includes the movement of investments based on the use of financial, labor and material resources under the influence of various factors, scientific and technical progress and the reproduction process. resources aimed at increasing capital, expanding production, modernization and technical reequipment.

To ensure the full functioning and development of rural areas, regional bodies at the legislative and executive levels should contribute to creating a favorable investment climate. Investments in agriculture remain one of the urgent problems of the development of the rural economy. In most rural areas, agricultural organizations are the only productive structures that make up the village.

The agricultural sector has traditionally subsidized throughout the world; in this regard, the role of the state and local governments in shaping the investment climate for this industry, taking into account the specifics of each region of the country, is especially important.

To organize the attraction and development of investment resources, it is necessary to use regulatory methods aimed at increasing the efficiency of investment activities, which must correspond to the appropriate level of development of the agricultural sector. Issues of regulation of investment activities in agriculture

are key in the implementation of national goals and interests of state policy.

At the state level, a number of measures are being implemented to increase investment activity in agriculture, such as reducing the high price of credit resources for industry, state support mechanisms (subsidy of investment loans), as well as mechanisms of financing and selection of projects - one of the important projects for the modernization of rural infrastructure and the construction of industrial and social facilities. However, the effectiveness of the implementation of the state program for the development of agriculture in budget-subsidized regions remains low and the target indicators for the increase in food production volumes have not achieved.

Conclusion

The scientific research conducted allowed us to draw the following conclusions:

1. Analysis of the state of investments in agricultural enterprises of Kazakhstan shows a lack of financial investments for the sustainable development of the agricultural sector.

2. The decrease in production volume can only be overcome through large targeted investments in agriculture by both the state and private investors.

3. Success in the development of agriculture in most cases depends on the implementation of advanced results of scientific and technical progress in production, intensification of production and organization of work.

4. The government should complement the market infrastructure with new institutions aimed at creating technical and investment policy in key sectors of industry and agriculture, ensuring inter-industrial capital movement and creating a favorable investment climate in the economy of the country.

5. State funds on a non-refundable basis should be allocated to the implementation of production and social infrastructure programs in rural areas for training personnel, including mass professions, implementation of environmental measures, and investments in the sphere of production and processing, logistics on a competitive and repayable basis.

Author's contribution: Kaldiyarov Daniyar: defining the purpose and objectives of the study, choosing research methods, studying the problems of competitiveness of agro-industrial complex; Urinboyev Rustamjon: conducting the study according to the set objectives, conducting a comparative analysis for the application of foreign experience, discussing the results of the study; Bedelbayeva Assel: summarizing and discussing the results of the

study, editorial and technical work on writing the results of the study.

Conflict of interests: The authors haven't conflict of interests.

References

[1] Lemechshenko, O. Improving the Program-Targeted Management Methodology and Its Practical Application for the Sustained and Environment Development of Agro-Industrial Complex / O.Lemechshenko, G.Nakipova, G. Akhmet // Journal of Environmental Management and Tourism. - 2022. – N 13(3). - P. 769-781.

[2] Kaldiyarov, D.A. The Mechanism for Sustainable Development of Rural Areas in the Republic of Kazakhstan / D.A. Kaldiyarov, D. Nurmukhankyzy, A.E. Bedelbayeva // Lecture Notes in Networks and Systems. - 2021. – Vol. 205. – P. 797–804.

[3] Kurmanova, D. Investments as a factor of sustainable development of rural areas / D. Kurmanova, A. Ismailova, G. Ukibayeva, N. Abdildinova, A. Bakyei // Journal of Environmental Management and Tourism. - 2023. - N 14(3). - P. 729-738.

[4] Kaldiyarov, D. Sustainable development of rural areas. Assessment of the investment appeal of the region / D. Kaldiyarov, A. Kasenova, S. Dyrka, R. Biskupski, A. Bedelbayeva // Journal of Environmental Management and Tourism. - 2021. - N 2(1). – P. 56-63.

[5] Taran, S.F. Formation of an organizational and economic mechanism for the development of innovative entrepreneurship in the region / S.F. Taran // The Economic Forum. – 2021. – N1 (1). - P. 93–106.

[6] Shaporova, O.A. Increasing the investment attractiveness of the regions through the formation of special economic zones and territorial production clusters / O.A. Shaporova, E.A. Kiripichenko // World and Regional Economics. – 2020. – N 2(52). – P. 80-85.

[7] Leontiev, V. Investments: textbook and workshop for academic bachelor's degree / V. Leontiev, V. Bocharov, N. Radkovskaya // Moscow: Yurayt Publishing House, 2021. – 455 p.

[8] Vinichenko, I. The matrix model for assessing the investment attractiveness of agricultural enterprises / I. Vinichenko, T. Shutko // Baltic Journal of Economic Studies. – 2019. – N 5(3). – P. 9-16.

[9] Turysbekova, A.B. Identification of trends in socio-economic development of the regions of Kazakhstan / A.B. Turysbekova, A.K. Omurzakova // Economics: the strategy and practice. - 2021. – N 16(2). – P. 98-106.

[10] Alibekova, V. Analysis of Features of Investment Attractiveness of Agriculture in Kazakhstan / V. Alibekova, S. Abildaev, K. Shaldarbekova // Eurasian Journal of Economic and Business Studies. – 2023. – N 67(2). – P. 146–157.

[11] Statistics from the Bureau of National Statistics of Agency for Strategic Planning and Reform of the Republic of Kazakhstan - 2023. Available at: <https://www.stat.gov.kz/> (date of access: 12.06.2024).

[12] Shulenbaeva, F. Investment attractiveness of agricultural sector of Kazakhstan / F. Shulenbaeva, Z. Karbetova, Sh. Karbetova // Problems of AgriMarket. - 2019. - №1. – P. 17-22.

[13] Akimbekova, G.U. Priority directions of agro-industrial complex development in Kazakhstan / G.U. Akimbekova, G.A. Nikitina // Problems of AgriMarket. – 2020. - №4. – P.13-23.

[14] Mizanbekova, S. Ensuring food security in Kazakhstan / S. Mizanbekova, B. Kalykova, A. Jumabayeva // Problems of AgriMarket. – 2020. - №4. –P. 31-39.

[15] Zhakupov, Y.K. The impact of entrepreneurship on the socio-economic development of regions / Y.K. Zhakupov, A.M. Berzhanova, G.K. Mukhanova, A.B. Baimbetova, K.K. Mamutova // Business Strategy & Development. - 2022. - №6. - P.13-19.

References

[1] Lemechshenko, O., Nakipova, G., Akhmet, G. (2022). Improving the Program-Targeted Management Methodology and Its Practical Application for the Sustained and Environment Development of Agro-Industrial Complex. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 13(3), 769-781 [in English].

[2] Kaldiyarov, D.A., Nurmukhankyzy, D., Bedelbayeva, A.E. (2021). The Mechanism for Sustainable Development of Rural Areas in the Republic of Kazakhstan. *Lecture Notes in Networks and Systems*, 205, 797–804 [in English].

[3] Kurmanova, D., Ismailova, A., Ukibayeva, G., Abdildinova, N., Bakyei, A. (2023). Investments as a factor of sustainable development of rural areas. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 14(3), 729-738 [in English].

[4] Kaldiyarov, D., Kasenova, A., Dyrka, S., Biskupski, R., Bedelbayeva, A. (2021). Sustainable development of rural areas. Assessment of the investment appeal of the region. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 12(1), 56-63 [in English].

[5] Taran, S.F. (2021). Formation of an organizational and economic mechanism for the development of innovative entrepreneurship in the region. *The Economic Forum*, 1(1), 93–106 [in English].

[6] Shaporova, O.A., Kiripichenko, E.A. (2020). Increasing the investment attractiveness of the regions through the formation of special economic zones and territorial production clusters. *World and Regional Economics*, 2(52), 80-85 [in English].

[7] Leontiev, V., Bocharov, V., Radkovskaya, N. (2021). Investments: textbook and workshop

for academic bachelor's degree. *Moscow: Yurayt Publishing House*, 455 [in English].

[8] Vinichenko, I., Shutko, T. (2019). The matrix model for assessing the investment attractiveness of agricultural enterprises. *Baltic Journal of Economic Studies*, 5(3), 9-16 [in English].

[9] Turysbekova, A.B., Omurzakova, A.K. (2021). Vyyavlenie tendencij social'no-ekonomicheskogo razvitiya regionov Kazakhstana [Identification of trends in socio-economic development of the regions of Kazakhstan]. *Ekonomika: strategiya i praktika - Economics: strategy and practice*, 16(2), 98-106 [in Russian].

[10] Alibekova, V., Abildaev, S., Shaldarbekova, K. (2023). Analysis of Features of Investment Attractiveness of Agriculture in Kazakhstan. *Eurasian Journal of Economic and Business Studies*, 67(2), 146–157 [in English].

[11] Statisticheskie dannye Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan Bjuro nacional'noj statistiki [Statistics from the Bureau of National Statistics of Agency for Strategic Planning and Reform of the Republic of Kazakhstan]. Available at:

<https://stat.gov.kz/> (date of access: 29.12.2023) [in Russian].

[12] Shulenbaeva, F., Karbetova, Z., Karbetova, Sh. (2019). Investicionnaya privlekatel'nost' agrarnogo sektora Kazakhstana [Investment attractiveness of agricultural sector of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 1, 17-22 [in Russian].

[13] Akimbekova, G.U., Nikitina, G.A. (2020). Prioritetnye napravleniya razvitiya agropromyshlennogo kompleksa Kazakhstana [Priority directions of agro-industrial complex development in Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 4, 13-23 [in Russian].

[14] Mizanbekova, S., Kalykova, B., Jumbayeva, A. (2020). Obespechenie prodovol'stvennoj bezopasnosti Kazakhstana [Ensuring food security in Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 4, 31-39 [in Kazakh].

[15] Zhakupov, Y.K., Berzhanova, A.M., Mukhanova, G.K., Baimbetova, A.B., Mamutova, K.K. (2022). The impact of entrepreneurship on the socio-economic development of regions. *Business Strategy & Development*, 6, 13–19 [in English].

Information about authors:

Kaldiyarov Daniyar; Doctor of Economic Sciences, Professor; Professor of the Higher School of Economics and Law; I. Zhansugurov Zhetysu University; 040000 Zhansugurov str., 187a, Taldykorgan, Kazakhstan; e-mail: 77da@bk.ru; <https://www.orcid.org/0000-0002-0181-2962>

Urinboyev Rustamjon; Ph.D, Associate Professor; Associate Professor of the Department of Sociology of Law; Lund University; 22002 Allhelgona Kyrkogata str., 18C, Lund, Sweden; e-mail: rustamjon.urinboyev@soclaw.lu.se; <https://www.orcid.org/0000-0001-7226-0483>

Bedelbayeva Assel - The main author; Master of Economics and Business; I. Zhansugurov Zhetysu University; 040000 Zhansugurov str., 187a, Taldykorgan, Kazakhstan; e-mail: aselya.mukatova@mail.ru; <https://www.orcid.org/0000-0002-0747-0799>

Авторлар туралы ақпарат:

Калдияров Данияр Алтаевич; экономика ғылымдарының докторы, профессор; экономика және құқық жоғары мектебінің профессоры; I.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті; 040000 Жансүгіров көш., 187а, Талдықорған қ., Қазақстан; e-mail: 77da@bk.ru; <https://www.orcid.org/0000-0002-0181-2962>

Уринбоев Рустамжон; Ph.D, қауымдастырылған профессоры; «Құқықтағы әлеуметтан» кафедрасының қауымдастырылған профессоры; Лунд университеті; 22002 Алхельгона Киркогата көш., 18С, Лунд қ., Швеция; e-mail: rustamjon.urinboyev@soclaw.lu.se; <https://www.orcid.org/0000-0001-7226-0483>

Беделбаева Асель Ериковна - негізгі автор; экономика және бизнес магистрі; I.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті; 040000 Жансүгіров көш., 187а, Талдықорған қ., Қазақстан; e-mail: aselya.mukatova@mail.ru; <https://www.orcid.org/0000-0002-0747-0799>

Информация об авторах:

Калдияров Данияр Алтаевич; доктор экономических наук, профессор; профессор Высшей школы экономики и права; Жетысуский университет им. И.Жансугурова; 040000 ул.Жансугурова, 187а, г.Талдықорған, Казахстан; e-mail: 77da@bk.ru; <https://www.orcid.org/0000-0002-0181-2962>

Уринбоев Рустамжон; Ph.D, ассоциированный профессор; ассоциированный профессор кафедры «Социология права»; Лундский университет; 22002 ул. Алхельгона Киркогата, 18С, г.Лунд, Швеция; e-mail: rustamjon.urinboyev@soclaw.lu.se; <https://www.orcid.org/0000-0001-7226-0483>

Беделбаева Асель Ериковна - основной автор; магистр экономики и бизнеса; Жетысуский университет им. И.Жансугурова; 040000 ул.Жансугурова, 187а, г.Талдықорған, Казахстан; e-mail: aselya.mukatova@mail.ru; <https://www.orcid.org/0000-0002-0747-0799>

**ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В УСЛОВИЯХ ИМПОРТОЗАМЕЩЕНИЯ**

**ИМПОРТТЫ АЛМАСТЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ**

**ENSURING FOOD SECURITY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
IN THE CONDITIONS OF IMPORT SUBSTITUTION**

А.С. БЕЛЬГИБАЕВА^{1*}

к.э.н., ассоциированный профессор

О.К. ДЕНИСОВА²

к.э.н., ассоциированный профессор

Ж.Д. ДАУЛЕТХАНОВА³

доктор Ph.D

¹*Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова, Кокшетау, Казахстан*

²*Восточно-Казахстанский технический университет им. Д. Серикбаева,*

Усть-Каменогорск, Казахстан

³*Независимый Казахстанский центр аккредитации, Астана, Казахстан*

**электронная почта автора: anar.belgibayeva@gmail.com*

А.С. БЕЛЬГИБАЕВА^{1*}

э.ғ.д., қауымдастырылған профессор

О.К. ДЕНИСОВА²

э.ғ.д., қауымдастырылған профессор

Ж.Д. ДАУЛЕТХАНОВА³

Ph.D докторы

¹*Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан*

²*Д.Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан техникалық университеті,*

Өскемен, Қазақстан

³*Аккредиттеудің тәуелсіз Қазақстандық орталығы, Астана, Қазақстан*

**автордың электрондық поштасы: anar.belgibayeva@gmail.com*

A. BELGIBAYEVA^{1*}

C.E.Sc. Associated Professor

O. DENISSOVA²

C.E.Sc. Associated Professor

ZH. DAULETKHANOVA³

Ph.D

¹ *Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan*

² *D.Serikbayev East Kazakhstan Technical University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan*

³ *Independent Kazakhstan Center of Accreditation, Astana, Kazakhstan*

**corresponding author e-mail: anar.belgibayeva@gmail.com*

Аннотация. *Цель* - определить уровень продовольственной самообеспеченности страны в условиях импортозамещения. При разработке теоретического раздела работы применялись универсальные научные *методы* – анализа и синтеза, сравнения, логический. Проведен сбор и обработка вторичной информации, на основе использования официальных данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, Министерства национальной экономики Республики Казахстан, результатов Индекса глобальной продовольственной безопасности 2022 года. *Результаты* - изучены теоретические аспекты продовольственного положения и вопросы доступности качественных продуктов для населения, показана роль и обоснована важность аграрного сектора в экономике Казахстана. Рассчитаны и проанализированы такие показатели, как степень самодостаточности продуктов потребления в республике, выпуск различных видов продукции на душу населения, средние потребительские расходы на продукты питания, динамика

тания. Укрепление уровня зависимости от импорта продуктов питания представляет серьезную опасность для продовольственной безопасности страны (Кормишкина Л.А., Семенова Н.Н.; Молдашев А.Б., Федорова Е.Я., Джамбаева Г.А.) [9,10].

В исследовании, проведенном Барчо М.Х., Алексеенко Л.Д., Денисовой О.Г. и др. [11] отмечается, что на фоне усиления продовольственной безопасности, т.е. достижения независимости государства в области продовольственного обеспечения, основной задачей становится развитие сельскохозяйственного сектора.

С учетом теоретических исследований можно заключить, что проблема обеспечения продовольственной безопасности в значительной степени зависит от нескольких ключевых аспектов. Прежде всего это обусловлено необходимостью обеспечения продовольственной независимости страны в качестве неотъемлемой части глобальной продовольственной проблемы. Помимо этого важными аспектами являются развитие и эффективное функционирование внутреннего сельскохозяйственного производства. Не менее значимо также социально справедливое распределение продуктов питания, что способствует обеспечению доступности их для всех слоев населения.

Материалы и методы

При подготовке теоретической части статьи применялись такие общенаучные методы, как сравнение, измерение, анализ и синтез. В работе использовались количественные методы анализа. Выполнен сравнительный динамический анализ показателей результативности продовольственного импортозамещения. Дан анализ соответствия этих показателей критериям (индикаторам) продовольственной независимости за период с 2019 по 2023 гг.

Проведен сбор и анализ вторичной (предварительной) информации. Качественные и количественные показатели продовольственной безопасности страны изучались на основе анализа данных Индекса глобальной продовольственной безопасности 2022г. (Global Food Security Index 2022) и Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан за 2019-2023гг.

В процессе определения требуемых объемов производства сельскохозяйственной продукции с целью достижения продовольственной независимости учитывались прогнозы по численности населения страны, представленные в исследовании «Демографический прогноз 2023-2050», кото-

рое проведено АО «Центр развития трудовых ресурсов». Разработаны 3 три прогнозных сценария: базовый, оптимистический и пессимистический.

Результаты

Достижение продовольственной безопасности предполагает достаточный уровень развития аграрного сектора, при котором внутренний спрос на продукты питания может в значительной мере удовлетворяться собственным производством. Этот концепт часто интерпретируется как "продовольственная независимость" или "самообеспечение продовольствием". Один из основных показателей, который отражает уровень достижения продовольственной безопасности страны в данном контексте – это доля импорта продовольственных товаров (как в общем объеме, так и по отдельным товарным группам) от общего внутреннего потребления.

Кроме того, несомненный интерес вызывает Глобальный индекс продовольственной безопасности (Global Food Security Index (GFSI) [12], при помощи которого оценивается доступность (affordability), наличие (availability), качество и безопасность (quality and safety), а также устойчивость и адаптация (sustainability and adaptation) продовольствия в 113 странах. Согласно последнему исследованию Глобального индекса продовольственной безопасности, в 2022г. в 113 странах, число голодающих в мире составило 811 млн человек. В целом индекс глобальной продовольственной безопасности показывает ухудшение продовольственной среды третий год подряд, что ставит под угрозу мировую продовольственную безопасность.

По индексу продовольственной безопасности в 2022г. Казахстан улучшил свою позицию на 5 пунктов и занял 32-е место. Однако, невзирая на данный факт, Казахстан превалирует снижение позиции страны по степени доступности продуктов (49-е место). Доступность является ключевым аспектом продовольственной безопасности: когда питательные продукты недоступны из-за высоких цен, под угрозой оказывается благополучие людей.

Каждая страна обладает уникальными условиями, влияющими на её способность обеспечивать продовольствием своё население, которые обуславливаются наличием производственного потенциала, возможностями завозить продовольствие и справедливо распределять его внутри страны.

Продовольственная самообеспеченность не подразумевает обязательную

связь с производством конкретных продуктов на местности, она скорее диктуется внутренними возможностями страны по производству продовольствия. В соответствии с этим определением самодостаточные страны по-прежнему могут концентрироваться на выпуске определенной сельскохозяйственной продукции для последующей реализации её излишков другим странам. Основное требование заключается в том, что страны, обладающие продовольственной самообеспеченностью, должны производить продукты питания в объеме, который равен или превышает тот, который они потребляют сами.

Практическое понимание этой концепции можно продемонстрировать при помощи коэффициента самообеспеченности K_c , который отражает степень полноты удо-

влетворения потребности населения страны в различных видах продовольственной продукции за счет собственного производства (Антамошкина Е.Н.) [13]. Коэффициент самообеспеченности продовольствием K_c может принимать различные значения: низкий ($K_c \leq 0,5$), умеренный ($0,5 < K_c \leq 0,9$) и высокий ($0,9 < K_c \leq 1$).

В 2023г. производство основных продуктов в стране обеспечило потребности населения в соответствии с рекомендуемыми нормами потребления. Так, отечественными товаропроизводителями было произведено картофеля, овощной и молочной продукции в достаточном количестве (коэффициент самообеспеченности K_c был больше 1). Производство мяса и мясопродуктов, а также яйца меньше необходимого объема (таблица 1).

Таблица 1 - Уровень продовольственной самообеспеченности Казахстана в 2023г.

Продовольственная продукция	Фактический объем производства, тыс. т	Необходимые объемы производства продовольствия в соответствии с рациональными нормами, тыс. т	K_c
Картофель	3 788,2	1 976,68	1,9
Овощи	4 741,1	2 945,25	1,6
Молоко	6 503,2	5 949,8	1,1
Мясо и мясопродукты	1 302,6	1 549,7	0,84
Яйцо, млн шт.	4 919,9	5 238,2	0,94

Примечание: рассчитана авторами по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан (Официальный сайт Бюро национальной статистики...) [14]

Потребность населения страны в молоке и молочной продукции, которая была рассчитана на основе рациональных норм потребления, в 2023г. составила 5 949,8 тыс. тонн. Исходя из этого, можно было заключить, что страна, производя в год 6 503,2 тыс. т молока при нормативной потребности в 5 949,8 тыс. т, полностью покрывает потребности жителей страны. Причем следует иметь в виду, что практически 75% всего произведенного объема молока производится в хозяйствах населения, которые, во-первых, в основном молоко низкого качества, а во-вторых, оно предназначено для личного потребления (Бельгибаева А.С., Жумашева С.Т., Татикова А.У.) [15]. Экономическая доступность продуктов питания является ещё одним важным аспектом продовольственной безопасности. Этот показатель отражает соответствие фактического потребления рациональным нормам питания (таблица 2).

Потребление некоторых видов продуктов питания населением оказалось ниже рекомендуемых рациональных норм. Наибо-

лее низка степень удовлетворения физиологических потребностей населения по тем продуктам, значение коэффициента удовлетворения потребностей ($K_{фп}$) по которым менее единицы (фрукты, овощи, картофель, молоко и молочная продукция, а также яйцо). Объем потребления хлебобулочных изделий, сахара, масла и жиров на протяжении анализируемого периода существенно превышал установленные нормы потребления (109 кг - для хлебных изделий, 33 кг - для сахара, 12 кг - для масла и жиров).

В 2023г. потребление картофеля в республике составило в расчете на одного жителя 44,9 кг, что существенно меньше норматива - 100 кг в год. Потребление населением мяса и мясопродуктов, рыбы и морепродуктов соответствует установленным нормам, незначительно превышая их. Особого внимания требует объем потребляемого молока и молочной продукции (в 2023г. на 24,5% ниже установленной нормы), фруктов (на 42,2% ниже нормы), овощей и бахчевых культур (на 47,2% ниже нормы), а также яйца (в 2023г. на 23,7% ниже нормы).

В настоящее время перечисленные категории продуктов являются наиболее проблемными, поскольку внутреннее производство

все еще не в состоянии обеспечить достаточный уровень для удовлетворения внутреннего спроса.

Таблица 2 - Потребление продуктов питания в среднем на душу населения Казахстана в год, кг

Показатель	2019г.	2023г.	Рациональная норма потребления	Кфп	
				2019г.	2023г.
Хлебопродукты и крупяные изделия	136,329	124,355	109	1,25	1,14
Мясо и мясопродукты	78,935	80,073	78,4	1,01	1,02
Рыба и морепродукты	14,596	13,983	14	1,04	0,99
Молоко и молочные продукты	253,524	227,158	301	0,84	0,75
Яйцо	194,332	201,96	265	0,73	0,76
Масла и жиры	17,122	15,619	12	1,43	1,30
Фрукты	77,396	76,280	132	0,59	0,58
Овощи	86,564	78,549	149	0,58	0,53
Картофель	48,524	44,997	100	0,49	0,45
Сахар, джем, мед	42,857	42,349	33	1,30	1,28

Примечание: рассчитана авторами по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан (Официальный сайт Бюро национальной статистики...) [14]

Доступность требуемого объема продовольствия для населения в первую очередь зависит от финансового состояния и уровня денежных доходов населения. В настоящее время наблюдается тенденция к увеличению доли расходов на питание в общем объеме расходов населения. Наи-

большая доля расходов домашних хозяйств приходится на питание. Так, в 2023г. данный показатель составил в Мангистауской (60,1%), Туркестанской (60,1%), Жамбылской (59,6%), Алматинской (58,6%) областях, что значительно превысило средний уровень по стране (таблица 3).

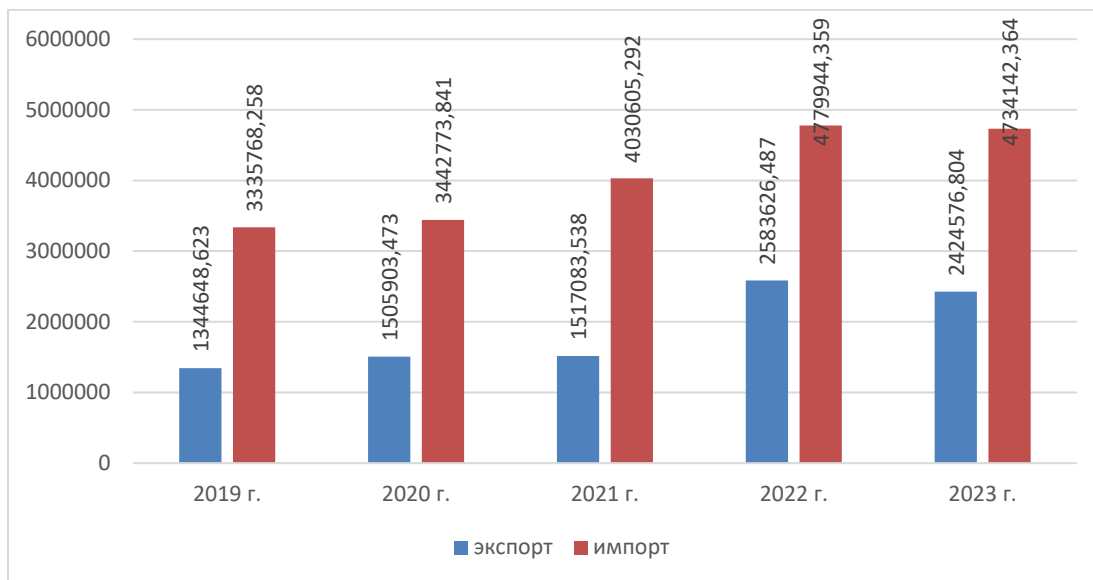
Таблица 3 - Доля расходов на питание в структуре расходов домашних хозяйств на конечное потребление, %

Район	2019г.	2020г.	2021г.	2022г.	2023г.	Отклонение, +,-, %	
						2023г./2019г.	2023г./2022г.
Республика Казахстан	50,0	53,9	52,8	51,1	51,3	+1,3	+0,2
Абай				51,7	50,0	-	-1,7
Акмолинская	49,0	51,8	48,4	47,5	45,5	-3,5	-2
Актюбинская	48,2	54,3	52,3	48,8	48,2	-	-0,6
Алматинская	53,7	58,2	59,2	59,8	58,6	+4,9	-1,2
Атырауская	55,9	60,3	57,8	54,1	53,8	-2,1	-0,3
Западно-Казахстанская	52,1	56,7	57,9	56,2	54,0	+1,9	-2,2
Жамбылская	54,7	57,8	61,7	58,7	59,6	+4,9	+0,9
Жетісу				57,5	55,1	-	-2,4
Карагандинская	44,4	48,2	45,1	41,1	42,1	-2,3	+1,0
Костанайская	44,2	47,1	46,2	46,3	46,2	+2,0	-0,1
Кызылординская	49,9	53,1	51,5	49,0	48,4	-1,5	-0,6
Мангистауская	54,9	59,2	57,4	58,5	60,1	+5,2	+1,6
Павлодарская	52,2	55,9	55,1	51,2	48,9	-3,3	-2,3
Северо-Казахстанская	44,4	47,9	46,6	44,8	45,7	+1,3	+0,9
Туркестанская	57,0	59,4	64,8	59,6	60,1	+3,1	+0,5
Ұлытау				44,8	44,8	-	-
Восточно-Казахстанская	51,4	54,9	54,4	50,9	52,4	+1,0	+1,5

Примечание: рассчитана авторами по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан (Официальный сайт Бюро национальной статистики...) [14]

Немаловажным аспектом продовольственной безопасности является доля импорта в общем объеме потребления. Это подчеркивает необходимость принятия таких дополнительных мер в области продовольственной безопасности, как стимулирование увеличения потребления указанных продуктов и управление импортом, чтобы

обеспечить стабильность и безопасность национального продовольственного рынка. В 2023г. объем импорта продовольственных товаров в Казахстане увеличился до 4 734 142,364 тыс.долл., что превысило уровень 2019г. в 1,4 раза. Темпы роста импорта по сравнению с 2019г. составили 41,9% (рисунок).

Примечание: источник (Официальный сайт Бюро национальной статистики...) [14]
 Рисунок - Внешнеторговый оборот продовольственных товаров в Республике Казахстан в 2019-2023гг., тыс.долл. США

В последнее время в развитии экспортно-импортных отношений в области продовольственных товаров наблюдается значительное увеличение импорта по сравнению с экспортом. Объем импорта продовольственных товаров превышает объем экспорта в 2 раза. Серьезную угрозу для продовольственной безопасности страны представляет существующая зависимость от импорта продуктов питания. Это обстоятельство может вызвать такие негативные последствия, как снижение цен вследствие демпинга, потеря рынка для местных производителей, рост цен. И, как следствие, сокращение инвестиций в сельское хозяйство в пользу других секторов экономики, что в конечном итоге может отразиться на эффективности деятельности местных производителей продовольственных товаров.

Импорт в качестве альтернативы для развития отечественного производства не дополняет внутреннее агропромышленное производство, а в большей степени его подавляет, приводя к ограничению возмож-

ностей для расширения производства и снижению его объемов. Рост объемов импорта продовольствия обусловлен более высокой доходностью для посредников при осуществлении импорта по сравнению с закупками у местных производителей.

Вследствие низкой эффективности АПК возникла стойкая зависимость от импорта продовольственных товаров и создало серьезную угрозу для продовольственного самообеспечения страны. Основная долгосрочная цель аграрной политики страны заключается в достижении самообеспечения страны качественной сельскохозяйственной продукцией, сырьем и продовольствием на уровне не менее 80% общей потребности.

Дальнейшие расчеты включали прогнозирование объема производства сельскохозяйственной продукции, который позволит достичь необходимого уровня продовольственной безопасности страны (таблица 4).

Таблица 4 - Фактические и прогнозируемые объемы производства продовольственной продукции в контексте обеспечения продовольственной независимости

Продовольственная продукция	Объем производства в 2023г., тыс. т	Рациональная норма потребления, кг	Уровень продовольственной безопасности в 2050г. (80% от нормы), тыс. т		
			базовый сценарий	оптимистический сценарий	пессимистический сценарий
Картофель	3 788,2	100	2 225,04	2 416,0	2 030,4
Овощи	4 741,1	149	3 315,3	3 599,9	3 025,3
Молоко	6 503,2	301	6 697,36	7 272,4	6 111,5
Мясо и мясопродукты (убойный вес)	1 302,6	78,4	1 744,4	1 894,16	1 591,8
Яйцо, млн шт.	4 919,9	265	5 896,3	6 402,6	5 380,6

Примечание: рассчитана авторами по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан (Официальный сайт Бюро национальной статистики...) [14]

При расчетах использовались прогнозные данные о численности населения страны, представленные в исследовании «Демографический прогноз на 2023-2050гг.», которое было проведено АО «Центр развития трудовых ресурсов» (Демографический прогноз на 2023-2050гг....) [16]. В исследовании предложены 3 прогнозных сценария: базовый, оптимистический и пессимистический. По базовому сценарию к 2050г. численность населения в Казахстане составит 27 813 тыс. чел. В соответствии с оптимистическим сценарием численность населения в стране достигнет 30 201 тыс. чел., а согласно пессимистическому сценарию - 25 380 тыс. человек. Расчеты показали, что для достижения продовольственной независимости к 2050г. требуется увеличить производство молока на 10%, мяса - на 50% и яйца - на 30%.

Обсуждение

Отечественный и зарубежный опыт показывает, что для поддержания продовольственной безопасности необходимо уменьшить уязвимость и повысить устойчивость сельского хозяйства, развивать инфраструктуру и способствовать устойчивому и справедливому распределению продовольствия.

Изменение климата и дефицит водных ресурсов напрямую влияют на возможности обеспечения продовольственной безопасности и достижение устойчивого развития. Фейдер и др. (Fader M., Gerten D., Krause M.) [17], например, пришли к выводу, что 66 стран в настоящее время не могут достичь продовольственной самообеспеченности, поскольку наличие у них земли, воды и плодородной почвы не может поддерживать достаточное сельскохозяйственное производство. Страны, находящиеся в такой ситуации, вероятно, будут продолжать полагаться на импорт для удовлетворения своих

потребностей в продовольствии, а международная торговля продовольствием продолжит расти в последние десятилетия.

Стоит подчеркнуть, что для решения сложившейся ситуации в области продовольственной безопасности необходим комплексный подход. Это связано с тем, что концепция "продовольственная безопасность" включает несколько аспектов: обеспечение физической доступности продуктов, их экономическую доступность с учетом уровня дохода населения, обеспечение высокого качества и безопасности продовольствия, а также усиление производства продуктов национального производства с целью замещения импорта (Анищенко А.Н.) [18].

Таким образом, для снижения объемов импорта следует повышать конкурентоспособность отечественной сельскохозяйственной продукции, что требует развития современных высокотехнологичных производств с применением ресурсосберегающих технологий, а также специализации аграрного сектора на производстве только той продукции, которая может быть конкурентоспособна на внешнем рынке сравнительно с более дешевым и более качественным импортом.

Заключение

1. Достижение продовольственной безопасности требует достаточного уровня развития аграрного сектора страны, при котором внутренний спрос на продукты питания может быть в значительной степени удовлетворен собственным производством.

2. Первоочередной задачей для гарантирования продовольственной безопасности страны становится развитие аграрного сектора. Агропромышленный комплекс является главным источником увеличения объемов производства продуктов питания отечественного производства, которые, по-

падающая на внутренний рынок страны, стимулируют потребительскую активность населения благодаря росту физической и экономической доступности продукции.

3. Способность населения приобретать необходимое количество продовольствия зависит в основном от его уровня благосостояния и денежных доходов. На сегодняшний день можно констатировать факт увеличения размеров расходов населения страны на питание в общем объеме расходов. Наибольший удельный вес расходов на питание в структуре расходов домашних хозяйств на конечное потребление в 2023г. отмечен в Мангистауской (60,1%), Туркестанской (60,1%), Жамбылской (59,6%), Алматинской (58,6%) областях, что значительно превысило средний уровень по стране.

4. Серьезную угрозу для продовольственной безопасности страны представляет существующая зависимость от импорта продуктов питания. В последние годы наблюдается значительное повышение импорта продовольственных товаров, который превышает уровень экспорта почти в 2 раза. Это обстоятельство может стать причиной сокращения инвестиций в сельское хозяйство и отразиться на эффективности деятельности местных товаропроизводителей.

5. Устойчивая зависимость от поступления продовольственных товаров из-за пределов страны, представляющая серьезную угрозу для продовольственной безопасности страны, явилась следствием низкой эффективности АПК страны. В настоящее время главной долгосрочной задачей аграрной политики является уменьшение объема импорта основных групп продовольствия, что подразумевает достижение степени самообеспечения страны качественной сельскохозяйственной продукцией, сырьем и продовольствием на уровне не менее 80% от общей потребности.

6. Для снижения объема импорта необходимо увеличить конкурентоспособность отечественной сельскохозяйственной продукции, что требует развития современных высокотехнологичных производств с применением ресурсосберегающих технологий, а также специализации аграрного сектора на производстве только той продукции, которая может быть конкурентоспособна на внешнем рынке по сравнению с более дешевым и более качественным импортом.

Вклад авторов: Бельгибаева Анаргуль Сарсенбаевна: методология статьи, сбор, анализ и оценка данных, научное редактирование, обобщение и написание заключения; Денисова Оксана Касымовна: библио-

графический обзор литературы, обработка материала, интерпретация результатов исследования; Даулетханова Жанар Даулетханкызы: доработка проекта публикации, подготовка выводов, аннотаций и ключевых слов.

Конфликт интересов: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Список литературы

[1] О национальной безопасности Республики Казахстан. Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года № 527-IV [Электронный ресурс].- 2012.-URL: -<https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000527> (дата обращения: 25.05.2024).

[2] FAO. Trade Reforms and Food Security: Conceptualizing the linkages [Electronic resource].-2019. Available at: <https://www.fao.org/3/y4671e/y4671e.pdf> (date of access: 25.05.2024).

[3] Brankov, T. Food Self-Sufficiency of the SEE Countries; Is the Region Prepared for a Future Crisis? / T.Brankov, B.Matkovski, M.Jeremic, I.Đuric // Sustainability.- 2021.- №13.- 8747. <https://doi.org/10.3390/su13168747>

[4] Berry, E. Food security and sustainability: Can one exist without the other? / E. M Berry, S.Dernini, B.Burlingame, A.Meybeck, P.Conforti // Public Health Nutr.- 2015.- №18.- P.2293-2302.

[5] Mudrak, R.The concept of food security: theory and ukrainian practice / R.Mudrak, V.Lagodiienko, A.Osipova, O.Froter, K.Sokoluk// Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice.-2024.-№1(54).- P. 452-470. <https://doi.org/10.55643/fcapt.1.54.2024.4194>

[6] Дедкова, Е. Анализ государственной политики по обеспечению продовольственной безопасности / Е.Г.Дедкова, О.П.Жидова // Управленческий учет. – 2019. – №7.- С. 19-27.

[7] Beltran-Pena, A. Global food self-sufficiency in the 21st century under sustainable intensification of agriculture /A.Beltran-Pena, L.Rosa, D.Paolo // Environmental research letters.- 2020.-N 15.- 095004.

[8] Clapp, J. Food self-sufficiency: Making sense of it, and when it makes sense / J. Clapp// Food Policy.- 2017.- №66.- P.88-96.

[9] Кормишкина, Л.А. Импортозамещение - важнейшая стратегическая задача развития агропромышленного комплекса России /Л.А. Кормишкина, Н.Н. Семенова //Национальные интересы: приоритеты и безопасность.- 2015.- № 8 (293).-С.2-12.

[10] Молдашев, А.Б. Продовольственное обеспечение в условиях дестабилизации мировой экономики /А.Б. Молдашев, Е.Я. Федорова, Г.А. Джамбаева// Проблемы агрорынка.- 2024.-№1.-С.13-26. <https://doi.org/10.46666/2024-1.2708-9991.01>

[11] Барчо, М. Развитие АПК как фактор обеспечения продовольственной безопаснос-

ти России / М.Х. Барчо, Л.Д. Алексеенко, О.Г. Денисова, В. Кирячек // Вестник Академии знаний. – 2023. – № 54(1). – С. 45–50.

[12] Global Food Security Index (GFSI) [Electronic resource].-2022. Available at: <https://www.impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/> (date of access: 26.05.2024).

[13] Антамошкина, Е.Н. Оценка продовольственной безопасности региона: вопросы методологии / Е.Н. Антамошкина // Продовольственная политика и безопасность.- 2015.- № 2(2).- С. 97-112. <https://doi.org/10.18334/ppib.2.2.575>

[14] Официальный сайт Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – 2024. –URL: <https://www.stat.gov.kz/ru/> (дата обращения: 04.05.2024).

[15] Бельгибаева, А.С. Рынок молока и продуктов его переработки в Акмолинской области Республики Казахстан: текущая ситуация, ресурсы / А.С. Бельгибаева, С.Т. Жумашева, А.У.Татикова // Проблемы агрорынка.- 2023.- №2.- С.177-187. <https://doi.org/10.46666/2023-2.2708-9991.17>

[16] Демографический прогноз на 2023-2050 гг. АО «Центр развития трудовых ресурсов» [Электронный ресурс]. – 2023. –URL: <https://www.enbek.kz/ru/analytical-data/6447> (дата обращения: 02.05.2024).

[17] Fader, M. Wolfgang Lucht and Wolfgang Cramer Spatial decoupling of agricultural production and consumption: quantifying dependences of countries on food imports due to domestic land and water constraints /M.Fader, D.Gerten, M.Krause// IOP Publishing Ltd Environmental Research Letters.- 2013.- Vol.8.-N 1.- 014046. <https://doi.org/10.1088/1748-9326/8/1/014046>

[18] Анищенко, А.Н. Российский продовольственный кризис: угроза или реальность? / А.Н. Анищенко // Продовольственная политика и безопасность.-2022.-№3.-С. 221–232. <https://doi.org/10.18334/ppib.9.3.115165>

References

[1] О национальной безопасности Республики Казахстан. Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года № 527-IV [On the National Security of the Republic of Kazakhstan. Law of the Republic of Kazakhstan dated January 6, 2012 No. 527-IV] (2012). Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000527> (date of access: 25.05.2024) [in Russian].

[2] FAO. Trade Reforms and Food Security: Conceptualizing the Linkages (2019). Available at: <http://www.fao.org/3/y4671e/y4671e.pdf> (date of access: May 25, 2024) [in English].

[3] Brankov, T., Matkovski, B., Jeremic, M., Đurić, I. (2021). Food Self-Sufficiency of the SEE Countries: Is the Region Prepared for a Future Crisis? *Sustainability*, 13, 8747. <https://doi.org/10.3390/su13168747> [in English].

[4] Berry, E., Dernini, S., Burlingame, B., Meybeck, A., Conforti, P. (2015). Food Security and Sustainability: Can One Exist Without the Other? *Public Health Nutr*, 18, 2293–2302 [in English].

[5] Mudrak, R., Lagodiienko, V., Osipova, A., Froter, O., Sokoliuk, K. (2024). The Concept of Food Security: Theory and Ukrainian Practice. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, 1(54), 452–470. <https://doi.org/10.55643/fcaptr.1.54.2024.4194> [in English].

[6] Dedkova, E., Zhidova, O. (2019). Analiz gosudarstvennoj politiki po obespecheniju prodovol'stvennoj bezopasnosti [Analysis of the State Policy on Food Security]. *Upravlencheskij uchet - Management Accounting*, 7, 19–27 [in Russian].

[7] Beltran-Pena, A., Beltran-Pena, A., Rosa, L., Paolo, D. (2020). Global Food Self-Sufficiency in the 21st Century Under Sustainable Intensification of Agriculture. *Environ. Res. Lett*, 15, 095004 [in English].

[8] Clapp, J. (2017). Food Self-Sufficiency: Making Sense of it and When It Makes Sense. *Food Policy*, 66, 88–96 [in English].

[9] Kormishkina, L.A., Semenova, N.N. (2015). Importozameshchenie - vazhnejshaja strategicheskaja zadacha razvitija agropromyshlennogo kompleksa Rossii [Import Substitution as a Key Strategic Task for the Development of the Russian Agro-Industrial Complex]. *Nacional'nye interesy: prioritety i bezopasnost' - National Interests: Priorities and Security*, 8(293), 2–12. <https://www.fin-izdat.ru/journal/national/detail.php?ID=64874> [in Russian].

[10] Moldashev, A.B., Fedorova, E.Ya., Dzhambaeva, G.A. (2024). Prodovol'stvennoe obespechenie v uslovijah destabilizacii mirovoj jekonomiki [Food Security in the Context of the Destabilization of the World Economy]. *Problemy agrorынка - Problems of AgriMarket*, 1, 13–26. <https://doi.org/10.46666/2024-1.2708-9991.01> [in Russian].

[11] Barcho, M., Alekseenko, L., Denisova, O., Kirjacek, V. (2023). Razvitie APK kak faktor obespechenija prodovol'stvennoj bezopasnosti Rossii [The Development of Agriculture as a Factor in Ensuring Food Security in Russia]. *Vestnik Akademii znaniy - Bulletin of the Academy of Knowledge*, 54(1), 45–50 [in Russian].

[12] Global Food Security Index (GFSI) (2022). Available at: <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/> (date of access: May 26, 2024) [in English].

[13] Antamoshkina, E.N. (2015). Ocenka prodovol'stvennoj bezopasnosti regiona: voprosy metodologii [Assessment of Food Security in the Region: Issues of Methodology]. *Prodovol'stven-*

naja politika i bezopasnost' - Food Policy and Security, 2(2), 97–112. doi: 10.18334/ppib.2.2.575 [in Russian].

[14] Statisticheskie dannye Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan Bjuro nacional'noj statistiki [Statistics from the Agency for Strategic Planning and Reform of the Republic of Kazakhstan Bureau of National Statistics] (2024). Available at: <https://stat.gov.kz/> (date of access: May 4, 2024) [in Russian].

[15] Bel'gibaeva, A.S., Zhumasheva, S.T., Tatikova, A.U. (2023). Rynok moloka i produktov ego pererabotki v Akmolinskoj oblasti Respubliki Kazahstan: tekushhaja situacija, resursy [The Market of Milk and Its Processed Products in the Akmola Region of the Republic of Kazakhstan: Current Situation, Resources]. *Problemy agroyrnka - Problems of the AgriMarket*, 2, 177–187. <https://doi.org/10.46666/2023-2.2708-9991.17> [in Russian].

[16] Demograficheskiy prognoz na 2023-2050 g.g. AO «Centr razvitiya trudovyh resursov» [Demographic Forecast for 2023-2050 JSC "Center for Human Resources Development"] (2023). Available at: <https://www.enbek.kz/ru/analytical-data/6447> (date of access: May 2, 2024) [in Russian].

[17] Fader, M., Lucht, W., Cramer, W. (2013). Spatial Decoupling of Agricultural Production and Consumption: Quantifying Dependences of Countries on Food Imports Due to Domestic Land and Water Constraints. *IOP Publishing Ltd Environmental Research Letters*, 8(1), 014046. <https://doi.org/10.1088/1748-9326/8/1/014046> [in English].

[18] Anishchenko, A.N. (2022). Rossijskiy prodovol'stvennyj krizis: ugroza ili real'nost'? [The Russian Food Crisis: Threat or Reality?]. *Prodoval'stvennaja politika i bezopasnost' - Food Policy and Security*, 3, 221-232. <https://doi.org/10.18334/ppib.9.3.115165> [in Russian].

Информация об авторах:

Бельгибаева Анаргуль Сарсенбаевна - основной автор; кандидат экономических наук, доцент; профессор кафедры «Бизнеса и услуг»; Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова; 020000 ул.Абая, 76, г.Кокшетау, Казахстан; e-mail: anar.belgibayeva@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-5583-0624>

Денисова Оксана Касымовна; кандидат экономических наук, доцент; ассоциированный профессор Бизнес школы; Восточно-Казахстанский технический университет им. Д. Серикбаева; 070000 ул. Серикбаева, 19, г.Усть-Каменогорск, Казахстан; e-mail: odenisova@edu.ektu.kz; <https://orcid.org/0000-0001-7899-500X>

Даулетханова Жанар Даулетханқызы; доктор Ph.D; главный эксперт; Независимый Казахстанский центр аккредитации; 010000 ул. Гете, 15, г. Астана, Казахстан; e-mail: zhanar021@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2905-5123>

Авторлар туралы ақпарат:

Бельгибаева Анаргуль Сарсенбаевна - негізгі автор; экономика ғылымдарының кандидаты, доцент; «Бизнес және қызметтер» кафедрасының профессоры; Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті; 020000 Абай көш., 76, Көкшетау қ., Қазақстан; e-mail: anar.belgibayeva@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-5583-0624>

Денисова Оксана Касымовна; экономика ғылымдарының кандидаты, доцент; Бизнес мектебінің қауымдастырылған профессоры; Д.Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан техникалық университеті; 070000 Серікбаева көш., 19, Өскемен қ., Қазақстан; e-mail: odenisova@edu.ektu.kz; <https://orcid.org/0000-0001-7899-500X>

Даулетханова Жанар Даулетханқызы; Ph.D докторы; бас сарапшы; Аккредиттеудің тәуелсіз Қазақстандық орталығы; 010000 Гете көш., 15, Астана қ., Қазақстан; e-mail: zhanar021@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2905-5123>

Information about the authors:

Belgibayeva Anargul - The main author; Candidate of Economic Sciences, Associated Professor; Professor of the Department of Business and Services; Sh. Ualikhanov Kokshetau University; 020000 Abay str., 76, Kokshetau, Kazakhstan; e-mail: anar.belgibayeva@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-5583-0624>

Denisova Oxana; Candidate of Economic Sciences, Associated Professor of the School of Business; D.Serikbayev East Kazakhstan Technical University; Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan; 070000 Serikbaeva str., 19, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan; e-mail: odenisova@edu.ektu.kz; <https://orcid.org/0000-0001-7899-500X>

Dauletshanova Zhanar; Ph.D; Chief Expert; Independent Kazakhstan Center of Accreditation; Independent Kazakhstan Center of Accreditation; 010000 Gete str., 15, Astana, Kazakhstan; e-mail: zhanar021@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2905-5123>

INFRASTRUCTURAL MODERNIZATION OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX AS THE MOST IMPORTANT VECTOR OF ACCELERATED DEVELOPMENT OF RURAL AREAS

АӨК-НІ ИНФРАҚҰРЫЛЫМДЫҚ ЖАҢҒЫРТУ АУЫЛДЫҚ ЖЕРЛЕРДІҢ ЖЕДЕЛ ДАМУЫНЫҢ МАҢЫЗДЫ ВЕКТОРЫ РЕТІНДЕ

ИНФРАСТРУКТУРНАЯ МОДЕРНИЗАЦИЯ АПК КАК ВАЖНЕЙШИЙ ВЕКТОР УСКОРЕННОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ

M.K. KARIMBERGENOVA^{1*}

Ph.D

D.K. AZIMBAYEVA¹

Master of Economic Sciences

S. SAGINOVA²

Ph.D

¹*Toraigyrov University, Pavlodar, Kazakhstan*

²*K. Kulzhanov Kazakh University of Technology and Business, Astana, Kazakhstan*

**corresponding author e-mail: madina.pavlodar@mail.ru*

M.K. КАРИМБЕРГЕНОВА^{1*}

Ph.D докторы

Д.К. АЗИМБАЕВА¹

экономика ғылымдарының магистрі

С.А. САГИНОВА²

Ph.D докторы

¹*Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан*

²*Қ. Құлажанов атындағы Қазақ технология және бизнес университеті,*

Астана, Қазақстан

**автордың электрондық поштасы: madina.pavlodar@mail.ru*

M.K. КАРИМБЕРГЕНОВА^{1*}

доктор Ph.D

Д.К. АЗИМБАЕВА¹

магистр экономических наук

С.А. САГИНОВА²

доктор Ph.D

¹*Торайғыров университет, Павлодар, Қазақстан*

²*Қазақский университет технологии и бизнеса им. К. Кулажанова,*

Астана, Қазақстан

**электронная почта автора: madina.pavlodar@mail.ru*

Abstract. The article is devoted to the issues of socio-economic development of rural areas - one of the key performance indicators of the agro-industrial complex of Kazakhstan. The *aim* is to study the economic potential of rural areas, to determine the prospective directions of production and social transformation of Ushterek village of Yevgenyevsky rural district of Pavlodar region. *Methods* - target, hypothesis setting, strategic planning and forecasting were used to identify problem situations, setting goals and solving problems. Justification and argumentation of reasoning in the work are obtained on the basis of analytical information, including comparison, evaluation, generalization and systematization of statistical data. *Results* - the authors analyzed the degree of provision with social infrastructure of this region. The influence of various factors on the expansion of this sphere is investigated. The range of problems that hinder the effective activity of this sector is outlined. It is noted that the realization of the economic potential of rural areas will allow solving a number of issues of modernization of infrastructure facilities. *Conclusions* - the regional system of social resources should take into account the main interests of the state, aimed at improving the quality of life and welfare of the population. These are, first of all, solving the housing problem and meeting the growing needs of residents in quality housing, improving environmental conditions,

Received: 19.07.2024. Approved after Peer-reviewed: 05.09.2024. Accepted: 16.09.2024.

Introduction

The agricultural sector holds a vital position within the state's economy. The level of agricultural development is often a key determinant of a country's economic security. Agriculture and rural settlements are intrinsically linked, with rural communities historically emerging around agricultural activities and declining when these activities ceased.

Recent history underscores this relationship: the crisis in agricultural production has resulted in population outflows and the deterioration of essential services in rural areas.

Currently, the global economic crisis has exacerbated the challenges facing agriculture in Kazakhstan. Therefore, it is imperative to prioritize the development of the agricultural sector, focusing on key issues such as human resource provision, efficient utilization, and pricing policies.

Ensures food security of both a particular region and the country as a whole. Taking into account that rural areas make a significant contribution, the strategic task of state policy is to introduce in rural areas new quality technologies and techniques in production, working conditions, recreation, everyday life, education, health care, culture

To enhance labor productivity in agriculture and harness the export potential of the agricultural sector, the Government of the Republic of Kazakhstan aims to implement modern technologies. This will be achieved by attracting foreign investments and offering various incentives to investors. These incentives include guarantees on investment returns, tax exemptions on certain types, and opportunities for co-financing.

Rural areas have their own distinctive features and characteristics in contrast to urban areas.

A key distinguishing factor is the low population density found in rural regions. This issue results in a reduced standard of living and education, a shortage of social services, and inefficient spending of local budgets. Kazakhstan, characterized by its low population density and extensive land area, and having experienced significant population loss due to large-scale emigration in the 1990s, faces a pressing need to boost its population numbers.

Further it is possible to distinguish such differences as the distribution of population in small settlements, dependence on weather conditions of activity and others. Thus, we have revealed that the state of rural areas, their socio-economic development is one of the key indicators of the effectiveness of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan.

This is all the reason for researching this question.

Literature Review

In alignment with the «Kazakhstan 2050» Strategy, the key priorities for the agro-industrial complex include bolstering the nation's food security, developing a strong agricultural business sector, enhancing the competitiveness of local products, increasing sales in both domestic and international markets, reducing dependency on food imports, and establishing a robust system of state support for agricultural production. To mitigate the impacts of adverse weather conditions, Kazakhstan is also implementing various forms of insurance for agricultural producers (Strategy "Kazakhstan-2050": a new political course of an established state) [1].

As directed by the Head of State, the Concept for Rural Development of the Republic of Kazakhstan for 2023-2027 has been devised. This initiative focuses on strengthening institutional support, improving rural development strategies, and enhancing the quality of life in rural areas, thus fostering a more comfortable living environment (The Concept for the Development of Rural...) [2].

In compliance with the directives of the Head of State, a comprehensive Concept for the Development of Rural Territories in the Republic of Kazakhstan for 2023-2027 has been crafted. This concept aims to refine and enhance institutional support for rural development, elevate living standards, and create a conducive and comfortable living environment in rural communities.

There are significant differences between urban and rural areas in terms of resource endowment, historical background, and policy environment.

Innovations and good technical equipment of peasant farms influence farmers' income and consequently labour productivity and social infrastructure of the village (Werenfridus T., Boanerges P.S.; Trees, A.P., Nurmalina R.) [3,4].

In contemporary economic conditions, many countries have seen the rise of rural tourism as a popular aspect of socio-economic development. This sector serves as a stabilizing force, helping to maintain a standard quality of life for rural residents, while also fostering the growth of the regional economy, service infrastructure, consumer services, and social sectors (Roman M., Kudinova I.) [5].

Additionally, the advancement of the digital economy in remote areas remains a pertinent issue. The development of digital infrastructure in these regions can significantly propel the overall development of rural areas, providing a substantial boost to their economic

and social progress (Zhaoxin H., Huifang L.) [6]. In the social dimension, the digital economy reduces the barriers of information asymmetry. Government departments could use digital governance to accurately capture the personalized needs of urban and rural residents, leveraging platform effects and long-tail advantages of digital technology to provide accurate services for employment, social security and other public service products (Guo S., Guo H.) [7].

According to the authors, rural development in these areas will give a big boost to development and increase the attractiveness of living and working in rural areas. With the changes taking place in the global environment, agriculture is becoming an increasingly high-tech sector and the introduction of digital technologies for the social and economic development of rural areas is very important.

Materials and methods

The foundation of this study is comprised of scientific literature and relevant regulatory documents concerning the topic at hand. The rationale and substantiation for the discussion in the paper are derived from statistical and analytical methods, including comparison, evaluation, generalization, and systematization of statistical data. The paper also outlines popular methodologies employed in the economic research of rural development, such as SWOT analysis, case studies, monitoring and evaluation, comparative analysis, interviews, focus groups, and other tools.

Socio-economic imbalances in the level and quality of life in rural areas remain a significant issue. Currently, 42% of the nation's population resides in rural regions. Given the specific characteristics of the agri-food sector's development and the increase in agricultural income, a key factor limiting improvements in living standards is the high proportion of the rural population. This demographic situation complicates the planning and execution of sustainable development strategies for the country.

The social, economic and environmental aspects of the study are closely related and only together provide a comprehensive view of the rural population, its condition, problems and development prospects. Thus, the following indicators should be used as criteria for assessing the state of living standards in rural areas: medical, demographic, social, economic and environmental. The Pavlodar region consists of 10 administrative districts, the regional center is the city of Pavlodar. There are also 3 cities, 7 towns, 165 aul (rural) districts and 408 villages.

Results

By the end of 2023, the village had a total population of 1 865, with 502 individuals (27%) being children aged 0 to 16 years. The

economically active segment of the population numbered 1 075 people. There were 203 retirees, 66 mothers with multiple children, and 3 people registered as unemployed at the employment office. The village had 6 private farms and 85 private entrepreneurs.

For many years, agriculture has been the principal sector offering employment and income to the rural community. The land resources of the rural district total 17 549 hectares, of which 13 129 hectares are used for agricultural purposes. Within this, 5 705 hectares (43.5% of agricultural land) are designated for arable farming, and 4 196 hectares (32%) are utilized as pastures (Agriculture, forestry and fisheries in the Republic of Kazakhstan...) [8].

The area is particularly focused on plant cultivation, especially vegetable growing, with LLP «Ushterek and K» being one of the major enterprises in this field. In 2023 LLP «Ushterek and K» sowed barley and spring wheat. Total barley production amounted to 62.3 tons, wheat – 36.6 tons. The average yield of barley is 9.51 tons/ha, wheat – 14.54 tons/ha.

Livestock breeding has been developing in the village in recent years. By December 2023 the number of cattle amounted to 956 heads, horses – 649 heads (growth – 1.2%), sheep and goats – 2 978 heads (growth – 16.7%), all kinds of birds – 269 heads (decrease - 153 heads +9.5 %).

There are certain conditions for the development of livestock breeding: fodder base, availability of veterinarian, stable epizootic situation.

The school was built in 1 970, 385 pupils, 11-year education in two shifts. The staff of teachers is 82 persons. Out of 385 students, 3 are in specialized education: 2 with physical developmental disabilities, 1 with mental retardation, 2 in foster care.

State initiatives such as the «Diploma to Village», «Employment Road Map», and «Affordable Housing» programs are being actively carried out in rural areas. Under the youth practice program, twenty five young professionals are employed.

These new recruits to the village benefit from favorable living conditions, including access to quality housing. There are 4 oncologic patients on the medical register, with congenital heart defect-1, with the diagnosis of hemangioma – 2. The birth rate is high. 58 children are born per year (Agriculture, forestry and fisheries in the Republic of Kazakhstan...) [8].

Factors hindering the effective development of the agricultural sector:

- lack of suitable land for growing fodder crops;
- low implementation of innovations;

- weak material and technical base;
- underdeveloped infrastructure;
- difficulties in obtaining financing due to insufficient collateral;
- lack of qualified specialists;
- low yield of the main crops of crop production;
- low labor productivity;
- problems in the agricultural insurance system;
- depletion of natural resources, environmental problems;
- low yield of main crops of crop production.

The need to address these problems is due to the fact that agriculture is one of the most promising areas of economic growth and food security. It also serves as a mechanism

for expanding opportunities for developing countries.

The opportunities that can be achieved by overcoming the above mentioned barriers are as follows:

- * constant growth of the gross product of the agro-industrial complex;
- * occupying a large market share among producers of organic products, among the markets of Russia, South Asia and Europe;
- * full import substitution and high exports in a number of sectors of the agro-industrial complex;
- * use of innovative technologies in this area.

The SWOT analysis of the socio-economic development of the village is presented below in table 1.

Table 1 - SWOT-analysis of the socio-economic development of the village

Strengths	Weaknesses
<ul style="list-style-type: none"> - constant renewal of agricultural machinery; - utilization of modern technologies; - creation of elite breeds; - locating large farms in the village; - provision of agriculture with good milk, no water problems; - good supply of fertilizers, herbicides and pesticides; - availability of successful business examples. 	<ul style="list-style-type: none"> - lack of agricultural land (for foddes crops); - access to financial recourses is limited due to luck of the village; - the population in the village is small dwindling every year; - underdeveloped infrastructure; - lack of investment in rural infrastructure; - main lands are owned by one or several large owned; - lack of specialized pastures for cattle walking and livestock breeding development; - lack of production facilities with sufficient production capacity process livestock product; - low soil fertility.
Opportunities	Threats
<ul style="list-style-type: none"> - financial support of the agro-industrial complex; - high demand for organic products; - because of the trend towards organic products, it is profitable to invest in livestock and crop production; - low unemployment; - development towards import substitution and exports. 	<ul style="list-style-type: none"> - reduction of rural development programs (grant programs), reduction of subsidies; - outbreaks of viruses and infections affecting livestock and poultry, pest infestations; - uncontrolled weather conditions that may lead to loss of profits.
<p>Note: compiled by the authors on the basis of sources (Agriculture, forestry and fisheries in the Republic of Kazakhstan...; Kivarina M.V., Jurina N.N.; Akimbekova G.U., Nikitina G.A.) [8,9,10]</p>	

The development of agriculture should be aimed at the formation of financially sustainable enterprises in this sector, by building capacity to increase the level of competitiveness and efficiency of production. Namely, the strategic development of financially sustainable farmers depends on the assistance of the state to open access to key markets.

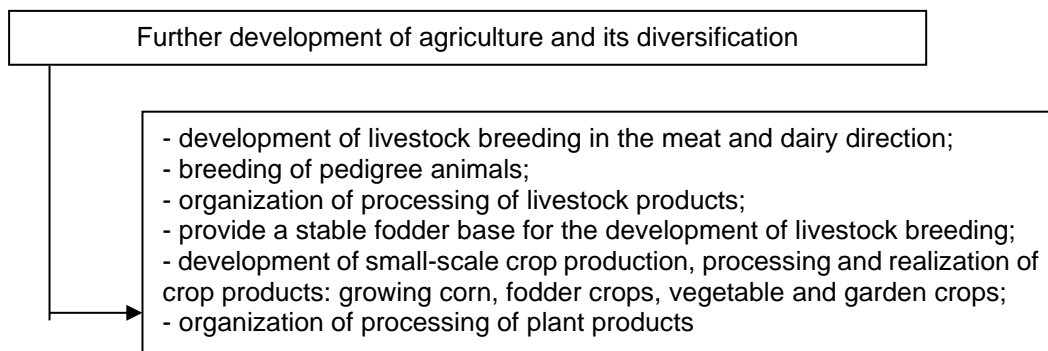
Import substitution of agricultural products will ensure food security. The development of meat production, increase in livestock production can be provided by the creation of a meat cluster, by involving new farmers in this industry.

The potential for growth in demand for agricultural products is very large, with the help of

local and regional authorities, competent management of vast natural resources, the development of agro-industrial complex will reach a new level. The positioning of products as ecological, meeting all standards, with eco-labeling can be an additional advantage.

The following strategic objectives, priority areas, indicators of achievement of priority areas affecting the further development of Ushterek village have been identified.

1. Sustainable socio-economic development of Ushterek village, based on the formation of financially sustainable agricultural enterprises (figure 1).

Note: compiled by the authors on the basis of sources (Divletsen, K., Sandoe J.; Lylov, A.S., Kondratenko I.S.; Murav'eva M.V.) [11,12,13]

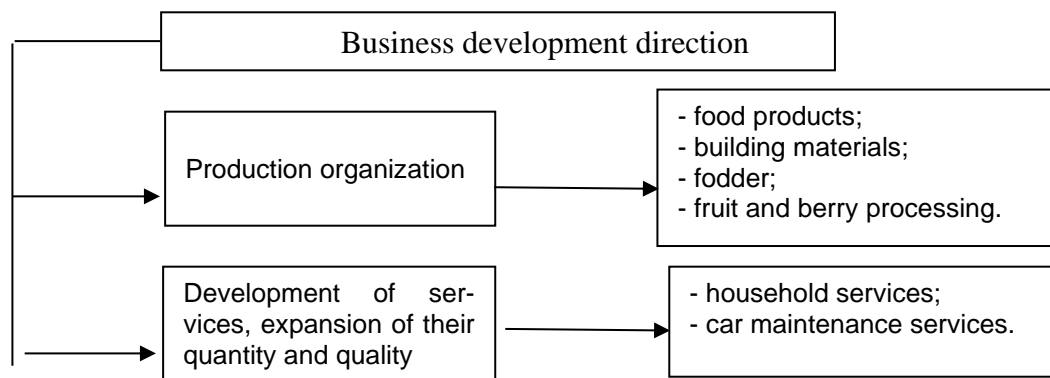
Figure 1 – Further development of agriculture and its diversification

Indicators for achieving priority objectives include:

- expansion of planting areas with high-quality seeds;
- increased application of mineral fertilizers;
- higher production of meat at slaughter weight;
- growth in the volume of rice processing;
- increased proportion of pedigree cattle within the total livestock;
- number of farmers benefiting from services provided by the service and training center;

- rise in milk and dairy product production;
- achieving full (100%) utilization of vegetable storage facilities for their intended purpose;
- improvement in the epizootic conditions within the rural district;
- achieving a 100% renewal rate for agricultural machinery.

At the same time, it is necessary to take measures to develop business in the village (figure 2).

Note: compiled by the authors on the basis of sources (Liu Y., Zhang H., Ning M. et al.; Donner M., De Vries H.) [14,15]

Figure 2 – Development of business in the village

Indicators for Strategic Goal 1: raising public awareness; enhancing the knowledge of local entrepreneurs; boosting the income of small and medium-sized enterprises; increasing the market share of locally-produced bread, buns, and confectionery; growing the proportion of locally-sourced building materials in overall retail sales; expanding the share of locally processed fruits and vegetables; improving resident satisfaction with available services.

2. Improving the standard of living in rural areas based on the social development of rural areas, in particular education, health care, social support, culture and art facilities. As well as

providing conditions for labor and social activity of the population of rural areas. It also includes promoting women's entrepreneurship and leadership. Ushterek's proximity to Aksu city compared to other villages has facilitated the development of public-private partnerships, driven by investment and philanthropy. Social development efforts should focus on increasing public awareness of financing opportunities, fostering youth entrepreneurship, and attracting qualified young professionals to the village. Additionally, improving household and car maintenance services is crucial.

3. Improving Ushterek village's engineering infrastructure and maintaining it at an optimal level while preserving a favorable environmental condition is essential. The village currently has a relatively high standard of engineering and transportation infrastructure. The rural akimat aims to enhance the living environment through the sustainable development of infrastructure and life support systems. Key initiatives include major repairs and modernization of the electric grid to ensure reliable energy supply and enhancing transport services. To align with urban living standards, the establishment of a drainage system and financing for village gasification are needed. The positive migration flow and high natural population growth in rural areas highlight a housing shortage that needs to be addressed.

Discussion

If you take any village in Kazakhstan, except for a few places where a large farmer invests in his business and develops it, and is socially responsible (Rodina village, Galitskoe village), you will mostly encounter the same problems of socio-economic nature.

If we generalise, we can single out that agriculture in Kazakhstan is characterised by insufficient labour productivity, moral deterioration of machinery and technologies, inefficiency and low efficiency of most enterprises receiving state support, lack of equipped social infrastructure in villages.

The availability of land (suitable for agriculture), natural resources, and the country's location gives a huge potential for the development of this sector. Agriculture remains the main pillar of regional economies and provides employment for almost every fifth worker. Poverty also tends to be concentrated in rural areas with subsistence agriculture.

At present, the focus on GMO-free agricultural products is a trend for consumers. Consumers, represented by society as a whole, set the trend towards sustainability, thus shaping the market offer. Strategically oriented companies have started to gradually change their business model, focusing on ecologisation. This was primarily due to the signing of the Paris Agreement.

The current low productivity is not coordinated with the potential of the sector, which has enormous natural advantages, including vast pastures and significant areas of arable land suitable for mechanisation. Kazakhstan is located in close proximity to more than half of the world's population living in some of the world's fastest growing economies. Accordingly, by shifting the focus from farming to the development of food systems based on value chains, Kazakhstan can take advantage of new opportunities for job creation and income growth.

Conclusion

These priority directions given above solve the main problems facing the village and rural population:

1. First of all, the proposed directions in the field of business are a guideline for future entrepreneurs and for diversification of business of small firms. These proposals will increase economic growth in the village, improve the image of the village and increase the attractiveness of the village.

2 Providing the region with agricultural products, as well as exporting products, are fundamental tasks for improving the socio-economic situation of the village and the region as a whole.

3 Proposal to improve the social sphere, problematic issues were identified and priority areas of development were developed related to the development of health care (increase in services), education (equipment) awareness of the rural population about the programs, actions to support youth, women's entrepreneurship. Field trips, excursions to creative schools, camps, for employment of children with useful things.

4. Proposal related to providing the village with engineering infrastructure facilities and maintaining them at a proper level. In the very priority we first of all speak about roads, i.e. transport infrastructure providing accessibility to rural areas. Also maintenance of existing facilities of industrial and social purpose at a proper level. Providing rural areas with a drainage system and gasification of the village will allow Ushterek village to approach the standards of urban life and improve the quality of life.

5. The future of rural areas is the villages with developed industrial and social infrastructure, stable self-sufficient economy, import-substituting production, with a good image due to quality and useful products, safe environment, with a high standard of living.

Authors' contribution. Karimbergenova Madina Kudaibergenovna: development of the plan, methodology of the article, analysis and systematisation of research data, study of state programmes on rural development; Azimbayeva Daria Kaskyrbaevna: bibliographic review of literature, collection of statistical data; study of state programmes on rural development; Saginova Saniya: preparation of figures, writing the conclusion, annotation and keywords.

Conflict of interest. The authors declares that there is no conflict of interest.

References

[1] «Стратегия «Казakhstan-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» [Электронный ресурс]. – 2023. - URL: <https://www.primeminister.kz/ru/gosprogrammy/s>

trategiya-kazahstan-2050 (дата обращения: 12.06.2024).

[2] Об утверждении Концепции развития сельских территорий Республики Казахстан на 2023-2027 годы [Электронный ресурс]. – 2023. -URL: <https://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000270> (дата обращения 22.07.2024).

[3] Werenfridus, T. Impact of agricultural infrastructure development on inequality and optimization equality of farmers' income in Indonesia-Timor Leste Border Area / T. Werenfridus, P.S. Boanerges // *Asian Journal of Agriculture and Rural Development*. – 2023. – Vol. 13. – N. 4. – P. 269-276.

[4] Trees, A. P. Technical efficiency of traditional agriculture based on local knowledge of smallholder farmers / A.P. Trees, R. Nurmalina // *Asian Journal of Agriculture and Rural Development*. – 2023. – Vol. 13. – N. 3. – P. 206-214.

[5] Roman, M. Innovative Development of Rural Green Tourism in Ukraine / M. Roman, I. Kudinova // *Tourism and Hospitality*. – 2024. – Vol. 5. – N. 3. – P. 537-558. <https://doi.org/10.3390/tourhosp5030033>

[6] Zhaoxin, H. Impact of China's Digital Economy on Integrated Urban-Rural Development / H. Zhaoxin, L. Huifang // *Sustainability*. – 2024. - Vol. 14. -N. 16. – P. 5863. <https://doi.org/10.3390/su16145863>

[7] Guo, S. The Driving Factors of Food Waste in Chinese Urban Households: A Qualitative Study Based on Grounded Theory / S. Guo, H. Guo // *Sustainability*. – 2024. - №16. – P. 6091. <https://doi.org/10.3390/su16146091>

[8] Сельское, лесное и рыбное хозяйство в Республике Казахстан. Статистический сборник [Электронный ресурс].-2023.-URL: <https://www.stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/publications/> (дата обращения: 12.06.2024).

[9] Киварина, М.В. Анализ современного состояния и динамики развития растениеводства России / М.В. Киварина, Н.Н. Юрина // *Вестник аграрной науки*. – 2020. – №5 (86). – С. 130-138.

[10] Акимбекова, Г.У. Приоритетные направления развития агропромышленного комплекса Казахстана / Г.У. Акимбекова, Г.А. Никитина // *Проблемы агрорынка*. – 2020. - №4. – С. 13-23.

[11] Divletsen, K. Healthy food is nutritious, but organic food is healthy because it is pure: The negotiation of healthy food choices by Danish consumers of organic food / K. Divletsen, P. Sandoe, J. Lassen // *Food Quality and Preference*. - 2019. - Vol. 71. - P. 46-53.

[12] Лылов, А.С. Эффективность функционирования птицепродуктового подкомплекса в условиях устойчивого развития сельских территорий / А. С. Лылов, И. С. Кондратенко. – Тюмень: государственный аграрный университет Северного Зауралья, 2022. – 236 с.

[13] Муравьева, М.В. Мотивационный механизм социально-экономического развития /

М.В. Муравьева. – Саратов: Саратовский государственный аграрный университет им. Н. И. Вавилова», 2021. – 250 с.

[14] Liu, Y. Has Digital Village Construction Narrowed the Urban – Rural Income Gap: Evidence from Chinese Counties. *Sustainability / Y. Liu, H. Zhang, M. Ning, L. Wang // Sustainability*. – 2024. - №16. –Issue 13.- 5330. <https://doi.org/10.3390/su16135330>

[15] Donner, M. Business Model Innovation for a Circular Economy in the Agricultural Sector/ M. Donner, H.De Vries // *Academy of Management Proceedings*.- 2020.- №101.- P.203-215. <https://doi.org/10.5465/AMBPP.2020.12567abstract>

References

[1] «Strategija «Kazahstan-2050»: novyj politicheskij kurs sostojavshegosja gosudarstva» [Strategy “Kazakhstan-2050”: a new political course of an established state] (2023). Available at: <http://https://primeminister.kz/ru/gosprogrammy/strategiya-kazahstan-2050> (date of access: 29.05.2024) [in Russian].

[2] Ob utverzhdenii Konceptii razvitija sel'skih territorij Respubliki Kazahstan na 2023-2027 gody [The Concept for the Development of Rural Areas of the Republic of Kazakhstan for 2023–2027] (2023). Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000270> (date of access: 22.07.2024) [in Russian].

[3] Werenfridus, T., Boanerges, P.S. (2023). Impact of agricultural infrastructure development on inequality and optimization equality of farmers' income in Indonesia-Timor Leste Border Area. *Asian Journal of Agriculture and Rural Development*, 13 (4), 269-276 [in English].

[4] Trees, A.P., Nurmalina, R. (2023). Technical efficiency of traditional agriculture based on local knowledge of smallholder farmers. *Asian Journal of Agriculture and Rural Development*, 13 (3), 206-214 [in English].

[5] Roman, M., Kudinova, I. (2024). Innovative Development of Rural Green Tourism in Ukraine. *Tourism and Hospitality*, 5 (3), 537-558. <https://doi.org/10.3390/tourhosp5030033> [in English].

[6] Zhaoxin, H., Huifang, L. (2024). Impact of China's Digital Economy on Integrated Urban-Rural Development. *Sustainability*, 16(14), 5863. <https://doi.org/10.3390/su16145863> [in English].

[7] Guo, S., Guo, H. (2024). The Driving Factors of Food Waste in Chinese Urban Households: A Qualitative Study Based on Grounded Theory. *Sustainability*, 16, 6091. <https://doi.org/10.3390/su16146091> [in English].

[8] Sel'skoe, lesnoe i rybnoe hozjajstvo v Respublike Kazahstan. Statisticheskij sbornik [Agriculture, forestry, and fisheries in the Republic of Kazakhstan. Statistical collection] (2023). Available at: <https://www.stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/publications/> (date of access: 05.07. 2024) [in Russian].

[9] Kivarina, M.V., Jurina, N.N. (2020). Analiz sovremennogo sostojanija i dinamiki razvitiya rastenievodstva Rossii [Analysis of the Current State and Dynamics of Crop Production Development in Russia]. *Vestnik agrarnoj nauki*, 5, 130-138 [in Russian].

[10] Akimbekova, G.U., Nikitina, G.A. (2020). Prioritetnye napravlenija razvitiya agropromyshlennogo kompleksa Kazahstana. [Priority Areas for the Development of the Agro-Industrial Complex of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 4, 13-23 [in Russian].

[11] Divletsen, K., Sandoe J. (2019). Healthy food is nutritious, but organic food is healthy because it is pure: The negotiation of healthy food choices by Danish consumers of organic food. *Food Quality and Preference*, 49 (71), 46-53 [in English].

[12] Lylov, A.S. & Kondratenko, I. S. (2022). Jeffektivnost' funkcionirovanija pticeproduktovogo podkompleksa v uslovijah ustojchivogo razvitiya sel'skih territorij [The Efficiency of the Poultry Subcomplex in the Context of Sustainable Rural Development]. *Tjumen': Gosudarstvennyj agrarnyj universitet Severnogo Zaural'ja - State Agrarian University of the Northern Trans-Urals*, 236 [in Russian].

[13] Murav'eva, M.V. (2021). Motivacionnyj mehanizm social'no-jekonomicheskogo razvitiya [Motivational Mechanism of Socio-Economic Development]. Saratov: *Saratovskij gosudarstvennyj agrarnyj universitet im. N.I. Vavilova - N. I. Vavilov Saratov State Agricultural University*, 250 [in Russian].

[14] Liu, Y., Zhang, H., Ning, M., Wang, L. (2024). Has Digital Village Construction Narrowed the Urban – Rural Income Gap: Evidence from Chinese Counties. *Sustainability*, 16, 5330. <https://doi.org/10.3390/su16135330> [in English].

[15] Donner, M., De Vries, H. (2020). Business Model Innovation for a Circular Economy in the Agricultural Sector. *Academy of Management Proceedings*, 101, 203-215. <https://doi.org/10.5465/AMBPP.2020.12567abstract> [in English].

Information about authors

Karimbergenova Madina Kudaibergenovna - **The main author**; Ph.D; Associate Professor of the Department of Economics; Toraighyrov University; 140001 Lomov str., 64 A, Pavlodar, Kazakhstan; e-mail: madina.pavlodar@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-2114-3898>

Azimbayeva Daria Kaskyrbaevna; Master of Economic Sciences; Specialist of the Department of Statistics of Aksu Pavlodar region; Toraighyrov University; 140100 Manshuk Mametova str. 12., Aksu, Pavlodar region, Kazakhstan; e-mail: azimbaeva2014@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0007-9524-8541>

Saginova Sanija; Ph.D; Associate Professor of the Department of Economics and Management; K. Kulzhanov Kazakh University of Technology and Business; 010000 Mukhamedkhanov str., 37 A, Astana, Kazakhstan; e-mail: saginova.s@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6503-1743>

Авторлар туралы ақпарат

Каримбергенова Мадина Кудайбергеновна – негізгі автор; Ph.D докторы; «Экономика» кафедрасының қауымдастырылған профессоры; Торайғыров университеті; 140001 Ломов көш., Павлодар қ., Қазақстан; e-mail: madina.pavlodar@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-2114-3898>

Әзімбаева Дария Қасқырбайқызы; экономика ғылымдарының магистрі; Павлодар облысы Ақсу қ. статистика басқармасының маманы статистика басқармасының маманы; Торайғыров университеті; 140100 Мәншүк Мәметов көш., 12., Ақсу қ., Павлодар облысы, Қазақстан; e-mail: azimbaeva2014@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0007-9524-8541>

Сагинова Сания Азимовна; Ph.D докторы; «Экономика және басқару» кафедрасының қауымдастырылған профессоры; Қ. Құлажанов атындағы Қазақ технология және бизнес университеті; 010000 Кайым Мухамедханов көш., 37А, Астана қ., Қазақстан; e-mail: saginova.s@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6503-1743>

Информация об авторах:

Каримбергенова Мадина Кудайбергеновна – **основной автор**; доктор Ph.D; ассоциированный профессор кафедры «Экономика»; Торайғыров университет; 140001 ул. Ломова 64., г. Павлодар, Казахстан; e-mail: madina.pavlodar@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-2114-3898>

Азимбаева Дария Касқырбаевна; магистр экономических наук; специалист Управления статистики г.Аксу Павлодарской области; Торайғыров университет; 140100 ул. Маншук Маметова 12., г.Аксу, Павлодарская область, Казахстан; e-mail: azimbaeva2014@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0007-9524-8541>

Сагинова Сания Азимовна; доктор Ph.D; ассоциированный профессор кафедры «Экономика и управление»; Казахский университет технологии и бизнеса им. К. Кулажанова; 010000 ул. Кайым Мухамедханова, 37 А., г.Астана, Казахстан; e-mail: saginova.s@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6503-1743>

**АГРОТУРИЗМ В КАЗАХСТАНЕ КАК ФАКТОР РАСШИРЕНИЯ
ЭКОНОМИЧЕСКИХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ**

**ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АГРОТУРИЗМ АУЫЛ ТҰРҒЫНДАРЫНЫҢ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІН КЕҢЕЙТУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ**

**AGROTOURISM IN KAZAKHSTAN AS A FACTOR OF ECONOMIC EMPOWERMENT
OF RURAL POPULATION**

Б.С. САРИНА^{1*}

К.э.н.

Г.У. АКИМБЕКОВА²

д.э.н., профессор

Н.А. ЭРКИНБАЕВА³

магистр экономики

¹*Национальный аграрный научно-образовательный центр, Астана, Казахстан*

²*Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий,*

Алматы, Казахстан

³*Общественное Объединение «Одно село - один продукт+1», Бишкек, Кыргызстан*

**электронная почта автора: bahita_@mail.ru*

Б.С. САРИНА^{1*}

Э.ф.к.

Г.У. ӘКІМБЕКОВА²

э.ф.д., профессор

Н.А. ЭРКИНБАЕВА³

экономика магистрі

¹*Ұлттық аграрлық ғылыми-білім беру орталығы,*

Астана, Қазақстан

²*Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды*

дамыту ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан

³*Қоғамдық Бірлестігі «Бір ауыл – бір өнім +1», Бишкек, Қырғызстан*

**автордың электрондық поштасы: bahita_@mail.ru*

B. SARINA^{1*}

C.E.Sc.

G. AKIMBEKOVA²

Dr.E.Sc., Professor

N. ERKINBAEVA³

Master of Economics

¹*National Agrarian Scientific and Educational Centre, Astana, Kazakhstan*

²*Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development,*

Almaty, Kazakhstan

³*Public Union "One Village - One Product+1", Bishkek, Kyrgyzstan*

**corresponding author e-mail: bahita_@mail.ru*

Аннотация. В настоящее время агротуризм – один из важнейших инструментов повышения имиджа села и его привлекательности для экономически активного населения, эффективный механизм распространения предпринимательства в сельской местности и увеличения экономических возможностей сельских жителей путем диверсификации деятельности крестьянских (фермерских) хозяйств. Цель – рассмотрены понятие «агротуризм», факторы, сдерживающие развитие отрасли, изучены новые подходы к расширению ареала туристических услуг в сельских районах Казахстана на базе модели «Одно село – один продукт» (ОСОП). Методы – эмпирический в целях отбора данных, наблюдения и исследования конкретных явлений, установления связей между ними; статистический, экономического анализа,

логический - для выявления общих тенденций или эффектов, использования международного опыта и обобщения итогов. *Результаты* – авторы отмечают, что сельский туризм в республике носит разрозненный характер, отсутствуют концепция и системные принципы в туристической сфере, что является ключевыми барьерами, препятствующими развитию туристического агробизнеса в стране. Популяризация движения ОСОП в регионах Республики Казахстан будет способствовать созданию новых рабочих мест, росту благосостояния сельчан. Показано, что агротуристический сектор – одно из быстро развивающихся направлений в современном туризме. В Казахстане имеются потенциальные резервы его широкого распространения, которые позволяют разнообразить туристический продукт и создают дополнительную статью доходов в бюджет республики. *Выводы* – аграрный туризм – важный сегмент модернизации экономики аграрного сектора, перспективного инновационного сельского предпринимательства. Развитие туристической инфраструктуры в сельских территориях способствует диверсификации сельской экономики, повышению занятости и доходов сельского населения, увеличению количества предприятий малого предпринимательства, объемов производства экологически чистой продукции личных подсобных и фермерских хозяйств, уменьшению оттока сельского населения в города. Индустрия агротуризма имеет большой резерв природных и человеческих ресурсов. Однако авторы констатируют, что фермеры нуждаются в информационно-консультационной поддержке туристических фирм.

Аңдатпа. Агротуризм қазіргі уақытта ауылдың имиджін арттыру және экономикалық белсенді халық үшін оның тартымдылығын көтерудің маңызды құралдарының бірі болып табылады. Бұл ауылдық жерлерде кәсіпкерлікті дамытуға және ауыл тұрғындарының экономикалық мүмкіндіктерін арттыруға тиімді механизм болып табылады, фермерлік шаруашылықтардың қызметін өртарандыру арқылы. *Мақсаты* – «Агротуризм» ұғымын, сала дамуын тежейтін факторларды қарастыру және Қазақстанның ауылдық аймақтарында «Бір ауыл – бір өнім» (БАБӨ) моделіне негізделген туристік қызметтердің аясын кеңейтуге жаңа көзқарастарды зерттеу. *Әдістер* – эмпирикалық әдіс деректерді жинау, бақылау және нақты құбылыстарды зерттеу, олардың арасындағы байланыстарды анықтау мақсатында. Статистикалық және экономикалық талдау – жалпы тенденцияларды және әсерлерді анықтау үшін. Логикалық әдіс – халықаралық тәжірибені пайдалану және қорытынды жасау. *Нәтижелер* – авторлар республикадағы ауылдық туризмнің шашыраңқы сипаты бар екенін атап өтеді. Туризм саласында концепция мен жүйелі принциптердің болмауы туристік агробизнеснің дамуына кедергі келтіретін негізгі тосқауыл болып табылады. БАБӨ қозғалысын Қазақстан өңірлерінде насихаттау жаңа жұмыс орындарының құрылуына, ауыл тұрғындарының әлеуметтік жағдайының артуына ықпал етеді. Агротуризм секторы қазіргі замандағы туризмнің жылдам дамып келе жатқан бағыттарының бірі екендігі көрсетілген. Қазақстанда агротуризмді кеңінен тарату үшін әлеуетті резервтер бар, олар туристік өнімді өртарандыруға мүмкіндік береді және республика бюджетіне қосымша кіріс көзі қалыптастырады. *Қорытындылар* – аграрлық туризм – аграрлық сектордың экономикасын модернизациялаудың маңызды сегменті, перспективалы инновациялық ауыл кәсіпкерлігінің бөлігі. Ауылдық территорияларда туристік инфрақұрылымды дамыту ауыл экономикасын өртарандыруға, жұмыссыздықты төмендетуге және ауыл тұрғындарының табысын арттыруға, шағын кәсіпорындар санын көбейтуге, экологиялық таза өнім өндіру көлемін арттыруға және ауыл тұрғындарының қалаларға көшуін азайтуға ықпал етеді. Агротуризм индустриясы табиғи және адам ресурстарының үлкен резервіне ие. Дегенмен, авторлар фермерлердің туристік фирмалар тарапынан ақпараттық және консультациялық қолдауға мұқтаж екенін атап өтеді.

Abstract. Nowadays agrotourism is one of the most important tools for improving the image of the village and its attractiveness for economically active population, an effective mechanism for spreading entrepreneurship in rural areas and increasing economic opportunities for rural residents by diversifying the activities of peasant (farmer) farms. *Purpose* - the concept of "agrotourism", factors constraining the development of the industry are considered, new approaches to expanding the range of tourism services in rural areas of Kazakhstan on the basis of the model "One Village - One Product" (OVOP) are studied. *Methods* - empirical for the purpose of data selection, observation and research of specific phenomena, establishing links between them; statistical, economic analysis, logical - to identify general trends or effects, use of international experience and generalization of results. *Results* - the authors note that rural tourism in the country is fragmented, there is no concept and system principles in the tourism sector, which are the key barriers to the development of tourism agribusiness in the country. Popularization of the OVOP movement in the regions of the Republic of Kazakhstan will contribute to the creation of new jobs, the growth of rural people's welfare. It is shown that the agritourism sector is one of the rapidly developing directions

(Шокан Р., Каменова М., Аймурзина Б.) [2], «агротуризм» – это пассивный отдых в селе, организуемый по характеру участия в экскурсиях на охраняемых природных территориях с вовлечением в процесс сельхозпроизводства, развития местной гастрономии, ручной работы.

Агротуризм позволяет фермерам повысить прибыльность, снизить негативное воздействие на окружающую среду и продемонстрировать культуру местных сообществ, но при этом создает определенные проблемы: может привести к увеличению количества людей и транспортных потоков в туристических районах, фермеры могут столкнуться с конфликтами с соседями, которые обвинят их в загрязнении окружающей среды (Паничча Р., Байокко С.) [3]. Е. Ndhlovu и К. Dube [4] полагают, что агротуризм также приводит к вытаптыванию туристами земли, делая некоторые участки фермы непригодными для производства, что может привести к вытеснению местной фауны, отвлечь внимание от традиционных сельскохозяйственных работ.

Другие ученые отмечают только выгоды от агротуризма. Исследование Van Zyl С.С., Van Der Merwe Р. [5] выявило основные мотивы фермеров в стремлении развивать агротуризм: это единственный доступный вариант диверсификации, важно диверсифицировать свой бизнес для обеспечения долгосрочной финансовой безопасности, предоставляя наилучшие возможности для дополнительного дохода. С. Barbieri [6] считает агротуризм инструментом, позволяющим сбалансировать потребности сельских туристов и сельских сообществ, предлагающим реальные возможности для социально-экономического развития и смягчения нежелательного воздействия на окружающую среду и другие социокультурные аспекты. По мнению Паничча Р., Байокко С. [3], агротуризм возник из фермерской стратегии диверсификации своего основного бизнеса путем задействования неиспользуемых ресурсов для предложения новых услуг, таких как размещение и различные сельские впечатления на работающих фермах, удовлетворяя новые потребности в туризме.

McGehee Nancy G., Kim K., Jennings Gayle R. [7] увеличение фермерских хозяйств, перестраивающихся на услуги туризма с целью сохранения своих ферм, связывают с экологическим давлением, изменением климата, ухудшением условий торговли в сельском хозяйстве, низкой эластичностью доходов на товарных рынках и чрезмерной сырьевой зависимостью.

Phillip S., Hunter C. и Blackstock K. [8] агротуризм как экономический вид деятельности классифицируют на пять подвидов: на бывшей (нефункционирующей) ферме; на действующей ферме, где предоставляется туристам только средства размещения, с предоставлением ночлега и питания с использованием местных эко продуктов, где помимо питания и проживания проводятся мастер-классы и другие мероприятия, где помимо питания и проживания туристов вовлекают в сельскохозяйственное производство.

Материалы и методы

В ходе данного исследования применялся системный подход в сочетании с различными методами экономических исследований, что позволило обеспечить аргументированность и достоверность обобщений, выводов и положений, полученных в работе. Теоретический анализ и исследования по туризму в целом и агротуризму, в частности, развития сельских территорий были сделаны на основе данных из различных источников, сайтов международных и государственных организаций, нормативной и справочной литературы, публикаций известных отечественных и зарубежных ученых.

Для определения главных факторов, влияющих на развитие агротуризма и анализа приоритетов государственной политики в вопросах развития сел, проведен систематический обзор стратегических документов. С целью анализа и оценки текущей ситуации применялись экономико-статистический и балансовый методы. Информационной и эмпирической базой исследования послужили статистические данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Возможности японского движения «Одно село – один продукт» в реализации агротуризма изучены путем использования аналитического, абстрактно-логического методов на основе собранных материалов из открытых источников, а также накопленных знаний и практического опыта авторов в реализации движения в Кыргызстане и Казахстане в других сферах деятельности.

Результаты

На сегодняшний день туризм Казахстана обладает всем необходимым для развития различных видов туризма и характеризуется быстрым ростом и является привлекательной для инвесторов высокодоходной отраслью. В валовом продукте мирового сообщества доля отрасли составляет 9%, сектор туристических услуг обеспечи-

вает порядка 10% рабочих мест, 30% мирового экспорта, 7% инвестиций и 5% налоговых поступлений (Официальный сайт Президента Республики Казахстан) [9]. В рамках реализации Государственной программы за период 2019-2022гг. проведены комплексные мероприятия и достигнуты существенные результаты. Согласно Концепции развития туристской отрасли Республики Казахстан на 2023-2029гг. (Концепция развития туристской отрасли...) [10] предполагается охватить 2,5 тыс. предпринимателей новыми мерами.

За первые 5 месяцев 2024г. в отрасль туризма инвестирован 271 млрд. тенге, это в 2 раза меньше показателя прошлого года (130,1 млрд. тенге за январь-май 2024г.). Наибольшими привлекательными для инвесторов являются города Астана и Алматы, а также Северо-Казахстанская, Кызылординская и Костанайская области. Численность внутренних туристов в 2023г. по сравнению с 2022г. увеличилась на 552 тыс. чел., а иностранных туристов - на 225 тыс. чел. (Официальный сайт Министерства туризма и спорта Республики Казахстан) [11].

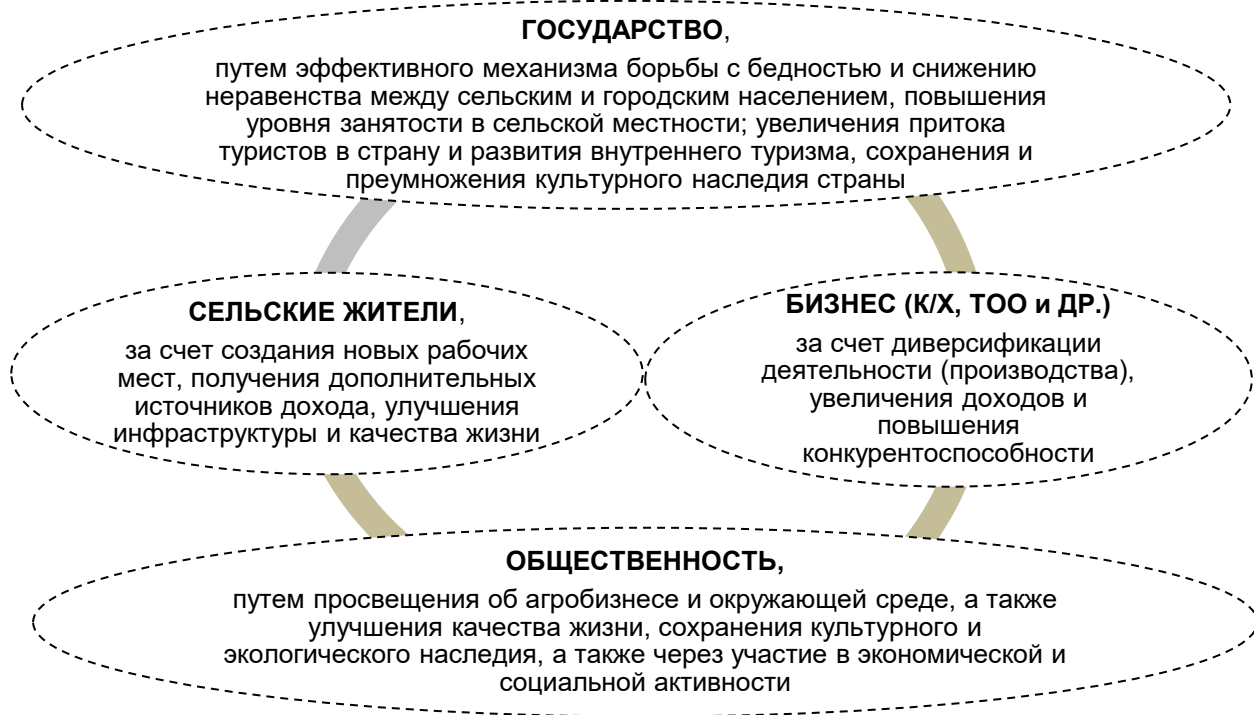
Научно доказанным и очевидным является тот факт, что туризм – это ключевой фактор устойчивого экономического роста стран за счет инвестиций и расширения инвестиционных возможностей стран и регионов. Например, для изучения краткосрочных и долгосрочных асимметричных эффектов доходов от туризма группа ученых (M. Sharif Karimi, H. Karamelikli и Бабак Найсар) [12] разработала модель (модифицированное уравнение), согласно которой положительное влияние туристического прибытия на ВВП в долгосрочной перспективе сопровождается обратным эффектом в краткосрочной перспективе, а долгосрочный коэффициент туристического прибытия на экономический рост положителен (0,19) и служит значимым на уровне 1%, т.е. рост туристического прибытия приводит к росту экономического роста страны. С другой стороны, в краткосрочной перспективе изменения в туристическом прибытии статистически значимы и отрицательно воздействуют на экономический рост в большинстве краткосрочных коэффициентов.

Президент Республики Казахстан отметил, что туризм выступает катализатором динамичного развития мировой экономики, использование имеющегося потенциала в сфере туризма является недостаточным, несмотря на выгодное географическое рас-

положение страны, разнообразие природы, богатое и уникальное историко-культурное наследие. В стране отсутствуют условия для ведения бизнеса в туристической отрасли и в результате, несмотря на рост туристического потока, количество мест размещения в курортных зонах снижается (Официальный сайт Президента Республики Казахстан) [9].

Развитие отрасли сдерживается различными факторами, такими как неудовлетворительное состояние инфраструктуры; ограниченные кадровые ресурсы (квалифицированный и неквалифицированный персонал), особенно в небольших населенных пунктах; низкая осведомленность среди потенциальных туристов, включая сельское население. Подтверждением описанной выше ситуации развития отрасли могут быть результаты международных рейтингов, оценивающих различные аспекты развития отрасли. Например, в рейтинге Международного портала данных Country Cassette, из 202 стран Казахстан находится на 64-м месте. Для сравнения: Кыргызстан, Узбекистан, Россия и Беларусь - на 25, 30, 31 и 48-м местах соответственно (Официальный сайт Министерства туризма и спорта Республики Казахстан) [11], по оценке Глобального экономического фонда (ВЭФ), по уровню развития бизнеса в сфере туризма из 119 стран Казахстан находится на 70-м месте (Официальный сайт Президента Республики Казахстан) [9].

Современный туризм охватывает не только исторические и культурные объекты, природные и игровые парки, но и фермерские (крестьянские) хозяйства, переработки производства сельхозпродукции (животноводства, растениеводства), продукты имеющие исконные корни, традиционную еду (национальную, региональную), в том числе дегустации и непосредственно процесс их приготовления и быт сельских жителей и фермеров, а самое важное – это культурные традиции. Весь комплекс услуг представляет собой некий гибрид - концепцию, которая объединяет элементы двух абсолютно разных отраслей: туризма и сельского хозяйства. Агротуризм открывает новые экономические возможности и прибыльные рынки для сельскохозяйственной продукции и услуг, способен обеспечить туристический поток даже в самые глубокие уголки страны. При этом все участники рынка получают экономическую и социальную выгоду (рисунок 1).

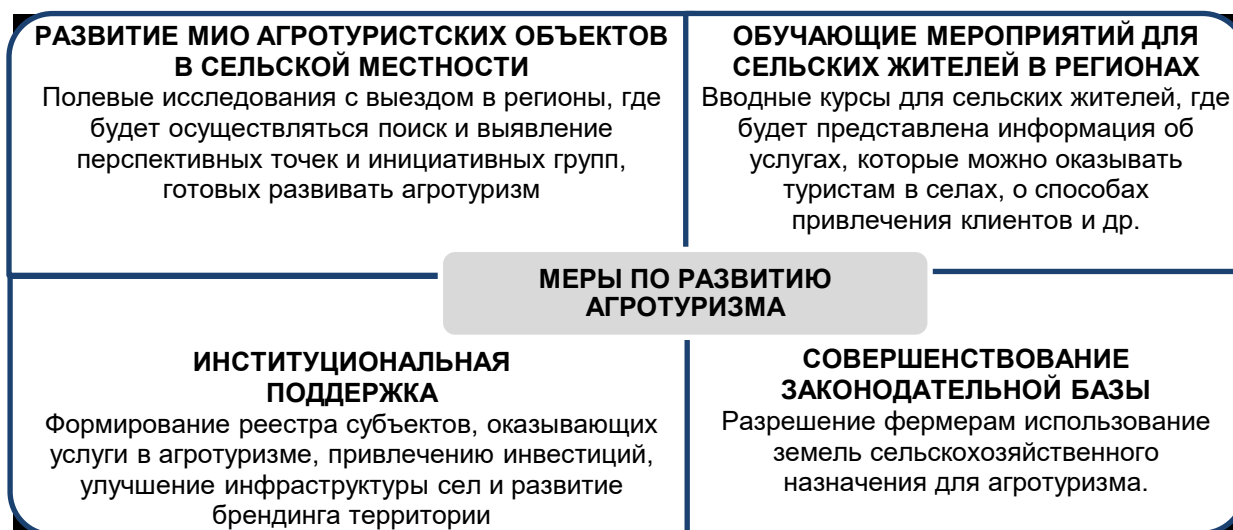

Примечание: составлен авторами

Рисунок 1 – Потенциальные выгодополучатели агротуризма

Согласно Концепции развития туристской отрасли Республики Казахстан (Концепция развития туристской отрасли...) [10], «агротуризм» включен в перечень приоритетных направлений, на которых будет базироваться национальная туристская отрасль, а принцип занятия агротуризмом заключается в привлечении туристов в села (сельскохозяйственные земли) и оказание им услуг, как, например, знакомство с сельскохозяйственной деятельностью, проведение мастер-классов, демонстрация и дегу-

стация продукции и др., а также реализации им производимой продукции. Все планируемые в Концепции (Концепция развития туристской отрасли...) [10] мероприятия по развитию агротуризма представлены на рисунке 2. Согласно прогнозным данным, создание условий по использованию земель сельскохозяйственного назначения в агротуризме создаст новые рабочие места для сельских жителей (в среднем по 2,2 тыс. в год или 1% всех фермерских и крестьянских хозяйств).

Примечание: составлен на основе Концепции развития туристской отрасли Республики Казахстан на 2023-2029гг. (Концепция развития туристской отрасли...) [10]

Рисунок 2 – Комплекс мер по развитию агротуризма в Казахстане

Агротуризм нацелен на развитие сельской местности. По данным Официального сайта Бюро национальной статистики... [13], на начало 2024г. в Казахстане проживало чуть более 20 млн человек, из которых 37,7% сельских жителей, или 7,58 млн человек. Численность молодежи в сельской местности на аналогичный период составляла 2,16 млн чел., городских - 3,59 млн чел. Дифференциацию населения страны по уровню жизни усиливает, негативно сказывается на социально-политической атмосфере общества, отражается на показателях человеческого развития и инвестиционном имидже страны сложившаяся ситуация. Например, в 2022г. доля сельского населения с доходами ниже прожиточного минимума составила 7,3%, городского населения – 4%.

Согласно Концепции развития сельских территорий Республики Казахстан на 2023-2027 годы... [14], принятой в целях развития сельских территорий, улучшения качества жизни и создания комфортной среды проживания в сельской местности, агротуризм наряду с этно- и экотуризмом определен в качестве наиболее привлекательных направлений, а также определено направление развития сельских территорий. Прогнозируется что к 2027г. в 5,9 тыс. сел численность населения достигнет 7,7 млн человек. На начало 2023г. в республике насчитывалось 6 295 сельских населенных пунктов, в которых живут 38,2% населения страны, или 7,5 млн чел. (Турашбеков Н.А., Калыкова Б.Б., Ордабаева Г.К.) [15].

В Концепции все сельские населенные пункты в стране распределены по категориям и имеют свою специализацию:

- в особо крупных селах (с населением свыше 30 тыс. чел.) будут развиваться несельскохозяйственные сферы. В перспективе они будут переведены в категорию городов и в дальнейшем развиваться согласно градостроительным нормам;

- в крупных селах (свыше 10 тыс. чел.) будут развиваться такие несельскохозяйственные сферы, как промышленность, строительство, логистика, финансовая сфера, туризм и др.;

- в остальных селах (менее 10 тыс. чел.) планируется развивать агротуризм, сельскохозяйственные виды деятельности, в отдельных случаях разработку месторождений и туризм (Концепция развития сельских территорий Республики Казахстан на 2023-2027 годы...) [14].

Эффективное развитие казахстанской отрасли туризма, включая агротуризм, сдерживается множеством проблем, таких как отсутствие комплексного подхода и единой системы к развитию агротуризма, недо-

статочность и неполнота действующей законодательной базы и мер господдержки; низкое качество сервиса в регионах, плохая инфраструктура (дороги, придорожный сервис и т.д.), ограниченное количество и низкое качество имеющихся мест размещения, отсутствие цифровизации туристских услуг, низкий уровень логистики и недостаток профессиональных кадров, особенно в регионах.

Концепцией в целях дальнейшего развития отрасли государством инициируются новые меры, совершенствуются механизмы поддержки, прогнозируемым результатом данных мер должно стать созданию более 10 тыс. рабочих мест в сельской местности. Одной из таких мер является инициатива по разрешению фермерам заниматься агротуризмом на своих землях (Концепция развития сельских территорий Республики Казахстан на 2023-2027 годы...) [14].

В Концепции по развитию туризма обозначены основные подходы к развитию отрасли. Ключевой задачей развития отрасли рассматривается улучшение уровня жизни, особенно в сельских регионах за счет мер по созданию новых рабочих мест, развитию предпринимательства и диверсификации в АПК, а также поддержки инициатив сельских жителей, в том числе путем кооперации. В Концепции также упоминается подход «Одно село – один продукт» (ОСОП) в качестве инструмента одной из программ по поддержке развития предпринимательства, но не раскрывается весь его потенциал.

«Одно село – один продукт» является уникальной моделью кооперации сельских сообществ в достижении единой цели организации доходоприносящей деятельности с использованием местного потенциала: умений и навыков населения; ресурсов; географического, исторического и культурного наследия; ремесел и фольклора.

На мировой арене наблюдается растущий интерес к агротуризму. Много стран, которые активно применяют этот опыт и уже достигли значительного прогресса в этой деятельности. Наибольший интерес у авторов вызывают инновационные подходы к развитию агротуризма Японии, Китая и Кыргызстана, где реализуется политика «Одна деревня – один продукт» («Одно село – один продукт»). Именно на основе этой политики в этих странах была создана сеть деревень (сел), состоящих из одной отрасли, и приобретен ценный опыт использования потенциала агропромышленного сотрудничества и интеграции. Эта политика изменила структуру экономики Японии, особенно в сельской местности.

В 1960г. Япония начала переключать свою экономику с сельского хозяйства на

промышленность. Экономика в сельской местности осталась позади; темпы урбанизации увеличились, более дешевая продукция в городах начала подрывать конкурентоспособность сельской продукции и снижать доходы в сельской местности. Столкнувшись с этими проблемами, местные органы власти этих сельских районов начали думать, как развивать свои села. В 1979г. экс-губернатор префектуры Оита И. Морикико Хирамацу инициировал и стал лидером движения ОСОП, чтобы найти решение серьезного экономического упадка в сельской местности в префектуре Оита за счет использования потенциальных природных ресурсов для улучшения собственной экономики.

Реализация проекта показала свою эффективность, и начала успешно распространяться по всей Японии, охватывая разные направления экономических видов деятельности и уже в 80-х годах Китай перенял опыт Японии. Вслед за Китаем проект реализуется в 30 странах мира (Таиланд, Индия, Кыргызстан и т.д.). Благодаря программе японского агентства JICA проект ОСОП, взявший начало в 2012г. в Иссык-Кульской области, сегодня обеспечивает занятость более 3 300 чел. по всей стране (только в Иссык-Кульской области 2 700 чел.), профинансировано 78 сообществ в области переработки сырья, производства сувениров и продуктов питания, туристических услуг.

Аналогично опыту Кыргызстана, в Казахстане с 2022г. при поддержке международных организаций началась реализация проекта ОСОП. На сегодняшний день данная программа продолжается при поддержке Казахстана и Агентства JICA, но суть реализуемого у нас проекта ограничивается процессом выявления перспектив-

ных товаров для производства и в некоторых регионах непосредственно организацией производства товаров с использованием имеющихся местных ресурсов.

Однако мировая практика демонстрирует возможности движения ОСОП не только в производстве товаров, но и в развитии сферы агро- и сельского туризма. Концепция ОСОП призывает людей использовать местные возможности своего региона и продвигать их на национальном уровне или даже на глобальном уровне как путем производства, так и оказания услуг.

Аграрный сектор отличается нелегким трудом, нужно применять такую систему мотивации, которая учитывает психологические факторы. При том, что стимулы и мотивы являются основой повышения эффективности труда в АПК в целом и в сельском хозяйстве (Нуржанова Г.И., Сапарова Г.К., Байбашева Г.К.) [16]. В этой связи важным фактором является то, что ОСОП фокусируется больше на социальных ценностях, чем на экономических, тем самым, не позволяя обществу действовать как индивидуалист.

ОСОП преследует две цели: увеличение доходов на душу населения местных жителей и создание общества, в котором все граждане могли бы гордиться и чувствовать себя довольными своим образом жизни в каждом из своих сообществ и создание общества, в котором люди могли бы жить в достатке как материально, так и духовно. Ключевым успехом движения ОСОП являются его принципы, указанные в таблице 1, направленные на постоянное повышение потенциала человеческих ресурсов и поддержание социальной ценности среди граждан.

Таблица 1 – Принципы японского подхода «Одно село – один продукт»

УВЕРЕННОСТЬ в своих силах и КРЕАТИВНОСТЬ	Необходимо производить и продавать по крайней мере ОДИН коммерческий продукт (товар или услуга) в ОДНОМ СЕЛЕ за счет использования МЕСТНЫХ РЕСУРСОВ И ОПЫТА.	Реализация ОСОП через самостоятельные действия с использованием потенциала региона.
Развитие трудовых (человеческих) ресурсов	С целью повышения самодостаточности не предоставлять государственные субсидии группам. Вместо этого оказывать государственную помощь в форме технической, методологической помощи, исследований и разработок.	Взрастить в людях боевой и творческий дух.
Думать ЛОКАЛЬНО, но действовать ГЛОБАЛЬНО	Повышение потенциала предпринимателей в отношении к управлению бизнесом, маркетинга, лидерства и расширению прав и возможностей членов сообщества.	Создание всемирно признанных продуктов, отражающих гордость в местной культуре.
Примечание: составлена авторами на основе обобщения опыта ОСОП в Японии, Кыргызстане и Армении		

Рассмотрим влияние движения ОСОП на цепочку добавленной стоимости, состоящую из нескольких игроков на примере фермы. Например, фермер получает выгоду от продажи экскурсии, сбора урожая и от его продажи. Местные жители получают выгоду от размещения и питания туристов, местные ремесленники - от продаж товаров и услуг, специфических для данной местности, предприниматели - от услуг по улучшению инфраструктуры и транспортной логистики в регионе, турагенты - от продаж туров и привлечения новых клиентов, владельцы автомобилей - от услуг по перевозке туристов, авиа и железнодорожные компании региона и страны - от притока туристов, поставщик вспомогательных материалов - от продажи тар или упаковок и т.д., полиграфическая - от разработки дизайна буклетов и ее печати. И государство - от налога с доходов и повышения благосостояния региона.

Вышеописанный пример – это микропредставление о влиянии движения ОСОП на общество. Для получения макроэффекта следует увеличить количество случаев цепочки стоимости. Однако, чтобы сделать этот процесс эффективным и успешным, каждый участник должен правильно понимать свои роли, поскольку роли у всех разные, и правильно их реализовывать. Вот по-

чему фактическая разработка продукта до цепочки стоимости, до подтверждения дохода на каждом этапе очень важна. Таким образом, каждый игрок выиграет, если продукт будет востребован и иметь хороший спрос.

В реализации ОСОП необходимо придерживаться 6 важных шагов: использовать только местные ресурсы; начать с простого и ручного инструмента; присоединиться может каждый, необходимо обучать всем процессам; следует разработать турпродукт (провести полевой анализ для определения потенциала села и его жителей) / найдите продукт (товар, услуга) в селе (деревне), который заслуживает внимания и уважения на всей территории страны. Если не можете найти товар, обратите внимание на исторические достопримечательности или старые местные традиционные технологии, все, что вы хотите, чтобы вся страна знала; обеспечить качество услуг и сертификацию; продвижение услуг, привлечение клиентов, маркетинг.

На основе анализа мероприятий, планируемых в рамках государственной политики поддержки развития агротуризма, передового зарубежного опыта и с учетом ключевых принципов и подходов ОСОП можно выделить 5 главных направлений реализации агротуризма в селах (таблица 2).

Таблица 2 – Основные направления реализации агротуризма в сельской местности

Направление	Описание
Определение и развитие туристического продукта	Определение направлений сельскохозяйственной деятельности с учетом уникальных свойств местности, природных и историко-культурных ресурсов, духовной культуры и разнообразия уникальных традиций местного населения, обычаев и ремесел, технологий переработки и производства продукции из местных ресурсов.
Администрирование туризмом	Пересмотр структуры государственных и других организаций, связанных с агротуризмом и туризмом в целом, и активизация местных органов власти в развитии и продвижении агротуризма. Для непрерывного и стабильного обмена между городами, селами и партнерами важно наличие координаторов, активистов и инициативных групп, которые могут способствовать сотрудничеству между жителями, местными органами власти и другими заинтересованными сторонами (например ассоциация или кооператив ОСОП в агротуризме).
Контроль качества и санитария	Предпринять меры по обеспечению качества услуг и сертификацию: объекты проживания и питания, объектов и процесса оказания туристских услуг, принцип 5S.
Цифровизация туризма	Унификация формата и дизайна туристической информации каждого региона с учетом специфики, предоставление информации о туристических объектах, руководство и управление маршрута, парковки, зон отдыха и т.д., использование дополненной реальности (AR) и виртуальной реальности (VR) для продвижения агротуризма и интерпретации культурно-исторического наследия региона, а также проведение конкурсов на региональном уровне для продвижения цифровизации туризма.
Брендинг и маркетинг	Определить туристический бренд каждого региона (села) и использовать его для продвижения туристических продуктов. Разработка маркетинговой стратегии: продвижение услуг, привлечение клиентов и т.д.
Примечание: составлена авторами	

Обсуждение

Изучение агротуризма проводилось разными способами и материалами, однако четкого и базового понимания характеристик отсутствует. При этом эксперты сходятся во мнении, что агротуризм может служить правильным инструментом, позволяющим сбалансировать потребности туристов с потребностями сельских сообществ, предлагая реальные возможности для экономического и социального развития.

По результатам проведенного анализа тенденций развития агротуризма сделан вывод, что данная дефиниция рассматривается во всем мире в качестве эффективного инструмента в борьбе с социальной напряженностью и неравенством между городом и селом. Эффективное развитие агротуризма может способствовать возрождению сельских территорий во всех аспектах развития, улучшению инфраструктуры и быта, процветанию сел и деревень, сохранению национальной идентичности.

В настоящее время мелкомасштабный агротуризм находится в процессе трансформации в самостоятельный вид деятельности, который позволит создать занятость, жизнеспособность и устойчивость сельских сообществ. Диверсификация доходов от фермерства имеет как культурные, так и экономические аспекты. Помимо наличия ресурсов и заинтересованности бизнеса, государства в развитии агротуризма, требуется рациональный и эффективный подход с учетом специфики каждого населенного пункта. Использовать подходы и принципы ОСОП в продвижении и развитии агротуризма, можно не только развивать туризм, но и поднять престиж деревни, выполнить диверсификацию сельского производства. Проект ОСОП позволит активизировать производство в сельской местности на основе местных ресурсов, инновационных подходов для создания уникальной местной специфики, туристических продуктах.

Заключение

1. В условиях урбанизации одним из перспективных направлений становится агротуризм с элементами экологического и сельского туризма. Интерес к этому направлению вызван тем, что с ростом городов увеличивается и количество экологических проблем, особенно в городах и промышленных регионах, отток экономически активного сельского населения в крупные города в поисках заработка.

2. Актуальность туризма возрастает с каждым годом, что подтверждается улучшением экономического благополучия стран,

выбравших развитие данной отрасли в качестве ключевого вектора развития и определенно выводят отрасль в ранг высокодоходных, перспективных.

3. Несмотря на имеющийся потенциал, в Казахстане о развитии агротуризма только вскользь упоминается в стратегических документах. Система государственной поддержки ограничивается мерами туризма в целом. Существует несколько центров, развивающих агротуризм, но данные не систематизированы. Отсутствие единой комплексной концепции, системного подхода и принципов к реализации агротуризма на местах является ключевым барьером, препятствующим развитию агротуризма в Казахстане.

4. Целью данного исследования является изучение передовых и перспективных подходов и возможностей для развития агротуризма в Казахстане и изучение движения ОСОП в качестве концепции развития агротуризма. Внедрение принципов ОСОП в регионах Казахстана обеспечит снижение численности безработного населения; вовлечение сельского населения в экономический оборот страны; повышение благосостояния сельского населения; развития институтов гражданского общества на селе.

Вклад авторов: Сарина Бакытгуль Сагындыковна: разработка плана, содержания, методологии статьи, проверка, анализ и обобщение данных, обзор зарубежного опыта; Акимбекова Галия Уйсимбековна: библиографический обзор литературы, доработка проекта публикации, написание введения, заключения, аннотаций и ключевых слов; Эркинбаева Наргиза Азизбековна: доработка проекта публикации, с подведением итогов исследования, обзор опыта «Одно село – один продукт».

Конфликт интересов: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Список литературы

[1] Сарафанова, А.Г. Сельский и агротуризм: подходы к определению / А.Г. Сарафанова, Н.В., Шабалина, А.А. Сарафанов // Современные проблемы сервиса и туризма. - 2020.- Т.14.- №1. С. 100-108. <https://doi.org/10.24411/1995-0411-2020-10110>.

[2] Шокан, Р. Агротуризм как перспективное направление развития сельских территорий / Р. Шокан, М. Каменова, Б. Аймурзина // Проблемы агрорынка. - 2023.-N 2.-С.62-70. <https://doi.org/10.46666/2023-2.2708-9991.06>.

[3] Paniccia, P. Interpreting sustainable agritourism through co-evolution of social organizations / P. Paniccia, S. Baiocco // Journal of Sustainable Tourism.-2020.-Vol.29(3).- P.1-19. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1817046>

[4] Ndhlovu, E. Agritourism and sustainability: A global bibliometric analysis of the state of research and dominant issues / E. Ndhlovu, K. Dube // *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*.-2024.-Vol.46.- 100746. [https://doi.org/ 10.1016/j.jort.2024.100746](https://doi.org/10.1016/j.jort.2024.100746).

[5] Van Zyl, C.C. The motives of South African farmers for offering agri-tourism / C.C. Van Zyl, P. Van Der Merwe // *Open Agriculture*.-2021.-Vol.6.-537–548. [https://doi.org/ 10.1515/opag-2021-0036](https://doi.org/10.1515/opag-2021-0036)

[6] Barbieri, C. Agritourism research: a perspective article / C. Barbieri // *Tourism Review*.-2020.- Vol.75(1).- P.149-152. <https://doi.org/10.1108/TR-05-2019-0152>

[7] McGehee, Nancy G. Gender and motivation for agri-tourism entrepreneurship *Tourism Management* / Nancy G. McGehee, K. Kim, Gayle R. Jennings / *Tourism Management*. -2007.- Vol.28.-Issue1.-P.280-289.

[8] Phillip, S. A typology for defining agritourism / S. Phillip, C. Hunter, K. Blackstock // *Tourism Management*. - 2010. -Vol.31. - Issue 6. - P. 754-758. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2009.08.001>.

[9] Официальный сайт Президента Республики Казахстан [Электронный ресурс].– 2024.-URL: <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-provel-soveshchanie-po-razvitiyu-turizma-1352435/> (дата обращения: 21.06.2024).

[10] Концепция развития туристской отрасли Республики Казахстан на 2023-2029 годы, утверждена Постановлением Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 года № 262 [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000262> (дата обращения: 21.06.2024).

[11] Официальный сайт Министерства туризма и спорта Республики Казахстан [Электронный ресурс].– URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/tsm?lang=ru/> (дата обращения: 21.06.2024).

[12] Karimi, M.S. The role of tourism in driving economic growth: An asymmetric augmented autoregressive distributed lag analysis of Singapore's experience / M.S. Karimi, H. Karamelikli, B. Naysary // *International Journal of Tourism Research*.-2024.-N 26(4).- 2696. <https://doi.org/10.1002/jtr.2696>.

[13] Официальный сайт Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.stat.gov.kz/> (дата обращения: 21.06.2024).

[14] Концепция развития сельских территорий Республики Казахстан на 2023-2027 годы, утверждена постановлением Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 года № 270 [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000270> (дата обращения: 21.06.2024).

[15] Турашбеков, Н.А. Развитие сельских территорий в условиях реализации аграрной

политики / Н.А. Турашбеков, Б.Б. Калыкова, Г.К. Ордабаева // *Проблемы агрорынка*.-2023.-N(4).-С.66-74. <https://doi.org/10.46666/2023-4.2708-9991.06>

[16] Нуржанова Г.И. Специфика занятости в сельских районах Казахстана / Г.И. Нуржанова, Г.К. Сапарова, Г.К. Байбашева // *Проблемы агрорынка*. -2023.-N4.- С. 211-219. <https://doi.org/10.46666/2023-4.2708-9991.21>.

References

[1] Sarafanova, A.G., Shabalina, N.V. & Sarafanov, A.A. (2020). Selskij i agroturizm: podhody k opredeleniyu [Rural and agro-tourism: Approaches to definition]. *Sovremennyye problemy servisa i turizma - Modern Problems of Service and Tourism*, 14(1), 100-108. [https://doi.org/ 10.24411/1995-0411-2020-10110](https://doi.org/10.24411/1995-0411-2020-10110) [in Russian].

[2] Shokan, R., Kamenova, M. & Aymurzina, B. (2023). Agroturizm kak perspektivnoe napravlenie razvitiya selskikh territorij [Agrotourism as a promising direction for rural development]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 2, 62-70. <https://doi.org/10.46666/2023-2.2708-9991.06> [in Russian].

[3] Paniccia, P. & Baiocco, S. (2020). Interpreting sustainable agritourism through co-evolution of social organizations. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(3), 1-19. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1817046> [in English].

[4] Ndhlovu, E. & Dube, K. (2024). Agritourism and sustainability: A global bibliometric analysis of the state of research and dominant issues. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 46, 100746. <https://doi.org/10.1016/j.jort.2024.100746> [in English].

[5] Van Zyl, C.C. & Van Der Merwe, P. (2021). The motives of South African farmers for offering agri-tourism. *Open Agriculture*, 6, 537-548. <https://doi.org/10.1515/opag-2021-0036> [in English].

[6] Barbieri, C. (2020). Agritourism research: A perspective article. *Tourism Review*, 75(1), 149-152. <https://doi.org/10.1108/TR-05-2019-0152> [in English].

[7] McGehee, N.G., Kim, K. & Jennings, G.R. (2007). Gender and motivation for agri-tourism entrepreneurship. *Tourism Management*, 28(1), 280-289. [in English].

[8] Phillip, S., Hunter, C. & Blackstock, K. (2010). A typology for defining agritourism. *Tourism Management*, 31(6), 754-758. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2009.08.001> [in English].

[9] Ofitsial'nyj sajt Prezidenta Respubliki Kazahstan [Official website of the President of the Republic of Kazakhstan] (2024). Available at: <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-provel-soveshchanie-po-razvitiyu-turizma-1352435/> (date of access: 21.06.2024) [in Russian].

[10] Kontseptsiya razvitiya turistskoj otrasli Respubliki Kazahstan na 2023–2029 gody [The Concept of Tourism Industry Development of the

Republic of Kazakhstan for 2023–2029], approved by the Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated March 28, 2023 № 262. Available at: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000262> (date of access: 21.06.2024) [in Russian].

[11] Ofitsial'nyj sajt Ministerstva turizma i sporta Respubliki Kazahstan [Official website of the Ministry of Tourism and Sports of the Republic of Kazakhstan]. Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/tsm?lang=ru/> (date of access: 21.06.2024) [in Russian].

[12] Karimi, M.S., Karamelikli, H. & Naysary, B. (2024). The role of tourism in driving economic growth: An asymmetric augmented autoregressive distributed lag analysis of Singapore's experience. *International Journal of Tourism Research*, 26(4), 2696. <https://doi.org/10.1002/jtr.2696> [in English].

[13] Ofitsial'nyj sajt Byuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan [Official website of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. Available at:

<https://www.stat.gov.kz/> (date of access: 21.06.2024) [in Russian].

[14] Kontseptsiya razvitiya sel'skih territorij Respubliki Kazahstan na 2023–2027 gody [The Concept of Rural Development of the Republic of Kazakhstan for 2023–2027 (approved by the Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated March 28, 2023 № 270)]. Available at: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000270> (date of access: 21.06.2024) [in Russian].

[15] Turashbekov, N.A., Kalykova, B.B. & Ordabaeva, G.K. (2023). Razvitie sel'skih territorij v usloviyah realizatsii agrarnoj politiki [Development of rural areas in the context of agricultural policy implementation]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 4, 66-74. <https://doi.org/10.46666/2023-4.2708-9991.06> [in Russian].

[16] Nurzhanova, G.I., Saparova, G.K. & Baibasheva, G.K. (2023). Spetsifika zanyatosti v sel'skih rajonah Kazahstana [The specifics of employment in rural areas of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 4, 211-219. <https://doi.org/10.46666/2023-4.2708-9991.21> [in Russian].

Информация об авторах:

Сарина Бакытгүл Сағындықовна – основной автор; кандидат экономических наук; начальник управления экономики и финансов, Национальный аграрный научно-образовательный центр; 010000 пр. Кабанбай батыра, 17, г.Астана, Казахстан; e-mail: bahita_@mail.ru; <https://orcid.org/0009-0003-0487-4469>;

Акимбекова Галия Уйсимбековна; доктор экономических наук, профессор; заместитель Председателя Правления; Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий; 050057 ул. Сатпаева, 30б, г.Алматы, Казахстан; e-mail: Akimbekova_g@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1564-8953>

Эркинбаева Наргиза Азизбековна; Председатель Правления; Общественное объединение «Одно село один продукт +1»; 722200 ул. Б. Жапарова, 35, г.Бишкек, Кыргызстан; e-mail: nargizaerkin@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0004-3871-5383>

Авторлар туралы ақпарат

Сарина Бақытгүл Сағындыққызы – негізгі автор; экономика ғылымдарының кандидаты; Экономика және қаржы басқармасының басшысы; Ұлттық аграрлық ғылыми-білім беру орталығы; 010000 Кабанбай батыр даңғ., 17, Астана қ., Қазақстан; e-mail: bahita_@mail.ru; <https://orcid.org/0009-0003-0487-4469>;

Әкімбекова Галия Уйсимбековна; экономика ғылымдарының докторы, профессор; Басқарма төрағасының орынбасары; Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты; 050057 Сәтпаев көш., 30б, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: Akimbekova_g@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1564-8953>

Эркинбаева Наргиза Азизбековна; Төраға орынбасары; Қоғамдық Бірлестігі «Бір ауыл – бір өнім +1»; 722200 Б. Жапарова, көш., 35, Бішкек қ., Қырғызстан; e-mail: nargizaerkin@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0004-3871-5383>

Information about the authors:

Sarina Bakytgul – The main author; Candidate of Economic Sciences; Head of the Department of Economics and Finance; National Agrarian Scientific and Educational Center; 010000 Kabanbai batyr Ave., 17, Astana, Kazakhstan; e-mail: bahita_@mail.ru; <https://orcid.org/0009-0003-0487-4469>;

Akimbekova Galiya; Doctor of Economic Sciences, Professor; Deputy Chairman of the Board; Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development; 050057 Satpayev str., 30b, Almaty, Kazakhstan; e-mail: Akimbekova_g@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1564-8953>

Erkinbayeva Nargiza; Chairman of the Board; Public Union "One Village - One Product+1"; 722200 B. Zhaparova str., 35, Bishkek, Kyrgyzstan; e-mail: nargizaerkin@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0004-3871-5383>

АГРАРЛЫҚ СЕКТОРДЫ ҚАРЖЫЛАНДЫРУ ТИІМДІЛІГІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

ISSUES OF EFFICIENCY OF FINANCING THE AGRICULTURAL SECTOR

ВОПРОСЫ ЭФФЕКТИВНОСТИ ФИНАНСИРОВАНИЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА

С.Д. ТӘЖИБАЕВ^{1*}

э.ғ.д., профессор

Г.К. МҰСАЕВА²

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор

С.О. ТАНАТОВА³

Ph.D докторы

¹*Ш. Мұртаза атындағы халықаралық Тараз инновациялық институты, Тараз, Қазақстан.*

²*М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз, Қазақстан.*

³*М.Рысқұлбеков атындағы Қырғыз экономикалық университеті, Бішкек, Қырғызстан*

**автордың электрондық поштасы: stazhibaev@mail.ru*

S.D. TAZHIBAEV^{1*}

Dr.E.Sc., Professor

G. MUSAEVA²

C.E.Sc., Associate Professor

S.O. TANATOVA³

Ph.D

¹*Sh.Murtaza International Taraz Innovation Institute, Taraz, Kazakhstan*

²*M.H. Dulati Taraz Regional University, Taraz, Kazakhstan*

³*M. Ryskulbekov Kyrgyz Economic University, Bishkek, Kyrgyzstan*

**corresponding author e-mail: stazhibaev@mail.ru*

С.Д. ТАЖИБАЕВ^{1*}

д.э.н., профессор

Г. МУСАЕВА²

к.э.н., ассоциированный профессор

С.О. ТАНАТОВА³

докторPh.D

¹*Международный Таразский инновационный институт им.Ш.Муртазы, Тараз, Казахстан*

²*Таразский региональный университет им. М.Х.Дулати, Тараз, Қазақстан*

³*Кыргызский экономический университет им. М. Рыскулбекова, Бишкек, Кыргызстан*

**автордың электрондық поштасы: stazhibaev@mail.ru*

Аңдатпа. Көптеген экономикалық дамыған елдерде мемлекеттік қолдау, ауыл шаруашылығы саласына қаржылық инвестициялар, өнімділік пен кірістілікті арттыру, азық-түліктің қолжетімділігін қамтамасыз ету – экономикалық өсудің, ең алдымен, халықты жұмыспен қамтудың негізгі факторлары. *Мақсат* – Республикадағы агроөнеркәсіп кешенінің қаржыландырудағы негізгі проблемаларын қарастыру және ғылыми көзқарастарды шешу. *Әдістер* - салыстыру, синтез, монографиялық зерттеу және логикалық бағалау әдістері мемлекеттік көмектің және инвестициялаудың тиімділігіне әсер ететін механизмдерді анықтау үшін қолданылды. *Нәтижелер* - мақалада аграрлық секторды қаржыландырудың бюджет көздері талданды. Ауыл тұрғындарының өмір сүру сапасын арттыруға бағытталған мақсатты бағдарламалардың маңыздылығы көрсетілді, бұл баға, салық, лизинг механизмдері, жеңілдетілген несиелер және субсидиялау арқылы жүзеге асырылады. 2018-2022 жылдар аралығындағы ақпарат, Қазақстан Республикасының 2021-2025 жылдарға арналған АӨК дамыту бойынша Ұлттық жобасының деректерімен толықтырылды, агроөнеркәсіп өндірісінің жалпы көлемі мен капитал салымдарының мөлшері қамтылды. Зерттеуде ауыл шаруашылығы өнімдерін сату нарығын кеңейту, жаңа жұмыс орындарын

..... 79

Keywords: agriculture, agricultural enterprises, state support, subsidies, soft loans, investments, state programs, sustainable development, social stability.

Ключевые слова: сельское хозяйство, сельскохозяйственные предприятия, государственная поддержка, субсидирование, льготные кредиты, инвестиции, государственные программы, устойчивое развитие, социальная стабильность.

Мақала түсті: 20.07.2024. Сараптамадан кейін мақұлданған: 05.09.2024. Қабылданды: 17.09.2024.

Кіріспе

Мемлекеттің тұрақты дамуы мен әлеуметтік-экономикалық жағдайын, халықтың әл-ауқаты мен елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде аграрлық секторсыз елестету мүмкін емес. Біріккен ұлттар ұйымының азық-түлік және ауыл шаруашылық деректері бойынша гуманитарлық көмек көлемінің ұлғаюына қарамастан жылдан-жылға азық-түлік тапшылығынан зардап шегетін адамдар саны тұрақты түрде өсіп отыр. Сондықтан, әлемнің барлық дамыған елдерінде мемлекет ауыл шаруашылық саласын дамытуға басымдық береді.

Олардың нарығын қорғау үшін ауыл шаруашылық өнімдерінде ең қатаң протекционистік шаралар қолданылады. Себебі бұл сектордың табиғи-климаттық жағдайларға тәуелді болуы, табиғи апаттар сияқты бақыланбайтын оқиғаларға жиі ұшырауы тәуекелдің өте жоғары екендігін көрсетеді. Сонымен қатар, агроөнеркәсіп қоғамды сапалы азық-түліктермен қамтамасыз етуі үшін заманауи техникалық құрал-жабдықтарға, ресурстарға және жұмыс күшіне қомақты инвестиция салуды талап етеді және сұраныс пен ұсыныстың өзгеруі арасындағы айқын уақыттың кідірістілігіне тап болып отыр.

Сондықтан, аграрлық сектор тұрақты әрі қарқынды даму мақсатында үнемі мемлекеттік қолдау мен реттеу тетіктерін қажет етеді (Концепция развития агропромышленного комплекса...) [1]. АӨК-ін мемлекеттік қолдаудың басымдықтарына бюджеттік қаржыландырулармен және субсидиялар арқылы жүзеге асатыны белгілі.

Бюджеттік несиелендіру – мамандандырылған ұйымдардың жарғылық капиталын қалыптастыруға немесе ұлғайтуға мүмкіндік берсе, агроөнеркәсіп саласын қаржыландырумен субсидиялау – кәсіпорынның экономикалық тиімділігін және өндірілетін өнімнің сапасы мен бәсекеге қабілеттілігін арттыру мақсатында жүзеге асырылады (Государственная программа развития продуктивной занятости...) [2]. Ауыл шаруашылық саласын қаржыландыру мәселесін, осы сектордың алдында тұрған бірегей қиындықтарды шешуде және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде

маңызды рөл атқарады (Национальный план развития...) [3].

Сонымен қатар, ауыл шаруашылық кәсіпорындарының мемлекеттік қолдаудың басымдықтарына бюджеттік қаржыландырулармен және субсидиялар арқылы жүзеге асатыны белгілі. Қаржыландыруды пайдалану тиімділігіне әсер ететін негізгі факторларды анықтап, негізделген ұсыныстар әзірлеуге мүмкіндік береді. Ауыл шаруашылығын көтерудің дәйекті мемлекеттік саясаты, ауылдың жандануы мен дамуына бағытталған ірі мақсатты бағдарламаларды іске асыру ғана оң нәтиже берді. Саладағы түбегейлі өзгеріс үнемі өсіп келе жатқан мемлекеттік қолдау мен тиімді қаржылық саясаттың арқасында мүмкін болды.

Әдебиетке шолу

Қазіргі заманғы әдебиеттерді теориялық талдау, атап айтқанда, өндірістің өнімділік пен тиімділігін арттыруға, азық-түліктің қолжетімділігін қамтамасыз етуге бағытталған мемлекеттік қолдаудың және қаржыландырудың тиімді жолдарын ұсынуға ең алдымен, агроөнеркәсіптік кешеннің дамуына әсер ететін негізгі факторларды анықтауға мүмкіндік береді. Осыған байланысты қаржылық конвергенция механизмін оның жан-жақтылығы мен көп қырлылығына байланысты қалыптастыруға байланысты сұрақтарға жауапты әртүрлі ғылыми мектептердің теориялық конвенцияларын жан-жақты зерделеу, жүйелі және жан-жақты талдау арқылы ғана табуға болады.

Экономикалық дамудың әртүрлі кезеңдеріндегі нақты және қаржылық секторлардың өзара әрекеттесуінің теориялық және әдістемелік негіздерін дәлелдер келтіретін (Tazhibaev S., Tanatova S., Dolanbekov G. et al.) [4] енбегі. Бұл көзқарастарды көптеген ғалымдар дамытты. Қаржы секторының және экономикалық жүйенің элементтерінің бірлігі меншікке қатысты құрылымдық өзгерістердің, корпоративтік басқарудың қайта құрылуының, қаржы ағындарының бағыттарының өзгеруінің көзі болып табылады. Зерттеудің бұл аспектісі Kuchukova N., Kerimbek G., Saparova B. et al. [5], Lukhmanova G., Baisholova K., Shiganbayeva N. [6] ғылыми еңбектерінде қарастырылған.

Бірнеше индустриалды дамыған елдердің микродеректерін пайдалана отырып, Америка Құрама Штаттарында (АҚШ), Германия мен Австралиямен салыстырғанда қаржылындыруда тиімді және басқа тетіктер арқылы көрінеді (Закон Республики Казахстан «О микрофинансовой деятельности...») [7], (Статистические данные Бюро национальной статистики....) [8].

Қаржыландырудың тиімділігі айтарлықтай дәрежеде қаржылық және өндірістік капиталды біріктіру арқылы қол жеткізіледі, ол агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік қолдау сияқты ұйымдық нысандарда, жеңілдіктерден басқа, бағалық, салықтық, лизингтік және басқа тетіктер арқылы көрінеді (Tokbergenova A., Kiyassova L., Kairova S.) [9].

Сондай-ақ зерттеулер нәтижелеріне назар аударылып, ауыл шаруашылығы саласында өндірілген өнімнің жалпы көлемі мен оларды қаржыландыру көлемі «Қаз-АгроҚаржы» АҚ арқылы қаржыландыру көлемінің жаңа тетіктерімен толықтырылды. Агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың 2023-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасында жалпы кешенді экономикалық шаралармен қатар, қаржылық және өндірістік капиталды біріктіру арқылы ауыл шаруашылығы өндірісіне заманауи технологиялар мен инновацияларды енгізуге ерекше назар аударылған. Бұл шаралар БҰҰ-ның Тұрақты даму мақсаттарына (ТДМ) сәйкес келеді (Zoria, O., Zoria S., Salohub I.) [10].

Материалдары мен әдістері

Зерттеу барысында агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың мемлекеттік бағдарламасын іске асыру тұтастай алғанда елдегі аргосекторды мемлекеттік қолдау жөнінде жасалып жатқан жұмыстар төңірегінде талдаулар жасалып көрсетілген. Зерттеу 2018-2022 жылдар арлығындағы деректерді ескерген, онда аграрлық сектордағы өндірілген өнім көлемінің жалпы көлемін және оларды қаржыландыру көлемі мен қоса 2021-2025 жылдарға арналған ҚР АӨК дамыту жөніндегі ұлттық жоба мәліметтерімен толықтырылған.

Қазақстандағы және шетелдегі барлық салалар бойынша мемлекеттің стратегиялық және бағдарламалық құжаттарын бағалау кезінде көрсетілген. Бұл зерттеудің негізгі үлесі стратегиялық және бағдарламалық құжаттардың экономикалық тиімділігін бағалау үшін экономикалық-математикалық құралдарды әзірлеу болып табылады.

Агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың мемлекеттік бағдарламасын іске асыру оның тұтастай алғанда мемлекеттің эконо-

микалық дамуына тікелей әсер ететіндігін көрсетті. Зерттеу әдістері көрсеткендей Қазақстанның барлық өңірлерінде стратегиялық құжаттар мен мемлекеттік бағдарламаларды қолдау мен жүзеге асыруда үлкен мүмкіндіктер қарастырылған. Зерттеу әдістемесі сандық және сапалық талдау әдістерін қамтиды, олар статистикалық мәліметтерді жинау және өңдеу, ауыл шаруашылық кәсіпорындарының мемлекеттік қолдаудың басымдықтарына бюджеттік қаржыландырулармен және субсидиялар арқылы жүзеге асатыны белгілі (Закон Республики Казахстан «О микрофинансовой деятельности...») [7].

Нәтижелер

Агроөнеркәсіп саласына негізгі капиталға инвестициялар көлемі 2021-2022 жылмен салыстырғанда 40,3 пайызды құраған, оның ішінде, ауыл шаруашылығы саласында 54,2 пайыз болса, тағамдық азықтар өндірісі саласында соңғы 2 жылда 59,5 пайызға төмендеген. Соңғы екі жылда ауыл шаруашылық техникасы мен жабдығының лизинг көлемі 73,3 пайызға өскен. Агроөнеркәсіптік кешеннің негізгі қорларына салынған инвестициялар 2021 жылы 773,2 млрд. теңгені құрады. Орташа жылдық өсу қарқыны 33,3 пайызды құрайды. Мәселен, агроөнеркәсіптік кешенді дамытуға 2020 жылы – 287,7 млрд. теңге, 2021 жылы – 366,1 млрд. теңге және 2022 жылы – 372,0 млрд. теңге бөлінген.

Ұсынылған статистикалық мәліметтерге сүйене отырып, мақалада біз мемлекеттік қаржыландырулармен жеңілдік қорларының нәтижелері ауыл шаруашылық және өнеркәсіптік секторлардағы тауар өндірушілер өндіретін өнімдерінің агроөнеркәсіп кешені саласында қаржыландыру деңгейі жыл сайын өсіп отыр (Статистические данные Бюро национальной статистики....) [8].

Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы министрлігі майлы дақылдар мен қант қызылшасын өсіруді қаржыландыру кезінде осы ережелерді сақтауды ұсынады. Ауыл шаруашылық өндірушілері, егер жергілікті компаниялар көбірек өнім алса, мемлекеттен көбірек қаржыландырулар ала алады. Ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеуді қаржыландыруды бастау туралы шешімді жыл сайын мемлекет қолдайды (Tokbergenova A., Kiyassova L., Kairova S.) [9].

Агроөнеркәсіптік кешенін дамыту жөніндегі 2021-2025 жылдарға арналған ұлттық жоба индикативтік көрсеткіштеріне қол жеткізу үшін қаржыландыруға бағалау көрсеткіштері жүргізді. Ауыл шаруашылық

өнімдерінің жалпы шығарылымы субсидиялау динамикасы мен 2007-2022 жылдар аралығындағы ауыл шаруашылық өнімдерінің жылдық өндірісі арасындағы байланыс көрсетілген. Ағымдағы бағалардағы өндірістің жалпы көлемі 2022 жылы 2007 жылмен салыстырғанда 4 есе өсті.

Биылғы жылы өсімдік шаруашылығы өнімін өндіру көлемі 15%-ға ұлғаюы есебінен мүмкін болды. Себебі ауа райының егін жинау науқанында қолайлы жағдайларға мемлекет тарапынан көмек көрсетудің арқасында 22,8 млн тонна астық жинауға мүмкіндік болды. Бұл елімізде соңғы 10 жылда астық дақылдарын жинаудың жоғары көрсеткіштерін көрсетті.

Мемлекет басшысының тапсырмасы бойынша ауыл шаруашылығы кооперациясын дамыту есебінен ауыл тұрғындарының табысын арттыру жөніндегі «Ауыл аманаты» бағдарламасын ауқымды іске асыру басталды. 2023 жылы осы мақсаттарға 100 млрд. теңге бөлінді. 2023 жылы мемлекетке 4,6 млн га., ал 2022 жылдың басынан бастап 10 млн га халыққа қайтарылған. 2023 жылдың басынан бастап агроөнеркәсіптік кешенінде 164,5 млрд. теңгеге 207 инвестициялық жоба іске қосылды.

1 кесте ауыл шаруашылық өнімдерінің (көрсетілген қызметтерінің) жалпы шағарылымы 2018-2022 жылдарда ауыл шаруашылығы өнімдерінің (көрсетілетін қызметтерінің) жалпы шығарылымы бойынша соңғы бес жылда 2 есеге өскенін көреміз оның ішінде, өсімдік шаруашылығы

2,5 есеге өскен. Елде өсімдік майы, қант, жарма, ұн, шұжық және макарон өнімдері көбірек өндіріле бастады.

Саланың мұндай өсуі тұтастай алғанда фермерлердің үйлесімді жұмысымен және агроөнеркәсіп саласындағы ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерді мемлекеттік қолдаумен, агроөнеркәсіп саласындағы инвестициялық жобаларды іске асырумен қамтамасыз етіледі. Мал шаруашылығы 178,0 пайызға өскен, ауыл шаруашылығы салаларындағы қызметтер 67,2 пайызға төмендегенін көреміз. Мал шаруашылығы жалпы өнімінің көлемі 0,9 пайызға артып, 3,6 трлн. теңгені құрады.

Тірідей салмақта ет өнімдері өндіріс көлемінің – 0,4 пайыз (шамамен 2,2 тонна), сиыр сүті – 2 пайыз (6,3 мың тонна), тауық жұмыртқасы – 4,4 пайыз (5 млн тонна) құрады. 2022 жылы азық-түлік өндірісі 3,9 пайыз өсу қарқынын көрсетті және ақшалай түрде 2,9 трлн. теңге құрады.

Ауыл шаруашылық министрлігі 2023 жылдан бастап аграрлық сектордағы мемлекеттік қолдау мен қаржыландырудың аталған мәселелерін реттеу мақсатында АӨК-ін мемлекеттік қолдаудың жаңа жүйесін енгізді. Жаңа жүйенің басты ерекшелігі субсидия алушылар үшін қарсы міндеттемелердің болуы. Сонымен қатар, мемлекеттік қолдауды пайдаланатын фермерлер: өндіріс көлемінің және еңбек өнімділігінің төмендеуіне жол бермеуге, негізгі капиталға кемінде бес жылда бірнеше рет инвестиция салуға міндетті болып отыр.

1 кесте – Ауыл шаруашылығы өнімдерінің (көрсетілетін қызметтерінің) жалпы шығарылымы, млн теңге

Көрсеткіштер	2018ж.	2019ж.	2020ж.	2021ж.	2022ж.	Ауытқу, % (2022/2018)
Жалпы шығарылым	268 24,0	325 748,0	391 71,0	478 134,7	579027,6	2 есе
Өсімдік шаруашылығы	146 745,4	183 485,8	229 15,6	302 261,7	363 09,1	2,5 есе
Мал шаруашылығының жалпы өнімі	120 773,5	141 451,9	161 19,3	175 418,4	215045,4	178,0
Ауыл шаруашылығы салаларындағы қызметтер	705,1	810,4	436,1	454,6	473,1	-67,2

Ескерту: (Статистические данные Бюро национальной статистики...) [8] ақпараттары негізінде авторлармен құрастырылды

Қазіргі қолданыстағы ережелерге сәйкес, алымдардың 50 пайызы Қазақстанда тыңайтқыштар сатып алғаны үшін, 30 пайызы импортты пайдаланғаны үшін төленеді. Ауыл шаруашылық өндірушілеріне жоғары сапалы тыңайтқыштар мен пестицидтерді қолдануға дайын екендіктерін көрсететін пайыздық мөлшерлеме-

лерден гөрі толық субсидия беру туралы шешімдерді үкімет қолдайды.

2 кесте мәліметтерін негізге айтатын болсақ, 2018-2022 жылдар аралығында АӨК-нің субсидиялау 57,2 пайызға өскен «Бәйтерек» ұлттық басқарушы холдингі» АҚ қорының қаржыландыру көлемі 45,1 пайыз болса, жалпы өнімін өндіруде оларды

мемлекеттік қаржыландыруда да оң динамика анықталғанын бірден байқаймыз.

АӨК-ін қаржыландыру көлемі 2022 мен 2018 жылды салыстырғанда екі есеге өскен (99,6 пайыз), ал 2019 жылмен салыстырғанда 57,2 пайызға артты; сәйкесінше 2019 жылмен 2022 жылмен салыстырғанда «Бәйтерек» ұлттық басқарушы холдингі» АҚ

қорының қаржыландыру көлемі 45,1 пайыз болса, ауыл шаруашылығы бойынша негізгі капиталға инвестициялар көлемі бойынша 66,9 пайызға өскен, ауыл шаруашылығы өнімдерінің (көрсетілетін қызметтерінің) жалпы шығарылымы 85,8 пайызға өскенін көреміз. Ал елдегі инфляция деңгейі соңғы жылдары 14,78 пайызды көрсетіп отыр.

2 кесте – АӨК-нің қаржыландырылу жағдайы және өндіріс көлемі, млрд. теңге

Көрсеткіштер	2018ж.	2019ж.	2020ж.	2021ж.	2022ж.	Ауытқу, % (2022/2018)
АӨК-ін субсидиялау	226	287	366	372,5	451,1	157,2
АӨК-ін Бәйтерек қорының қаржыландыру көлемі	-	448,7	445,7	464,2	651,1	145,1
Ауыл шаруашылығы бойынша негізгі капиталға инвестициялар*	365	495	565	773	826	166,9
Ауыл шаруашылығы өнімдерінің (көрсетілетін қызметтерінің) жалпы шығарылымы*	4 474	5 151	6 335	7 515	9 571	185,8
Инфляцияиндексі, %	105,43	104,9	107,5	108,4	120,4	114,78

Ескерту: (Статистические данные Бюро национальной статистики...) [8] ақпараттары негізінде авторлармен құрастырылды

Жалпы алғанда, жоғарыда қарастырылған кестелермен салыстырғанда мемлекеттік ауыл шаруашылығы кәсіпорнын қаржыландыруда оң өзгеріс байқалады, ауыл шаруашылығындағы жалпы табыс деңгейінің индексі агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік қолдау мен қаржыландыруда нақты қиындықтардың болуын көрсетіп отыр.

Елдің агроөнеркәсіптік кешенін дамыту мақсатында мемлекет жыл сайын қаржылық қолдау көлемін ұлғайтып отыр. Орташа алғанда, жылына тікелей республикалық бюджеттен ауыл шаруашылығының 234 құрылымын қаржыландыруға 300 млрд. теңгеден астам қаражат бөлінген. Еліміздің АӨК саласын қаржылай қолдауда «Бәйтерек» ұлттық басқарушы холдингі» АҚ, «Аграрлық кредиттік корпорация» АҚ, «ҚазАгроҚаржы» АҚ, сонымен қатар, «Даму» Кәсіпкерлікті дамыту қоры АҚ маңызды рөл атқаратыны белгілі.

АШТӨ-ін қаржыландыру және жеңілдетілген пайызбен несиелендіру жұмыстардың басым көпшілігі «Аграрлық кредиттік корпорация» АҚ қаржы институты арқылы іске асырылады.

Ауыл шаруашылығы мемлекеттік даму бағдарламаларында көрсетілген қарапайым ережелерді ұстанады. Алайда, агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың стратегиялық мақсаттарымен қатар, осы қаржы институттарының мүдделері де бар. Бұл АШТӨ бойынша мемлекет тарапынан берілген қаражаттың мөлшерін ұлғайтады және оларды мемлекеттік бағдарламада көрсетілген қарапайым шарттармен салыс-

тырғанда басым жағдайда көмек беру. Сонымен қатар, аграрлық секторға бөлінетін қаржылық ресурстарды бақылау мен талдауда қиындықтар туғызады (3 кесте).

Мәліметтерді қарастыра отырып 2021-2025 жылдарға арналған ҚР АӨК дамыту жөніндегі ұлттық жобада көзделген «ҚазАгроҚаржы» АҚ арқылы қаржыландыру көлемі бойынша «ҚазАгроҚаржы» АҚ жарғылық капиталын кейіннен лизингке беру үшін техника, жемшөп дайындау техникасы мен мобильді жүйелерді сатып алуды қаржыландыру үшін ұлғайту көлемі соңғы бес жылда 79 400 млн теңге болса, агроөнеркәсіптік кешендегі сақтандыруды қолдауға 3 759 млн теңге бөлінген.

АӨК көктемгі егіс және егін жинау жұмыстарын қаржыландыру АӨК көктемгі егіс және егін жинау жұмыстарын субъективті қаржыландыру және ауыл шаруашылық өнімдерін өткізуде агроөнеркәсіп субъектілерін кредиттік қаражатпен қамтуды кеңейту мақсатында түрлі қаржы құралдары қолданылады: тікелей кредиттеу, кредиттік серіктестіктер, микроқаржы ұйымдары. Екінші деңгейдегі банктер және лизингтік компаниялар сияқты қаржы институттарын қорландыру қарастырылған (Zoria O., Zoria S., Salohub I.) [10], (Staniszwski J., Borychowski M.) [11].

Агроөнеркәсіптік кешенді дамытуға арналған түрлі қолдау шаралары мен қаржыландырулардың нәтижелері бірқатар жетістіктер мен белгілі бір қиындықтардың болуын көрсетті.

3 кесте – ҚР АӨК дамыту жөніндегі ұлттық жобада көзделген «ҚазАгроҚаржы» АҚ арқылы қаржыландыру көлемі (2021-2025жж.), млн теңге

Көрсеткіштер	2021	2022	2023	2024	2025	Барлығы
«ҚазАгроҚаржы» АҚ жарғылық капиталын кейіннен лизингке беру үшін техника, жемшөп дайындау техникасы мен мобильді жүйелерді сатып алуды қаржыландыру үшін ұлғайту	-	-	20 000	29 700	29 700	79 400
Агроөнеркәсіптік кешендегі сақтандыруды қолдау	1 024	-	735	1000	1 000	3 759
АӨК субъектілерін қаржыландыру үшін "Аграрлық кредиттік корпорация" АҚ жарғылық капиталын ұлғайту	-	-	-	30000	30 000	60 000
АӨК субъектілерін қолдау бойынша іс-шараларды жүргізу үшін қаржыландыру (көктемгі егіс және егін жинау жұмыстары)	70 000	70 000	70 000	70 000	70 000	350 000
Барлығы:	71 024	70 000	90 735	130 700	130 700	493 159
Ескерту: (Статистические данные Бюро национальной статистики...) [8] ақпараттары негізінде авторлармен құрастырылды						

Агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік қолдау және қаржыландырулар арқылы алынған нәтижелер мен мүмкіндік-тердің ішінде біз мыналарды атап өтеміз:

- агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік қолдаудың жоғары деңгейі (агроөнеркәсіптік кешенді дамытуды мемлекеттік қолдау);

- ауылдық жерлерде микронесие беру бағдарламаларын іске асыру, микронесие беруді кеңейту;

- Қазақстан Республикасының банк заңнамасын нығайту және III базельге сәйкес банктердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету;

- агроөнеркәсіптік кешендегі дағдарыстық жағдайларда қаржылық шығындармен байланысты тәуекелдерді төмендетуге көшу;

- банктердің неғұрлым тұрақты қаржыландыру көздерін іздеуі;

- ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік бақылауды жандандыру (ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік бақылау саяси бағдар мен басымдықтардағы өзгерістер);

- сыртқы сауданы дамытудың арқасында агроөнеркәсіптік кешен жедел даму үшін үлкен мүмкіндіктерге ие және максималды өткізу қабілеттілігін күшейту (Staniszewski J., Worychowski M.) [11], (Сигарев М.И., Таипов Т.А.) [12].

Талқылау

Бұл нәтижелер мен мүмкіндіктерді ескере отырып, нысаналы қаржыландыру, аграрлық секторды дамытуды мемлекеттік қолдау аграрлық сектордың ЖІӨ-дегі үлесін ұлғайтуды жеделдетуге тиіс. Экономиканың басқа секторларымен салыстырғанда аграрлық сектордың бәсекеге қабілеттілігі төмен болғандықтан, ауылдық жерлерде

проблемалар саны артып келеді (Fishkis O., Weller J.L., Pöllinger J. et al.) [13], (Калиев Г.А., Молдашев А.Б.) [14].

Біріншіден, ауыл және қала тұрғындарының өмір сүру сапасы мен деңгейі, табыс мөлшері, тұрақты жұмыс орындарының аздығы, әрекетке қабілетті халықтың ауылдық жерлерден кетуі және т.б. арасында айтарлықтай айырмашылықтар бар мәселелермен жұмыс жасау.

Екіншіден, қайта қаржыландыру кредиттерінің Ұлттық банктің пайыздық мөлшерлемелеріне және қаржы институттарының ҰБ-на Қазақстан Республикасындағы қайта қаржыландыру мөлшерлемесінің өзгеруіне әсері. Әдетте, бұл қаржы институттары ауыл шаруашылық өндірушілері үшін делдал ретінде әрекет етеді. Бұдан басқа, Қазақстан Республикасының банк заңнамасын күшейту және банктердің базель III-ге көшуі ауыл шаруашылығының бірқатар мәселелерін күшейтуі мүмкін.

Үшіншіден, ауыл тұрғындарының қаржылық дағдыларының төмендігіне байланысты ауыл шаруашылығы өндірушілерінің қаржы институттарына деген сенімі айтарлықтай төмендеді. Сондықтан көп жағдайда ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер корпоративтік реттеу шеңберінде жұмыс істеу үшін мүмкіндіктерді толық пайдалана алмайды. Нәтижесінде олар субсидиялар мен мемлекеттік қолдау алмайды осы мәселелерге мемлекеттік реттеулер жүргізу қажет (Akhetmetova K., Terzhanova A., Akhetmetova A.) [15].

Қорытынды

1. АӨК-нін қаржыландыруда талдау жүргізіліп жатқан мемлекеттік саясаттың тиімділігін арттыру бойынша ұсыныстарды

өзірлеуді тәуелсіз объективті бағалауды қамтамасыз етеді. Өткен жылы елімізде азық-түлік өндірісі 3,9 пайызға артып, 2,9 трлн. тенгені құрады. Соңғы жылдары ауыл шаруашылығы өнімінің экспортына қойылған шектеулерге қарамастан, өндірістің ұлғаюына байланысты ауыл шаруашылығы өнімінің экспорты 2022 жылдың қорытындысы бойынша 5,6 млрд. теңге болды, яғни 2021 жылмен салыстырғанда 46 пайызға артқан.

Сонымен қатар өңделген ауыл шаруашылығы өнімінің экспорты 64 пайызға артып, 2,3 млрд. теңгені құрады. Бұл ретте 3,3 млн тонна көлеміндегі ұн өндірісі ішкі тұтынадан бірнеше есе артық және экспорттық жабдық көлемі бойынша (1,9 млн тонна) өлемдегі жетекші орындардың бірін алады.

2. Негізгі проблемалар дәстүрлі импорттаушы елдерде өңдеуді дамыту есебінен қазақстандық ұнды өткізу нарықтарының қысқаруы, сондай-ақ протекционизмді мемлекеттік қолдау шараларын енгізу болып табылады. Сондай-ақ, дәнді дақылдарды кешенді қайта өңдеу кәсіпорындарын салу және жаңғырту кезінде шығындардың 25 пайызға дейін инвестициялық субсидиялар беру, кредиттер бойынша пайыздық мөлшерлемелерді субсидиялау, айналым қаражатын толықтыруға жеңілдікті кредиттер, салық жеңілдіктері, сондай-ақ көлік шығындарын төлеу арқылы кәсіпорындарды жаңа өндірістер ашуға ынталандыру шаралары қабылдануда экспорт шығындары 30 пайызға жетті.

3. Ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру қажет. Осыған байланысты отандық ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерінің шетелдік ауыл шаруашылық тауар өндірушілерімен салыстырғандағы бәсекелестік артықшылықтарын білу өте маңызды. Міндетті мемлекеттік аграрлық саясаттың тиімділігін күшейту, қолдау шараларын және қорғау шараларын енгізу.

4. Ауылдық аудандардың тұрақты дамуына жәрдемдесу. Ауылдық жерлердің мамандану деңгейін анықтағаннан кейін техникалық картаны әзірлеп, перспективалы ауылдар мен аудан орталықтарында өндірістік объектілерін салу. Халықтың табысын, ауыл шаруашылығы ЖІӨ мен экспортының бір бөлігін ұлғайту, сондай-ақ тұрақты жұмыс орындарын құру арқылы азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету қажет. Осылайша, ауылдық жерлерде урбанизацияға, шоғырлануға және басқарылатын инфрақұрылымға ықпал етудің жақсы мүмкіндігі туады.

5. Ауыл шаруашылығында өнім өндіру көлемі және мемлекет осы салаларды

қолдау көлемінің ұлғаюы байқалады. Дегенмен бөлінген қаржылық ресурстардың көбеюіне қарамастан, өндіріс тиімділігінің мөлшері әлі де болса төменгі деңгейде қалуда. Бүгінгі таңда жалпы агроөнеркәсіп кешенінде, сондай-ақ егіншілік пен мал шаруашылығында жүйелі проблемалардың бар екендігін байқап отырмыз. Сондықтан, мемлекет тарапынан егін шаруашылығына және мал шаруашылығына берілетін қаржыладыру көздерін мемлекеттік және жергілікті әкімшілік басқару органдарының қадағалауымен тексеріліп берілуі қажет.

6. Ауыл шаруашылығы секторын қаржыландыратын қаржы институттарын бірыңғай орталыққа интеграциялау және ауыл халқының қаржылық дағдыларын арттыру. Бүгінде ауыл тұрғындарының қаржылық білімі жеткіліксіз. Көп жағдайда олардың жұмысы әрқашан қаржылық ақпаратты қамтымайды. Бұл жағдайлар ауыл шаруашылық өндірушілері үшін тұрақты қаржыландыру мүмкіндігін азайтады. Сондықтан дамыған елдердің тәжірибесін ескере отырып, ауыл шаруашылығы мамандандырылған бағдарламасын құру қажет. Бұл агроөнеркәсіптік кешенге бөлінетін мемлекеттік қаражатты қатаң бақылаудың және елдегі инфляцияны тежеудің бірегей тетігі болады.

Авторлардың үлесі: Тажибаев Серик Дуйсеналиевич: тұжырымдамалау, әдіснаманы әзірлеу, жазу, зерттеуді үйлестіру, зерттеу нәтижелерін растау; Мусаева Гульнар Кудайбергеновна: зерттеу тәлімгерлігі, зерттеу нәтижелерін түсіндіру, редакциялау; Танатова Салтанат Орынбасарқызы: деректерді талдау және жинау.

Мүдделер қақтығысы: автор мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Әдебиеттер тізімі

[1] Концепция развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021-2030 годы [Электронный ресурс].-2021.- URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P210000960> (дата обращения: 23.06.2023).

[2] Государственная программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства «Еңбек» на 2017-2021 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 13.11.2018 года № 746 [Электронный ресурс].- 2017.- URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000746> (дата обращения: 23.06.2024).

[3] Национальный план развития Республики Казахстан до 2025 года, утвержденный Указом Президента Республики Казахстан от 15.02.2018 года № 636 [Электронный ресурс].- 2018.- URL: <https://www.adilet.zan.kz> (дата обращения: 20.06.2024).

[4] Tazhibaev, S. Financial sustainability of commercial banks on the basis of strategic management accounting Titolo Rivista/ S. Tazhibaev, S. Tanatova, G. Dolanbekov, Zh. Tazhibaeva // Rivista di studi sulla sostenibilita.- 2022.- Vol. XII.- Issue 1.-P. 127-135.

[5] Kuchukova, N. The financial aspects of the third economic modernization in Kazakhstan / N. Kuchukova, G. Kerimbek, B. Saparova, A. Zhussupova // Journal of Social Sciences Research. - 2018. – Vol. 4. – N.12. - P. 483-490.

[6] Lukhmanova, G. Innovative development of the agricultural sector of the Republic of Kazakhstan / G. Lukhmanova, K. Baisholova, N. Shiganbayeva // Revista Espacios. -2019. - Vol.40. - N. 32. - P. 6-19.

[7] Закон Республики Казахстан «О микрофинансовой деятельности» от 26.11.2012 года № 56-V (с изм. и доп. по состоянию на 03.03.2023г.). [Электронный ресурс].- 2023.- URL:https://www.online.zakon.kz/Document/?doc_id=31300092 (дата обращения: 20.06.2024).

[8] Статистические данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс].-2022.- URL:<https://www.stat.gov.kz/> (дата обращения: 20.06.2024).

[9] Tokbergenova, A. Sustainable Development Agriculture in the Republic of Kazakhstan / A. Tokbergenova, L. Kiyassova, S. Kairova // Polish Journal of Environmental Studies. - 2018.- Vol. 27.-N5.-P.1923-1933.

[10] Zoria, O., Zoria, S., Salohub, I. Formation of organizational and economic mechanism of state regulation of agricultural lending system: Market Infrastructure [Electronic resource]. - 2020. - URL: https://www.researchgate.net/publication/340867256_formation_of_or_ganizational_and_economic_mechanism_of_state_regulation_of_agricultural_lending_system (date of access: 20.06.2024). <https://doi.org/10.32843/infrastruct40-14>

[11] Staniszewski, J. The impact of the subsidies on efficiency of different sized farms. Case study of the Common Agricultural Policy of the European Union/J. Staniszewski, M.Borychowski //Agricultural Economics.-2020.-N66.-P.373-380.

[12] Сигарев, М.И. Государственная финансовая поддержка производства сельскохозяйственной продукции в условиях ЕАЭС / М.И. Сигарев, Т.А. Таипов // Известия НАН РК. Серия аграрных наук.-2018.-N2.- С.42-49.

[13] Fishkis, O. Ecological and economic evaluation of conventional and new weed control techniques in row crops / O. Fishkis, J. L. Weller, J. Pöllinger, F. Strassemeyer, J. Koch, J. Heinz // Agriculture, Ecosystems and Environment.- 2024.- N 36.- P. 23-39. <https://doi.org/10.1016/j.agee.2023.108786> [in English].

[14] Калиев, Г.А. Вопросы продовольственной безопасности Казахстана / Г.А. Калиев, А.Б. Молдашев //Проблемы агрорынка.- 2021.-№4(4).-С.13-22. <https://doi.org/10.46666/>

2021-4.2708-9991.01

[15] Akhmetova, K. State regulation of agricultural sector of Kazakhstan / K. Akhmetova, A. Terzhanova, A. Akhmetova //Problems of Agri-Market.- 2020.- No 3. –P. 60–66.

References

[1] Konceptiya razvitiya agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2021-2030 gody [Concept of development of agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021-2030 years] (2021). Available at: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P21> (date of access: 23.06.2023) [in Russian].

[2] Gosudarstvennaya programma razvitiya produktivnoj zanyatosti i massovogo predprinimatel'stva «Enbek» na 2017-2021 gody. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 13.11.2018 goda № 746 [State program of development of productive employment and mass entrepreneurship «Enbek» for 2017-2021. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan from 13.11.2018 № 746] (2017). Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000746> (date of access: 23.06.2023) [in Russian].

[3] Nacional'nyj plan razvitiya Respubliki Kazahstan do 2025 goda, utverzhdennyj Ukazom Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 15.02.2018 goda № 636 [National Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025, approved by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan from 15.02.2018 № 636] (2018). Available at: <https://www.adilet.zan.kz> (date of access: 20.06.2023) [in Russian].

[4] Tazhibaev, S., Titolo Rivista, Dolanbekov, G., Tazhibaeva, Zh. (2022). Financial sustainability of commercial banks on the basis of strategic management accounting. *Rivista di studi sulla sostenibilita*, 127-135 [in English].

[5] Kuchukova, N., Kerimbek, G., Saparova, B. & Zhussupova, A. (2018). The financial aspects of the third economic modernization in Kazakhstan. *Journal of Social Sciences Research*, 4(12), 483–490 [in English].

[6] Lukhmanova, G., Baisholova, K. & Shiganbayeva, N. (2019). Innovative development of the agricultural sector of the Republic of Kazakhstan. *Revista Espacios*, 40(32), 6–19 [in English].

[7] Zakon Respubliki Kazahstan «O mikrofinansovoj deyatel'nosti» ot 26.11.2012 goda № 56-V. (s izm. i dop. po sostoyaniyu na 03.03.2023 g.) [Law of the Republic of Kazakhstan "On Microfinance Activity" dated 26.11.2012 № 56-V (with amendments and additions as of 03.03.2023)]. Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31300092 (date of access: 20.06.2023) [in Russian].

[8] Statisticheskie dannye Byuro natsional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan [Statistical data of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] (2022).

Available at: <https://www.stat.gov.kz/> (date of access: 24.03.2023) [in Russian].

[9] Tokbergenova, A., Kiyassova, L., & Kairova, S. (2018). Sustainable Development Agriculture in the Republic of Kazakhstan. Polish Journal of Environmental Studies, 27(5), 1923–1933. [in English].

[10] Zoria, O., Zoria, S. & Salohub, I. (2020). Formation of organizational and economic mechanism of state regulation of agricultural lending system: Market Infrastructure. Available at: https://www.research-gate.net/publication/340867256_formation_of_organizational_and_economic_mechanism_of_state_regulation_of_agricultural_lending_system (date of access: 20.06.2024) <https://doi.org/10.32843/infrastruct40-14> [in English].

[11] Staniszewski, J. & Borychowski, M. (2020). The impact of the subsidies on efficiency of different sized farms. Case study of the Common Agricultural Policy of the European Union. *Agricultural Economics*, 66, 373–380 [in English].

[12] Sigarev, M.I. & Taipov, T.A. (2018). Gosudarstvennaya finansovaya podderzhka pro-

izvodstva sel'skohozyajstvennoj produkcii v usloviyah EAES [State financial support of agricultural production in the EAEU conditions]. *Izvestiya NAN RK. Seriya agrarnykh nauk – Proceedings of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of Agrarian Sciences*, 2, 42–49 [in Russian].

[13] Fishkis, O., Weller, J.L., Pöllinger, J., Strassemeyer, F., Koch, J. & Heinz, J. (2024). Ecological and economic evaluation of conventional and new weed control techniques in row crops. *Agriculture, Ecosystems and Environment*, 36, 23–39. <https://doi.org/10.1016/j.agee.2023.108786> [in English].

[14] Kaliev, G.A. & Moldashev, A.B. (2021). Voprosy prodovol'stvennoj bezopasnosti Kazakhstana [Issues of food security of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 4(4), 13–22. <https://doi.org/10.46666/2021-4.2708-9991.01> [in Russian].

[15] Akhmetova, K., Terzhanova, A. & Akhmetova, A. (2020). State regulation of agricultural sector of Kazakhstan. *Problems of AgriMarket*, 3, 60–66 [in English].

Авторлар туралы ақпарат:

Тәжібаев Серік Дүйсенәліұлы – негізгі автор; экономика ғылымдарының докторы, профессор; «Қаржы және есеп» кафедрасының профессоры; Ш. Мұртаза атындағы халықаралық Тараз инновациялық институты; 080008 Желтоқсан көш., 69Б, Тараз қ., Қазақстан; e-mail: stazhibaev@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9620-235X>

Мусаева Гүлнар Кудайбергеновна; экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор; «Экономика және менеджмент» кафедрасының қауымдастырылған профессоры; М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, 080000 Төлеби көш, 60, Тараз қ., Қазақста; e-mail: Gulnar_aru71@list.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9017-3359>

Танатова Салтанат Орынбасарқызы; Ph.D докторы; аға оқытушы; «Қаржы» кафедрасының аға оқытушысы; М. Рысқұлбеков атындағы Қырғыз экономикалық университеті; 720064 Фрунзе көш., 12, Бишкек қ., Қырғызстан; e-mail: tanatova.saltanat@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0004-7753-119X>

Information about authors:

Tazhibayev Serik Duysenalievich – The main author; Doctor of Economic Sciences, Professor; Professor of the Department of Finance and Accounting; Sh. Murtaza International Taraz Innovation Institute; 080008 Zheltoksan str., 69b, Taraz, Kazakhstan; e-mail: stazhibaev@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9620-235X>

Musaeva Gulnar, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Associate Professor of the Department of Economics and Management; M. H. Dulati Taraz Regional University; 080000 Tolebi str., 60, Taraz, Kazakhstan; e-mail: Gulnar_aru71@list.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9017-3359>

Tanatova Saltanat Orynbasarkyzy, Ph.D, Senior Lecturer of the Department of Finance; M. Ryskulbekov Kyrgyz Economic University; 720064 Frunze str., 12, Bishkek, Kyrgyzstan; e-mail: tanatova.saltanat@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0004-7753-119X>

Информация об авторах:

Тажібаев Серік Дуйсенәліевич – основной автор; доктор экономических наук, профессор; профессор кафедры «Финансы и учет»; Международный Таразский инновационный институт им. Ш. Муртазы; 080008 ул. Желтоқсан, 69Б, г. Тараз, Казахстан; e-mail: stazhibaev@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9620-235X>

Мусаева Гүлнар; кандидат экономических наук, ассоциированный профессор; ассоциированный профессор кафедры «Экономика и менеджмент»; Таразский региональный университет им. М. Х. Дулати; 080000 ул. Төлеби, 60, г. Тараз, Казахстан; e-mail: Gulnar_aru71@list.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9017-3359>

Танатова Салтанат Орынбасарқызы; доктор Ph.D; старший преподаватель кафедры «Финансы»; Кыргызский экономический университет им. М. Рысқұлбекова; 72006 ул. Фрунзе, 12, г. Бишкек, Кыргызстан; e-mail: tanatova.saltanat@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0004-7753-119X>

**ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ЗЕМЛЕДЕЛИИ СЕВЕРНОГО КАЗАХСТАНА:
ПРЕИМУЩЕСТВА, РЕЗЕРВЫ**

**СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЕГІНШІЛІГІНДЕГІ АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР:
АРТЫҚШЫЛЫҚТАРЫ, РЕЗЕРВТЕРІ**

**INFORMATION TECHNOLOGIES IN AGRICULTURE OF NORTHERN KAZAKHSTAN:
ADVANTAGES, RESERVES**

М.Ш. БАУЭР¹

д.э.н., профессор

Б.Ж. БЕКЕШЕВ^{2*}

ведущий экономист

А.Б. ТЕМИРОВА¹

к.э.н., ассоциированный профессор

¹Казахский агротехнический исследовательский университет им.С.Сейфуллина,
Астана, Казахстан

²Научно-производственный центр зернового хозяйства им.А.И.Бараева,
Шортандинский район, Акмолинская область, Казахстан

*электронная почта автора b.bekeshev@mail.ru

М.Ш. БАУЭР¹

э.ф.д., профессор

Б.Ж. БЕКЕШЕВ^{2*}

жетекші экономист

А.Б. ТЕМИРОВА¹

э.ф.к., қауымдастырылған профессор

¹С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті,
Астана, Қазақстан

²А.И.Бараев атындағы астық шаруашылығы ғылыми-өндірістік орталығы,
Шортанды ауданы, Ақмола облысы, Қазақстан

*автордың электрондық поштасы: b.bekeshev@mail.ru

M.SH. BAUER¹

Dr.E.Sc., Professor

B.ZH. BEKESHEV^{2*}

Leading Economist

A.B. TEMIROVA¹

C.E.Sc., Associate Professor

¹S. Seifullin Kazakh Agro Technical Research University, Astana, Kazakhstan

² A.I. Baraev Scientific and Production Center of Grain Farming,
Shortandy District, Akmola Region, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: b.bekeshev@mail.ru

Аннотация Обеспечение устойчивого развития аграрного сектора экономики требует комплексного использования технологий цифровизации. Цель - показать современные тенденции применения информационных технологий в земледелии Северного Казахстана и определить условия, необходимые для внедрения современной цифровой инфраструктуры. Методы - системно-структурный, экономико-статистический, сравнительного анализа, математический и системно-функциональный подходы к изучению использования информационно-коммуникационных технологий агробизнесом земледельческого профиля. Результаты – авторы проанализировали масштабы применения цифровых процессов в регионе. Обозначены факторы, оказывающие влияние на использование современных цифровых технологий при возделывании сельскохозяйственных земель. Выявлена зависимость применения элементов точного земледелия от размера хозяйства. Представлен расчет

экономической эффективности справочно-информационных систем управления производством. Предложены меры для преодоления препятствий и смягчения ограничений цифровой трансформации в сельском хозяйстве северных территорий республики. **Выводы** – на основании исследования отмечается, что распространение цифровых инноваций составляет от 18 до 55% общей посевной площади. При сравнении средних земельных размеров хозяйствующих субъектов, внедряющих информационные технологии с остальными хозяйствами установлено, что цифровые решения в растениеводстве в первую очередь доступны крупным и средним агроформированиям, имеющим для цифровизации финансовые возможности и квалифицированных специалистов. Опрос респондентов позволил высказать мнение о влиянии размера, технической оснащенности и экономической стабильности агропромышленного предприятия на применение современных систем земледелия, а также уровень информированности агропредпринимателей о новых технологиях. Использование цифровых платформ в растениеводческой отрасли является ключевым элементом, который способствует увеличению экономической эффективности агропромышленного комплекса.

Аңдатпа. Аграрлық сектордың тұрақты дамуын қамтамасыз ету цифрландыру технологияларын кешенді түрде пайдалануды талап етеді. **Мақсат** - Солтүстік Қазақстанның ауыл шаруашылығында ақпараттық технологияларды қолданудың қазіргі тенденцияларын көрсету және заманауи цифрлық инфрақұрылымды енгізу үшін қажетті шарттарды анықтау. **Әдістер** - жүйелі-структуралық, экономикалық-статистикалық, салыстырмалы талдау, математикалық және жүйелі-функционалдық тәсілдер ауыл шаруашылығы саласындағы ақпараттық-коммуникациялық технологияларды зерттеуге қолданылды. **Нәтижелер** - авторлар аймақта цифрлық процестерді қолдану ауқымын талдады. Ауыл шаруашылық жерлерді өңдеуде заманауи цифрлық технологияларды қолдануға әсер ететін факторлар анықталды. Нақты ауыл шаруашылығын қолдану көлемі шаруашылықтың мөлшеріне тәуелді екендігі байқалды. Өндірісті басқарудың анықтама-ақпараттық жүйелерінің экономикалық тиімділігі есептелді. Республикадағы солтүстік өңірлерде ауыл шаруашылығындағы цифрлық трансформацияның кедергілерін жою және шектеулерді жеңілдету бойынша шаралар ұсынылды. **Қорытындылар** - зерттеулер негізінде цифрлық инновациялардың таралуы жалпы егіс алқабының 18-55%-ын құрайтыны анықталды. Ақпараттық технологияларды енгізетін шаруашылық субъектілерінің орташа жер көлемдерін салыстырғанда, цифрлық шешімдердің ең алдымен ірі және орта агроқұрылымдарға қолжетімді екендігі, оларда цифрландыру үшін қаржылық мүмкіндіктер мен білікті мамандар бар екендігі көрсетілді. Респонденттердің сауалнамасы агропромышленный кәсіпорынның мөлшері, техникалық жабдықталуы және экономикалық тұрақтылығының заманауи ауыл шаруашылығы жүйелерін қолдануға әсерін, сондай-ақ агробизнесмендердің жаңа технологиялар туралы ақпараттандырылу деңгейін білдіруге мүмкіндік берді. Растениеводство саласында цифрлық платформаларды пайдалану агропромышленный кешеннің экономикалық тиімділігін арттыруға ықпал ететін негізгі элемент болып табылады.

Abstract. Ensuring sustainable development of the agrarian sector of the economy requires the integrated use of digitalization technologies. The *aim is to show the current trends in the application of information technologies in agriculture in Northern Kazakhstan and to determine the conditions necessary for the introduction of modern digital infrastructure.* **Methods** - system-structural, economic-statistical, comparative analysis, mathematical and system-functional approaches to the study of the use of information and communication technologies by agribusiness of agricultural profile. **Results** - the authors analyzed the scope of application of digital processes in the region. The factors influencing the use of modern digital technologies in the cultivation of agricultural land have been outlined. The dependence of the application of precision farming elements on the farm size is revealed. The calculation of economic efficiency of reference and information systems of production management is presented. Measures to overcome obstacles and mitigate the limitations of digital transformation in agriculture in the northern territories of the republic are proposed. **Conclusions** - based on the study it is noted that the spread of digital innovations is from 18 to 55% of the total sown area. When comparing the average land size of economic entities that implement information technologies with other farms, it was found that digital solutions in crop production are primarily available to large and medium-sized agroformations that have the financial capacity and qualified specialists for digitalization. The survey of respondents allowed us to express an opinion on the influence of the size, technical equipment and economic stability of an agro-industrial enterprise on the use of modern farming systems, as well as the level of awareness of agro-entrepreneurs about new technologies. The use of digital platforms in the crop production industry is a key element that contributes to increasing the economic efficiency of the agro-industrial complex.

урожаи при нестабильности изменения климата (Шайтура С.В., Швед Е.В., Неделькин А.А. и др.) [7], а использование беспилотных технологий и роботизированных систем - существенно снизить затраты на труд и повысить производительность труда (Kunapbayev K., Scoblikov V., Solovyov O. et.al.) [8].

Некоторые исследователи выделяют особую роль государства в процессе цифровизации, поскольку именно оно служит ключевым двигателем этого процесса, и внедрения двухуровневой цифровой трансформации может значительно ускорить цифровизацию аграрного сектора (Nehrey M., Zomchak L.) [9]. Отечественные ученые Рыскелді О., Шеломенцева В.П., Нарынбаева А.С. [10] в своих работах отмечают такие потенциальные риски цифровизации, как несанкционированный доступ к информации, угрозы кибербезопасности, возможность массовой безработицы, а также цифровое неравенство, которое проявляется в различиях в образовании и доступе к цифровым услугам как внутри страны, так и между государствами.

По мнению других казахстанских ученых (Пашков С.В., Мажитова Г.З.) [11], процесс цифровой трансформации в сельском хозяйстве Казахстана и его регионах ограничивается по причине отсутствия интереса среди сельскохозяйственных производителей к цифровой трансформации. Это обусловлено высокими затратами на обработку космических снимков и недостаточным наличием квалифицированных специалистов.

Материалы и методы

Растениеводство в Казахстане во многом представлено выращиванием зерновых культур, до 70% всей продукции, которой производится в основных трех зерносеющих областях Казахстана: Акмолинской, Северо-Казахстанской и Костанайской областях. На этом основании исследование сосредоточено на организациях агропромышленного комплекса, активно функционирующих в этих регионах, которые являются главными объектами. В рамках работы применялись различные методологические подходы, а именно системно-структурный и системно-функциональный для изучения употребления информационных технологий в земледельческом секторе, а также экономико-статистические, сравнительные и математические методы анализа.

При проведении исследования использовались отечественные и зарубежные источники, данные Управления сельского хозяйства и земельных отношений исследуемых областей, отчеты по результатам ис-

следований, выполненных в рамках научно-исследовательских программ и др. Проведено анкетирование представителей агробизнеса. Для удобства анализа сельхозпредприятия, прошедшие анкетирование, разделены на 3 группы: крупные, средние и малые хозяйства в зависимости от площади сельскохозяйственных угодий.

Результаты

На современном этапе развития земледелия как науки о рациональном использовании земли применение информационных технологий представлено в виде «умного», или точного земледелия. Это рассматривается как имманентная часть устойчивого сельского хозяйства, где управление является комплексной системой вместо разрозненных элементов, что открывает новые возможности для сельскохозяйственных производителей, особенно в сфере производства экологически чистых сельскохозяйственных продуктов (Roy T., George K. J.) [12].

Точное земледелие представляет собой целостный, инновационный системный подход, который помогает фермерам управлять изменчивостью культур и почв для снижения затрат, улучшения качества и количества урожая, а также увеличения дохода фермы может способствовать обеспечению продовольственной безопасности и повышению экономической устойчивости (Erickson B., Fausti S.W.) [13]. Точное земледелие – это технологичный подход к сельскому хозяйству, который измеряет, наблюдает и анализирует потребности отдельных полей и культур. Основная цель этого типа земледелия по сравнению с традиционным сельским хозяйством заключается в использовании ресурсов и точных количествах для повышения урожайности и рентабельности (Fantin Irudaya Raj E., Appadurai M., Athiappan K.) [14].

Важно отметить, что технологические операции на полях должны быть дифференцированы не только в зависимости от времени и цикла вращения культур, но также внутри одного поля. Реализация концепции точного земледелия зависит от новых технологий, предусматривающих использование геоинформационных систем и систем глобального позиционирования с возможностью прямого ввода данных в бортовой компьютер, который управляет сельскохозяйственной техникой, выполняющей различные операции на поле (Munz J., Schuele H.; Vecchio Y., Agnusdei G.P., Miglietta P.P. et.al.) [15,16].

Точное земледелие обладает широким спектром элементов. Появление концепции

как «точное земледелие» в начале 1990-х гг., было обусловлено доступностью глобальных навигационных систем, развитием бортовой электроники на сельскохозяйственной технике, а также разработкой специализированного программного обеспечения. Кроме того, появлению точного земледелия способствовали требования рынка и различные социальные факторы, такие как глобализация торговли, вопросы экологии и изменяющиеся предпочтения потребителей сельскохозяйственной продукции (Якушев В.В.) [17].

По результатам исследований, выполненных в рамках научно-технической программы на 2018-2020гг. «Трансферт и адап-

тация технологий по точному земледелию при производстве продукции растениеводства по принципу «демонстрационных хозяйств (полигонов)» в Акмолинской области» применение технологических элементов, непосредственно связанных с сельскохозяйственными операциями, обеспечило сокращение затрат ГСМ, семян и удобрений на 5-15%, при этом пропорционально увеличивалась производительность труда.

В таблице 1 представлены обобщенные данные о сокращении расходов при внедрении элементов точного земледелия в процесс производства сельскохозяйственных культур.

Таблица 1 – Статьи экономии затрат, создающие дополнительный экономический эффект от внедрения элементов точного земледелия

Элемент точного земледелия	Статья экономии	Экономия от внедрения
Система параллельного вождения	Труд, ГСМ, материалы	170,7 тенге/га
Система автоматического вождения	Труд, ГСМ, материалы	1041,4 тенге/га
Система дифференцированного внесения удобрений	Материалы	1079,3 тенге/га
Система контроля уровня топлива	Экономия ГСМ	3 460 тенге/га, или 4% от производств. затрат
Система дифференцированного внесения средств защиты растений	Материалы	3 500 тенге/га
Примечание: составлена авторами		

Вместе с тем следует учитывать, что эффективное внедрение технологий точного земледелия требует адаптации к конкретным условиям каждого хозяйства и рассмотрения бюджетных и ресурсных ограничений.

В Казахстане растениеводство во многом представлено выращиванием зерновых культур. До 70% всей зерновой продукции производится в основных трех зерносею-

щих областях Казахстана: Акмолинской, Северо-Казахстанской и Костанайской областях. По данным Управления сельского хозяйства и земельных отношений Акмолинской области, на 31.12.2022г. 2,4% сельскохозяйственных предприятий региона, что составляет 106 из 4 388, применяют элементы точного земледелия. Подробная информация по районам приведена в таблице 2.

Таблица 2 - Количество хозяйств Акмолинской области, применяющих элементы точного земледелия

Район области	Количество хозяйств в отрасли растениеводства	Количество хозяйств, использующих элементы ТЗ	%
Аккольский	201	2	1,0
Аршалынский	286	1	0,3
Астраханский	250	1	0,4
Атбасарский	206	17	8,3
Буландынский	131	1	0,8
Биржан сал	228	2	0,9
Бурабайский	235	5	2,1
Егиндыкольский	212	13	6,1
Ерейментауский	415	2	0,5
Есильский	160	3	1,9
Жаксынский	261	8	3,1
Жаркаинский	492	6	1,2
Зерендинский	416	8	1,9

Коргалжынский	173	1	0,6
Сандыктауский	247	30	12,1
Целиноградский	269	4	1,5
Шортандинский	134	2	1,5
г. Кокшетау	17	-	-
г. Степногорск	55	-	-
Всего:	4 388	106	2,4
Примечание: составлена авторами			

Число агрофирм, применяющих элементы точного земледелия с 2019г. по 2022г., увеличивалось следующим образом: в 2019г. - 11, в 2020г. - 25, в 2021г. - 45, в 2022г. – 106 хозяйств. Площадь охвата составляет 1 469,3 тыс. га, или 27,7% от посевной площади Акмолинской области. Наиболее часто применяемые в хозяйствах элементы точного земледелия приведены на рисунке 1. Более всего в хозяйствах, применяющих цифровые технологии, используются электронные карты полей – 100%. Вторыми по популярности являются GPS-трекеры, позволяющие отслеживать движение техники – 81,1%.

Следующий распространенный элемент точного земледелия - датчики уровня топлива – 68,4% хозяйств. Автоматическое управление движением сельскохозяйственной техники применяют 60,4% хозяйств, использующих цифровые решения в земледелии. Метеоданные/метеостанции и датчики урожайности являются следующими по распространенности в хозяйствах элементами точного земледелия и составляют 42,1%

агроформирований. Такое решение как «дифференцированное внесение удобрений и семян» занимает 7-е место и применяется у 38,9% хозяйств области. Элементы как дифференцированное внесение средств защиты растений, электронные агрохимические картограммы и карты сорняков применяет 29,5, 26,3, 23,2% хозяйств.

По состоянию на 1 апреля 2023г. в соответствии с информацией Управления сельского хозяйства и земельных отношений акимата Северо-Казахстанской области 198 хозяйств применяют элементы точного земледелия. Площадь охвата является самой большой в республике и составляет 55,2%, или 2 407,9 тыс. га из 4 361,8 тыс. га посевной площади области.

В таблице 3 приведены данные о применении точного земледелия в 198 хозяйствах в разрезе его элементов. Количество применяющих прецизионные технологии в Костанайской области на 1 января 2023г. составило 78 хозяйств из 5 343, или меньше на 1,5%. При этом охват площади составляет 935,4 тыс.га из 5 256,5 тыс.га, или 17,8%.

Таблица 3 – Степень использования элементов точного земледелия в хозяйствах, применяющих цифровые технологии

Элемент точного земледелия	Доля
Электронные карты полей	96,5%
GPS-трекеры	84,3%
Датчики расхода ГСМ	61,6%
Почвенный анализ/электронные агрохимические картограммы	56,6%
Дифференцированное внесение семян/удобрений	28,8%
Датчики урожайности	25,8%
Автоматическое управления движением	21,7%
Дифференцированное применение пестицидов	21,2%
Метеостанции/метеоданные	16,7%
Карты сорняков	14,6%
Примечание: составлена авторами	

Средняя площадь земельного участка хозяйства, применяющего элементы точного земледелия, составляет порядка 12,0 тыс. га при том, что среднее агроформирование Костанайской области в растениеводстве имеет посевную площадь чуть меньше 1,0 тыс. га. В отдельных хозяйствах, внедривших прецизионное земле-

делие, посевная площадь достигает свыше 130,0 тыс. га. Это свидетельствует о том, что применение элементов точного земледелия в первую очередь доступно крупным и средним хозяйствам, имеющим для цифровизации как финансовые возможности, так и более квалифицированных специалистов

в области агрономии и информационных технологий.

В рамках выполнения научно-исследовательских работ в 2021-2023гг. финансируемый Министерством сельского хозяйства Республики Казахстан (ИРН BR10865093) проведен опрос для определения влияния размерности, технической оснащенности и финансовой устойчивости сельскохозяйственного предприятия на применение современных систем земледелия, а также информированности представителей агробизнеса о новых технологиях земледелия. Анкета состояла из 17 основных вопросов, 3 из которых, а также 11 вспомогательных вопросов относились к элементам точного земледелия. Всего опрошено 21 респондент.

Для удобства анализа сельхозпредприятия, прошедшие анкетирование, разделены на 3 группы: крупные, средние и малые хозяйства. Критерием отнесения в ту или иную группу служила площадь сельскохозяйственных угодий. В малые хозяйства отнесены агроформирования с площадью менее 1 000 га, к средним - с площадью сельскохозяйственных угодий до 5 000 га и к крупным - отнесены хозяйства, имеющие свыше 5 000 га.

По результатам анкетирования можно констатировать зависимость внедрения и применения элементов точного земледелия от размерности хозяйства. Знакомы с элементами точного земледелия 67% малых, 80% средних и 100% крупных хозяйств. Компьютерная техника и IT-специалисты имеются у 20% средних и 75% крупных хозяйств. Датчиками расхода топлива оснащены 20% средних и 50% крупных хозяйств. Наименее распространенными элементами точного земледелия являются: система мониторинга за урожайностью и метеостанции. Первый элемент применяют только 25% крупных и 25% средних по размеру хозяйств. Метеостанции имеются только у 1/4 крупных хозяйств-респондентов.

Важным аспектом в эффективном управлении и процессе принятия управленческих решений являются информационные и временные ресурсы, которые при неэффективных методах принятия решений могут мешать современным сельхозпредприятиям в производстве конкурентоспособной продукции. На вопрос о наличии информационно-справочной системы в управлении производством положительно ответили 7 хозяйств, или 33,3% (50,0% крупных и 30,0% средних хозяйств). На вопрос о желании обучению современным агротехнологиям, в том

числе точному земледелию, ответили положительно 16 хозяйств, или 76,2%, в том числе 6 крупных, 8 средних и 2 малых хозяйства.

В ходе исследования рассчитан экономический эффект от внедрения одного из важных элементов точного земледелия - справочно-информационных систем управления производством. Расчет произведен на основе данных полигона точного земледелия ТОО «Научно-производственный центр зернового хозяйства им. А.И. Бараева» и одного из хозяйств Северо-Казахстанской области. Выполнение оценки экономической эффективности организации диспетчерской службы на основе информационно-справочных систем для управления производством сельскохозяйственного предприятия показали следующие результаты:

* величина дополнительного дохода после сокращения сроков проведения операций на полигоне точного земледелия ТОО «Научно-производственный центр зернового хозяйства им. А.И. Бараева» составила 14,1 тыс.тенге/га; у хозяйства Северо-Казахстанской области – 42,8 тыс.тенге/га;

* экономия текущих затрат вследствие сокращения расхода дизельного топлива на производственные нужды по первому хозяйству составила 503,5 тыс.тенге, по второму хозяйству – 18,8 тыс.тенге;

* предварительная экономическая эффективность организации диспетчерской службы на полигоне точного земледелия показала результат 5,3 тыс.тенге/га; в хозяйстве Северо-Казахстанской области 10,7 тыс.тенге/га;

* срок окупаемости затрат на внедрение диспетчерской службы в первом хозяйстве составил 5 месяцев, во втором хозяйстве - менее 1 месяца. Короткий срок окупаемости обусловлен большой площадью сельскохозяйственных угодий, охваченных деятельностью диспетчерской службы, что приводит к эффекту масштаба, когда при укрупнении производства снижаются затраты на единицу продукции.

В целом расчеты показывают положительную экономическую эффективность применения интегрированной справочно-информационной системы. Для преодоления препятствий и смягчения ограничений для цифровой трансформации сельского хозяйства в регионе предлагаются следующие мероприятия:

- улучшение методов космического мониторинга и снижение стоимости представления данных аграриям;

- проведение исследований для оценки эффективности цифровых технологий в

сельском хозяйстве региона, включающие конкретные расчеты затрат, выгод и других результатов, таких как экономический эффект, технологические и экологические преимущества;

- сотрудничество с международными партнерами и компаниями, специализирующимися в области цифровых технологий, с целью разработки современных информационных решений для сельского хозяйства. Изучение опыта зарубежных партнеров и адаптация их решений к местным условиям;

- привлечение ученых и специалистов из университетов и научных центров для совместных исследований и тестирования цифровых технологий в сельском хозяйстве региона. Проведение сертификации и мониторинга эффективности внедрения этих технологий;

- увеличение энтузиазма и желания фермеров принимать цифровые инновации путем предоставления финансовой поддержки от государства, включая субсидии, введение цифровых льгот и уменьшение налоговых обязательств.

Обсуждение

Использование цифровых технологий в сельском хозяйстве способствуют динамичному и устойчивому развитию аграрного сектора экономики и повышению эффективности сельскохозяйственного производства. В ходе исследования выполнен анализ результатов применения элементов точного земледелия в Акмолинской, Северо-Казахстанской и Костанайской областях.

Установлено, что внедрение информационных технологий в сельскохозяйственных предприятиях происходит неравномерно. Некоторые хозяйства все еще используют традиционные, экстенсивные методы производства, и потребность в информационных системах здесь минимальна. В то время как другие предприятия успешно применяют интенсивные сельскохозяйственные технологии. Среди мелких и средних сельхозтоваропроизводителей отсутствуют интересы к цифровой трансформации. Это связано с финансовыми рисками и, как следствие, с окупаемостью дорогостоящего оборудования и программного обеспечения.

Внедрение информационных систем становится необходимостью, поскольку требуется разработка агротехнологических параметров, таких как нормы посева семян, дозы удобрений, пестицидов и биопрепаратов, а также контроль и анализ эффективности их применения. Определен экономический эффект от использования справочно-информационной систем управления

производством. В результате исследования предложены меры, способствующие преодолению препятствий и смягчению ограничений для цифровой трансформации сельского хозяйства в регионе.

Заключение

1. Цифровое усовершенствование сельского хозяйства и растениеводства предусматривает применение таких передовых технологий, как точное земледелие на основе дистанционного зондирования, интеграции баз данных, облачных сервисов, мобильных приложений, сенсоров для контроля и учета, а также других инновационных цифровых решений.

2. Концепция точного земледелия может быть интерпретирована различными способами, но ее главные идеи сохраняют свою схожесть. Это подход информационно-насыщенного сельского хозяйства, управляемого согласно заранее определенным правилам. Иными словами, точное земледелие представляет собой интегрированный и экологически устойчивый метод, который дает возможность сельскохозяйственным производителям изменять подходы и технику управления производством растениеводческой продукции.

3. Интеграция точного земледелия позволяет сельхозтоваропроизводителям улучшить управление и коррекцию таких факторов, как водный режим, питательные элементы, болезни и вредители. Экономические выгоды от использования баз данных проявляются в более точном учете всех расходов на производство сельскохозяйственной продукции, включая оборудование, рабочую силу и имущество, а также в улучшенном мониторинге окружающей среды путем отслеживания использованных ресурсов и их местоположения.

4. Распространение точного земледелия создаст дополнительные рабочие места для квалифицированных специалистов в сельском хозяйстве и позволит разработать новые инструменты для оценки производительности многофункционального сельского хозяйства.

5. Эффективное внедрение и использование разнообразных информационных систем в управленческие процессы имеет значительные позитивные последствия для функционирования любого предприятия. Одним из таких выгодных аспектов является существенное сокращение времени и трудозатрат, необходимых для сбора, обработки и анализа имеющейся информации. Оптимизация процессов информационного управления упрощает процедуры, связан-

ные с разработкой и принятием обоснованных управленческих решений, что в свою очередь способствует повышению эффективности и производительности организации.

Вклад авторов: Бауэр Майра Шакибаевна: методология статьи, библиографический обзор литературы, научное редактирование, обобщение и написание заключения; Бекешев Бауржан Жаугашевич: разработка плана, сбор, анализ и оценка данных, обработка материала, интерпретация результатов исследования; Темирова Акмарал Болатовна: доработка проекта публикации, подготовка выводов, аннотаций и ключевых слов.

Конфликт интересов: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Источник финансирования: информация и данные получены в рамках выполнения исследований, финансировавшихся Министерством сельского хозяйства Республики Казахстан (ИРН BR10865093).

Список литературы

[1] Государственная программа «Цифровой Казахстан» [Электронный ресурс].- 2022.- URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827> (дата обращения: 11.03.2024).

[2] Ayerdi Gotor, A. Precision farming uses typology in arable crop-oriented farms in northern France / A. Ayerdi Gotor, E. É. Marraccini, Ch. Leclercq, O. Scheurer // Precision Agriculture. - 2020.- Vol. 21.- N1.- P. 131-146. <https://doi.org/10.1007/s11119-019-09660-y>

[3] Gabriel, A. Adoption of digital technologies in agriculture an inventory in a European small-scale farming region / A. Gabriel, M. Gandorfer // Precision Agriculture.- 2023.- Vol. 24.- N 1.- P. 68-91. <https://doi.org/10.1007/s11119-022-09931-1>

[4] Maloku, D. Adoption of precision farming technologies: USA and EU situation / D. Maloku // SEA - Practical Application of Science.- 2020.- Vol. 8.- N 22.- P. 7-14.

[5] Nurmukametov, N.N. Information and marketing support competitiveness agricultural cooperatives/ N.N. Nurmukametov, M.Sh. Bauer, E.K. Moldakenova // Problems of AgriMarket. - 2022.-N1(1).-P.160-169. <https://doi.org/10.46666/2022-1.2708-9991.19>

[6] Lee, C. L. Analyzing precision agriculture adoption across the globe: A systematic review of scholarship from 1999–2020/ C.L. Lee, R.Strong, K.E. Dooley // Sustainability.-2021.- Vol. 13.- N 18.- 10295.

[7] Шайтура, С.В. Управление процессом развития систем точного земледелия в сельском хозяйстве / С.В. Шайтура, Е.В. Швед, А.А. Неделькин, С.В. Сивченко, А.М. Минитаева//

Вестник Курской государственной сельскохозяйственной академии.- 2022.- №5.- С.28-34.

[8] Kunanbayev, K. Influence of Sowing Dates, Soil Fertility and Crop Rotation System on Increasing the Yield Level of Various Varieties of Spring Wheat (*Triticum Aestivum* L.) / K. Kunanbayev, V. Scoblikov, O. Solovyov, Y. Tulayev, G. Churkina, N. Zueva, B. Bekeshev // OnLine Journal of Biological Sciences.-2024.-N24(1).- P. 1-8. <https://doi.org/10.3844/ojbsci.2024.1.8>

[9] Nehrey, M. Digital technology: emerging issue for agriculture / M. Nehrey, L. Zomchak // The International Conference on Artificial Intelligence and Logistics Engineering. – Cham: Springer International Publishing, 2022. - P. 146-156. https://doi.org/1007/978-3-031-04809-8_13

[10] Рыскелді, О. Развитие АПК на основе цифровизации: зарубежный опыт / О.Рыскелді, В.П. Шеломенцева, А.С. Нарынбаева // Проблемы агрорынга.-2023.-№1(1).-С.32-40 <https://doi.org/10.46666/2023-1.2708-9991.03>

[11] Пашков, С.В. Цифровизация земельного в Казахстане: региональный опыт / С.В.Пашков, Г.З.Мажитова // Географический вестник.- 2021.- № 4(59).- С.27-41. <https://doi.org/10.17072/2079-7877-2021-4-27-41>

[12] Roy, T. Precision farming: A step towards sustainable, climate-smart agriculture / T. Roy., K.J. George // Global climate change: Resilient and smart agriculture.- Singapore: Springer, 2020.- 358 p. https://doi.org/10.1007/978-981-32-9856-9_10

[13] Erickson, B. The role of precision agriculture in food security / B. Erickson, S.W. Fausti // Agronomy Journal.-2021.-Vol.113.-N6.-P.4455-4462. https://digitalcommons.csumb.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1025&context=cob_fac

[14] Fantin Irudaya Raj, E. Precision farming in modern agriculture / E. Fantin Irudaya Raj, M. Appadurai, K. Athiappan // Smart Agriculture Automation Using Advanced Technologies: Data Analytics and Machine Learning, Cloud Architecture, Automation and IoT. – Singapore: Springer Singapore, 2022.- 228 p. https://doi.org/10.1007/978-981-16-6124-2_4

[15] Munz, J. Influencing the success of precision farming technology adoption - A model-based investigation of economic success factors in small-scale agriculture / J. Munz, H. Schuele // Agriculture.- 2022.- Vol. 12.- N 11.- 1773. <https://doi.org/10.3390/agriculture12111773>

[16] Vecchio, Y. Adoption of precision farming tools: The case of Italian farmers / Y. Vecchio, G. P. Agnusdei, P. P. Miglietta, F. Capitanio // International journal of environmental research and public health.- 2020.- Vol. 17. -N 3.- 869-885. <https://doi.org/10.3390/ijerph17030869>

[17] Якушев, В.В. Точное земледелие: теория и практика/ В.В. Якушев.- Санкт-Петербург: Агрофизический научно-исследовательский институт, 2016.-364с.

References

- [1] Gosudarstvennaya programma «Tsifrovoy Kazakhstan» [State program "Digital Kazakhstan"] (2022). Available at: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827> (date of access: 11.03.2024) [in Russian].
- [2] Ayerdi Gotor, A., Marraccini, E.E., Leclercq, Ch., Scheurer, O. (2020). Precision farming uses typology in arable crop-oriented farms in northern France. *Precision Agriculture*, 21(1), 131-146. Available at: <https://hal.science/hal-02365519/document> [in English].
- [3] Gabriel, A., Gandorfer, M. (2023). Adoption of digital technologies in agriculture an inventory in a European small-scale farming region. *Precision Agriculture*, 1, 68-91. Available at: <https://DOI: 10.1007/s11119-022-09931-1> [in English].
- [4] Maloku, D. (2020). Adoption of precision farming technologies: USA and EU situation. *SEA - Practical Application of Science*, 8(22), 7-14. Available at: <https://ideas.repec.org/a/cm/j/seapas/y2020i22p7-14.html> [in English].
- [5] Nurmukametov, N.N., Bauer, M.Sh., Moldakenova, E.K. (2022). Information and marketing support competitiveness agricultural cooperatives. *Problems of AgriMarket*, 1(1), 160-169. Available at: <https://doi.org/10.46666/2022-1.2708-9991.19> [in English].
- [6] Lee, C.L., Strong, R., Dooley, K.E. (2021). Analyzing precision agriculture adoption across the globe: A systematic review of scholarship from 1999–2020. *Sustainability*, 13(18), 10295. Available at: <https://www.mdpi.com/2071-1050/13/18/10295> [in English].
- [7] Shajtura, S.V., Shved, E.V., Nedel'kin, A.A. Sivchenko, C.B. Minitaeva, A.M. (2022). Upravlenie processom razvitiya sistem tochnogozemledelija v sel'skom hozjajstve [Managing the development of precision farming systems in agriculture] *Vestnik Kurskoj gosudarstvennoj sel'skohozjajstvennoj akademii - Bulletin of the Kursk State Agricultural Academy*, 5, 28-34. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/upravlenie-protsessom-razvitiya-sistem-tochnogozemledelija-v-sel'skom-hozyaystve> [in Russian].
- [8] Kunanbayev, K., Scoblikov, V., Solovyov, O., Tulayev, Y., Churkina, G., Zueva, N, Bekeshev, B. (2024). Influence of Sowing Dates, Soil Fertility and Crop Rotation System on Increasing the Yield Level of Various Varieties of Spring Wheat (*Triticum Aestivum* L.). *Online Journal of Biological Sciences*, 24(1), 1-8. Available at: <https://doi.org/10.3844/ojbsci.2024.1.8> [in English].
- [9] Nehrey, M., Zomchak, L. (2022). Digital technology: emerging issue for agriculture. The International Conference on Artificial Intelligence and Logistics Engineering. *Cham: Springer International Publishing*, 146-156. Available at: https://DOI:1007/978-3-031-04809-8_13 https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-04809-8_13 [in English].
- [10] Ryskeldi, O., Shelomenceva, V.P., Narynbaeva, A.S. (2023). Razvitie APK na osnove cifrovizacii: zarubezhnyj opyt [Development of the agro-industrial complex based on digitalization: foreign experience]. *Problemy agroynka - Problems of AgriMarket*, 1 (1), 32-40. Available at: <https://doi.org/10.46666/2023-1.2708-9991.03> [in Russian].
- [11] Pashkov, S.V., Mazhitova, G.Z. (2021). Cifrovizacija zemledelija v Kazahstane: regional'nyj opyt [Digitalization of agriculture in Kazakhstan: regional experience]. *Geograficheskij vestnik*, 4(59), 27-41. Available at: <https://doi.org/10.17072/2079-7877-2021-4-27-41> [in Russian].
- [12] Roy, T., George, K.J. (2020). Precision farming: A step towards sustainable, climate-smart agriculture. *Global climate change: Resilient and smart agriculture*, 358. Available at: https://doi.org/10.1007/978-981-32-9856-9_10 [in English].
- [13] Erickson, B., Fausti, S.W. (2021). The role of precision agriculture in food security. *Agronomy Journal*, 6, 4455-4462. Available at: https://digital-commons.csUMB.edu/cgi/view-content.cgi?article=1025&context=cob_fac [in English].
- [14] Fantin Irudaya Raj, E., Appadurai, M., Athiappan, K. (2020). Precision farming in modern agriculture. *Smart Agriculture Automation Using Advanced Technologies: Data Analytics and Machine Learning, Cloud Architecture, Automation and IoT. – Singapore: Springer Singapore*, 228. Available at: https://doi.org/10.1007/978-981-16-6124-2_4 [in English].
- [15] Munz, J., Schuele, H. (2022). Influencing the success of precision farming technology adoption. A model-based investigation of economic success factors in small-scale agriculture. *Agriculture*, 11, 1773. Available at: <https://doi.org/10.3390/agriculture12111773> [in English].
- [16] Vecchio, Y., Agnusdei, G. P., Miglietta, P.P., Capitanio, F. (2020). Adoption of precision farming tools: The case of Italian farmers. *International journal of environmental research and public health*, 3, 869-885. Available at: <https://doi.org/10.3390/ijerph17030869> [in English].
- [17] Jakushev, V.V. (2016). Tochnoe zemledelie: teorija i praktika [Precision farming: theory and practice]. *St. Petersburg: FGBNUAFI*, 364 [in Russian].

Информация об авторах:

Бауэр Майра Шакибаевна; доктор экономических наук, профессор; Казахский агротехнический исследовательский университет им. С. Сейфуллина; 010011 пр. Женис, 62, г.Астана, Казахстан; e-mail: mairak@bk.ru; <https://orcid.org/0000-0002-8489-5782>

Бекешев Бауржан Жаугашевич – **основной автор**; ведущий экономист; Научно-производственный центр зернового хозяйства им. А.И.Бараева; 021601 ул. Бараева, 15, п. Научный, Шортандинский район, Акмолинская область, Казахстан; e-mail: b.bekeshev@mail.ru; <https://orsid.org/0000-0002-0318-8606>.

Темирова Акмарал Болатовна; кандидат экономических наук, ассоциированный профессор; Казахский агротехнический исследовательский университет им. С. Сейфуллина; 010011 пр. Женис, 62, г.Астана, Казахстан; e-mail: bolat39@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7282-8531>.

Авторлар туралы ақпарат:

Бауэр Майра Шакибаевна; экономика ғылымдарының докторы, профессор; С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті; 010011 Жеңіс даңғ., 62, Астана қ., Қазақстан; e-mail: mairak@bk.ru; <https://orcid.org/0000-0002-8489-5782>

Бекешев Бауржан Жаугашевич - **негізгі автор**; жетекші экономист; А.И. Бараев атындағы астық шаруашылығы ғылыми-өндірістік орталығы; 021601 Бараев көш., 15, Научный кенті, Шортанды ауданы, Ақмола облысы, Қазақстан; e-mail: b.bekeshev@mail.ru; <https://orsid.org/0000-0002-0318-8606>.

Темирова Акмарал Болатовна; экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор; С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті; 010011 Жеңіс даңғ., 62, Астана қ., Қазақстан; e-mail: bolat39@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7282-8531>.

Information about authors:

Bauer Maira Shakibaevna; Doctor of Economic Sciences, Professor; S. Seifullin Kazakh Agro Technical Research University; 010011 Zhenis Ave., 62, Astana, Kazakhstan; e-mail: mairak@bk.ru; <https://orcid.org/0000-0002-8489-5782>

Bekeshev Baurzhan Zhaugashevich – **The main author**; Leading Economist; A.I. Baraev Scientific and Production Center of Grain Farming; 021601 Baraev str., 15, Nauchny Village, Shortandinsky District, Akmola Region, Kazakhstan; e-mail: b.bekeshev@mail.ru; <https://orsid.org/0000-0002-0318-8606>.

Temirova Akmaral Bolatovna; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; S. Seifullin Kazakh Agro Technical Research University; 010011 Zhenis Ave., 62, Astana, Kazakhstan; e-mail: bolat39@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7282-8531>.

**FOOD CONSUMPTION IN EAST KAZAKHSTAN REGION –
FOCUS ON STABILITY OF INDICATORS**

**ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНДА АЗЫҚ-ТҮЛІКТІ ТҰТЫНУ –
КӨРСЕТКІШТЕРДІҢ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫНА БАҒДАР**

**ПОТРЕБЛЕНИЕ ПРОДУКТОВ ПИТАНИЯ В ВОСТОЧНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ –
ОРИЕНТИР НА СТАБИЛЬНОСТЬ ПОКАЗАТЕЛЕЙ**

A.A. DUISENBKOVA^{1*}

Ph.D student

A.M. KABDULSHARIPOVA²

C.E.Sc.

A. DANILOWSKA³

Dr.E.Sc., Professor

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

²D. Serikbayev East Kazakhstan Technical University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

³Warsaw University of Life Sciences, Warsaw, Poland

*corresponding author email: aigerim.duisenbekova95@gmail.com

A.A. ДУЙСЕНБЕКОВА^{1*}

Ph.D докторанты

A.M. КАБДУЛШАРИПОВА²

Э.Ф.К.

A. ДАНИЛОВСКА³

э.ф.д., профессор

¹Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²Д.Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан техникалық университеті,

Өскемен, Қазақстан

³Варшава жаратылыстану ғылымдары университеті, Варшава, Польша

*автордың электрондық поштасы: aigerim.duisenbekova95@gmail.com

A.A. ДУЙСЕНБЕКОВА^{1*}

докторант Ph.D

A.M. КАБДУЛШАРИПОВА²

К.Э.Н.

A. ДАНИЛОВСКА³

д.э.н., профессор

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

²Восточно-Казахстанский технический университет им. Д.Серикбаева,

Усть-Каменогорск, Казахстан

³Варшавский университет естественных наук, Варшава, Польша

*электронная почта автора : aigerim.duisenbekova95@gmail.com

Abstract. Consumption of food products by the population is an important indicator of food security, as this concept includes not only food independence, but also the availability of food products. The *aim is to* assess the relationship between economic indicators and sustainable development of agro-industrial complex in East Kazakhstan for 2012-2023, with emphasis on the impact of the existing conditions and factors on food consumption patterns. *Methods* include econometric modeling, statistical estimation, data synthesis and regression analysis to study the obtained data, identify patterns and summarize suggestions and recommendations. Innovative econometric techniques supported by Eviews 12.0 software allow the interaction between different variables to be quantified with precision. *Results* show that growth in gross regional product per capita is correlated with improvements in dietary diversity and nutritional quality, increasing food security. The authors note that fluctuations in agricultural production significantly affect food availability and

prices. An analysis of the level of food utilization is presented, which makes it possible to determine the state and prospects for the development of key branches of the agricultural sector of the region and the achievement of import substitution policy. The negative point is the problem of economic availability of food products in the region in the necessary volumes and assortment for residents with low incomes, which is caused by the growth of inflation and the decline in real money. It is shown that economic parameters explain about 95% of the variability in food consumption. The subsistence minimum plays an important role in food consumption. Its growth leads to an increase in food expenditures, which in turn affects the overall level of food consumption. Regular adjustments to social standards are needed. **Conclusions** - the possibilities of food stability in the country depend on the demand trends in the food market. There is a direct correlation between the productivity of agricultural production and the structure of consumer demand for food products. The state policy in the sphere of food consumption and provision of the population with food should include mechanisms to reduce income differences, stabilize prices, focus on balanced nutrition, and a comprehensive approach to forecasting consumer preferences.

Аңдатпа. Халықтың тамақ өнімдерін тұтынуы азық-түлік қауіпсіздігінің маңызды көрсеткіші болып табылады, өйткені бұл тұжырымдама азық-түлік тәуелсіздігін ғана емес, сонымен қатар азық-түлік тауарларының қолжетімділігін де қамтиды. **Мақсат** – 2012-2023 жылдар аралығында Шығыс Қазақстанның агроөнеркәсіп кешенінің экономикалық көрсеткіштері мен тұрақты даму арасындағы өзара байланысты бағалау, тұтыну модельдеріне әсер еткен жағдайлар мен факторлардың ықпалын атап көрсету. **Әдістерге** эконометриялық моделдеу, статистикалық бағалау, деректерді синтездеу және регрессиондық талдау жатады, олар алынған деректерді зерттеуге, заңдылықтарды анықтауға және ұсыныстар мен кеңестерді жалпыға түйіндеуге мүмкіндік береді. Eviews 12.0 бағдарламалық қамтамасыз етуі қолдауымен инновациялық эконометриялық техникалар әртүрлі айнымалылар арасындағы өзара байланысты сандық тұрғыдан дәл бағалауға мүмкіндік береді. **Нәтижелер** көрсеткендей, жан басына шаққандағы жалпы өңірлік өнімнің өсуі тамақтану әртүрлілігінің және тамақ сапасының жақсаруымен корреляцияланады, бұл азық-түлік қауіпсіздігін арттырады. Авторы ауылшаруашылық өндірісіндегі өзгерістердің азық-түліктің қолжетімділігі мен бағаларына елеулі әсер ететінін атап өтеді. Негізгі аграрлық сектордың жағдайы мен дамуының перспективасын анықтауға мүмкіндік беретін азық-түлікті пайдалану деңгейін талдау ұсынылған. Негативті фактор ретінде төмен табысы бар тұрғындар үшін қажетті көлемде және ассортиментте азық-түлік тауарларының экономикалық қолжетімділігі мәселесі инфляцияның өсуі мен нақты ақшаның азаюымен байланысты. Экономикалық параметрлер азық-түлік тұтынуындағы өзгерістердің 95%-ын түсіндіреді. Тіршілік минимумының тамақ өнімдерін тұтынуда маңызды рөлі бар. Оның өсуі тамақтануға шығындардың артуына әкеледі, бұл жалпы азық-түлік тұтыну деңгейіне әсер етеді. Әлеуметтік стандарттарды тұрақты түрде түзету қажеттілігі туындайды. **Қорытындылар** – елдегі азық-түлік тұрақтылығының мүмкіндіктері азық-түлік нарығындағы сұраныстың өзгеру тенденцияларына байланысты. Ауылшаруашылық өндірісінің өнімділігі мен азық-түлік тауарларына деген тұтынушылық сұраныс құрылымы арасында тікелей корреляция бар. Азық-түлікті тұтыну және халықты азық-түлікпен қамтамасыз ету жөніндегі мемлекеттік саясат табыс айырмасын азайту, бағаларды тұрақтандыру, теңгерімді тамақтануға бағытталу, тұтынушылық таңдауларды болжауға кешенді тәсілді қамтуы тиіс.

Аннотация. Потребление населением пищевых продуктов является важным индикатором продовольственной безопасности, так как в данном понятии заложены не только продовольственная независимость, но и доступность продовольственных товаров. **Цель** – оценка взаимосвязи между экономическими показателями и устойчивым развитием агропромышленного комплекса в Восточном Казахстане за 2012-2023гг., с акцентом влияния сложившихся условий и факторов на модели потребления продовольствия. **Методы** включают эконометрическое моделирование, статистическую оценку, синтез данных и регрессионный анализ для изучения полученных данных, выявления закономерностей и обобщения предложений и рекомендаций. Инновационные эконометрические техники, поддерживаемые программным обеспечением Eviews 12.0, позволяют с точностью количественно оценить взаимодействие между различными переменными. **Результаты** показывают, что рост валового регионального продукта на душу населения коррелируется с улучшением диетического разнообразия и качества питания, повышая продовольственное обеспечение. Авторы отмечают, что колебания в сельскохозяйственном производстве значительно отражаются на доступности и ценах на продукты питания. Представлен анализ уровня использования пищевых продуктов, который дает возможность определить состояние и перспективы развития ключевых отраслей аграрного сектора области и достижения политики импортозамещения. Негатив-

ним моментом является проблема экономической доступности продовольственных товаров в регионе в необходимых объемах и ассортименте для жителей с низкими доходами, что обусловлено ростом инфляции и снижением реальных денежных средств. Показано, что экономические параметры объясняют около 95% изменчивости в потреблении продовольствия. Прожиточный минимум играет важную роль в потреблении продуктов питания. Его рост приводит к увеличению расходов на питание, что, в свою очередь, отражается на общем уровне потребления пищевых продуктов. Необходимы регулярные корректировки социальных стандартов. **Выводы** - возможности продовольственной стабильности в стране зависят от тенденций изменения спроса на продовольственном рынке. Существует прямая корреляция между производительностью аграрного производства и структурой потребительских запросов на продовольственные товары. Государственная политика в сфере потребления продовольствия и обеспечения населения продовольствием должна включать механизмы снижения разницы в доходах, стабилизацию цен, ориентацию на сбалансированное питание, комплексный подход к прогнозированию потребительских предпочтений.

Key words: agro-industrial complex, sustainable development, food consumption, availability of food products, consumer trends, food security.

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, тұрақты даму, азық-түлікті тұтыну, азық-түлік тауарларының қолжетімділігі, тұтынушылық тенденциялар, азық-түлік қауіпсіздігі.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, устойчивое развитие, потребление продуктов питания, доступность продовольственных товаров, потребительские тенденции, продовольственная безопасность.

Received: 14.07.2024. Approved after Peer-reviewed: 03.09.2024. Accepted: 14.09.2024.

Introduction

Food security is particularly vulnerable to risks arising from economic and environmental shocks. From 2000 to 2022, there were three major shocks: the global financial crisis of 2008-2009, which led to the most significant decline in global economic activity in modern times; the global COVID-19 pandemic; and the Russian military invasion of Ukraine. According to Owen Davis and Ben Geiger, the 2008 crisis increased the number of people suffering from hunger by 97 million more than in 2007 (Davis O., Geiger B.B.) [1]. COVID-19 resulted in an additional 112.6 million people becoming hungry, and the conflict in Ukraine sharply increased those at high risk of food insecurity, reaching a record level of 345 million.

The volume and structure of food consumption per capita are key indicators of human nutritional needs satisfaction (Aidarova A.B., Abdikhalyk S.M.) [2]. Food security, linked to food production and consumption, has been a critical issue in Kazakhstan. The undernutrition rate was 6.5% in the early 2000s and has been trending upwards. According to FAO, since 2009, there have been improvements, but the rate of moderate or acute food shortage increased from 2.1% in 2017-2019 to 2.7% in 2019-2021, reflecting the impact of the COVID-19 pandemic. Food security remains a primary goal of Kazakhstan's agricultural and economic policy, es-

sential for national security (Kaldiyarov D.A., Dulambayeva R.T., Bedelbayeva A.E.) [3].

Furthermore, the uneven distribution of food insecurity risk among social groups exacerbates the challenge of targeting support effectively, as indicated by FAO, WFP, and other sources.

The unexpected Russian invasion of Ukraine, which significantly impacted Kazakhstan's economy, has made achieving the goals of the National Plan more difficult (Agaidarov A., Rahardja S.) [4]. As a close economic partner of Russia, Kazakhstan faces negative impacts from sanctions and other external shocks. Rapidly rising inflation poses a serious threat as an import-dependent country, leading to a decline in living standards and reduced purchasing power. The long-term trade ties with Ukraine expose Kazakhstan to secondary effects like rising food prices, which negatively affect food availability and security. The instability of the national currency rate further exacerbates these issues.

This introduction sets the stage for thoroughly analyzing how various economic factors influence food consumption and security in East Kazakhstan, highlighting the critical need for effective, robust policy responses to maintain and enhance food security in the face of ongoing significant economic challenges.

Literature review

The relationship between economic indicators and food consumption patterns has been a significant area of study in agricultural and economic research. Research has demonstrated that regional agricultural productivity is a critical driver of local food availability and consumption patterns. In East Kazakhstan, where agriculture plays a vital role, the output significantly influences dietary choices through its impact on local markets and prices (Lin T.Y., Chiu S.Y., Chiu Yh. et al.) [5]. The influence seamlessly connects to broader economic prosperity, as reflected in the region's GRP.

Higher GRP per capita is associated with improved dietary quality and diversity because households have more disposable income to spend on food (Beckman J., Baquendano F., Countryman A.) [6]. However, it also raises concerns about the adequacy of income to cover essential needs, exemplified by the average subsistence minimum.

Average subsistence minimum in thousands of tenge, highlights the minimal income required to cover essential living expenses, including food. Gerbens-Leenes P.W., Nonhebel S., Krol M.S. [7] highlighted that lower subsistence levels are often linked with compromised food security and nutritional quality, affecting various demographic groups differently, especially in terms of household size.

The influence of average household size is profound, as it directly affects consumption patterns. Larger households might benefit from economies of scale in food purchases, but they also face increased challenges in satisfying the nutritional needs of all members (Drammeh W., Hamid N.A., Rohana A.J.) [8]. This demographic factor closely ties with the overall population trends within the region.

Average annual population addresses the influence of demographic changes on food demand and consumption trends. As Goran Miladinov noted, population growth can strain food resources, potentially leading to greater food insecurity if increases in food availability do not match demographic expansions (Miladinov G.) [9].

Food price index is crucial in determining the accessibility of nutritious food. High food price indices can restrict access to quality food, especially for lower-income households, leading to poorer food choices and increased health risks (Beydoun M.A., Powell L.M., Chen X. et al.) [10]. This economic measure interacts directly with income distribution within the region, as reflected by the Gini index.

The Gini index measures income inequality, a pivotal socio-economic factor. Higher Gini

coefficients often result in significant disparities in food quality and consumption across different socio-economic groups (Mookodi L.) [11]. This inequality impacts how effectively different households can respond to economic pressures, including those related to food prices and availability.

Materials and methods

The article investigates the impact of economic indicators on food security in East Kazakhstan, utilizing data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. The study employs multiple regression analysis facilitated by Eviews 12.0 software, focusing on variables such as agricultural output, GRP per capita, and the average subsistence minimum.

Research methods include econometric modeling, systematic analysis, and statistical evaluation. Data synthesis and regression analysis explore relationships between economic factors and food consumption across various categories: bakery products, meats, dairy, and vegetables. This methodological approach allows for detailed examination of how economic shifts influence dietary patterns and food security.

Eviews 12.0 supports extensive data manipulation and statistical testing, ensuring rigorous analysis. The combination of correlation and multiple regression analysis provides a nuanced understanding of economic impacts on food consumption, affirming the statistical significance of the relationships and underpinning policy recommendations to enhance food security amidst economic fluctuations. This comprehensive analysis offers crucial insights into the complex dynamics between economic stability and food security in the region.

Results

The empirical examination of economic indicators in East Kazakhstan from 2019 to 2023 provides a quantifiable basis for understanding shifts in the region's food consumption patterns. This period encompasses significant global and local events that potentially influenced these economic indicators, thereby affecting the regional dietary habits. The following analysis delves into various economic metrics, such as gross agricultural output, GRP per capita, and the average subsistence minimum, among others, to assess their trends over the five years and infer their impact on food security and consumption behaviors (table 1).

The agricultural sector in East Kazakhstan has exhibited significant growth with a 48.7% increase in gross agricultural output from 2019 to 2023, despite a notable decline of 14.8% in

2023 compared to 2022. This volatility may be attributed to external shocks that impacted the sector in 2022, potentially influencing the stability of local food markets. Fluctuations in agricultural production are critical as they directly affect the availability and prices of food products, which in turn can influence the region's food security. Such changes underscore the dependency of local food systems on the agricultural sector's stability, impacting everything from market prices to the availability of food products for consumers.

Table 1 - Assessment of economic indicators of development in the East Kazakhstan region, 2019-2023

Indicator	Year						
	2019	2020	2021	2022	2023	2023 to 2019, %	2023 to 2022, %
Gross agricultural output, million tenge	591 980.4	691 267.4	875 640.5	1 033 389.6	880 438.6	148.7	85.2
GRP per capita, million tenge	2 929.2	3 369.8	3 723.0	5 353.8	6 135.4	209.5	114.6
Average subsistence minimum, thousand tenge	29.5	33.4	37.8	45.0	50.9	172.5	113.1
Average household size	3.4	3.4	3.4	3.4	3.4	100.0	100.0
Average annual population, thousands	1374.1	1 366.7	1 360.1	1 342.1	1 337.3	97.3	99.6
Food price index	105.5	107.3	109.1	120.0	110.1	104.4	91.8
Gini coefficient	0.29	0.29	0.29	0.29	0.29	100.0	100.0

Note: calculated by the authors based on data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, 2019-2023.

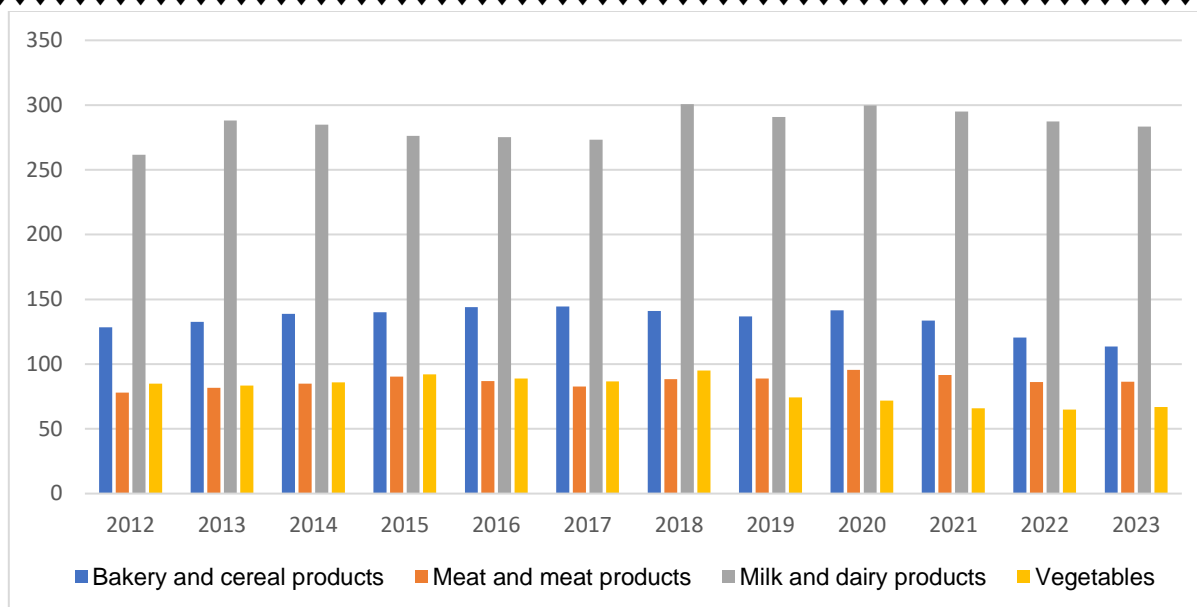
Economically, the region has seen profound changes as evidenced by the 209.5% surge in GRP per capita over the same period, with a substantial increase of 14.6% in the last year alone. This remarkable economic growth likely facilitated greater dietary diversity and improved nutritional quality, driven by increased household spending power. However, alongside economic gains, the average subsistence minimum also rose by 72.5%, indicating that the cost of living has been climbing, potentially placing a strain on lower-income families.

Despite higher average incomes, this increase in basic living costs could hinder access to nutritious food for more economically vulnerable populations. Moreover, the consistent Gini coefficient suggests that income inequality has remained static, potentially perpetuating existing disparities in food access and quality across different social strata. These dynamics highlight the complex interplay between economic growth, cost of living, and food security in shaping the dietary patterns and health of the population in East Kazakhstan.

The bar chart (figure) illustrating food consumption per capita in kilograms in the East Kazakhstan region from 2012 to 2023

shows distinct trends across various food categories. Notably, meat and meat products exhibit a consistent upward trend in consumption, suggesting increasing consumer preference or improved economic ability to purchase higher-priced food items. Conversely, consumption of bakery and cereal products remains relatively stable, indicating a staple status in the diet that is less affected by economic changes. Milk and dairy products, along with vegetables, display more variability, with noticeable fluctuations that may reflect sensitivity to changes in prices or agricultural output. This variability underscores the impact of economic factors, such as income levels and food prices, on consumer choices regarding more perishable and price-sensitive food categories.

In this study, a correlational-regression model is used to determine the relationship between one of the most important indicators of food security – food consumption and indicators characterizing the economy of the region and its agriculture. For this purpose, the method of multiple regression between variables in the East Kazakhstan region will be used.

Note: based on data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, 2012-2023.

Figure – Food consumption per capita in kilograms by the population in the East Kazakhstan region, 2012-2023

A paired regression model was created with independent variables (X) – gross output of crop and livestock production in millions of tenge – CROP/LIVESTOCK (X1), GRP per capita in millions of tenge - GRP (X2), average subsistence minimum in thousands of tenge - AV_SUBS_L (X3), average household size – AV_HH (X4), average annual population - PEOPLE (X5), food price index

– FOOD_PRICES (X6), Gini coefficient – GINI (X7). The dependent variable is the consumption of food products in kilograms per capita per year (Y) – bakery and cereal products (BAKERY), meat and meat products (MEAT), milk and dairy products (MILK), vegetables (VEGETAB). The results of the multiple regression are numerically presented in tables 2,3.

Table 2 - Results of multiple regression for the consumption of bakery and cereal products in the East Kazakhstan region

Dependent Variable: BAKERY				
Method: Least Squares				
Date: 05/27/24 Time: 15:29				
Sample: 2012 2023				
Included observations: 12				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
CROP	-0.11	0.42	-0.26	0.81
GRP	0.54	0.98	0.55	0.61
AV_SUBS_L	0.70	1.17	0.59	0.58
AV_HH	-0.43	0.23	-1.84	0.14
PEOPLE	2.23	1.35	1.65	0.17
FOOD PRICES	0.14	0.16	0.85	0.44
GINI	0.63	0.22	2.85	0.05
C	-1.09	1.68	-0.65	0.55
R-squared	0.95	Mean dependent var		0.32
Adjusted R-squared	0.87	S.D. dependent var		0.31
S.E. of regression	0.11	Akaike info criterion		-1.30
Sum squared resid	0.05	Schwarz criterion		-0.97
Log likelihood	15.78	Hannan-Quinn criter.		-1.42
F-statistic	11.36	Durbin-Watson stat		2.76
Prob (F-statistic)	0.02			
Note: compiled by the authors				

As can be seen from the data according to the table 2, the model constructed using the least squares method shows the following results for the dependent variable of bread consumption in the context of economic indicators for the period from 2012 to 2023. The regression equation is as follows:

$$Y = -0,11 \cdot X_1 + 0,54 \cdot X_2 + 0,70 \cdot X_3 - 0,43 \cdot X_4 + 2,23 \cdot X_5 + 0,14 \cdot X_6 + 0,63 \cdot X_7 - 1,09$$

The regression analysis of bread consumption in East Kazakhstan illustrates complex relationships between economic indicators and dietary choices. The negative coefficient for the CROP variable suggests that an increase in gross agricultural output does not lead to a proportional increase in bread consumption, possibly due to an improved variety in the diet. Conversely, positive associations with GRP and AV_SUBS_L indicate that increases in GRP and the subsistence minimum are linked to higher bread consumption, reflecting rises in income and purchasing power. The positive coefficient for GINI suggests that higher income inequality correlates with increased bread consumption, likely because bread is a more affordable food option for economically pressured lower-income groups.

The model demonstrates a high explanatory power with an R-squared value of 0.95, indicating that about 95.21% of the variation in bread consumption is explained by the proposed economic factors. The adjusted R-squared value of 0.87 confirms that the model adequately reflects the data, considering the number and influence of independent variables. The Fisher F statistic is 11.36 with a Prob (F-statistic) of 0.02, suggesting the model is statistically significant at approximately a 98.33% confidence level, indicating only about a 1.67% chance that the observed results could occur by chance if there were no actual relationships between the variables. This analysis substantiates that economic factors significantly influence food consumption patterns of bread in the East Kazakhstan region.

As can be seen from the data according to the table 3, the model constructed using the least squares method shows the following results for the dependent variable of meat consumption in the context of economic indicators for the period from 2012 to 2023. The regression equation is as follows:

$$Y = -9,91 \cdot X_1 - 5,16 \cdot X_2 + 9,79 \cdot X_3 - 0,60 \cdot X_4 - 3,59 \cdot X_5 + 0,56 \cdot X_6 + 0,07 \cdot X_7 + 5,97$$

Table 3 – Results of multiple regression for the consumption of meat and meat products in the East Kazakhstan region

Dependent Variable: MEAT				
Method: Least Squares				
Date: 05/27/24 Time: 15:34				
Sample: 2012 2023				
Included observations: 12				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
CROP	-9.91	2.11	-4.69	0.01
GRP	-5.16	0.95	-5.46	0.01
AV_SUBS_L	9.79	2.31	4.23	0.01
AV_HH	-0.60	0.19	-3.18	0.03
PEOPLE	-3.59	1.14	-3.17	0.03
FOOD PRICES	0.56	0.12	4.54	0.01
GINI	0.07	0.25	0.29	0.78
C	5.97	1.42	4.19	0.01
R-squared	0.96	Mean dependent var		0.50
Adjusted R-squared	0.89	S.D. dependent var		0.27
S.E. of regression	0.09	Akaike info criterion		1.77
Sum squared resid	0.03	Schwarz criterion		-1.45
Log likelihood	18.64	Hannan-Quinn criter.		-1.89
F-statistic	13.81	Durbin-Watson stat		2.65
Prob (F-statistic)	0.01			
Note: compiled by the authors				

The analysis of meat consumption in East Kazakhstan through a regression model reveals nuanced relationships between economic factors and dietary preferences. The

variable LIVESTOCK, with a significant negative coefficient, suggests that increased gross livestock production does not proportionally enhance meat consumption, possibly

due to heightened exports or improved production efficiencies. Conversely, positive relationships with GRP and the average subsistence minimum (AV_SUBS_L) imply that increases in these economic indicators are associated with higher meat consumption, reflecting rising incomes and purchasing power. Additionally, a slight positive coefficient for the Gini coefficient indicates that as income inequality rises, meat consumption slightly increases, potentially because meat is a more expensive food choice under economic pressures affecting the poorer segments of the population.

The model's R-squared value of 96.03% indicates that about 96% of the variation in meat consumption is explained by these economic factors, underscoring the strong influence of economic conditions on food consumption patterns. The adjusted R-squared value of 0.89 confirms the model's adequacy in reflecting the data considering the number and impact of the independent variables. The Fisher's F-statistic of 18.64 with a Prob (F-statistic) of 0.01 demonstrates the model's overall statistical significance at a confidence level of approximately 98,84%, suggesting only about a 1,16% chance that the observed results could occur by chance if there was no actual relationship between the variables. Thus, this analysis substantiates that economic factors significantly impact meat consumption patterns in the East Kazakhstan region.

As can be seen from the data according to the results of multiple regression for the consumption of milk and dairy products in the East Kazakhstan region, the model constructed using the least squares method shows the following results for the dependent variable of milk consumption in the context of economic indicators for the period from 2012 to 2023. The regression equation is as follows:

$$Y = -9,97 * X_1 - 1,46 * X_2 + 6,90 * X_3 - 0,47 * X_4 - 4,36 * X_5 - 0,26 * X_6 - 0,58 * X_7 + 5,85$$

The regression model analyzing milk consumption in East Kazakhstan reveals several significant relationships between milk consumption and various economic indicators. The variable LIVESTOCK shows a significant negative coefficient, suggesting that increases in livestock production do not lead to proportional increases in milk consumption, possibly due to increased exports or more efficient use of production outputs. The negative association with GRP implies that as GRP per capita increases, milk consumption decreases, possibly reflecting shifts in consumer preferences or the availability of alternative nutritional sources. In contrast, the variable AV_SUBS_L demonstrates a

positive relationship, indicating that increases in the average subsistence minimum are associated with increased milk consumption, likely due to improved access to dairy products for broader population segments.

The model's explanatory power is high, with an R-squared value of 0.90, indicating that approximately 89.75% of the variation in milk consumption is explained by these economic factors. The adjusted R-squared value of 0.72 validates the model's adequacy, reflecting the data considering the number and impact of the independent variables. The Fisher's F-statistic of 5.00 with a Prob (F-statistic) of 0.07 confirms the model's overall statistical significance at a confidence level of about 93.06%, suggesting a very low probability (about 6.94%) that the observed results could occur by chance if there was no actual relationship between the variables. This analysis corroborates the significant influence of economic factors on milk consumption patterns in East Kazakhstan, underscoring the need to consider these dynamics in food security and economic policy planning.

As can be seen from the data according to the results of multiple regression for the consumption of vegetables in the East Kazakhstan region, the model constructed using the least squares method shows the following results for the dependent variable of vegetables consumption in the context of economic indicators for the period from 2012 to 2023. The regression equation is as follows:

$$Y = -0,96 * X_1 + 2,63 * X_2 + 3,79 * X_3 + 0,48 * X_4 + 4,95 * X_5 - 0,26 * X_6 - 0,37 * X_7 - 4,88$$

The regression analysis for vegetable consumption in East Kazakhstan reveals various economic influences. The negative coefficient for CROP suggests that an increase in the gross output of agricultural crops might lead to a decrease in vegetable consumption, potentially due to shifts in agricultural focus or market saturations. In contrast, significant positive correlations with GRP and AV_SUBS_L indicate that vegetable consumption increases alongside economic prosperity and better access to resources, reflecting a higher standard of living. Additionally, the variable PEOPLE shows a strong positive effect, indicating that vegetable consumption rises with population growth.

The model's explanatory power is robust, with an R-squared of 0.95, suggesting that about 95.47% of the variation in vegetable consumption is explained by these economic indicators. The adjusted R-squared of 0.87 confirms the model's adequacy, considering the number and impact of the

independent variables. The Fisher F-statistic of 14.04 with a Prob (F-statistic) of 0.01 confirms the statistical significance of the model at a confidence level of approximately 98.5%, suggesting that the observed results are highly unlikely to be due to chance. This analysis substantiates the significant impact of economic factors on vegetable consumption patterns in the East Kazakhstan region, highlighting the importance of economic conditions in shaping dietary behaviors.

Discussion

The analysis underscores the complex relationship between economic indicators and food consumption patterns in East Kazakhstan. Our findings reveal significant influences from variables such as agricultural output, GRP, and food prices on dietary choices and nutritional quality in the region.

Agricultural output is crucial for food security, influencing food availability and affordability. This aligns with Pawlak K., Kołodziejczak M. [12], who highlighted the role of local agriculture in sustaining food levels during economic downturns. Given East Kazakhstan's reliance on agriculture, fluctuations in this sector markedly affect food consumption patterns.

GRP is a strong determinant of dietary diversity, corroborating (Bairagi S., Mohanty S., Baruah S. et al.) [13] research that higher GRP correlates with increased spending on diverse and nutritious food. However, this relationship is nuanced by the average subsistence minimum, which identified as vital in defining food security thresholds.

Household size and population dynamics introduce further complexities. As Mengistu Maja and Samuel Ayano noted, larger households and growing populations strain food resources, requiring robust agricultural outputs and economic strategies to prevent food insecurity (Maja M.M., Ayano S.F.) [14].

High food prices disproportionately impact lower-income households, limiting access to nutritious food (Green R., Cornelsen L., Dangour A. D. et al.) [15]. The Gini coefficient reflects disparities in food consumption, which are exacerbated by economic shocks and severe in regions with stark economic divides.

Our study reinforces the importance of economic stability for ensuring food security. The analysis reveals that economic shocks impact socio-economic groups differently within East Kazakhstan. Consequently, food security policies must address these complex relationships, tailoring strategies to meet the region's specific economic and demographic needs.

Conclusions

The comprehensive analysis in this article on the effects of economic indicators on food

consumption patterns in East Kazakhstan has highlighted several key points:

1. The study illustrates how significant economic events, such as the global financial crisis, the COVID-19 pandemic, and geopolitical tensions, have substantial impacts on food security. These events disrupt economic stability and exacerbate food insecurity by influencing both availability and access to food resources.

2. The data indicates a direct correlation between agricultural productivity and food consumption patterns. Fluctuations in the gross agricultural output, particularly in a region heavily reliant on agriculture like East Kazakhstan, significantly affect food availability and pricing, thereby impacting consumption.

3. Increased GRP per capita has been associated with improved dietary diversity and nutritional quality. This relationship underscores the importance of economic growth in enhancing food security through increased household income, which facilitates access to a variety of nutritious foods.

4. The findings also reveal the role of socio-economic factors, such as income inequality measured by the Gini coefficient, in determining food consumption patterns. Higher income inequality tends to limit access to nutritious food among lower-income groups, highlighting the need for targeted policy interventions.

5. The utilization of multiple regression analysis and the robust statistical methods provided by Eviews 12.0 have substantiated the significant influence of economic factors on food consumption. The high R-squared values indicate that a considerable portion of the variability in food consumption patterns can be explained by the economic indicators studied.

Author's contribution: Duisenbekova Aigerim Azatkyzy: study of the theoretical foundation, analysis, information gathering, development of the research methodology, execution of calculations, validation of the research findings, interpretation of research outcomes; Kabdulsharipova Aliya Mukhtarabovna: revision and finalization of the publication; Danilowska Alina: revision and finalization of the publication.

Conflict of interests: on behalf of all authors, the corresponding author guarantees that this paper does not contain any conflict of interests.

Source of financing: this paper has not been funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

References

1. Davis, O. Did Food Insecurity rise across Europe after the 2008 Crisis? An analysis across welfare regimes/O. Davis, B.B.Geiger//Social Po-

licity and Society. - 2017. - Vol. 16. - №3. - P. 343-360. <https://doi.org/10.1017/S1474746416000166>.

2. Aidarova, A.B. Formation of demand, consumption of bread and bakery products in the Republic of Kazakhstan /A.B Aidarova, S.M. Abdikhalyk //Problems of AgriMarket. - 2022. - № 1. - P. 113–119. <https://doi.org/10.46666/2022-1.2708-9991.13>.

3. Kaldiyarov, D.A. Regional food security management based on Data Driven Decision Making /D.A. Kaldiyarov, R.T. Dulambayeva, A.E. Bedelbayeva // Problems of AgriMarket.- 2024. - № 1. - P. 27–36. <https://doi.org/10.46666/2024-1.2708-9991.02>.

4. Agaidarov, A. Economic Recovery during Challenging Times /A. Agaidarov, S. Rahardja //Kazakhstan Economic Update. – United States: World Bank Group.– 2021. - P. 12–15.

5. Lin, T.Y. Agricultural production efficiency, food consumption, and food waste in the European countries /T.Y. Lin, S.Y. Chiu, Yh. Chiu, L.C. Lu, K.Y. Huang //Environment, Development and Sustainability. - 2023. –N 11.- P. 67-74. <https://doi.org/10.1007/s10668-023-04133-9>.

6. Beckman, J. The impacts of COVID-19 on GRP, food prices, and food security /J. Beckman, F. Baquedano, A. Countryman //Q Open. - 2021. - Vol. 1. - № 1. - P. 152-165. <https://doi.org/10.1093/qopen/qoab005>.

7. Gerbens-Leenes, P.W. Food consumption patterns and economic growth. Increasing affluence and the use of natural resources /P.W. Gerbens-Leenes, S. Nonhebel, M.S. Krol //Appetite. - 2010. - Vol. 55. - № 3. - P. 597–608. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2010.09.013>.

8. Drammeh, W. Determinants of Household Food Insecurity and Its Association with Child Malnutrition in Sub-Saharan Africa: A Review of the Literature /W. Drammeh, N.A. Hamid, A.J. Rohana //Current Research in Nutrition and Food Science Journal.- 2019.- Vol.7.-№3.-P.610-623 <https://doi.org/10.12944/CRNFSJ.7.3.02>.

9. Miladinov, G. Impacts of population growth and economic development on food security in low-income and middle-income countries /G. Miladinov //Frontiers in Human Dynamics. - 2023. - Vol. 5. - P. 121-139. <https://doi.org/10.3389/fhumd.2023.1121662>.

10. Beydoun, M.A. Food Prices Are Associated with Dietary Quality, Fast Food Consumption, and Body Mass Index among U.S. Children and Adolescents /M.A. Beydoun, L.M. Powell, X. Chen, Y. Wang //The Journal of Nutrition. - 2011. - Vol. 141. - № 2. - P. 304–311. <https://doi.org/10.3945/jn.110.132613>.

11. Mookodi, L. Decomposition analysis of the Gini coefficient of consumer expenditures in Botswana /L. Mookodi //Development Southern Africa. - 2021. - Vol. 38. - № 4. - P. 622–642. <https://doi.org/10.1080/0376835X.2021.1912587>

12. Pawlak, K. M. The Role of Agriculture in Ensuring Food Security in Developing Countries: Considerations in the Context of the Problem of Sustainable Food Production/K. Pawlak, M. Kolo-

dziejczak //Sustainability. - 2020.- Vol. 12.- № 13. - P. 5488. <https://doi.org/10.3390/su12135488>.

13. Bairagi, S. Changing food consumption patterns in rural and urban Vietnam: Implications for a future food supply system /S. Bairagi, S. Mohanty, S. Baruah, H.T. Thi //Australian Journal of Agricultural and Resource Economics. - 2020. - Vol. 64. - № 3. - P. 750–775. <https://doi.org/10.1111/1467-8489.12363>.

14. Maja, M.M. The Impact of Population Growth on Natural Resources and Farmers' Capacity to Adapt to Climate Change in Low-Income Countries /M.M. Maja, S.F. Ayano //Earth Systems and Environment. - 2021. - Vol. 5. - № 2. - P. 271-283. <https://doi.org/10.1007/s41748-021-00209-6>.

15. Green, R. The effect of rising food prices on food consumption: systematic review with meta-regression /R. Green, L. Conrelsen, A.D. Dangour, R. Turner, B. Shankar, M. Mazzocchi, R.D. Smith //British Medical Journal. - 2013. - Vol. 346. -№1.-P. 3703. <https://doi.org/10.1136/bmj.f3703>.

References

1. Davis, O., Geiger, B.B. (2017). Did Food Insecurity rise across Europe after the 2008 Crisis? An analysis across welfare regimes. *Social Policy & Society*, 16(3), 343–360. <https://doi.org/10.1017/S1474746416000166> [in English].

2. Aidarova, A.B., Abdikhalyk, S.M. (2022). Formation of demand, consumption of bread and bakery products in the Republic of Kazakhstan. *Problems of AgriMarket*, 1, 113–119. <https://doi.org/10.46666/2022-1.2708-9991.13>. [in English].

3. Kaldiyarov, D.A., Dulambayeva, R.T., Bedelbayeva, A.E. (2024). Regional food security management based on Data Driven Decision Making. *Problems of AgriMarket*, 1, 27–36. <https://doi.org/10.46666/2024-1.2708-9991.02>. [in English].

4. Agaidarov, A., Rahardja, S. (2021). Economic Recovery during Challenging Times. *Kazakhstan Economic Update. World Bank Group*, 12–15 [in English].

5. Lin, TY., Chiu, SY., Chiu, Yh., Lu, LC., Huang KY. (2023). Agricultural production efficiency, food consumption, and food waste in the European countries. *Environment, Development and Sustainability*, 67-74. <https://doi.org/10.1007/s10668-023-04133-9> [in English].

6. Beckman, J., Baquedano, F., Countryman, A. (2021). The impacts of COVID-19 on GRP, food prices, and food security. *Q Open*, 1(1), 152-165. <https://doi.org/10.1093/qopen/qoab005> [in English].

7. Gerbens-Leenes, P.W., Nonhebel, S., Krol, M.S. (2010). Food consumption patterns and economic growth. Increasing affluence and the use of natural resources. *Appetite*, 55(3), 597–608. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2010.09.013>. [in English].

8. Drammeh, W., Hamid, N.A., Rohana, A.J. (2019). Determinants of Household Food In-

security and Its Association with Child Malnutrition in Sub-Saharan Africa: A Review of the Literature. *Current Research in Nutrition and Food Science Journal*, 7(3), 610–623. <https://doi.org/10.12944/CRNFSJ.7.3.02>. [in English].

9. Miladinov, G. (2023). Impacts of population growth and economic development on food security in low-income and middle-income countries. *Frontiers in Human Dynamics*, 5, 1121662. <https://doi.org/10.3389/fhumd.2023.1121662>. [in English].

10. Beydoun, M.A. Powell, L.M., Chen, X., Wang, Y. (2011). Food Prices Are Associated with Dietary Quality, Fast Food Consumption, and Body Mass Index among U.S. Children and Adolescents. *The Journal of Nutrition*, 141(2), 304–311. <https://doi.org/10.3945/jn.110.132613>. [in English].

11. Mookodi, L. (2021). Decomposition analysis of the Gini coefficient of consumer expenditures in Botswana. *Development Southern Africa*, 38(4), 622–642. <https://doi.org/10.1080/0376835X.2021.1912587>. [in English].

12. Pawlak, K., Kołodziejczak, M. (2020). The Role of Agriculture in Ensuring Food Security

in Developing Countries: Considerations in the Context of the Problem of Sustainable Food Production. *Sustainability*, 12(13), 5488. <https://doi.org/10.3390/su12135488>. [in English].

13. Bairagi, S., Mohanty, S., Baruah, S., Thi, H.T. (2020). Changing food consumption patterns in rural and urban Vietnam: Implications for a future food supply system. *Australian Journal of Agricultural and Resource Economics*, 64(3), 750–775. <https://doi.org/10.1111/1467-8489.12363>. [in English].

14. Maja, M.M., Ayano, S.F. (2021). The Impact of Population Growth on Natural Resources and Farmers' Capacity to Adapt to Climate Change in Low-Income Countries. *Earth Systems and Environment*, 5(2), 271–283. <https://doi.org/10.1007/s41748-021-00209-6>. [in English].

15. Green, R., Conrelen, L., Dangour, A.D., Turner, R., Shankar, B., Mazzocchi, M., Smith, R.D. (2013). The effect of rising food prices on food consumption: systematic review with meta-regression. *British Medical Journal*, Vol. 346, №1, 3703. <https://doi.org/10.1136/bmj.f3703>. [in English].

Information about authors:

Duisenbekova Aigerim Azatkyzy - The main author; Ph.D student of the Educational Program «Analytical Economics»; L.N. Gumilyov Eurasian National University; 10000 Satpayev str., 2, Astana, Kazakhstan; e-mail: aigerim.duisenbekova95@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9167-8076>

Kabdulsharipova Aliya Mukhtarabovna; Candidate of Economic Sciences; Senior Lecturer of the Business School; D. Serikbayev East Kazakhstan Technical University; 070004 Serikbayev str., 19, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan; e-mail: akabdulsharipova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-8376-5636>

Danilowska Alina; Doctor of Economic Sciences, Professor; Professor of the Department of Economics and Economic Policy; Warsaw University of Life Sciences; 02-787 Nowoursynowska str., 166, Warsaw, Poland; e-mail: alina_danilowska@sggw.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0002-4977-3210>

Авторлар туралы ақпарат:

Дуйсенбекова Айгерим Азатқызы – негізгі автор; «Аналитикалық экономика» білім беру бағдарламасының Ph.D докторанты; Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті; 10000 Сатпаев кош., 2, Астана қ., Қазақстан; e-mail: aigerim.duisenbekova95@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9167-8076>

Кабдулшарипова Алия Мухтарабовна; экономика ғылымдарының кандидаты; Бизнес мектебінің аға оқытушысы; Д.Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан техникалық университеті; 070004 Серікбаев кош., 19, Өскемен қ., Қазақстан; e-mail: akabdulsharipova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-8376-5636>

Даниловска Алина; экономика ғылымдарының докторы, профессор; «Экономика және экономикалық саясат» кафедрасының профессоры; Варшава жаратылыстану ғылымдары университеті; 02-787 Nowoursynowska кош., 166, Варшава қ., Польша; e-mail: alina_danilowska@sggw.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0002-4977-3210>

Информация об авторах:

Дуйсенбекова Айгерим Азатқызы – основной автор; Ph.D докторант образовательной программы «Аналитическая экономика»; Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева; 10000 ул. Сатпаева, 2, г.Астана, Казахстан; e-mail: aigerim.duisenbekova95@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9167-8076>

Кабдулшарипова Алия Мухтарабовна; кандидат экономических наук; старший преподаватель Бизнес школы; Восточно-Казахстанский технический университет им. Д.Серікбаева; 070004 ул. Серікбаева, 19, г.Усть-Каменогорск, Казахстан; e-mail: akabdulsharipova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-8376-5636>

Даниловска Алина; доктор экономических наук, профессор; профессор кафедры «Экономика и экономическая политика»; Варшавский университет естественных наук; 02-787 ул. Nowoursynowska, 166, г.Варшава, Польша; e-mail: alina_danilowska@sggw.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0002-4977-3210>

**МАСЛОЖИРОВАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ ВОСТОЧНОГО РЕГИОНА
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: РЕЗЕРВЫ РОСТА, ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ**

**МАЙЛЫ ЖӘНЕ ТОҢ МАЙ ӨНЕРКӘСІП ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ШЫҒЫС ӨңІРІ: РЕЗЕРВТЕР ӨСУ, ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӘЛЕУЕТ**

**OIL AND FAT INDUSTRY OF THE EASTERN REGION
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: GROWTH RESERVES, ECONOMIC POTENTIAL**

Ш.Д. ЖАЙЛАУБАЕВА^{1*}

К.э.н., доцент

Е.И. КЕНДЮХ²

д.э.н.

О.А. ЦАПОВА²

К.э.н.

¹Университет им.Шакарима, Семей, Казахстан

²Северо-Казахстанский университет им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

*электронная почта автора: zhaylaubaeva.shynar@mail.ru

Ш.Д. ЖАЙЛАУБАЕВА^{1*}

э.ф.к., доцент

Е.И. КЕНДЮХ²

э.ф.д.

О.А. ЦАПОВА²

э.ф.к.

¹Шәкәрім атындағы университеті, Семей, Қазақстан

²М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті, Петропавл, Қазақстан

*автордың электрондық поштасы: zhaylaubaeva.shynar@mail.ru

SH. ZHAILAUBAYEVA^{1*}

C.E.Sc., Associate Professor

Y. KENDYUKH²

Dr.E.Sc.

O. TSAPOVA²

C.E.Sc.

¹Shakarim University, Semey, Kazakhstan

²M. Kozybayev North Kazakhstan University, Petropavlovsk, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: zhaylaubaeva.shynar@mail.ru

Аннотация. Цель – исследование тенденций и проблем развития масложировой отрасли Восточно-Казахстанской области. Методы – статистико-экономический при изучении явлений и процессов, происходящих в масложировом сегменте, расчетно-конструктивный - для выявления возможных альтернативных направлений наращивания объемов производства масложирового подкомплекса в перспективе, абстрактно-логический – при анализе сложившейся ситуации в масложировом секторе региона, сравнительный - для сопоставления показателей хозяйственной деятельности данной пищевой отрасли по разным критериям в зависимости от конечных целей. Результаты – на основе статистической информации, других официальных источников рассмотрены вопросы касательно произведенной сельскохозяйственной продукции, ее переработки и сферы торговли готовым товаром, при этом, конечным основным продуктом являются пищевые и технические растительные масла. Выводы – детальный мониторинг позволил раскрыть причины, сдерживающие расширение масштабов масложировой промышленности области, в частности, ограниченное обеспечение необходимыми сырьевыми ресурсами, низкий процент загрузки производственных мощностей маслоперерабатывающих заводов, недостаточный уровень снабжения семенами высокого качества. Предложены меры, стабилизирующие выпуск масложировых продуктов. Это, прежде всего, использование инновационных технологий в производственном цикле,

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, май саласы, майлы дақылдар, егіс алқаптары, түсімділік, жалпы жинау, қайта өңдеу кәсіпорындары, өндірістік қуаттылық, инвестициялар

Key words: agro-industrial complex, oil and fat industry, oilseeds, sown areas, yield, gross yield, processing enterprises, production capacity, investments.

Поступила: 16.07.2024. Одобрена после рецензирования: 01.09.2024. Принята в печать: 15.09.2024.

Введение

Производство и переработка растительных масел в Восточно-Казахстанской области (ВКО) занимает ведущее место в агропромышленном комплексе региона, что обусловлено уникальными свойствами сырья, его возобновляемостью, а также расширенной географией его использования. Для многих сегментов рынка масложировая продукция является неотъемлемым сырьем для дальнейшего их производства. В связи с этим состояние развития масложировой отрасли определяет развитие агропромышленного производства области и сопутствующих отраслей промышленности. Ее значение особенно важно, так как аспекты качественного питания населения выступают в роли определяющего фактора уровня благополучия любой страны или государства, дальнейшем ее развитии и повышении эффективности ее деятельности.

Проведенный анализ его развития показал, что в данном секторе имеются положительные сдвиги относительно посевных площадей, урожайности масличных культур. Главной масличной культурой, выращиваемой в области, является подсолнечник, доля которого в общем объеме валового сбора области составила в 2022г. 91,8%, в 2023г. – 94%. Следует отметить, что валовой сбор подсолнечника в области достиг 27,5% и 27,1% от республиканского значения в 2022-2023гг. соответственно. Увеличились показатели в сфере переработки, где выпуск масла растительного рафинированного и нерафинированного, а также масла подсолнечного нерафинированного достиг в 2023г. 239,5 и 151,6 тыс. т соответственно.

В структуре производства масложировой продукции лидирующее место занимает масло растительное рафинированное и нерафинированное (51,3%), масло подсолнечное нерафинированное (35,6%) и масло подсолнечное рафинированное (13,1%). При этом имеется небольшое снижение по некоторым показателям по причине выхода из Восточно-Казахстанской области некоторых административных единиц в связи с созданием в 2022г. области Абай.

Вместе с тем дальнейшему росту данной отрасли препятствуют проблемы, свя-

занные с недостатком сырьевых ресурсов, обеспечения сельскохозяйственного товаропроизводителя высококачественными семенами, недостаточное соблюдение нормативных показателей относительно концентрации масличных культур в виде подсолнечника в общей площади паши. Решение вышерассмотренных вопросов позволит обеспечить население региона необходимой масложировой продукцией, что в свою очередь благотворно скажется на продовольственной безопасности страны, а сопутствующие отрасли будут обеспечены необходимым сырьем.

Литературный обзор

В современных условиях продовольственная безопасность страны актуальна (Tolysbayeva M.B., Kirdasinova K.A., Kabdullina G.K. et al.; Jafarvand E., Abdollahi Z., Edalati S. et al.) [1,2]. Глобальность процесса заключается в ее распространении по всей планете, без учета границ государств. При этом, по мнению Белугина А.Ю., ее проявление связано как с временным недостатком каких-либо продуктов, так и с массовым голодом (Белугин А.Ю.) [3], что может коснуться не только части какого-либо государства, но и обладать масштабами глобального характера. В структуре современной глобалистики явление «продовольственной безопасности» имеет статус самостоятельной проблемы. Одна из причин в том, что темпы производства сельскохозяйственной продукции не совпадают с темпами роста численности населения (Абдурахманова Л.С., Баширова А.А.) [4].

В республике решение данного вопроса возможно посредством эффективного развития различных отраслей, в том числе и масложировой. Масложировой подкомплекс достиг определенных успехов по показателям развития и считается одним из динамично развивающихся в республике. Поставляя населению продукты питания, отрасль способствует обеспечению продовольственной безопасности Казахстана и продолжает сохранять потенциал для реализации программы импортозамещения (Кажиева Ж.Х., Жайлаубаева Ш.Д.) [5].

Вместе с тем не следует забывать, что масложировая отрасль представляет собой

интегрированную систему технологически и экономически взаимосвязанных отраслей и подотраслей, объединенных общей задачей – производством и реализацией масложировой продукции в целях насыщения рынка и удовлетворения нужд государства в этом важном продукте. В связи с этим существующие взаимоотношения внутри данной системы значительно влияют на ее развитие.

Необходимо налаживание отношений и согласованность стремлений всех участников данной структуры (Акимбекова Г.У., Никитина Г.А.) [6]. По мнению Trusova N.V., Hryukivska O.V., Kotvytska N.M. et al [7], развитие взаимовыгодных отношений на основе процессов кооперации и интеграции является достаточно эффективным. В перспективе должны быть определены новые потенциалы развития масложировой отрасли с целью обеспечения ее самодостаточности и создания ускоренного развития экономики страны.

Материалы и методы

В процессе проведения исследования относительно тенденций развития масложировой отрасли восточного региона применялись различные методы, в том числе аналитического сбора, статистической обработки первичных данных, расчетно-конструктивный, абстрактно-логический, экономический.

В качестве теоретико-методологической основы выполненной работы выступили основные труды отечественных и зарубежных исследователей по вопросам развития рынка продовольственных продуктов, нормативно-правовые акты и правительственные постановления Республики Казахстан.

Актуальная информация, отраженная в работе, получена посредством данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, Департамента Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан по ВКО. Также были применены данные Государственной программы индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2020-2025гг., Государственной программы развития АПК РК на 2017-2021гг. и другие документы.

По основным направлениям исследования, включающего в себя вопросы развития масложирового сегмента ВКО, использовались публикации в различных изданиях, материалы республиканских и международных конференций. Применение всех

перечисленных выше подходов обеспечило комплексность и системность данного исследования.

Результаты

Масложировая отрасль Восточно-Казахстанской области является важной составляющей АПК региона, что связано с производством разнообразной продукции растительного происхождения. Растительные масла пищевого назначения активно используются в питании населения, в то время как технические – в различных отраслях производства (*кондитерской, хлебопекарной, консервной и других*). Вторичное сырье переработки в виде жмыха и шрота достаточно востребовано в животноводстве по причине высокого содержания в нем белка. Также свое применение нашли некоторые категории вырабатываемых масел в промышленности, связанной с производством лаков и мыла.

В данном подкомплексе на протяжении последних лет наблюдается положительная динамика по основным видам показателей, обеспечивающая рост его экспортного потенциала. Восточный регион является одним из лидеров (16,3%) в республике по валовому сбору основных масличных культур, что обусловлено с природно-климатическими условиями, агротехническими возможностями и другими факторами (рисунок 1) (Статистический сборник «Сельское, лесное и рыбное хозяйство...») [8].

Так, за 2019-2021гг. произошло увеличение валового сбора масличных культур на 71,5 тыс. т (12%). Снижение данных показателей в 2022-2023гг. связано с созданием области Абай, куда вошли некоторые города и районы из Восточно-Казахстанской области, т.е. произошло уменьшение территориальных единиц, а следовательно, и показателей (Жайлаубаева Ш.Д., Кажиева Ж.Х.) [9].

Отмечается увеличение посевных площадей под масличные культуры (таблица 1). Так, в 2019-2021гг. увеличение составило 2,1 тыс. га, в 2022-2023гг. - 2,4 тыс.га. Большую часть в посевной площади масличных культур также занимает подсолнечник: 90,4% - в 2022г; 93,5% - в 2023г. Причиной последнего является засухоустойчивость данной культуры, что облегчает сельхозтоваропроизводителям ее выращивание. При этом реализация данного вида масличных культур приносит фермерам повышенный доход. За исследуемый период наблюдается рост урожайности: масличных культур с 12,5 до 16,9 ц/га, или на 35,2%, подсолнечника - с 12,5 до 17,0 ц/га, или на 36%.

Примечание: составлен авторами по данным Департамента Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан по Восточно-Казахстанской области, 2019-2023гг.

Рисунок 1 – Валовой сбор масличных культур, в том числе семян подсолнечника, тыс. т

Таблица 1 – Уточненная посевная площадь масличных культур и семян подсолнечника

Показатель	2019г.	2020г.	2021г.	2022г.	2023г.	2023г. в % к	
						2019г.	2022г.
Посевные площади масличных культур всего, тыс.га	485,5	449,4	487,6	209,8	212,2	43,7	101,1
из них семена подсолнечника, тыс. га	445,4	423,9	462,3	189,7	198,5	44,6	104,6
Урожайность масличных культур всего, ц/га	12,5	13,8	13,8	18,7	16,9	135,2	90,4
из них подсолнечника, ц/га	12,5	13,9	13,8	18,9	17,0	136,0	89,9

Примечание: составлена авторами по данным Департамента Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан по Восточно-Казахстанской области, 2019-2023гг.

Наряду с этим вопросы наращивания площадей засева маслосеменных культур, таких как рапс, лен, сафлор и др. являются актуальным, что связано с решением проблем альтернативных видов энергии. Необходимы инвестиции в сельскохозяйственные инновации, что позволит повысить производительность сельского хозяйства (Dudin M.) [10]. Следует отметить, что достижению вышерассмотренных результатов способствовала комплексная работа по выполнению агротехнических мероприятий, в том числе связанных с подбором гибридов высокой урожайности, своевременности сроков засева, а также современным техническим арсеналом.

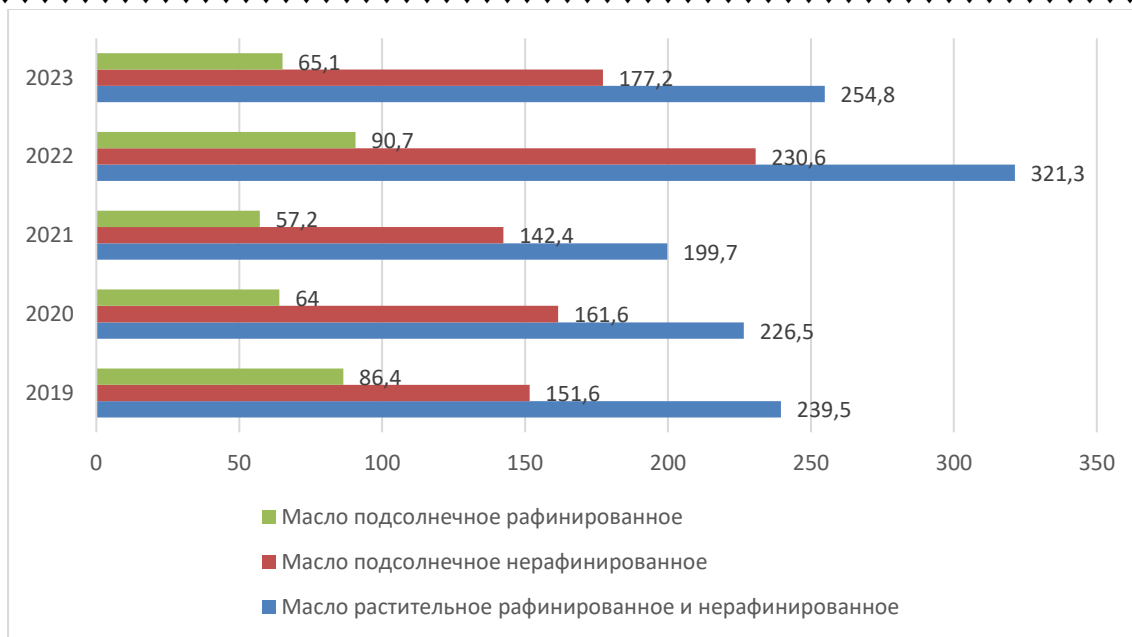
Масложировая отрасль Восточно-Казахстанской области производит более 30% растительного масла в республике. За период с 2019-2023гг. рост объемов производства масла растительного рафинированного и нерафинированного составил 7,7%; масла подсолнечного нерафинированного - 17% (рисунок 2). По маслу подсолнечному

рафинированному наблюдается снижение объема выпуска продукции на 24,6%.

В структуре производства масложировой продукции лидирует масло растительное рафинированное и нерафинированное (51,3%). Масло подсолнечное нерафинированное - 35,6% и масло подсолнечное рафинированное - 13,1%.

Производственные мощности по переработке маслосеменных культур сократились в течение анализируемого периода (таблица 2).

Так, в период с 2019-2023гг. по маслу подсолнечному нерафинированному сокращение составило 31,5%, а по маслу подсолнечному рафинированному и его фракциям – 13,1%. Основная причина - недостаток сырья, поэтому необходимо вливание инвестиций в данный сектор с целью увеличения производственных мощностей. Ключевыми игроками на рынке масел и жиров являются АО «Май», ТОО «УстьКаменогорский маслозавод», ТОО «Востоксельхозпродукт», ТОО «Сей-Нар».

Примечание: источник (Статистический сборник «Промышленность Восточно-Казахстанской области 2017-2021гг...») [11]

Рисунок 2 - Производство основных видов масложировой продукции в ВКО, тыс. т

Таблица 2 - Использование среднегодовой производственной мощности предприятий по производству растительных масел, %

Год	Масло подсолнечное	
	нерафинированное	рафинированное и его фракции
2019	65,0	81,8
2020	61,2	65,2
2021	29,5	57,9
2022	47,0	65,2
2023	33,5	68,7

Примечание: составлена авторами по данным Департамента Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан по Восточно-Казахстанской области, 2019-2023 гг.

Акционерное общество «Май» является старейшим предприятием в области. Свою деятельность оно начало с 1922г., когда на базе частной маслобойки был организован завод по переработке масличных культур и выпуску масла из подсолнечника. На сегодняшний день предприятие занимает лидирующие позиции в области переработки подсолнечника и имеет мощность, позволяющую обрабатывать более 350 тыс. т семян в год.

ТОО «Усть-Каменогорский маслозавод» лидирует в производстве рафинированного подсолнечного масла и относится к числу молодых и современных переработчиков семян подсолнечника. На предприятии организованы объекты инфраструктуры: элеватор, лаборатория с современным оборудованием, станция с автоматизированной системой взвешивания сырья и котельный цех.

Производственный комплекс «СейНар» занимается производством неочищенных масел, жиров, муки, биотопливных пеллет, экспортом зерна и масличных культур, поставкой удобрений и СПЗ. В настоящее время перед местными производителями стоит задача поиска инновационных технологий производства масла и выпуска масложировых изделий. На основании вышеизложенного можно сказать, что масложировой подкомплекс восточного региона является одним из перспективных и развивающихся отраслей агропромышленного комплекса области. В структуре посевных площадей и валового сбора масличных культур семена подсолнечника занимают более 90%. В результате в масложировой промышленности в большей степени выпускается подсолнечное масло, а также продукты его переработки. Последнему также способствовало повышение на него потребительского

спроса. Вместе с тем одним из насущных вопросов выступает обеспеченность перерабатывающих предприятий сырьем, недостаток которого приводит к недозагрузке производственных мощностей маслоперерабатывающих заводов.

Все вышеперечисленное взаимосвязано с вопросом обеспечения производителей высококачественными семенами и получения продуктивных урожаев востребованных сортов и гибридов масличных культур.

На сегодняшний день финансирование семеноводческой отрасли за счет бюджетных средств составляет меньше 20% от требуемых показателей. В странах с развитой экономической системой, напротив, большая часть затрат селекционных и семеноводческих хозяйств финансируется за счет государства (Рыкова И.Н., Шкодинский С.В., Юрьева А.А.) [12].

Реформы, проводимые внутри государства, привели к появлению многоотраслевых структур в аграрном секторе. В результате рынок отечественных семян был разделен между государственными и частными селекционными организациями. При этом у последних отмечается слабый потенциал в вопросах разработки технологии производства и сохранения семян, недостаточно развитая материальная и технологическая база селекционных работ, наличие повышенной финансовой нагрузки, препятствующей оказанию ими влияния на рынок в долгосрочной перспективе. Объективной проблемой является несоблюдение правил относительно использования подсолнечника на пахотных землях, что может привести к серьезным экономическим и экологическим последствиям.

Таким образом, главными проблемами данного сектора области являются неправильная техника возделывания, несоответствие севооборота и сортового состава при посеве в районах с различными природно-климатическими условиями, а также нерациональное расходование средств. Системно-структурный анализ деятельности отрасли по производству и переработке масличных культур показал целесообразность разработки механизма организационно-экономического характера, позволяющего учесть интересы всех участников процесса и активизировать их.

Помимо количественного роста необходима качественная составляющая развития отрасли, а именно использование передовых инновационных подходов в производственных вопросах, что будет способствовать выпуску качественной и экологически

чистой продукции. При этом спрос на нее будет иметь долгосрочный характер как на уровне страны, так и зарубежья (Aidarova A., Maulenkulova G., Daurbaeva M. et al.) [13] и (Lukyanova M., Kovshov V., Zalilova Z. et al.) [14].

Следует отметить, что достижение эффективности инновационных преобразований возможно посредством новых методологических подходов по вопросам их управления, рассматривающее соблюдение принципов комплексного и системного подхода и поэтапную реализацию мер на организацию инновационных процессов как обязательное условие (Bertoglio R., Corbo K., Renga F.M. et al.) [15]. Немаловажным в данном сегменте является формирование и функционирование интегрированных структур, что позволит повысить эффективность производства продукции. Работа по отдельности всех элементов не позволяет решать задачи в едином ключе, направленном на повышение эффективности масложировой отрасли в целом.

Обсуждение

В настоящее время масложировая отрасль восточного региона республики объединяет в себе потенциал сельского хозяйства и промышленной переработки, а также решает один из важнейших вопросов страны, как обеспечение продовольственной безопасности. Проведенное исследование показало, что отрасль развивается и имеет перспективные направления.

Однако существуют факторы, сдерживающие его дальнейшее развитие: несоблюдение оптимальных норм севооборота масличных культур и преобладание в структуре валового сбора масличных культур подсолнечника (более 90%); недостаточное обеспечение сырьем предприятий по переработке масличных культур и, как следствие, низкий процент загрузки производственных мощностей маслоперерабатывающих предприятий. Последние выпускают в основном подсолнечное масло, тогда как производство других видов масел является на сегодняшний день перспективным направлением.

Развитие потенциала масложировой отрасли для обеспечения экономической самодостаточности и создания ускоренного развития экономики Казахстана требует использования имеющихся конкурентных преимуществ и ключевых факторов роста отрасли, т.е. использование местного сырья, кадров, полноценного цикла производства и другие точки роста, способные обеспечить увеличение промышленной переработки, экспорта и импортозамещения. Необходи-

димо применение регулирующих и стимулирующих механизмов со стороны государства. Основным принципом развития казахстанского промышленного производства должно стать получение достаточного сырья по приемлемым ценам. Внедрение вышперечисленных условий позволит защитить внутренний рынок и товаропроизводителей продукции.

Заключение

Результаты изучения вопросов функционирования масложирового сектора Восточно-Казахстанской области показывают, что в целом отрасль является одной из динамично развивающихся и перспективных секторов АПК региона, но существуют факторы, сдерживающие его дальнейшее развитие. В частности, к ним относятся:

1. Несоблюдение оптимальных норм севооборота и в связи с этим преобладание в структуре валового сбора масличных культур - подсолнечника (более 90%).

2. Недостаточное обеспечение сырьем предприятий по переработке масличных культур.

3. Низкий процент загрузки производственных мощностей маслоперерабатывающих предприятий.

4. Выпуск преимущественно только масла подсолнечного различных видов.

5. Решение данных вопросов возможно при условии создания механизма управления, где согласование интересов всех участников процесса является неотъемлемым требованием; использование различных инновационных подходов к процессу производства продукции; формирование и функционирование интегрированных структур.

Вклад авторов: Жайлаубаева Шынар Далеловна: составление плана статьи, его содержания и методологии, проверка, анализ, обобщение, оценка данных, полученных в ходе написания работы, использование статистических и математических методов для анализа и обобщения данных исследований; Кендюх Евгений Иванович: обзор необходимой литературы, подготовка выводов; Цапова Ольга Александровна: доработка проекта публикации, написание краткого заключения с подведением итогов исследования, аннотаций и ключевых слов.

Конфликт интересов: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Список литературы

[1] Tolysbayeva, M. B. Modern tendencies of the development of a food belt in Kazakhstan / M.B. Tolysbayeva, K.A. Kirdasinova, G.K. Kabdullina, R.K. Sabirova, K.M. Utepkaliyeva, M.K.

Uandykova // Bulgarian Journal of Agricultural Science.-2019.-№25 (2).- P.217-223.

[2] Jafarvand, E. Food Security Threats Worldwide and in Iran / E. Jafarvand, Z. Abdollahi, S. Edalati, M. Niknam, M. Jalali // Iranian journal of culture and health promotion. – 2022. – N 6 (3). -P. 443-451.

[3] Белугин, А.Ю. Эволюция понятия «продовольственная безопасность»: история, этапы, современное понимание / А.Ю. Белугин // Научные исследования экономического факультета.– 2019.- Т.11.-Вып.2.– С.122-143.

[4] Абдурахманова, Л.С., Баширова А.А. Продовольственное обеспечение региона: значение, понятие, структура, регулирование / Л.С. Абдурахманова, А.А. Баширова // Экономика устойчивого развития. -2019.- N 1(37).- С. 86–87.

[5] Кажиева, Ж.Х. Анализ состояния и развития рынка растительных масел Восточно-Казахстанской области / Ж.Х.Кажиева, Ш.Д. Жайлаубаева // Вестник университета «Туран». – 2020. - N 3(87). – С. 103-108.

[6] Акимбекова, Г.У. Приоритетные направления развития агропромышленного комплекса Казахстана / Г.У. Акимбекова, Г.А. Никитина // Проблемы агрорынка.-2020.-N4.- С.13-23. [https://doi.org/ 10.46666/2020-4-2708-9991.01](https://doi.org/10.46666/2020-4-2708-9991.01)

[7] Trusova, N.V. Determinants of the innovative and investment development of agriculture / N.V. Trusova, O.V. Hryvkivska, N. M. Kotvytska, S.A. Nesterenko, T.I. Yavorska, O.V. Kotyk // International Journal of Agricultural Extension.- 2021. -Vol.9. - P. 81–100.

[8] Статистический сборник «Сельское, лесное и рыбное хозяйство Восточно-Казахстанской области» за 2017-2021гг. Департамент Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан по Восточно-Казахстанской области [Электронный ресурс].- 2023.- URL: https://www.old.stat.gov.kz/region/264990/statistical_information/industry/6314 (дата обращения: 08.07.2024).

[9] Жайлаубаева, Ш.Д. Мясное производство Абайского района Абайской области Казахстана в условиях интенсификации технологических процессов в агропромышленном комплексе / Ш.Д. Жайлаубаева, Ж.Х. Кажиева // Проблемы агрорынка.-2022.-№4.-С.130-138. <https://doi.org/10.46666/2022-4.2708-9991.14>

[10] Dudin, M. Public and Private Partnership: Innovation-Driven Growth of Agriculture at the Regional Level / M. Dudin / Journal of Environmental Management and Tourism.- 2020.- N10(7).-P.1435-1444. [https://doi.org/10.14505/jemt.v10.7\(39\).01](https://doi.org/10.14505/jemt.v10.7(39).01)

[11] Статистический сборник «Промышленность Восточно-Казахстанской области 2017-2021гг. Департамент Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому

планированию и реформам Республики Казахстан по Восточно-Казахстанской области [Электронный ресурс].- 2022.- URL: https://www.old.stat.gov.kz/region/264990/statistical_information/industry/63151 (дата обращения: 08.07.2024).

[12] Рыкова, И.Н. Опыт отдельных стран Европейского Союза в поддержке АПК / И.Н. Рыкова, С.В. Шкодинский, А.А.Юрьева // Вестник Тверского государственного университета. Серия: Экономика и управление.- 2019.- N1.-С. 38-51.

[13] Aidarova, A. Financing the Agricultural Sector of the Economy and Its Impact on Sustainable Environmental Aspects / A. Aidarova, G. Maulenkulova, M. Daurbaeva, B. Aimurzina, S. Janbirbaeva // Journal of Environmental Management and Tourism.-2022.-N13(5).-P.1481-1492. [https://doi.org/10.14505/jemt.v13.5\(61\).23](https://doi.org/10.14505/jemt.v13.5(61).23)

[14] Lukyanova, M. Modeling the Expansion of Agricultural Markets / M. Lukyanova, V. Kovshov, Z. Zalilova, N. Faizov // Montenegrin Journal of Economics. -2022. - N 18(2). – P.127-141. <https://doi.org/10.14254/1800-5845/2022.18-2.12>

[15] Bertoglio, R. The Digital Agricultural Revolution / R. Bertoglio, K. Corbo, F.M. Renga, M. Matteucci // A Literature review on Bibliometric analysis. -2021.-N9(1).-P.62-82.

References

[1] Tolysbayeva, M.B., Kirdasinova, K.A., Kabdullina, G.K., Sabirova, R.K., Utepkaliyeva, K.M. & Uandykova, M.K. (2019). Modern Tendencies of the Development of a Food Belt in Kazakhstan. *Bulgarian Journal of Agricultural Science*, 25(2), 217-223 [in English].

[2] Jafarvand, E., Abdollahi, S., Edalati, M., Niknam, Z. & Jalali, M. (2022). Food Security Threats Worldwide and in Iran. *Iranian journal of culture and health promotion*, 6 (3), 443-451 [in English].

[3] Belugin, A.Ju. (2019). Jevoljucija ponjatija «prodovol'stvennaja bezopasnost'»: istorija, jetapy, sovremennoe ponimanie [The evolution of the concept of "food security": history, stages, modern understanding]. *Nauchnye isledovanija jekonomicheskogo fakul'teta. Jelektronnyj - Scientific research of the Faculty of Economics*, 11 (2), 122-143 [in Russian].

[4]. Abdurahmanova, L.S., Bashirova, A.A. (2019). Food provision in the region: value, concept, structure, regulation [Prodovol'stvennoe obespechenie regiona: znachenie, ponjatie, struktura, regulirovanie]. *Ekonomika ustojchivogo razvitiya - Sustainable Development Economics*, 1 (37), 86-87 [in Russian].

[5] Kazhieva, Zh.H. & Zhajlaubaeva, Sh.D. (2020). Analiz sostojanija i razvitija rynka rastitel'nyh masel Vostochno-Kazahstanskoj oblasti [Analysis of the state and development of the market of vegetable oils in the East Kazakhstan

region]. *Vestnik universiteta «Turan» – Bulletin of the University "Turan"*, 3(87), 103-108 [in Russian].

[6] Akimbekova, G.U., Nikitina, G.A. (2020). Prioritetnye napravlenija razvitija agropromyshlennogo kompleksa Kazahstana [Priority directions of agroundustrial complex development of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka -Problems of AgriMarket*, 4, 13-23, DOI: 10.46666/2020-4-2708-9991.01[in Russian].

[7] Trusova, N.V., Hryvkivska, O.V., Kotvytska, N.M., Nesterenko, S.A., Yavorska, T.I., Koty, O.V. (2021). Determinants of the innovative and investment development of agriculture. *International Journal of Agricultural Extension*, 9 (Special Issue), 81-100 [in English].

[8] Statisticheskij sbornik «Sel'skoe, lesnoe i rybnoe hozjajstvo Vostochno-Kazahstanskoj oblasti» za 2017-2021gg. Departament Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan [Statistical collection "Agriculture, forestry and fisheries of the East Kazakhstan region" for 2017-2021. Departament Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. Available at: https://old.stat.gov.kz/region/264990/statistical_information/industry/6314 (date of access: 08.07.2024) [in Russian].

[9] Zhajlaubaeva, Sh.D. & Kazhieva, Zh.H. (2022). Mjasnoe proizvodstvo Abajskogo rajona Abajskoj oblasti Kazahstana v uslovijah intensifikaci i tehnologicheskikh processov v agropromyshlennom komplekse [Meat production in the Abay district of the Abay region of Kazakhstan in the context of the intensification of technological processes in the agro-industrial complex]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 4, 130-138. DOI: 10.46666/2022-4.2708-9991.14 [in Russian].

[10] Dudin, M. (2020). Public and Private Partnership: Innovation-Driven Growth of Agriculture at the Regional Level. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 10 (7), 1435-1444 doi: [https://doi.org/10.14505/jemt.v10.7\(39\).01](https://doi.org/10.14505/jemt.v10.7(39).01). [in English].

[11] Statisticheskij sbornik «Promyshlennost' Vostochno-Kazahstanskoj oblasti 2017-2021gg. Departament Bjuro nacional'noj statistiki Agenstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstanpo Vostochno-Kazahstanskoj oblasti [Statistical collection "Industry of the East Kazakhstan region 2017- 2021. Department of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan for the East Kazakhstan region]. Available at: https://old.stat.gov.kz/region/264990/statistical_information/industry/63151 (date of access: 08.07.2024) [in Russian].

[12] Rykova, I.N., Shkodinskii, S.V. & Yur'eva, A.A. (2019). Opyt otidel'nykh stran Evropeiskogo Soyuzha v podderzhke APK [Experience of individual countries of the European Union in

supporting the agro-industrial complex]. *Vestnik Tverskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Ekonomika i upravlenie - Bulletin of the Tver State University. Series: Economics and Management*, 1, 38-51 [in Russian].

[13] Aidarova, A., Maulenkulova, G., Daurbaeva, M., Aimurzina, B., Janbirbaeva, S. (2022). Financing the Agricultural Sector of the Economy and Its Impact on Sustainable Environmental Aspects. *Journal of Environmental Management*

and *Turism*, 13(5), 1481–1492 DOI: [https://doi.org/10.14505/jemt.v13.5\(61\).23](https://doi.org/10.14505/jemt.v13.5(61).23) [in English].

[14] Lukyanova, M., Kovshov, V., Zalilova, Z., Faizov, N. (2022). Modeling the Expansion of Agricultural Markets. *Montenegrin Journal of Economics*, 18(2), 127-141. DOI: 10.14254/1800-5845/2022.18-2.12 [in English].

[15] Bertoglio, R., Corbo, K., Renga, F.M., Matteucci M. (2021). The Digital Agricultural Revolution. *A Literature review on Bibliometric analysis*, 9(1), 62-82 [in English].

Информация об авторах:

Жайлаубаева Шынар Далеловна - основной автор; кандидат экономических наук, доцент; ассоциированный профессор кафедры «Экономика и финансы»; Университет им. Шакарима; F19A1T8 ул. Шугаева, 159а, г.Семей, Казахстан; e-mail: zhaylaubaeva.shynar@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-7483-3185>

Кендюх Евгений Иванович; доктор экономических наук; доцент кафедры «Финансы и менеджмент»; Северо-Казахстанский университет им. М. Козыбаева; 150000 ул. Пушкина, 86, г.Петропавловск, Казахстан; e-mail: kenduh@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1691-8647>

Цапова Ольга Александровна; кандидат экономических наук; доцент кафедры «Финансы и менеджмент»; Северо-Казахстанский университет им. М. Козыбаева; 150000 ул. Пушкина, 86, г.Петропавловск, Казахстан; e-mail: 49320270@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-4644-3208>

Авторлар туралы ақпарат:

Жайлаубаева Шынар Далелқызы – негізгі автор; экономика ғылымдарының кандидаты, доцент; қауымдастырылған профессор «Экономика және қаржы» кафедрасының; Шәкәрім атындағы университеті; F19A1T8 Шугаева көш., 159а, Семей қ., Қазақстан; e-mail: zhaylaubaeva.shynar@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-7483-3185>

Кендюх Евгений Иванович; экономика ғылымдарының докторы; доцент «Қаржы және менеджмент» кафедрасының; М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті; 150000 Пушкин көш., 86, Петропавл қ., Қазақстан; e-mail: kenduh@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1691-8647>

Цапова Ольга Александровна; экономика ғылымдарының кандидаты; доцент «Қаржы және менеджмент» кафедрасының; М.Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті; 150000 Пушкин көш., 86, Петропавл қ., Қазақстан; e-mail: 49320270@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-4644-3208>

Information about authors:

Zhailaubayeva Shynar - The main author; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Associate Professor of the Department of Economics and Finance; Shakarim University; F19A1T8 Shugaeva str., 159a, Semey, Kazakhstan; e-mail: zhaylaubaeva.shynar@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-7483-3185>

Kendyukh Yevgeniy; Doctor of Economic Sciences; Associate Professor of the Department of Finance and Management; M. Kozybayev North Kazakhstan University; 150000 Pushkin str., 86, Petropavlovsk, Kazakhstan; e-mail: kenduh@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1691-8647>

Tsapova Olga; Candidate of Economic Sciences; Associate Professor of the Department of Finance and Management; M. Kozybayev North Kazakhstan University; 150000 Pushkin str., 86, Petropavlovsk, Kazakhstan; e-mail: 49320270@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-4644-3208>

**АТЫРАУ ОБЛЫСЫНЫҢ КӨКӨНІС ШАРУАШЫЛЫҒЫ:
ЖАЙ-КҮЙІ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ**

VEGETABLE GROWING IN ATYRAU REGION: STATUS AND PROSPECTS

ОВОЩЕВОДСТВО АТЫРАУСКОЙ ОБЛАСТИ: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ

R.K. САБИРОВА^{1*}

э.ғ.к., профессор

M.D. ДИНҒАЗИЕВА¹

экономика ғылымдарының магистрі

D.SH. ФАЙЗИЕВА²

Ph.D

¹*Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау, Қазақстан*

²*Ташкент мемлекеттік экономикалық университеті, Ташкент, Өзбекстан*

** автордың электрондық поштасы: sabirovarysty@mail.ru*

R.K. SABIROVA^{1*}

C.E.S., Professor

M.D. DINGAZIYEVA¹

Master of Economic Sciences

D.SH. FAYZIEVA²

Ph.D

¹*Kh. Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, Kazakhstan*

²*Tashkent State University of Economics, Tashkent, Uzbekistan*

**corresponding author e-mail: sabirovarysty@mail.ru*

R.K. САБИРОВА^{1*}

к.э.н., профессор

M.D. ДИНҒАЗИЕВА¹

магистр экономических наук

D.SH. ФАЙЗИЕВА²

Ph.D

¹*Атырауский университет им.Х. Досмухамедова, Атырау, Казахстан*

²*Ташкентский государственный экономический университет,*

Ташкент, Узбекистан

**электронная почта автора: sabirovarysty@mail.ru*

Аңдатпа. *Мақсаты* - Атырау облысының экономикасын әртараптандыру процесінде көкөніс шаруашылығы саласының дамуын негіздеу. Әдістемелік аспектіде көкөніс дақылдарын өсіру бойынша зерттеулер дедукция әдісі негізінде жүзеге асырылды, оның салдары өңір шаруашылықтарының көкөніс өнімдері экологиялық қауіпсіз деген қисынды қорытынды болып табылады. Талдау және синтездеу *әдістері* жанар-жағармай материалдары бағасының өсу кезеңінде өндірістің бәсекелес параметрлерін және оны қарқындалту деңгейін айқындау кезінде пайдаланылды. *Нәтижелері* - облыстың көкөніс секторының қазіргі жай-күйі, проблемалары мен әлеуетті мүмкіндіктері талданды, көкөніс кіші кешенінің рентабельділігі көрсетілді. Менеджмент саласын кеңейтуге, ауыл шаруашылығы кәсіпорындарына басқару шешімдерін қабылдау үшін маңызды уақтылы және объективті ақпарат беруге бағытталған ұсынымдар әзірленді. *Қорытынды* - көкөністердің жаңа сорттарын шығару, оларды апробациялау және практикаға енгізу жөніндегі ғылыми-зерттеу жұмыстарын ұдайы жандандыру қажет, бұл аз шығынмен өнімділікті арттыруға мүмкіндік береді. Секционерлер көкөніс өнімдерінің сапасына, оларды сақтау мерзімдеріне, адам денсаулығына пайдалы қасиеттеріне және жергілікті климаттық жағдайларға бейімделуіне назар аударуы тиіс. Авторлар биомасса қалдықтарын және ақаулы төмен сортты тауарларды қайта өңдеу бойынша цехтар құрудың орындылығын атап өтеді. Көкөніс өсіру нарығы жоғары сыйымдылыққа ие және тұрақты сұраныспен сипатталады деген қорытынды

Кіріспе

Азық-түлік қауіпсіздігін тұрақтандыру әлемдік дағдарыс кезінде ерекше өзекті. Азық-түлік қауіпсіздікті қамтамасыз етуде Қазақстан тек ірі шикізат экспорттаушы ғана емес, экологиялық таза органикалық ауыл шаруашылығы өнімдерін экспорттайтын аграрлық державаға айналуға нақты мүмкіндігі бар ел (Сатыбалдин А.А., Темирова Г.Қ., Жүнісбекова Т.А.) [1].

COVID-19 пандемиясы, жаһандық жанар жағармай материалдарына бағаның өсуі жағдайында өңірдегі резервтерді анықтау дағдарысы және одан кейінгі дағдарыс алаңдатарлық фактіні анықтады: әлем азық-түлік қауіпсіздігінен алыс. Халықтың осал топтарының тамақ пен көкөністермен тамақтану жағдайы дағдарыс спиралінің элеуметтік-экономикалық әсеріне байланысты одан әрі нашарлауы мүмкін. Бүгінде азық-түлік қауіпсіздігі көптеген мемлекеттерде өзекті мәселеге айналды (Ыдырыс С.С., Дүйсенбекұлы А., Пазилов Г.А.) [2].

Әлемдік азық-түлік нарығындағы жағдай өндірілетін тамақ өнімдеріне ауыл шаруашылық қажеттіліктерінің жоғарылауымен сипатталады. Ұсынылатын өнімдер үйлесімді болуы керек бірқатар стандарттар бар, олардың ең көп таралғаны – жоғары сапа, экологиялық және медициналық тұрақтылық (Stadnyk V., Pchelianska G., Holovchuk Y. et al.) [3].

Соңғы жылдары, әсіресе, пандемия кезінде елдер арасындағы шекаралардың жабылуы импортталатын ауыл шаруашылық өнімдерінің, соның ішінде республиканың оңтүстік облыстары мен көрші елдерден Атырау облысына көкөністердің келуінің азайғанын көруге болады. Нәтижесінде көліктік және басқа шығындар өсті, бұл импорттық көкөніс өнімдерінің бағасының өсуіне әсер етті. Сондықтан Атырау облысында көкөніс өндірісін арзан бағада көбейтудің шұғыл қажеттілігі туындады, өңірде көкөніс шаруашылығын қолға алу бүгінгі күннің талабы.

Атырау облысының көкөніс шаруашылығының алатын үлесі республикалық жалпы өнім құрылымы бойынша 2%-ды құрайды. Осы өңірдегі көкөніске деген сұраныс жыл сайын артуда. Атырау өңірінде көкөніс өнімдерін өндіру тәжірибесі бар, кезінде кеңестік дәуірде Жайық өзенінің бойына қоныстанған аудандарда көкөніс өндіру жақсы дамыды, алма, басқа да жеміс-жидектер де өсірілген болатын. Тиісті жағдайлар жасалса, фермерлер көкөніс

өнімдерін аймақ тұрғындарының қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін жеткілікті мөлшерде өндіре алады.

Мақаланың мақсаты Атырау облысының экономикасын әртараптандыруда көкөніс шаруашылығын дамытуды негіздеу.

Міндеттер ретінде: көкөніс шаруашылығын дамытудың шетелдік тәжірибесі сараланды; Атырау облысының көкөніс шаруашылығы талданды; Атырау облысы бойынша көкөніс шаруашылығын дамыту бойынша ұсыныстар берілді.

Зерттеудің жұмыс гипотезалары көкөніс өсірудің тиімділігін арттыру мақсатында суды, жерді және басқа ресурстарды ұтымды пайдалану, өндірісті қарқындету технологиясын қолдану азық-түлік қауіпсіздігін тұрақтандыруда мұнайлы аймақтың мамандануын өзгерту үшін негіз бола алады.

Әдебиетке шолу

Әдебиеттерге шолу жасау арқасында экономистердің пікірлері анықталды, олардың пайымдауынша, элеуметтік өндіріс тиімділігі – элеуметтік қажеттіліктер мен өндірістік ресурстарды салыстырғанда сипатталатын экономикалық категория, тиімділікті салыстырмалы әсер деп қарастырады. Тарихи тұрғыдан алғанда, ауыл шаруашылығын қарқындету толығымен дерлік өсімдік шаруашылығына бағытталды, бұл экожүйеге кеңірек қызмет көрсетуге зиянды әсердің құнын елеусіз қалдырды (Watson S.C.L., Newton A.C., Ridding L.E. et al.) [4].

Көптеген сенімді дәлелдер бұл мақсаттарға ауыл шаруашылық алқаптарын одан әрі кеңейтуге немесе қолданыстағы жұмыс орындарының орнына табиғи аумақтарды сақтауға қол жеткізу керектігін айтады (Storozum M., Liu H., Zhang X. et al.; Perrin C., Nougaredes B.) [5,6]. Экожүйелік қызметтерді жақсарту үшін ағзаларды басқару ретінде анықталған қоршаған ортаны интенсификациялау ауыл шаруашылық қарқындылығының ауыл шаруашылық дақылдарының өнімділігіне зиян келтірместен жағымсыз әсерін азайтуға мүмкіндік береді (Jeswani H.K., Azaragic A.) [7].

Өндірісті интенсификациялау үшін қоршаған ортаның экожүйесін сақтауға және химиялық араласусыз органикалық пайдалы көкөніс өнімдерін алуға мүмкіндік беретін көкөніс дақылдарының өнімділігін арттыру үшін органикалық тыңайтқыштарды енгізу туралы ойлануға болады (Tamburini G., Bommarco R., Kleijn D. et al.) [8].

Қазақстандық мамандар қазіргі жағдайда Ресей мен Батыс елдерінің ара-

сындағы санкциялық текетірестердің еліміздің азық-түлік қауіпсіздік жағдайына теріс әсер етіп отырғандығы, оның геосаяси, қажылық және экономикалық дағдарыстың аяғы азық-түлік дағдарысына жалғасуы орын алғандығын, ауыл шаруашылығының, оның ішінде егін шаруашылығының дағдарысқа қарсы дамытудағы стратегиялық маңыздылығын негіздей келе, қауіп-қатерге қарсы тұруда егіншіліктің тиімділігін арттыру қажет деп қорытындылайды (Нурпеисова А.А., Нурахова Б.Ж.) [9].

Өсімдік шаруашылығында қарқынды жұмыстардың арқасында елдің азық-түлік қауіпсіздігі, өңірлердегі жұмыспен қамту, еңбек бөлінісі, ауыл шаруашылығында дұрыс шешім қабылдауға біртіндеп қол жеткізілуде. Алайда әлі де қордаланған мәселелер бар.

Мамандардың айтуынша Қазақстанда көкөніс шаруашылығын дамытуда бірқатар кедергілер бар, олардың негізгілері көкөніс дақылдарын өсірудің биотехнологиясы жеткіліксіз дамыған, көптеген ауыл шаруашылық жұмыстары ескі әдіспен жүргізіледі, фермерлердің біліктілігін арттырудың төмендігі, органикалық өнімдерді сертифицикаттау мен стандарттау, таңбалауға қойылатын талаптардың жоқтығы, органикалық өнімдерді сату көздері толық қарастырылмағандығы және көрші және алыс шетелдерден әкелінетін көкөніс бағасын әдейі төмендету мен олардың бәсекелестігі де әсер етеді (Гриднева Е.Е., Калиакпарова Г.Ш.; Болатбек Б.Б., Бектурганова М.С., Сатбаева Г.С. және т.б.) [10,11].

Материалдары мен әдістері

Зерттеу мақсатына жету үшін, ең алдымен, статистикалық мәліметтерге талдау жасалды. Ол үшін көкөніс өнімдерінің өндірісі бойынша статистикалық мәліметтерді Қазақстанның аймақтары тұрғысынан зерттелінді, соның ішінде елдің мұнайлы өңіріне назар аударылды.

Көкөніс шаруашылығын дамытудың ұйымдастырушылық-экономикалық әдіснамасы кешенді және жүйелі ұстанымға негізделген. Кешенді ұстаным көкөніс нарығын дамытуды басқаруға әсер ететін нарықтық факторлар жиынтығын ескереді. Жүйелі ұстанымды қолдану көкөніс шаруашылығының ерекшеліктерін ескере отырып, сыртқы және ішкі ортаның факторлар тұрақсыздығын, әлеуметтік қажеттіліктерді қанағаттандыру мақсатында мемлекеттік қолдау деңгейін ескеретін өзара байланысты элементтер жиынтығын қарастырады.

Бастапқы мәліметтер ретінде нарық жағдайында есеп беру, бағалау және

талдау процедураларын реттейтін ресми заңнамалық, нұсқаулық және нормативтік құжаттар, статистикалық органдардың материалдары, аймақтық жағдайдағы республиканың әлеуметтік-экономикалық дамуына шолу нәтижелері пайдаланылды.

Зерттеу Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университетінде «Атырау облысы мысалында экологиялық таза көкөністер нарығын маркетингтік зерттеу және талдау» ғылыми жобасы аясында жүргізілді.

Нәтижелер

ЭЫДҰ-ң 2020-2029 жылдарға арналған ауыл шаруашылық болжамына сәйкес, кезінде болған пандемия алдағы 10 жыл ішінде сұранысты азайтады және азық-түлік қауіпсіздігін бұзуға қауіп төндіреді. Қысқа мерзімді пандемия мен қазіргі уақыттағы жанар-жағармай материалдарына бағаның өсуі жағдайында өңірдегі резервтерді анықтау дағдарысының экономикалық және әлеуметтік әсері әлемдік ауыл шаруашылық өндірісі мен азық-түлікті тұтынудың жалпы позитивті орта мерзімді болашағын бұзады.

Көкөніс өндірісін қарқынды дамытудың экономикалық тиімділігін арттыру мәселелерін зерттеу оның факторлары мен шарттарын анықтау және экономикалық талдау мен болжау бағытында практикалық ұсыныстар әзірлеуді басты мақсат етіп қояды.

Зерттеулер көрсеткендей, пандемия кезінде балғын көкөністерге деген қажеттілік артты. Халық үшін бұл иммунитетті табиғи жолмен нығайтуға, демек, өз денсаулығы үшін алаңдауын азайтуға мүмкіндік береді.

Сарапшылар коронавирус пандемиясы мен әлемдік жанар жағармай материалдарына бағаның өсуі жағдайында өңірдегі резервтерді анықтау дағдарыстан кейін әлем бұрынғыдай болмайды деп болжады. Әсіресе мұнайлы аймақ үшін: көптеген мұнай компаниялары тоқтап қалды, карантиндерден және өзін-өзі оқшаулау жағдайынан өте әлсіреді, көптеген жұмыс орындары қысқарды. Бұл компаниялардың қызметкерлері жұмыссыздардың санын көбейтіп, мәжбүрлі ақысыз демалыста болды немесе жұмыстан босатылды. Алайда, ауыл шаруашылығы, оның ішінде көкөніс өсіру, пандемиядан басқа салаларға қарағанда ең аз зардап шеккен салалардың бірі ретінде көрінді. Сондықтан облыста көкөніс шаруашылығын дамыту жұмыссыздық мәселесін шешуге мүмкіндік берді.

Ауыл шаруашылығын дамыту мүдделері елдің мемлекеттік саясатының басым бағыты болып табылады. Осыған байланысты көкөніс өнімдерінің сапасын жеткізіп берушіден өндірушіге, содан кейін тұтыну-

шыға дейінгі барлық кезеңдерінде сақтау үшін шұғыл шаралар қабылдау өте қажет.

Көкөніс шаруашылығын дамытудың элеуметтік тиімділігі генетикалық түрлендірілген организмдер мен химиялық тыңайтқыштарды қоспай, топыраққа, суға және биологиялық жүйеге қамқорлық жасай отырып, органикалық тыңайтқыштарды қолдана отырып, жергілікті шаруалардың, шаруа қожалықтарының және жеке қосалқы шаруашылықтардың органикалық көкөніс өнімдерін өндіруді ынталандыру болып табылады.

Статистикалық сандарға сәйкес 2023 жылдың қаңтар-желтоқсанында жалпы ауыл шаруашылық өндіріс көлемі республика бойынша 8 трлн. 723,1 млрд. теңге болған, ол 2022 жылғы қаңтар-желтоқсанындағы көрсеткіштен 7,7%-ға кеміген. Ауыл шаруашылықтағы өндіріс өнім көлемінің азаюы өсімдік шаруашылығы өнім көлемінің 14,6%-ға азаюымен түсіндіріледі. Мамандардың өсімдік шаруашылығында өндіріс көлемінің кемуіне өткен жылдағы құрғақшылық және егін жинау кезінде болған мол жаңбырдың әсерінен мәселелер туындаған, егін жинау жұмыстарының қарқынын төмендетіп, бидайдың сапасын нашарлатқан.

Ұлттық экономикада ауыл шаруашылық саласы басымдыққа ие, барлық ауыл тауар

өндірушілерін ҚР АӨК дамыту Бағдарламасы бойынша мемлекеттік қаржылық қолдау жасалады.

Қазақстанның батысында орналасқан Атырау облысының ауа райы, қолайсыз рельефті-топырақтық ерекшеліктер, өңірдегі елді-мекендердің шашыраңқы орналасуы, жол сапасының нашарлығы, облыстың шекаралық орналасуы Атырау облысында ауыл шаруашылығының жақсы дамуына, әсіресе, көкөніс шаруашылығын дамытуда бірқатар мәселелер туындатады және ауыл шаруашылығы өндірісінің, оның ішінде өңірдің көкөніс шаруашылығының перспективалық өсуі мәселелеріне ерекше назар аударуды талап етеді.

Атырау облысы көкөніс дақылдарын өсіру бойынша бай тәжірибесі бар, жылдан-жылға көкөніске сұраныс жоғарылауда, статистикалық мәліметтерден көргендей, орта есеппен көкөніс көлемінің 70 пайызы балғын күйінде өтеді, ал мұздатылған көкөніске деген сұраныс 1 пайызға өскен.

Қазақстан Республикасы статистикалық деректері бойынша (1 кесте) республикада жан басына шаққандағы көкөніс өнімдерін тұтынудың бес жылдық кезең аралығын қарастырсақ, жан басына шаққанда 9,36%-ға немесе 8,1 кг-ға кеміді. Атырау облысы бойынша да бұл аралықта тұтыну азайған.

1 кесте – Жан басына шаққандағы көкөністі тұтыну көлемі (кг)

Жыл	Ең төменгі норма	Қазақстан Республикасы	Атырау облысы
2019	55,14	86,6	67,2
2020	55,14	86,4	72,0
2021	55,14	80,6	62,4
2022	55,14	77,6	62,5
2023	55,14	78,5	66,8
2023ж. 2019ж. қатысы: абсолюттік (+,-)	-	- 8,1	-0,4
салыстырмалы (%)	-	90, 64	99,4

Ескерту: Ұлттық статистика Бюросы Қазақстан Республикасы стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі мәліметтері бойынша авторлар құрастырған

2023 жылы 2019 жылмен салыстырғанда Атырау өңірінде көкөністер мен бақша өнімдерін тұтыну жан басына шаққанда 0,4 киллограмға немесе 0,6 %-ға кеміген. Сонымен қатар, 5 жыл ішінде бұл тағамдарды тұтынудың біртіндеп азайғаны байқалады. Отандық тауарлар сапасына қарағанда елде қайда төмен импорт тамақ өнімдерін тұтыну үлесінің азайғанын көруге болады. Республикада халықтың отандық көкөніс өнімдеріне деген қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін үлкен мүмкіндіктер бар.

Алайда әлі күнге шейін республикаға сырттан көкөніс тасып әкелінеді.

Қазақстан Республикасы мен Атырау облысы бойынша көкөністерді егу және жинау жөнінен статистикалық мәліметтерді қарастырдық, 2019-2023 жылдары елдегі көкөніс өнімдерін өндіруді 2 кестеден көруге болады. Бұданкелесідей қорытынды жасауға болады: елімізде ауыл шаруашылық саласын кеңейту бойынша республикалық бағдарламалардың іске асуы нәтижесінде аталған сала табысты да тиімді даму кезеңіне өтті.

2 кесте – Қазақстан Республикасы және Атырау облысы бойынша 2019-2023 жылдарға арналған көкөніс өнімдерін өндіру

Жыл және өзгеріс	Егіс алқабы, мың га		Жинау ауданы, мың га		Жалпы өнім, мың тонна		Шығымдылығы, ц/га	
	ҚР	АО	ҚР	АО	ҚР	АО	ҚР	АО
2019	152,3	2,6	152,3	2,6	4 081,9	78,2	257,3	294,0
2020	159,1	2,6	159,1	2,6	4 355,2	81,9	260,5	299,7
2021	163,6	2,7	163,6	2,7	4 590,9	90,2	265,9	324,3
2022	168,6	2,7	168,6	2,7	4 768,5	99,5	268,0	345,8
2023	165,9	3,0	165,9	3,0	4 741,1	101,1	274,6	358,5
2023ж. 2019ж. салыстырғанда +,- %	13,6 108,9	0,4 115,4	13,6 108,9	0,4 115,4	659,2 116,1	22,9 129,3	17,3 106,7	64,5 121,9
2023 жылы Атырау облысының құрылымдағы үлесі, %	-	1,8	-	1,8	-	2,1	-	130,5
Ескерту: Ұлттық статистика Бюросы Қазақстан Республикасы стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі мәліметтері бойынша авторлар құрастырған. *ҚР-Қазақстан Республикасы, АО- Атырау облысы								

2023 жылы Қазақстан Республикасы бойынша көкөніс шаруашылығының өндіріс көлемі 659,2 мың тоннаға тең болған, 2019 жылмен салыстырғанда бұл көрсеткіш 16,1%-ға артқан, ол көкөніс өнімі егін шығымдылығы 6,7%-ға немесе 17,3 ц/га артқандықтан және егістік алқаптың көлемі 8,9%-ға ұлғаюы арқасында мүмкін болған, яғни бұл 13,6 мың гектарды құрайды.

Ел бойынша көкөніс дақылдарын жалпы жалпы жинау құрылымындағы Атырау өңірінің үлес салмағы 2%-дан жоғары болған, қарастырылған кезеңде көкөніс бойынша егін 29,3%-ға өскен, яғни 22,9 мың тонна. Атырау өңірінде көкөніс көлемінің өсуі егіс алқабының 15,4%-ға артуынан мүмкін болған, яғни бұл 0,4 мың га-ға тең, көкөніс өнімділігі 21,9%-ға, яғни 64,5 ц/га-ға артқан.

Өсірілген көкөніс дақылдарының жалпы жиналуына дақылдардың, көшеттердің өспеуі тікелей әсер етеді. Дақылдар мен отырғызылған көшеттердің өспеуінің себептері табиғи-климаттық факторлар мен ауыл шаруашылық кәсіпорындарының кінәсі болуы мүмкін.

Әр фактордың әсері әр түрлі жағдайлар мен себептерге байланысты. Айталық, көкөніс егіс алқабының көлемі мен құрылымы көкөніске сұраныстың артуынан, көкөніс нарығындағы бәсекелестікке, өнім бағасына, саланың мамандануына еңбек, жер, материалдық, техникалық, қаржылық, т.б. ресурстардың болуы мен жай-күйіне, тұқымдар мен мал азығына ішкі қажеттіліктерге, көкөніс дақылдарының түрлерін өндірудің тиімділігіне және т.б. байланысты.

Ұйымдастырушылық тұрғыдан алғанда, фермерлер тұзсыздандыру қондырғыларын, жер асты суларын өндіруді, су құбырларын және су қоймаларын қоса алғанда, су ресурстары мен инфрақұрылымды басқарумен айналысатын қауымдастықтарға бірігеді. Бұл қауымдастықтар жергілікті және аймақтық саясаткерлермен және мемлекеттік органдармен тығыз байланыста.

Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының экономикалық тиімділігі ауыл шаруашылық кәсіпорындарының тұрақты өсуі мен дамуы, көкөніс өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру сияқты көптеген элементтерді қамтиды (Constantin M., Sacală M.D., Dinu M. et al.) [12].

Көкөніс шаруашылығы мен көмекші салалар жергілікті жұмыспен қамтуды тікелей қамтамасыз еткен болар еді. Жұмыспен қамтудың үш негізгі бағыты бар: далалық жұмыстармен, көкөністер мен жемістерді буып-түюмен және жеткізумен айналысатын біліктілігі төмен жұмысшылар; қосалқы өндірістерде, көлікте және басқа да қосалқы қызметтерде жұмыс істейтін орта білікті жұмысшылар; өсімдік шаруашылығын басқару, сапаны бақылау, кеңес беру және маркетингпен байланысты жоғары білікті мамандар; инновациялар және әзірлемелермен айналысатын ғалымдар мен техниктердің бір бөлігі.

Көптеген елдер тәжірибесіне шолу жасалып, органикалық өнімдер нарығы бүкіл әлемде сенімді қарқынмен өсуде екендігі анықталды. Қазіргі уақытта өндіріс бұрынғыға қарағанда тез өсуде, оны статистикалық мәліметтерден де көруге болады, сондықтан нарық сұранысын жақсырақ

қанағаттандыру және импортқа тәуелділікті азайту мүмкіндігі бар (Willer H.) [13].

Польша, Дания, Эфиопия, Оңтүстік Америка және Оңтүстік Корея сияқты елдерде экологиялық бағдарламаларды белсенді түрде қарастыруда, барынша экологиялық бағдарламаларға ұмтылу жаңа өнеркәсіптік төңкеріске әкелуі мүмкін және ауыл шаруашылығын әрі қарайғы тұрақты интенсификациялауға ықпал етеді (Wojciechowska-Solis J., Barska A.) [14].

Филлипин тәжірибесін қарастырған ғылыми еңбекте коммерциялық көкөніс шаруашылығын дамыту осы елдің фермерлік қауымдастығындағы күнкөріс көзі ретінде қарастырылады. 1971-1988 жылдар арасында бұл елде халықтың өсімі де және ауыл шаруашылығының қарқындылығы да бірден күрт өскен, оны ауыл шаруашылығы жүйелерін кеңейту арқылы бақша өсіруге күш салу мен көкөніс шаруашылығында еңбек өнімділігінің екі, үш есе өсуі дәлелдейді.

1988 жылы еңбек өнімділігінің артуының басты себебі нарықтық мүмкіндіктердің кеңеюі, өндіріс пен өткізу тиімділігінің жоғарылауы, технологиялық өзгерістер болды. Бүгінде осы өзгерістер бақша өндірісін, көкөніс шаруашылығын ең тартымды салаға айналдырды, қауымдастық тұрғындарының экономикалық және әлеуметтік жағдайлары жақсарып, жергілікті даму үрдісіне ықпал етудегі мемлекеттің рөлінің өзгеруімен байланысты болды.

Ауыл шаруашылық саласындағы шаруашылық субъектілер санының өсуі оның көлемі жағынан және өндіріс көлемінің артуы болып табылады, яғни көкөніс өндірісінің артуы, сату құнының көбеюі, жұмыс жасайтын жұмыскерлер санының көбеюі және т.б. Ауыл шаруашылығының дамуы дегеніміз осы саланың шаруашылық субъектілерінің сапалық жағынан жақсаруы, материалдық-техникалық жағынан жаңаруы, озық технологияларды қолдану, еңбекті ғылыми тұрғыдан ұйымдастыру жағынан оң өзгерістердің болуы.

Кооперативтер егінді жинаудан кейінгі, логистикалық және тамақ өнімдерінің қадағаланатын тізбегін басқарудың заманаи жүйесін енгізеді. Айталық, Испания елі жемістер мен көкөністерді әлемдік экспорттауда алдыңғы орындарда, 12 млн тонна өнім өндірісе, соның ішінде Альмерия деген өңірі осының 25%-ын өндіреді екен. 30 мың гектар жерді алып жатқан полиэтилен жылыжайы бүкіл Испания елінің барлық жылыжайларының 50%-ын алады. Бір жылда өндірілген көкөніс өнімінің көлемі 3 227 923 тонна болып, 2,2 млрд. еуроны

құраған, Еуро Одақ елдерімен салыстырғанда еңбек өнімділігі 30 есе жоғары, өндірілген өнімнің 70%-ын экспорттайды, 500 миллионнан астам тұтынушылары бар.

Ауыл шаруашылығы дамыған елдерде көптеген тұтынушылар жемістер мен көкөністерді тұтынудың ұсынылған тәуліктік нормасын ала алмайды. Алайда, өндірілген жемістер мен көкөністердің едәуір бөлігі бұзылып, босқа тасталуда. Тұрақты салауатты тамақтану мен қоршаған ортаға әсерін азайтуда тасталынған жемістер мен көкөністерді қосылған құнмен қайта өңдеу мүмкіндіктері бар (Augustin M.A., Sanguansri L., Fox E.M. et al.) [15].

Бірнеше зертханалар халықаралық деңгейде келісілген және ISO 17025 стандартына сәйкес келетін озық аналитикалық әдістерді пайдаланады, бұл, басқалармен қатар, өсімдіктерді қорғау құралдарының қалдық құрамының шекті рұқсат етілген деңгейлеріне қатысты халықаралық заңнамаға сәйкес шығуларды қамтамасыз етеді.

Мысалы, Альмерия университетінде Еуропалық комиссияның жеміс-көкөніс қауымдастығының анықтамалық зертханасы, Денсаулық сақтау және азық-түлік қауіпсіздігі жөніндегі бас директорат орналасқан. Өндіріс өсу кезінде және егін жинаудан кейін нарыққа шыққанға дейін қалдықтардың болуын бақылайды. Осы нысандарда әзірленген технологиялар мен әдістемелер сапаны бақылау кезеңдерінде биоөңдеу зауыттарына қолдау көрсетеді, сондай-ақ ауыл шаруашылық биомасса қалдықтарында немесе ақаулы өнімдерде болуы мүмкін құнды қосылыстарды анықтайды.

Талқылау

Соңғы бес жылда пандемиядан кейінгі факторларға қарамастан, ауыл шаруашылығы салаларында оң динамика байқалады. Көкөністердің жалпы жиналуының біртіндеп артуы байқалады, бұл республикалық және жергілікті бюджеттерден ауыл шаруашылығын қаржыландырудың және АӘК дамытудың республикалық жоспарын іске асырудың өсуімен түсіндіріледі. Жергілікті шаруашылық өзінің егіс алқабын 160-тан 300 гектарға дейін ұлғайтып, күзде 5 мың тоннадан астам ауыл шаруашылығы өнімін жинамақшы, бұл да бағаны тұрақтандыруға ықпал етеді. Қазақстанда, соның ішінде Атырау өңірінде де көкөніс шаруашылығын дамытудың мүмкіндіктері зор.

Қазіргі табысты агроөнеркәсіптік өндіріс жүйесі агрономия ғылымы бағытында үздіксіз күш-жігерсіз, сонымен бірге жергілікті

жерде жаңадан әзірленген ғылыми-техникалық тәсілдерді сынақтан өткізуге мүмкіндік беретін жаңа технологияларды әзірлеусіз ешқашан шындыққа айналмас еді. Ғылым мен техникаға қатысты құрылымдар құру және дамыту қажет, егер әр түрлі мүдделі тараптар: фермерлер, селекционерлер, агрономдар, жалпы өнеркәсіп, қаржылық операторлар мен ғалымдар арасында берік байланыстар мен одақтар құрылса жаңа идеялар мен технологиялар пайда болып, көкөніс шаруашылығының жақсаруына ықпал еткен болар еді. Осылайша, инновациялық тәсіл әлеуметтік-экономикалық ортаға жетудің жалғыз жолы болады.

Қорытынды

1. Атырау облысында көкөніс шаруашылығын коммерцияландыру және оны дамытуда фермерлік кооперативтерді дамыту қажет. Ол үшін кооперативтер негізінде күшті коммерциялық инфрақұрылым құрып, оны нығайту керек.

2. Көкөніс шаруашылығында фермерлер ауыл шаруашылық дақылдарын қауіпті зиянкестерден және табиғат бұзылуларынан сақтау үшін экономикалық жағынан тиімді жылыжайларды қолданған дұрыс. Жоғары технологияларды қолдану аз шығын жұмсай отырып, мысалы табиғи ресурстар, оның ішінде суды аз қолдана отырып, аз шығындармен жоғары өнімділікті алуға мүмкіндік береді. Негізгі жаңашылдық бойынша әзірлемелер көкөністің су мен қоректік заттарды қаншалықты қажет ететіндігін анықтайтын құралдарды қою арқылы суды үнемдеуге мүмкіндік береді.

3. Тыңайтқыштар мен өсімдіктерді қорғау құралдарын пайдалану. Жаңартылмайтын көздерден келетін тыңайтқыштардан биотехнологиялық процестерге негізделген жаңа тыңайтқыштарға, негізінен мал шаруашылығынан келетін органикалық тыңайтқыштарды пайдалана отырып, көкөніс шаруашылығын жүргізу.

4. Көкөніс шаруашылығын дамытуда үнемі өсімдіктер мен көкөністердің жаңа сорттарын шығару, оларды сынау және енгізу үшін ғылыми-зерттеу жұмыстарын жандандыру керек. Бұл өндірісте аз шығынмен өнімділікті арттыруға мүмкіндік береді. Селекционерлер климаттық жағдайға қарай көкөністердің сапасын, сақтау мерзімін, олардың адам денсаулығына пайдалы қасиеттерін жақсартуға немесе бейімделуіне көбірек көңіл бөлу керек. Ал биомасса қалдықтары мен сапасы төмен ақауы бар өнімдерді қайта өңдейтін цехтар ашуға да назар аудару керек.

5. Сонымен қатар, ауыл шаруашылығы бағытындағы жоғары оқу орындарының негізгі тәжірибесі фермерлерді, компанияларды және кәсіпкерлерді қолданбалы зерттеулермен, әзірлемелермен және инновациялармен қолдау арқылы осы сектормен байланысты болуы керек.

Университеттің жеке ресурстарынан басқа, жеке коммерциялық емес ғылыми орталықтар маңызды әзірлемелер мен инновацияларға үлес қосады. Көкөніс шаруашылығын дамытуда инвесторларды тарту керек.

Ауданда жұмыс орындарының маңызды және қосымша көзі болып табылатын өндіріс құралдарын, тыңайтқыштарды, көліктерді, жылыжай материалдары мен пластмассаларды жеткізуге байланысты кәсіпорындар құру, биологиялық зиянкестермен күресуді қолдайтын және өсімдік шаруашылығына қажетті пайдалы жәндіктерді қамтамасыз ететін биотехнологиялық биологиялық бақылау компанияларын құру керек. Осындай компаниялар өте жоғары білікті жұмыс күшін тарта отырып, ауыл шаруашылығы бағытындағы университетпен екіжақты келісімдер арқылы жүзеге асырылатын ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстар жүргізуді ұйымдастыру керек.

Авторлардың үлесі: Сабирова Рысты Куандиковна: тұжырымдамалау, әдіснамалау, қорытындылау, редакциялау, баслымды өңдеу; Дінғазиева Мейрамгүл Дүзелбайқызы: статистикалық мәліметтер жинау және оларды талдау, зерттеу нәтижелерін талқылау; Файзилова Дилафруз Шухратовна: әдебиеттерге шолу жасау, визуализация.

Мүдделер қақтығысы: мақаланың авторлары мүдделер қақтығысының жоқ екендігін мәлімдейді.

Зерттеуді қаржыландыру көзі. Зерттеу Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің Ғылыми Кеңесінің шешімімен университетішілік гранттық қаржыландыру шеңберінде жүргізілді «Атырау облысы мысалында экологиялық таза көкөністер нарығын маркетингтік зерттеу және талдау» ғылыми жобасы (Тіркеу нөмірі 0123РКИ0171).

Әдебиеттер тізімі

[1] Сатыбалдин, А.А. Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігі: жағдайы және мүмкіндігі /А.А.Сатыбалдин, Г.Қ.Темирова, Т.А.Жүнісбекова// Экономика: стратегия и практика. – 2020. – №2(15). – Б.5-14.

[2] Ыдырыс, С.С. Азық түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің өзекті мәселелері / С.С.

Ыдырыс, А. Дүйсенбекұлы, Г.А. Пазилев //Проблемы агрорынка. – 2023.– №3.– Б.24-33.

[3] Stadnyk, V. The Concept of Marketing of Balanced Development and Features of its Implementation in the Food Market / V.Stadnyk, G. Pchelianska, Y.Holovchuk, L.Dybchuk //Agricultural and Resource Economics. – 2020. – №3(6). – P.80-95.

[4] Watson, S.C.L. Does agricultural intensification cause tipping points in ecosystem services? / S.C.L. Watson, A.C. Newton, L.E. Ridding, P.M. Evans, S. Brand, M. McCracken, A.S. Gosal, J.M. Bullock // Landscape Ecology. – 2021. – Vol.36. – P. 3473-3491.

[5] Storozum, M. Investigating environmental changes as the driving force of agricultural intensification in the lower reaches of the Yellow River: A case study at the Sanyangzhuang site/ M. Storozum, H.Liu, X. Zhang, T.R. Kidder // Quaternary International. – 2019. – №521. – Vol. 521. – P. 25-34.

[6] Perrin, C. An analytical framework to consider social justice issues in farmland preservation on the urban fringe. Insights from three French cases/ C. Perrin, B. Nougaredes // Journal of Rural Studies.– 2022.–Vol.93.– P. 122-133. <https://doi.org/10/1016/j.jrurstud.2020.07.007>

[7] Jeswani, H.K. Environmental impacts of vegetables consumption in the UK / H.K. Jeswani, A. Azapagic // Science of The Total Environment. – 2019. – №10(682). – P. 80-105.

[8] Tamburini, G. Pollination contribution to crop yield is often context-dependent: A review of experimental evidence/ G. Tamburini, R. Bommarco, D.Kleijn, W.Putten, L.Marini // Agriculture, Ecosystems & Environment. – 2019. –№1(280). – P.16-23.

[9] Нурпеисова, А.А. «Қазақстан Республикасында өсімдік шаруашылығының жалпы өнімнің нүктелік және интервалдық болжауы / А.А. Нурпеисова, Б.Ж. Нурахова // Central Asian Economic Review. – 2022. – (4). –Б.6-18. <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2022-4-6-18>.

[10] Гриднева, Е.Е. Овощеводство Республики Казахстан в условиях пандемии / Е.Е. Гриднева, Г.Ш.Калиакпарова // Проблемы агрорынка. – 2021. – №1. – С.101-107. <https://doi.org/10.46666/2021-1-2708-9991.12>

[11] Болатбек, Б.Б. Прогноз устойчивого развития органического растениеводства Казахстана (масличные культуры) / Б.Б. Болатбек, М.С. Бектурганова, Г.С. Сатбаева, Н.А. Абилкайыр // Economics: the strategy and practice. – 2023. – №3(18). – С.56-67. <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2023-3-56-67>

[12] Constantin, M. Vegetable Trade Flows and Chain Competitiveness Linkage Analysis Based on Spatial Panel Econometric Modelling and Porter's Diamond Model / M. Constantin, M-D. Sacală, M. Dinu, S. Roxana Pătărlăgeanu, I-D. Munteanu//Agronomy.–2022.–12(2).–P.411-438 <https://doi.org/10.3390/agronomy12020411>

[13] Willer, H. Organic agriculture worldwide 2018: current statistics. In: Research Institute of Organic Agriculture (FiBL), Frick, Switzerland [Electronic resource].- 2018.- URL: <https://www.orgprints.org/id/eprint/37557/1/willer-et-al-2020-glob-al-stats.pdf> (date of access: 14.06.2024).

[14] Wojciechowska-Solis, J. Exploring the Preferences of Consumers' Organic Products in Aspects of Sustainable Consumption: The Case of the Polish Consumer /J. Wojciechowska-Solis, A. Barska// Agriculture. – 2021. – 11(2). –P.138-155 <https://doi.org/10.3390/agriculture11020138>

[15] Augustin, M.A. Recovery of wasted fruit and vegetables for improving sustainable diets / M.A. Augustin, L. Sanguansri, E.M. Fox, L. Cobiac, M.B. Cole // Trends in Food Science & Technology. – 2020. – Vol.95. – P.75-85.

References

[1] Sabtybaldin, A.A., Temirova, G.Q., Jünisbekova, T.A. (2020). Qazaqstannyñ azyqtılık qaupsızdıǵı: jaǵdaiy jáne mümkindiǵı [Food security of Kazakhstan: state and opportunities]. *Ekonomika: strategiya i praktika.- Economics:the strategy and practice*, 2(15), 5-14 [in Kazakh].

[2] Ydyrys, S.S., Dүйсенбекұлы, А., Пазилев, Г.А. (2023). Азық түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің өзекті мәселелері [Current aspects of ensuring food security]. *Аграрлық нарық проблемалары - Problems of AgriMarket*, 3, 24-33 [in Kazakh].

[3] Stadnyk, V., Pchelianska, G., Holovchuk, Y., Dybchuk, L. (2020). The Concept of Marketing of Balanced Development and Features of its Implementation in the Food Market. *Agricultural and Resource Economics*, 3(6), 80-95 [in English].

[4] Watson, S.C.L., Newton, A.S., Ridding, L.E., Evans, P.M., Brand, S., McCracken, M., Gosal, A.S., Bullock, J.M. (2021). Does agricultural intensification cause tipping points in ecosystem services? *Landscape Ecology*, 36, 3473-3491[in English].

[5] Storozum, M., Liu, H., Zhang, X. and Kidder, T.R. (2019). Investigating environmental changes as the driving force of agricultural intensification in the lower reaches of the Yellow River: A case study at the Sanyangzhuang site. *Quaternary International*, 521, 25-34 [in English].

[6] Perrin, C., Nougaredes, B. (2020). An analytical framework to consider social justice issues in farmland preservation on the urban fringe. Insights from three French cases. *Journal of Rural Studies*. DOI: <https://doi.org/10/1016/j.jrurstud.2020.07.007>. [in English].

[7] Jeswani, H.K., Azapagic, A. (2019). Environmental impacts of vegetables consumption in the UK. *Science of The Total Environment*, 682 (10), 80-105 [in English].

[8] Tamburini, G., Bommarco, R., Kleijn, D., Putten, W., Marini, L. (2019). Pollination contribution to crop yield is often context-dependent: A review of experimental evidence. *Agriculture*,

О ПОВЫШЕНИИ ЗЕМЕЛЬНОГО НАЛОГА В КАЗАХСТАНЕ

ҚАЗАҚСТАНДА ЖЕР САЛЫҒЫН АРТТЫРУ ТУРАЛЫ

ON INCREASE OF LAND TAX IN KAZAKHSTAN

Г.К. КУРМАНОВА*

*д.э.н., ассоциированный профессор
Казахский агротехнический исследовательский
университет им. С.Сейфуллина», Астана, Казахстан
электронная почта автора: kurmanova_gul@mail.ru

Г.К. КУРМАНОВА*

*э.ғ.д., қауымдастырылған профессоры
С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық
зерттеу университеті, Астана, Қазақстан
автордың электрондық поштасы: kurmanova_gul@mail.ru

G.K. KURMANOVA*

*Dr.E.Sc., Associate Professor
S. Seifullin Kazakh Agro Technical Research University, Astana, Kazakhstan
corresponding author e-mail: kurmanova_gul@mail.ru

Аннотация. Земельный налог выступает одним из источников формирования местных бюджетов, наполнения их доходной части. *Цель* - проанализировать нормативно-правовую базу существующей системы налогообложения земель, обосновать необходимость повышения обязательных платежей за землю. Использовались следующие *методы* - монографический – с целью изучения зарубежного опыта земельного налогообложения, статистический – для сбора данных по налоговым поступлениям, состоянию земельного фонда, аналитический – при исследовании методик уплаты налога, на основе абстрактно-логического метода определены проблемы и предложены пути их решения. *Результаты* - зарубежный опыт налогового регулирования показал, что фискальная политика направлена на создание благоприятных льготных условий для сельхозтоваропроизводителей и улучшения качества почв. Рассмотрена существующая отечественная методика налоговых платежей в зависимости от целей применения. Представлен анализ уплаты налогов в динамике за 7 лет. Рассчитаны земельные ставки налога и арендная плата в разрезе целевого использования. Выявлено, что налог для крестьянских (фермерских) хозяйств в соответствии с доходами в результате реализации сельскохозяйственной продукции не вполне приемлем, так как не учитываются затраты на ее производство. *Выводы* - установлено, что 40-кратное повышение земельного налога является преждевременным, поскольку на сегодняшний день такая мера законодательно утверждена в 20-кратном размере. Рекомендуется увеличение налоговой нагрузки на земли населенных пунктов для индивидуально-жилищного строительства, торгово-развлекательных центров и промышленных объектов. Вовлечение в сельскохозяйственный оборот 62,5 млн га пастбищ, сосредоточенных в категории земель запаса, позволит повысить их качественный уровень и получать дополнительные денежные средства в бюджет государства.

Аңдатпа. Жер салығы жергілікті бюджеттерді қалыптастыру, олардың кіріс бөлігін толтыру кездерінің бірі болып табылады. *Мақсаты* - жер салығының қолданыстағы жүйесінің нормативтік-құқықтық базасын талдау, жер үшін міндетті төлемдерді арттыру қажеттілігін негіздеу. Мынадай *әдістер* пайдаланылды - монографиялық - жер салығының шетелдік тәжірибесін зерделеу мақсатында, статистикалық - салық түсімдері, жер қорының жай-күйі бойынша деректер жинау үшін, талдамалық - салық төлеу әдістемелерін зерттеу кезінде, абстрактілік-логикалық әдіс негізінде проблемалар айқындалды және оларды шешу жолдары ұсынылды. *Нәтижелері* - салықтық реттеудің шетелдік тәжірибесі фискалдық саясат ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер үшін қолайлы жеңілдікті жағдайлар жасауға және топырақтың сапасын жақсартуға бағытталғанын көрсетті. Қолданылу мақсаттарына байланысты салықтық төлемдердің қолданыстағы отандық әдістемесі қаралды. Салықтардың 7 жылдағы серпінінде төленуіне талдау жасалды. Нысаналы пайдалану

тем, что на крестьянские фермерские хозяйства (КФХ) распространяется специальный налоговый режим, согласно которому они платят единый земельный налог. До 2020г. единый земельный налог КФХ определялся в процентном отношении от кадастровой стоимости. В настоящее время налоговая базовая ставка составляет 0,5% дохода от реализации сельхозпродукции. Следовательно, доход у каждого КФХ разный, и в случае «неэффективного» использования каким образом будет определяться размер базовой ставки для увеличения его в 40 раз?

Во-вторых, каким образом будет определяться степень эффективности? В данном случае правильнее было бы применить понятие «неиспользуемые земли». Возможно, это и имелось в виду, поскольку анализ использования земель сельскохозяйственного назначения показал, что большое количество сельскохозяйственных угодий закреплено за пользователями и собственниками, но не используются.

Такие земли выявляются в процессе проведения космического мониторинга, затем сопоставляются в натуре и изымаются. Кроме того, существуют земли, которые ни за кем не закреплены и не используются, сосредоточенные в категории земель запаса. По состоянию на 01.01.2024г. они составляют 32,4% общей площади республики (Сводный аналитический отчет о состоянии и использовании...) [3].

В целом можно заключить, что на сегодняшний день размер налоговых платежей на земли сельхозназначения соответствует объективности. Озабоченность вызывает налогообложение земель населенных пунктов, поскольку земельный налог очень мизерный. Это касается земельных участков с целевым использованием под индивидуальное жилищное строительство. Таким образом, до введения положения о повышении земельного налога необходимо дать всестороннее обоснование проектным предложениям и решить – нужно ли его повышать.

Литературный обзор

В Казахстане принципы налогообложения земель отражены в Налоговом кодексе (Кодекс РК «О налогах и других обязательных платежах...») [1]. Анализ земельной налоговой политики в зарубежных странах показал, что данная проблема актуальна для всех стран, но имеет свои особенности и различия. Так, в Америке в каждом штате налог отличается, при этом сельскохозяйственные земли облагаются налогом по

значительно более низкой ставке, чем земли для жилых или коммерческих целей, особенно, если сельскохозяйственные земли вблизи городов. В результате создается благоприятный налоговый режим, направленный на сохранение сельскохозяйственных угодий и на повышение производства продуктов питания. Этот тип метода налогообложения называется «оценкой потребительской стоимости» (UVA), основанный на оценке её текущего использования в сельском хозяйстве, а не её полной рыночной стоимости (Anderson John E., Giertz Seth H., Shimul Shafiun N.) [4].

Во Франции налог на земли сельскохозяйственного назначения составляет 80% кадастровой или арендной стоимости (The French tax system) [5].

В России земельный налог также определяется в зависимости от кадастровой стоимости, которая служит налоговой базой. В этой связи учёные высказывают опасение, что с целью увеличения поступления налоговых отчислений за пользование земельными участками повышают кадастровую стоимость (Andrew I.) [6].

В Канаде земельный налог входит в структуру федерального налога и он зависит от размера дохода (Taxes in Canada) [7].

В Украине налоговым инструментом землепользования служат экономические рычаги с акцентом на внедрение принципов «зеленой» экономики. Предложение заключается во внедрении поправочного коэффициента к расчетным объемам налоговых сборов. Этот коэффициент позволяет учитывать характеристики эффективности землепользования в сочетании с коэффициентами изменения запасов углерода. Предлагаемый подход открывает возможность оптимизировать усилия по внедрению низкоуглеродного землепользования и, следовательно, восстановить и сохранить агроресурсный потенциал (Butrym O., Zaruba D., Yehorova T. et al.) [8].

В Узбекистане при определении земельного налога применяют повышающие и понижающие коэффициенты, которые зависят от качества почв. Данная система предусматривает взаимосвязь между повышением и снижением плодородия почв, что приводит к увеличению земельного налога. При расчете земельного налога он формируется исходя из нормативной стоимости сельскохозяйственных угодий, и основывается на расчете индекса качества почвы (SQI), который определяет плодородие почвы (Mukhtorov U.) [9].

Таким образом, анализ зарубежного опыта взимания земельного налога показал, что фискальная политика имеет большое значение в структуре доходов государства, направлена на повышение качества почв, но при этом государством создаются благоприятные льготные условия для сельхозтоваропроизводителей (СХТП).

Материалы и методы

Концепция исследования базируется на актуальных вопросах системы эффективного землепользования. Теоретической основой проведенного исследования явились научные труды и результаты прикладных исследований отечественных и зарубежных ученых, ведущих специалистов в области управления земельными ресурсами, налогообложения земель, их эффективного использования.

Аналитическая часть исследования выполнена путем изучения статистического материала по использованию и распределению земельного фонда, поступлению налоговых платежей за землю, а также материалах собственных наблюдений.

Методология исследования базировалась на основных положениях научной методологии изучения социально-экономических явлений, а также ряде научных теорий по совершенствованию системы налогообложения земель.

При проведении исследований применялись следующие методы: монографический (для изучения отечественного и зарубежного опыта налогообложения земель); статистический (для сбора данных по использованию земельных ресурсов); аналитический (для проведения анализа пополнения бюджета за счет налоговых платежей за пользование землей); абстрактно-логический (для разработки рекомендаций и обоснований по повышению земельного налога).

Результаты

Опыт налогообложения земель в Казахстане сравнительно небольшой (29 лет), поскольку система взимания платежей за землю в РК введена с 1995г. после перехода на рыночные отношения. Основным видом платы за землю являются земельный налог и арендная плата. Собственники земель платят земельный налог, КФХ – единый земельный налог (независимо от форм собственности), землепользователи – арендную плату. Согласно Постановлению Правительства РК «Об установлении базовых ставок платы за земельные участки» (Постановление Правительства Республики Казахстан...) [10] арендная плата составляет 100-120% базовой ставки земельного

налога. Таким образом, в республике при расчёте арендной платы применяется коэффициент 1,2 к базовой налоговой ставке платы за землю.

На сельскохозяйственные земли и земли промышленности земельный налог зависит от качества почв - баллов бонитета, за исключением КФХ, где налоговая ставка равна 0,5% дохода от реализации сельхозпродукции. Ранее КФХ платили единый земельный налог от кадастровой стоимости. В 2020г. в разгар пандемии, были внесены изменения по налогообложению земельных участков КФХ, увязав его с доходом крестьян.

Расчёты показали, что налог, связанный с прибылью КФХ, значительно вырос. Увязка единого земельного налога с доходом имеет свои особенности. С одной стороны, это правильно и логично, поскольку базовые ставки для определения кадастровой стоимости не изменялись с момента их утверждения (с 2003г.), а прибыльность напрямую связана с качеством земли, что отражается на получении валовой продукции и её стоимости. С другой стороны, это чревато тем, что крестьяне могут скрывать истинные статистические показатели, такие как урожайность, объем валовой продукции с целью уменьшения доходной части. В связи с этим с целью избежания таких фактов необходимо пересмотреть методику расчёта единого земельного налога для КФХ. Самый оптимальный вариант – оставить его определение в зависимости от кадастровой стоимости, но при этом произвести перерасчёт базовых ставок, рассчитанных в 2003 году.

Для сравнения существующих размеров налоговых платежей произведём расчёт земельного налога на земли сельхозназначения и населенных пунктов, различающихся по целевому назначению. С этой целью для расчета налога на сельскохозяйственные угодья выберем земельные участки, различающиеся по формам хозяйствования: КФХ, ТОО, СПК. Объектом исследования являются сельхозпредприятия Зерендинского района (ТОО и СПК, специализация – растениеводство), для КФХ выбраны 2 объекта, расположенные в Астраханском и Зерендинском районах Акмолинской области. Два КФХ выбраны с тем, чтобы увидеть разницу в доходах, так как плодородие почв в выбранных районах сильно различается. Почвы в Зерендинском районе плодородные, средний балл бонитета равен 57, в Астраханском районе – 32. Оба КФХ относятся к 2-й территориальной налоговой зоне. Для КФХ налог рассчитан в 2-х вариантах (таблица 1).

Таблица 1 – Расчёт платежей за землю с/х предприятий Акмолинской области

Форма хозяйствования	Общая площадь, га	В том числе по угодьям, га			Земельный налог, тенге		Земельный налог, тыс тенге	Арендная плата, тенге
		пашня	пастбища	сенокосы	от кадаст-ти, тыс тг (по старой методике)	0,5% от дохода, тыс тг (сущ. методика)		
КФХ (Зерендинский р-н)	506	373	133	-	35,5	151,1	-	-
КФХ (Астраханский р-н)	392	500	-	-	17,3	105,8	-	-
ТОО	1 602,1	1 258	303,1	41	-	-	282,6	339,1
СПК	337,4	337,4	-	-	-	-	65,1	78,1
Примечание: составлена автором								

Как видно из данных таблицы 1, единый земельный налог КФХ возрос в 4-6 раза. И это при том, что 2023г. был неурожайным вследствие обильных дождей, в связи с этим было потеряно много урожая. По новой методике единый земельный налог предусматривает расчет дохода от реализации сельхозпродукции. Однако если крестьянин имеет в наличии, к примеру, 133 га пастбищ, но не занимается животноводством, а использует его для выпаса личного скота и не реализует никакой животноводческой продукции, то в этом случае никакого налога он платить не будет. И это неправильно, поскольку за пользование земельным участком нужно платить определённую плату.

С учетом данной позиции правильнее было бы увязать налог с кадастровой стоимостью, но при этом, как было указано выше, произвести перерасчёт базовых ставок от 2003 года. Что касается крупных сельхозтоваропроизводителей, можно заключить, что размер налога будет не малым. Следовательно, повышение земельного налога на земли сельхозназначения в настоящее время нежелательно, так как это создаст дополнительную финансовую нагрузку на СХТП.

Существующая точка зрения МСХ РК заключается в 40-кратном повышении налога на земельные участки, которые не используются. Что касается крупных сельхозтоваропроизводителей, то для них точно определена налоговая базовая ставка. Касательно КФХ, нет чёткости - что принять за налоговую базу, поскольку если земельный участок не использовался, значит не получен доход, являющийся отправной точкой исчисления земельного налога. Следовательно, данная методика не подходит для КФХ, но для остальных форм хозяйствования она приемлема.

Вместе с тем озабоченность вызывает налогообложение земель населенных пунктов. Базовые ставки земельного налога на земли населенных пунктов утверждены в зависимости от целевого назначения. Так, под индивидуальное жилищное строительство (ИЖС) методика расчёта предполагает учёт площадей под застройкой (жилой дом, строения и сооружения) и придомового участка. Для остальных объектов применяется базовая налоговая ставка, исключающая площади, занятые жилищным фондом. Отдельно предусмотрен порядок начисления налога для казино, автозаправочных станций (АЗС) и автостоянок (паркингов). К таким заведениям применяется повышающий коэффициент, увеличивающий налог в 10 раз.

Кроме того, на земельные участки, предоставленные для строительства, но неиспользуемые по целевому назначению, либо используемые с нарушением земельного законодательства, земельный налог увеличивается в 10 раз. Предусмотрено также увеличение ставок на земли сельхозназначения, которые не используются по назначению. В этом случае базовая ставка налога увеличивается в 20 раз. С целью корректировки базовых ставок проводится зонирование земель при налогообложении. В результате зонирования определяются границы зон и коэффициенты к ним. При этом размер повышения или понижения базовой налоговой ставки не должен превышать 50%.

Далее произведем расчет земельного налога на земли населенных пунктов на объекты с различным целевым использованием. Объекты расположены в столице республики – г. Астане. По ИЖС выбраны 2 объекта, расположенных в зонах с минимальным и максимальным повышающим коэффициентом (таблица 2).

Таблица 2 – Расчет земельного налога на земли населенных пунктов

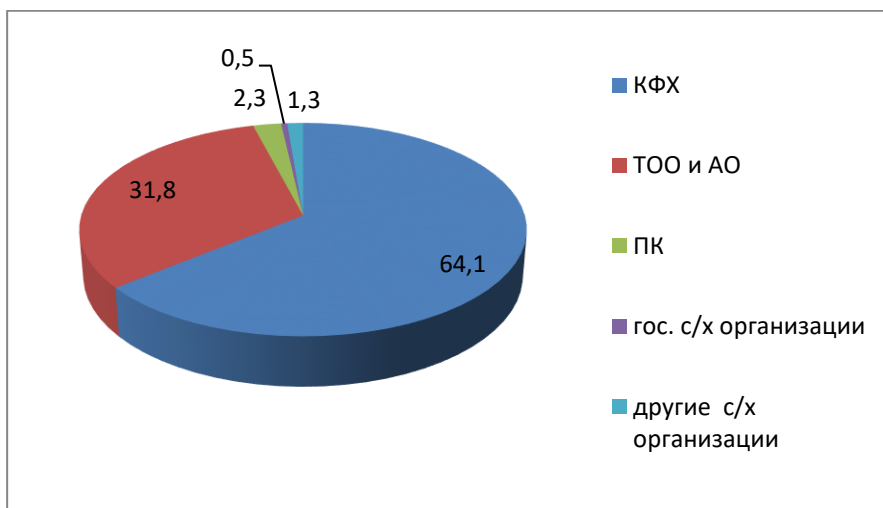
Объект налогообложения	Общая площадь, м ²	Базовая ставка, тенге/м ²	Номер налоговой зоны	Базовая ставка с учетом корректировки, тенге/м ²	Размер земельного налога, тенге
Жилой дом №1 (1 налоговая зона)	1 000				
в т.ч застр. площадь	180	0,96	6	0,48	86,4
придомовой участок	820	0,20	6	0,1	82,0
Итого ЖД №1:					168,4
Жилой дом №2 (6 налоговая зона)	1 000				
в т.ч застр. площадь	180	0,96	1	1,44	259,2
придомовой участок	820	0,20	1	0,3	246,0
Итого по ЖД №2:					505,2
АЗС	512	19,3	1	289,5	148 224,0
ТРЦ (1 зона)	7 364	19,3	1	28,95	213 187,8
Магазин	1 610	19,3	1	28,95	46 609,5

Примечание: составлена автором

Как видно из таблицы 2, на ИЖС земельный налог в год составил от 168 до 505 тенге, что является очень мизерным. Для сравнения: 1 батон хлеба на сегодняшний день стоит в среднем 400 тенге, и для сравнения: земельный налог в столице в среднем на жилой дом составляет максимум 505 тенге. В других городах он еще меньше в связи с тем, что ниже базовая налоговая ставка. К объектам, получающим доход от своей деятельности, таким как торговые дома и развлекательные центры, следовало бы установить повышающий коэффициент, увязав его с их площадью. К складам

и другим промышленным объектам также должен применяться повышающий коэффициент, учитывающий степень загрязнения земель и окружающей среды.

Каждое предложение по совершенствованию той или иной системы должно быть обосновано. Президентом Республики Казахстан поставлена задача поддержки сельхозтоваропроизводителей, особенно мелких. В области сельского хозяйства к ним относятся крестьяне. По состоянию на 01.01.2024г. их количество составило 218,6 тыс., которые занимают 64,1% от площади земель сельхозназначения (рисунок 1).

Примечание: составлен автором на основе данных Комитета по управлению земельными ресурсами (Сводный аналитический отчет о состоянии и использовании...) [3].

Рисунок 1 – Удельный вес земель, закрепленных по формам хозяйствования

Следовательно, КФХ – это одна из категорий землепользователей и собственников, которым нужно создать благоприятные условия для развития аграрного предприни-

мательства в республике. Такой подход должен предусматривать усиление поддержки со стороны государства (Тажибаева Р.М.) [11].

В частности, одним из предложений является создание льгот при налогообложении земель, а не его повышение, как это было сделано в 2020г. Вместе с тем, существующая методика налогообложения земель КФХ имеет значительный недостаток, поскольку она предусматривает доход лишь от реализованной продукции. Анализ существующей практики землепользования показывает, что имеются хозяйства, обладающие сельхозугодьями, но используемыми не в полной мере либо вообще не используемые, несмотря на общую нехватку пастбищных угодий. В результате фактически получается, что такие земли вообще не облагаются налогом. В связи с этим необходимо найти новый объективный подход к налогообложению земель КФХ, который будет стимулировать их для увеличения валовой сельхозпродукции, что благоприятно скажется на продовольственной безопасности республики (Молдашев А.Б., Кантуреев М.Т., Мадиева А.Г.) [12].

В целом следует заключить, что все изменения, связанные с увеличением земельного налога в РК исходят из концепции рационального использования земель, поскольку в нашей республике 32% земель не используется. Для сравнения рассмотрим современное состояние налогообложения земель за рубежом, выявим имеются ли проблемы и какие пути решения предлагают ими.

Во всём мире ставится задача рационального использования земель, недопущения снижения их плодородия с целью получения максимальной высококачественной сельхозпродукции. В США все 50 штатов предоставляют ту или иную форму льготного режима для сельскохозяйственных земель. Большинство штатов делают это через форму оценки потребительской стоимости. При оценке потребительской стоимости сельскохозяйственные земли облагаются налогом в соответствии с потенциальными доходами от сельскохозяйственного производства. Оценка потребительской стоимости в основном опирается на 2 ключевых компонента: (1) оценка сельскохозяйственных доходов и издержек производства и (2) капитализация или ставка дисконтирования для отражения временной стоимости денег (Налогообложение сельскохозяйственных земель...) [13].

В отличие от США казахстанская система налогообложения земель КФХ на сегодняшний день не берёт во внимание затраты на производство продукции, поскольку в ст. 703 Налогового кодекса РК

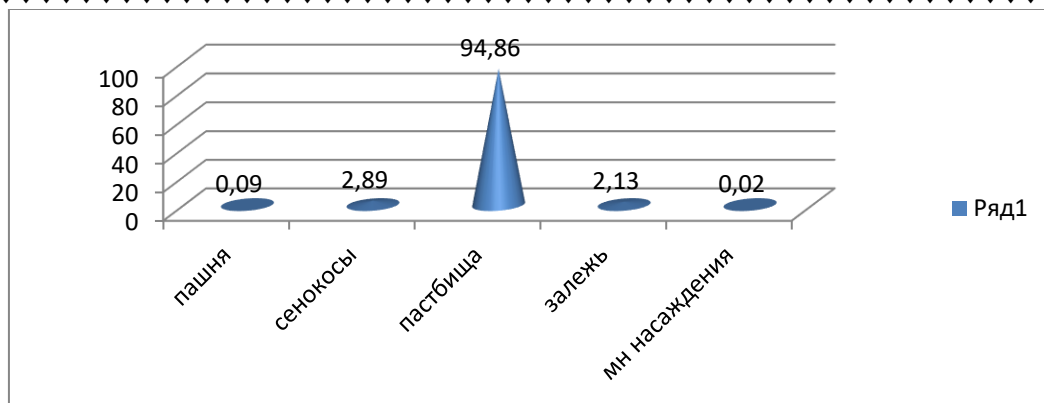
определено, что налоговой базой служит доход от реализации сельхозпродукции. В данном случае затраты не вычитаются, правильнее было бы принять за налоговую базу прибыль, в которой учтены все издержки производства.

Некоторыми учёными в целях эффективного использования земель предлагается «увеличение ставок земельного налога для неиспользуемых или нецелевого использования земель» (Ибришев Н.Н., Калгулова Р.Ж., Айыпова Т.А.) [14]. Однако в ст. 509 НК РК, п.5 такая мера предусмотрена в 20-кратном размере. Считаем, что увеличение этого размера не приведёт к их лучшему использованию. Здесь необходим другой подход. Во-первых, следует учесть, что неиспользуемые земли есть в категории земель сельхозназначения, а также в категории земель запаса. Сельхозугодья, которые закреплены, но не используются, логичнее было бы изымать после 2-х предписаний штрафа.

Практика изъятия неиспользуемых земель существует в Малайзии, где также имеется проблема неиспользуемых сельскохозяйственных земель. Законодательство позволяет им изымать такие земли, но деятельность государства направлена на обеспечение концептуальной основы для введения налогов в качестве правоприменительной политики, гарантирующей соблюдение землевладельцами правил во избежание конфискации земли и сократить количество незанятых сельскохозяйственных земель (Muhamad N.A.H.; Norhidayah M. Yu.; Muhammad N.R. et al. [15].

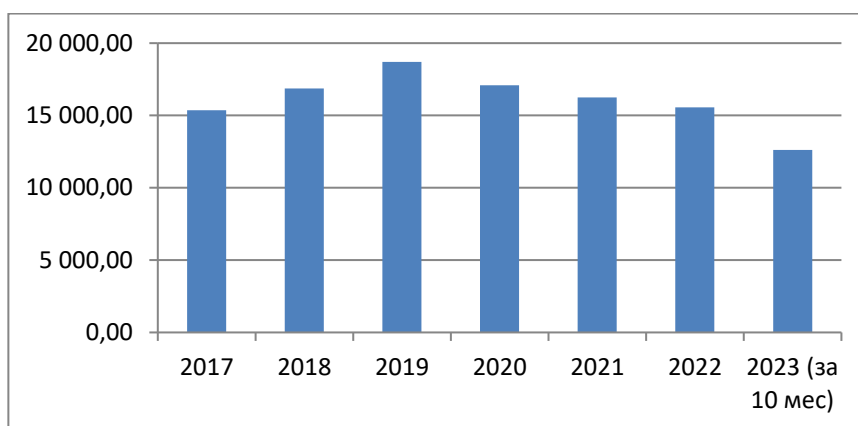
Незанятые сельскохозяйственные земли в республике сосредоточены в категории земель запаса. По состоянию на 01.01.2024г. они составляют 83,9 млн га, из которых 65,9 млн га – сельхозугодья. В структуре сельхозугодий 62,5 млн га составляют пастбища (рисунок 2).

Как видно (рисунок 2) пастбища составляют около 95%. Это тот резерв, с которого можно получать дополнительные платежи за землю при их предоставлении в пользование. Иными словами, вернуть их в сельхозоборот и сократить таким образом неиспользуемый земельный фонд. Тем более, когда в республике на сегодняшний день остро стоит вопрос нехватки пастбищ. Считаем, что возврат этих неиспользуемых земель положительно скажется на их качественном состоянии, а также позволит получать дополнительные налоговые отчисления в бюджет. Анализ поступлений платежей за землю показал их снижение (рисунок 3).

Примечание: составлен автором на основе источника (Сводный аналитический отчет о состоянии и использовании...) [3].

Рисунок 2 – Состав угодий в структуре земель запаса

Примечание: составлен автором на основе источника (Сводный аналитический отчет о состоянии и использовании...) [3].

Рисунок 3 – Динамика поступления земельного налога в РК

Из данных рисунка 3 видно снижение поступления налоговых платежей за землю с 2020г. Возможно, повлияла пандемия, в разгаре которой весь бизнес подвергся тяжёлым испытаниям, в том числе и сельское хозяйство, поскольку в эти годы собственники земель не смогли использовать в полной мере свой земельный фонд. И лишь с учетом снижения налоговых поступлений принимать решение его увеличения нельзя.

Однако возникают определённые трудности в выявлении местоположения земельных наделов земель запаса, так как на картах они нигде не выделены. В этом плане необходимо уделить внимание при ведении Единого государственного кадастра недвижимости (ЕГКН) в части их отражения в цифровом формате на карте.

Обсуждение

Проведённые исследования позволяют заключить, что предполагаемое увеличение земельного налога в 40 раз является преждевременным и не желательным, поскольку

сельхозтоваропроизводители и без того ощущают большую финансовую нагрузку, в том числе и налоговую. Озабоченность государства об эффективном использовании земель вполне разумна и правильна, тем не менее необходимо в полном объёме дать обоснование, произвести расчёты, собрать достоверные статистические данные о доходах, расходах на производство сельскохозяйственной продукции и другие показатели, которые можно было бы увязать для определения налоговой базы тех или иных предприятий.

В республике наблюдается огромный потенциал неиспользуемых земель, сосредоточенных в категории земель запаса. Возврат их в сельскохозяйственный оборот даст по меньшей мере 3 положительных результата: освоение неиспользуемых земель будет способствовать повышению качества земель и рациональному его использованию; увеличение возможности реализации продовольственной безопасности страны;

рост поступлений налоговых платежей за счёт вовлечения неиспользуемых земель.

Вместе с тем государство обходит стороной налогообложение земель, предоставленных торгово-развлекательным центрам, получающих большие доходы от аренды помещений, расположенных на отдельных земельных участках, а также промышленных объектов, складов и других, наносящих экологический ущерб, вследствие загрязнения почв и окружающей среды. Кроме того, дано обоснование необходимости повышения земельного налога для индивидуально-жилищного строительства, подтверждённое расчетами.

Заключение

1. Изучен зарубежный опыт налогообложения земель, который показал, что фискальная политика приобретает большое значение в структуре доходов государства и направлена на повышение качества почв. Кроме того, государством создаются благоприятные льготные условия для сельхозтоваропроизводителей.

2. Анализ снижения налоговых платежей показал, что он начал снижаться с 2020г. Это можно объяснить пандемией, благодаря которой все отрасли резко снизили свою деятельность. Руководствуясь тем, что поступление земельных платежей снижается, повышать его нежелательно. Напротив, для стимулирования СХТП государству необходимо создать благоприятные условия для развития сельского хозяйства, которое и без того имеет огромные риски, особенно для среднего и малого бизнеса. Вместе с тем, безусловно, необходимо разработать систему взимания штрафов или изъятия за неиспользование сельскохозяйственных угодий.

3. Расчеты показали, что размер единого земельного налога КФХ с 2020г. резко возрос в связи с изменением методики его исчисления, тогда как под ИЖС он является мизерным. Кроме того, расчеты подтверждают необходимость повышения земельного налога для ТРЦ (увязав его с градацией доходов предприятий), а также промышленных объектов, наносящих загрязнение земель и окружающей среды (применив повышающий коэффициент за загрязнение). Таким образом, рекомендуется повысить налог на земли, выделенные под ИЖС, ТРЦ и промышленные объекты.

4. На КФХ распространяется специальный налоговый режим, согласно которому они с 2020г. платят единый земельный налог в размере 0,5% от дохода от реализации сельхозпродукции. Положение о 20-

кратном, либо проектном 40-кратном повышении налога за неиспользование сельхозземель к КФХ применить нельзя в связи с тем, что нет четкого определения налоговой базы, так как доход от реализации сельхозпродукции у всех КФХ разный, следовательно, базовая ставка также будет различаться. Но такое положение недопустимо. В связи с этим рекомендуется пересмотреть существующую методику налогообложения крестьянских фермерских хозяйства.

5. Повышение в 40 раз земельного налога является преждевременным, так как существующим налоговым законодательством уже имеется 20-кратное повышение за неиспользование сельскохозяйственных земель (ст. 503. П.5 НК РК).

6. В республике имеется огромный потенциал неиспользуемых земель, в частности пастбищ. Острую нехватку пастбищ, имеющуюся место на сегодняшний день, можно решить за счет возврата в сельскохозяйственный оборот 62,5 млн га пастбищ земель запаса. Это положительно скажется на качественном состоянии земельного фонда, его эффективном использовании, а также увеличении налоговых поступлений в бюджет.

Конфликт интересов: автор заявляет об отсутствии конфликта интересов.

Список литературы

1. Кодекс РК «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» (с изменениями и дополнениями) [Электронный ресурс]. – 2024. -URL: https://www.online.zakon.kz/Document/?doc_id=36148637&pos=4; -116#pos =4;-116 (дата обращения: 27.06.2024).

2. В 40 раз хотят повысить земельный налог в Казахстане [Электронный ресурс]. – 2024. - URL: <https://www.uralskweek.kz/2024/06/21/v-40-raz-xotyat-povysit-zemelnyj-nalog-v-kazaxstane/> (дата обращения: 27.06.2024).

3. Сводный аналитический отчет о состоянии и использовании земель РК за 2023 год. – Астана: Комитет по управлению земельными ресурсами Министерства сельского хозяйства Республики Казахстана, 2024. – 343 с.

4. Anderson, John. E., Giertz, Seth. H., Shimul, Shafiun. N. Property Taxes for Agriculture: Use-Value Assessment and Urbanization across the United States [Electronic resource]. - 2015. Available at: <https://www.mercatus.org/research/working-papers/property-taxes-agriculture-use--value-assessment-and-urbanization-across#> (date of access: 02.07.2024).

5. The French tax system [Electronic resource]. - 2020. Available at: <https://www.ru.wikipedia.org/wiki/> (date of access: 02.07.2024).

6. Andrew, I. Application of the calculation method for calculating an economically justified land tax / I. Andrew // Saint Petersburg State University. -2022. - Issue 5.-P. 152-160.

7. Taxes in Canada [Electronic resource]. - 2017. Available at: <https://www.prifinance.com/nalogooblozhenie/nalogi-v-kanade/> (date of access: 03.07.2024).

8. Butrym, O., Zaruba, D., Yehorova, T., Hranovska, L., Shablia, O. The role of fiscal instruments in the implementation of low-carbon agriculture [Electronic resource]. - 2020. Available at: <https://are-journal.com/are/article/view/758> (date of access: 04.07.2024). <https://doi.org/10.51599/are.2023.09.04.07>

9. Mukhtorov, U. Stimulating the efficient use of agricultural land based on the improved methodology for land tax calculation [Electronic resource]. - 2020. Available at: https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/abs/2021/20/e3sconf_emmft2020_03013/e3sconf_emmft2020_03013.html (date of access: 04.07.2024). <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202124403013>

10. Постановление Правительства Республики Казахстан от 2 сентября 2003 года № 890 Об установлении базовых ставок платы за земельные участки [Электронный ресурс].- 2011.-URL: https://www.online.zakon.kz/Document/?doc_id=1044003&pos=5;116#pos=5;116 (дата обращения: 04.07.2024).

11. Тажибаева, Р.М. Государственная поддержка аграрного сектора Казахстана / Р.М. Тажибаева // Проблемы агрорынка.- 2021.- N1.- С.44-49. <https://doi.org/10.46666/2021-1-2708-9991.05>

12. Молдашев, А.Б. Продовольственная безопасность Казахстана / А.Б. Молдашев, М.Т. Кантуреев, А.Г. Мадиева // Проблемы агрорынка.- 2020.-N 1.-С.11-18.

13. Налогообложение сельскохозяйственных земель в Соединенных Штатах [Электронный ресурс].-2014.-URL:// <https://www.policymatters.illinois.edu/the-taxation-of-agricultural-land-in-the-united-states/> (дата обращения: 05.07.2024).

14. Ибришев, Н.Н. Налоговое стимулирование в аграрной сфере: показатели и результаты деятельности / Н.Н. Ибришев, Р.Ж. Калгулова, Т.А. Айыпова // Проблемы агрорынка.- 2024.-N 1.-С.69-81. <https://doi.org/10.46666/2024-1.2708-9991.06>

15. Muhamad, N.A.H., Norhidayah, M.Yu., Muhammad, N.R., Hock, S.P. Addressing idle agricultural land: The conceptual framework of idle land tax based on financial self-interest model [Electronic resource].- 2023. Available at: <https://www.iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/1274/1/012031> (date of access: 05.07.2024).

References

[1] Kodeks RK «O nalogah i drugih obyazatel'nyh platezhah v byudzhet» (s ismene-

niyami i dopolneniyami) [Code of the Republic of Kazakhstan on Taxes and Other Mandatory Payments to the Budget] (2024). Available at: https://www.online.zakon.kz/Document/?doc_id=36148637&pos=4;-116#pos=4;-116 (date of access: 27.06.2024) [in Russian].

[2] V 40 raz hotyat povysit' zemel'nyj nalog v Kazahstane [They want to increase land tax by 40 times in Kazakhstan] (2024). Available at: <https://www.uralskweek.kz/2024/06/21/v-40-raz-hotyat-povysit-zemelnyj-nalog-v-kazahstane/> (date of access: 27.06.2024) [in Russian].

[3] Svodnyj analiticheskij otchet o sostoyanii i ispol'zovanii zemel' RK za 2023 god [Comprehensive analytical report on the state and use of lands in the Republic of Kazakhstan for 2023] (2024). *Astana: Komitet po upravleniyu zemelnymi resursami Ministerstva sel'skogo hozyajstva Respubliki Kazahstan* [in Russian].

[4] Anderson, J.E., Giertz, S.H. & Shimul, S.N. (2015). Property Taxes for Agriculture: Use-Value Assessment and Urbanization across the United States. Available at: <https://www.mercatus.org/research/working-papers/property-taxes-agriculture-use-value-assessment-and-urbanization-across#> (date of access: 02.07.2024) [in English].

[5] The French tax system (2020). Available at: <https://www.ru.wikipedia.org/wiki/> (date of access: 02.07.2024) [in English].

[6] Andrew, I. (2022). Application of the calculation method for calculating an economically justified land tax. Saint Petersburg State University, 5, 152-160 [in English].

[7] Taxes in Canada (2017). Available at: <https://www.prifinance.com/nalogooblozhenie/nalogi-v-kanade/> (date of access: 03.07.2024) [in English].

[8] Butrym, O., Zaruba, D., Yehorova, T., Hranovska, L. & Shablia, O. (2020). The role of fiscal instruments in the implementation of low-carbon agriculture. Available at: <https://are-journal.com/are/article/view/758> (date of access: 04.07.2024). <https://doi.org/10.51599/are.2023.09.04.07>. [in English].

[9] Mukhtorov, U. (2020). Stimulating the efficient use of agricultural land based on the improved methodology for land tax calculation. Available at: https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/abs/2021/20/e3sconf_emmft_2020_03013/e3sconf_emmft2020_03013.html (date of access: 04.07.2024). <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202124403013> [in English].

[10] Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 2 sentyabrya 2003 goda № 890 [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated September 2, 2003 № 890] (2011). Available at: https://www.online.zakon.kz/Document/?doc_id=1044003&pos=5;116#pos=5;116 (date of access: 04.07.2024) [in Russian].

[11] Tazhibaeva, R.M. (2021). Gosudarstvennaya podderzhka agrarnogo sektora Kazah-

stana [State support for the agrarian sector of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 1, 44-49. <https://doi.org/10.46666/2021-1-2708-9991.05> [in Russian].

[12] Moldashev, A.B., Kantureev, M.T. & Madieva, A.G. (2020). Prodovol'stvennaya bezopasnost' Kazakhstana [Food security of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 1, 11-18 [in Russian].

[13] Nalogooblozhenie sel'skohozyajstvennyh zemel' v Soedinennyh Shtatah [Taxation of agricultural land in the United States] (2014). Available at: <https://www.policymatters.illinois.edu/the-taxation-of-agricultural-land-in-the-united-states/> (date of access: 05.07.2024) [in Russian].

[14] Ibrishiev, N.N., Kalgulova, R.Zh. & Ajypova, T.A. (2024). Nalogovoe stimulirovanie v agrarnoj sfere: pokazateli i rezul'taty deyatel'nosti [Tax incentives in the agrarian sector: indicators and results of activity]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 1, 69-81. <https://doi.org/10.46666/2024-1.2708-9991.06> [in Russian].

[15] Muhamad, N.A.H., Norhidayah, M.Yu., Muhammad, N.R., Hock, S.P. (2023). Addressing idle agricultural land: The conceptual framework of idle land tax based on financial self-interest model. Available at: <https://www.iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/1274/1/012031> (date of access: 05.07.2024) [in English].

Информация об авторе:

Курманова Гүльнара Кенесовна – **основной автор**; доктор экономических наук, ассоциированный профессор; профессор кафедры «Кадастр»; Казахский агротехнический исследовательский университет им. С. Сейфуллина; 010011 пр. Победы, 62, г.Астана, Казахстан; e-mail: kurmanova_gul@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0510-4629>

Автор туралы ақпарат:

Құрманова Гүльнара Кеңесқызы – **негізгі автор**; экономика ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессоры; "Кадастр" кафедрасының профессоры; С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті; 010011 Жеңіс даңғ., 62, Астана қ., Қазақстан; e-mail: kurmanova_gul@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0510-4629>

Information about the author:

Kurmanova Gulnara Kenesovna – **The main author**; Doctor of Economic Sciences, Associate Professor; Professor of the Department of Cadastre; S. Seifullin Kazakh AgroTechnical Research University; 010011 Pobedy Ave., 62, Astana, Kazakhstan; e-mail: kurmanova_gul@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0510-4629>

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚЫЗЫЛОРДА ОБЛЫСЫНЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ
МАҚСАТЫНДАҒЫ ЖЕРЛЕРІН АЙМАҚТАРҒА БӨЛУДІҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ**

**SOME ASPECTS OF ZONING OF AGRICULTURAL LAND IN KYZYLORDA REGION
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

**НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ЗОНИРОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО
НАЗНАЧЕНИЯ КЫЗЫЛОРДИНСКОЙ ОБЛАСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

Н.В. ДЖАНГАРАШЕВА^{1*}

э.ғ.д., профессор

Т. ТАИПОВ²

э.ғ.к., профессор

Г.У. СЕЙДИЛДАЕВА¹

докторант Ph.D

¹Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы, Қазақстан

²Алматы гуманитарлық-экономикалық университеті, Алматы, Қазақстан

*автордың электрондық поштасы: nazymkul@mail.ru

N. JANGARASHEVA^{1*}

Dr.E.Sc., Professor

T. TAIPOV²

C.E.Sc., Professor

G. SEIDILDAEVA¹

Ph.D student

¹Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, Kazakhstan

²Almaty Humanitarian - Economic University, Almaty, Kazakhstan

*corresponding authore mail: nazymkul@mail.ru

Н.В. ДЖАНГАРАШЕВА^{1*}

д.э.н., профессор

Т. ТАИПОВ²

к.э.н., профессор

Г.У. СЕЙДИЛДАЕВА¹

докторант Ph.D

¹Казахский национальный аграрный исследовательский университет,

Алматы, Казахстан

²Алматинский гуманитарно-экономический университет, Алматы, Казахстан

*электронная почта автора: nazymkul@mail.ru

Аңдатпа. Қазіргі уақытта аумақты аймақтарға бөлу тетігі ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің өнімділік әлеуетін сақтаудың негізгі критерийлерінің бірі болып табылады. Шөлейттенудің келеңсіз процестері нәтижесінде құнарлы жерлердің қысқаруы, тозған алқаптар санының ұлғаюы, ауыл шаруашылығы алқаптарының тиімділігінің төмендеуі, оларды босалқы жерлерге ауыстыру жерді аумақтық бөлудің қолданыстағы бағыттары мен технологияларының нысаналы мақсаты бойынша тиімсіздігі, өндірістік мүмкіндіктердің толық пайдаланылмауы туралы куәландырады. Мысалы, 1991 ж. жерді пайдалану көлемі 218,3 млн га құрады, 2022 жылы жер учаскелері 50% -ға (115,9 млн га) пайдаланылды. **Мақсаты** - экономикалық теңдестірілген даму мен кеңістікте ашық бөлуді ескере отырып, ауыл шаруашылығы жерлері мен ауылдық елді мекендерді (АЕМ) жоспарлаудың теориялық-әдістемелік тәсілдерін зерделеу. **Әдістер** - функционалдық және табиғи-шаруашылық аймақтарға бөлудің себеп-салдарлық байланыстары анықталған талдау және синтездеу; статистикалық әдіс ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді пайдаланудың факторларын санаттар бойынша және Қызылорда облысы бойынша ақпараттық-статистикалық деректерді талдауға мүмкіндік берді. **Нәтижелер** - ауыл шаруашылығы алқаптарының нарығын реттеу мақсатында функционалдық аймақтарды белгілеу

Ключевые слова: аграрный сектор, зонирование, земельные ресурсы, кадастровая система, земли населенных пунктов, сельскохозяйственные зоны, инженерная и транспортная инфраструктура, особо охраняемые территории.

Мақала түсті: 19.07.2024. Сараптамадан кейін мақұлданған: 02.09.2024. Қабылданды: 15.09.2024.

Кіріспе

Қазіргі жағдайда Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің айналымнан шығуы және оларды Жердің басқа санаттарына ауыстыру байқалады. Қазақстан Республикасының 2022 жылғы жерлерінің жай-күйі мен пайдаланылуы туралы талдамалық есептен көріп отырғанымыздай, елді мекендердің жерлері 1991 жылдан 2022 жылға дейін 3,7 млн гектардан 24,5 млн гектарға дейін яғни 6,6 есе ұлғайтылды. Бұл жағдайларда жер әлеуетін анықтау, есепке алу мен кері есеп беру және оның функционалдық аймақтар бойынша, әсіресе мақсатына сай пайдаланылмайтындар бойынша бөлінуінің ашықтығы ерекше маңызды болады.

Қазіргі уақытта ауыл шаруашылығында пайдаланылмайтын жерлер пайдаланылған ресурс болып саналмайды, олар жерді ұтымды пайдалану және аймақтың және жалпы елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін әртүрлі экономикалық субъектілерге ауыл шаруашылығы айналымына қайтарылады. Елдің жер ресурстарын ұтымды пайдалану және ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің аумақтарын және басқа да санаттарды аймақтарға бөлу мемлекет, өңір және ауылдық округтер мен ауылдар, сондай-ақ нақты ауыл шаруашылығы ұйымдары ауқымында жер әлеуетін басқару сипатына байланысты болады.

Бұл ретте аймақтар бойынша жер ресурстарының қасиеттері мен ерекшеліктерін ескере отырып, жерді пайдаланудың ақпараттық жүйелерін қолдана отырып, есепке алу, кері есептілік және ашықтық жер әлеуетін ұтымды пайдалануға (жердің ауыл шаруашылығы өндірісі үшін пайдалы қасиеттерін сақтай отырып) және елді мекендердің жерлерін функционалдық аймақтар бойынша тиімді бөлуге (оң экономикалық әсерді қамтамасыз ете отырып) мүмкіндік береді.

Дамыған шет елдердің әлемдік тәжірибесі жерді ұтымды пайдалану және оның тиімділігін арттыру үшін ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді функционалдық аймақтарға бөлу қолданылатынын көрсетеді. Бұл пайдаланылмайтын жерлерді, әсіресе босалқы жерлерді шаруашылық айналымға тарту мүмкіндігін ескере отырып,

ауыл шаруашылығында жерді аумақтық аймақтарға бөлуді дамытудың теориялық және әдістемелік негіздерін әзірлеудің қажеттілігін, өзектілігін және практикалық құндылығын анықтады.

Аумақтық аймақтарға бөлу кезінде жер айналымының жеделдеуіне байланысты ауыл шаруашылығының пайдаланылмайтын жер ресурстарын айналымға тартуға мүмкіндік береді, бұл аумақтың жалпы ішкі өнімін арттырады. Жерді барлық санаттар бойынша аймақтарға бөлудің басты артықшылығы – жерді пайдалану мен оны бөлудің бақылау көрсеткіштерін үнемі жаңарту негізінде аумақтық аймақтарға бөлу үшін елдің жер ресурстарының ақпараттық жүйесінің ашықтығын үнемі жандандыру мүмкіндігі. Бұл аймақтар бойынша жерді ұтымды пайдалануды жоспарлауға мүмкіндік береді, сондай-ақ жерді пайдаланудың есебі мен кері есептілігін бақылауға және жүргізуге септігін тигізумен бірге, бұл өз кезегінде аумақтық аймақтарға бөлу тиімділігін арттыруға мүмкіндік туғызады.

Әдебиетке шолу

Жерді аймақтарға бөлу жүйелерін реттеу тетіктеріне арналған теориялық жұмыстардың алуан түрлілігімен, отандық ғалымдар Н.В. Жангарашева, А.Н. Жилдикбаева, Ж.Т. Сейфуллин, Г.Ж. Сейтхамзина, Г.Н. Нюсупованың еңбектері жерді пайдалануды реттеуге жүйелі тәсілді практикалық қолдану мәселелеріне арналған (Жангарашева Н.В., Жилдикбаева А.Н., Жоламанов К.К. и др.; Сейфуллин Ж.Т., Сейтамзина Г.Ж.; Нюсупова Г.Н., Тоқбергенова А.А., Қайырова Ш. Г.) [1,2,3].

Жерді аймақтарға бөлуді зерделеу кезінде авторлар бұл мәселені "бағалау аймақтарының шекараларын және жер учаскелері үшін төлемақының базалық ставкаларына түзету коэффициенттерін анықтау мақсатында" қарастырады (Ахметова Н.З., Секенова Ж.Е.) [4]. Басқа авторлар "тиімділік критерийі бойынша аймақтарға бөлу әдісі жоғары мамандандырылған аймақтарға бөлудің айқын мысалы болып табылады" деп санайды (Komarov S.I., Antropov D.V.) [5].

Долматова өзінің зерттеуінде "жердің шешуші рөлін, оның ауыл шаруашылық өндірісі үшін сапалық жағдайын ескере

отырып, ең бастысы – аудан аумағын жер-ресурстық әлеуеттің сапасы бойынша аймақтарға бөлу – құрамдас элементтердің қабілеті – биоклиматтық (табиғи) әлеуетті, жерді пайдалану шарттарын және өндірістік (экономикалық) әлеуетті – өзінің көбеюін, тіршілікті қамтамасыз ету жағдайларын және адамдардың тыныс-тіршілігін қамтамасыз ету" (Dolmatova O. N.) [6].

Ауыл шаруашылығы жерлері әлемнің кез келген елінің басты құндылығы болып табылады және аса маңызды объект болып табылатын азық-түлік қауіпсіздігінің негізін білдіреді. "Аймақтарға бөлудің тиімділігі Ауыл шаруашылығы өндірісін жүзеге асыру үшін жер ресурстарының әлеуетін анықтауға мүмкіндік береді. Аймақтарға бөлу ГАЖ технологияларын қолдану арқылы жүзеге асырылуы керек, оларды қолдану ақпараттық-картографиялық мәліметтер базасымен жұмысты едәуір жеңілдетеді" (Kapitulina N.A., Kotsur E.V., Dolmatova O.N.) [7]. "АҚШ-тағы аймақтарға бөлу" кітабында Соня а. Хирт аймақтарға бөлу туралы заңдар континентаралық айырмашылықтардың маңызды екенін, бірақ аз зерттелген себептерінің бірі деп санайды (Zoned in the USA: The Origins and Implications...) [8].

Біздің ойымызша, аумақты аймақтарға бөлу, әсіресе қайта бөлудің әлеуметтік-экономикалық және табиғатты қорғау негіздемесін ескере отырып, аймақтар бойынша жерді ұтымды және ашық есепке алу және есеп беру бөлігінде жеткілікті зерттелмеген.

Жерді ұтымды аймақтарға бөлу сала-сындағы ғылыми зерттеулер басқа ғылымдармен қарым-қатынастың күрделілігі мен көптігі айқын болып, шындыққа сәйкес келеді. Бұл қоғамның әлеуметтік проблемаларына ғана емес, сонымен қатар өндіріс факторлары ретінде қоғамға тиесілі ресурстардың объективті шектеулеріне, соның ішінде жерді пайдалануға байланысты.

Аудандастырудың аумақтық түрі бойынша жер ресурстарын пайдалану Халықтың тығыздығы мен әлеуметтік маңызды объектілердің қадамдық қолжетімділігін ескере отырып, ең қолайлы өмір сүру жағдайларын жасау үшін жерді пайдалану міндеттерін реттейді.

Материалдары мен әдістері

Зерттеу барысында отандық және шетелдік ғалымдардың аумағын аймақтарға бөлудің теориялық және әдіснамалық аспектілері қолданылды. Жерді аймақтарға бөлу деректерін талдау үшін статистикалық әдістер, салыстырмалы талдау, дерексіз-логикалық және монографиялық әдістер

қолданылды. Зерттеуде Қазақстан Республикасы жерінің жай-күйі мен пайдаланылуы туралы жиынтық талдамалық есептің ақпараттық деректері, жердің барлық санаттары бөлінісінде жер балансының бастапқы материалдары, жер жамылғысының материалдары, геоботаникалық және өзге де зерттеулер, ғылыми мекемелер мен ресми көздер және басқа да нормативтік-құқықтық құжаттар пайдаланылды.

Салыстырмалы және жүйелі талдау әдістемесі негізінде ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді пайдалану өзгерістерінің динамикасы, сондай-ақ елді мекендердің аумақтарын функционалдық аймақтарға бөлу қаралды. Логикалық тәсілдер мен жалпылау аумақтық аймақтарға бөлудің негізгі мәселелерін қалыптастыруға мүмкіндік береді, әсіресе ауыл шаруашылық жерлерін аймақтарға бөлу, мұнда көзқарастар тұтастай алғанда табиғи-экономикалық аумақтарды аймақтарға бөлуге бағытталған. Аймақтарды бөлу процесінде жерді тиімді және толыққанды пайдалануды белгілеу үшін аумақтарды аймақтарға бөлудің әртүрлі түрлерін жүйелеуге және байланыстыруға мүмкіндік беретін салааралық сипатты ескере отырып, аумақтарды аймақтарға бөлу жүйесін жан-жақты қарастыруға мүмкіндік беретін кеңірек тәсіл қажет.

Нәтижелер

Жерді ұтымды аймақтарға бөлу сала-сындағы ғылыми зерттеулер басқа ғылымдармен қарым-қатынастың күрделілігі мен көптігі айқын көрінеді, шындыққа сәйкес келеді. Бұл қоғамның әлеуметтік проблемаларына ғана емес, сонымен қатар өндіріс факторлары ретінде қоғамға тиесілі ресурстардың объективті шектеулеріне, соның ішінде жерді пайдалануға байланысты. Аумақтық аймақтарға бөлу мәселесін одан әрі зерттеу үшін "аумақты аймақтарға бөлу" ұғымын анықтау қажет. Қазіргі уақытта аумақтық аймақтарға бөлу Қазақстан Республикасы Жер кодексінде 8-бап.

Жерді аймақтарға бөлу, "бұл-жер аумағын олардың нысаналы мақсаты мен пайдалану режимін белгілей отырып айқындау. Елді мекендерде жерді аймақтарға бөлу бағалау аймақтарының шекараларын және жер учаскелері үшін төлемақының базалық ставкаларына түзету коэффициенттерін айқындау мақсатында жүргізіледі" (Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 20 маусымдағы № 442 Жер кодексі...) [9].

Ауыл шаруашылығы жерлері әлемнің кез келген елінің басты құндылығы болып табылады және аса маңызды объект болып табылатын азық-түлік қауіпсіздігінің негізін

білдіреді. Шет елдердің тәжірибесін зерделеу соңғы 17 жылда ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді 2%-ға қысқартудың талданған жалпы үрдісі. Зерттеулер көрсеткендей, әлемдегі ауыл шаруашылық жерлері жалпы жердің 34%-ын құрайды.

82 елде ғалымдардың деректері бойынша соңғы 27 жылда ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің 1-ден 81%-ға дейін ұлғаюы байқалды, сонымен бірге 74 елде ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің 1-ден 61%-ға дейін қысқаруы жүріп жатыр, сонымен қатар 15 елде осы санаттағы жерлердің ауданы өзгеріссіз қалады (FAO Publications catalogue) [10].

Шет елдердің тәжірибесін зерделеу аймақтарға бөлу жүйесінде екі жүйе тобы бөлінгенін көрсетеді, бұл – американдық "жергілікті өзін-өзі басқару органдарының жоғары дербестігі, әлеуметтік-экономикалық дамудың стратегиялық жоспарлары нысанында әртүрлі бағыттар бойынша саясатты декларациялауға баса назар аударылады; бір кезеңге ғана аймақтарға бөлу – бүкіл аумаққа және барлық құрамдас бөліктерге және Ұлттық жүйелердің батыс еуропалық жиынтығына, олар бір-бірінен ерекшеленеді" (Varlamov A.A., Antropov D.V.) [11]. Дамыған шет елдерде аймақтарға бөлудің негізгі мақсаты кез-келген субъектінің жылжымайтын мүлікті қоғамдастық мүддесі үшін пайдалану құқығын шектеу көлемін нақты анықтау болып табылады.

Егер сіз Америка Құрама Штаттарында жерді аймақтарға бөлуді алсаңыз, онда аймақтарға бөлудің 4 түрі қолданылады: эвклидово; функционалды; ынталандырушы; аумақтық белгі.

АҚШ-тағы ең көп таралған түрі – эвклидті аймақтарға бөлу (Stephani, Carl J., Marilyn C.) [12]. Бұл нысан жер пайдалану қызметінің белгілі бір шектеулі түрі бар аудан шекарасындағы аумақтар үшін пайдаланылады. Эвклидті аймақтарға бөлудің жағымды жақтары – көп жылдық тәжірибе, жинақталған тәжірибе және қолданудың қарапайымдылығы. Теріс жағы – бұл аумақтық жоспарлаудың ескірген түрі икемділіктің болмауы. Сондай-ақ, мақсатты пайдаланудан жасалған жобаларға сәйкес келетін функционалды аймақтарға бөлу және Аумақты жоспарлау өте танымал емес.

Функционалды жоспарлау жариялылықпен және есеп берумен, сондай-ақ икемділікпен, ұтымдылықпен ерекшеленеді, бұл нарықтық экономикалық жағдайлардың талаптарын ескеруге мүмкіндік береді, табиғатты

пайдалануды қорғай отырып, жерге меншік құқығында қорғауды қамтамасыз етеді.

Аймақтарға бөлудің бұл түрі бақылаушы билік тарапынан жоғары талаптарға ие, бұл функционалды аймақтарға бөлуді іс жүзінде қолданудың қиындығын тудырады. Өңірді дамыту үшін қойылған міндеттерге қол жеткізу мақсатында инвестициялық қаражатты тарту жоғары икемділік дәрежесімен ерекшеленетін ынталандыру түрі бойынша аумақты аймақтарға бөлуді көздейді. Аудандастырудың аумақтық түрі бойынша жер ресурстарын пайдалану халықтың тығыздығын және әлеуметтік маңызды объектілердің қадамдық қолжетімділігін ескере отырып, өмір сүрудің неғұрлым қолайлы жағдайларын жасау үшін жерді пайдалану міндеттерін реттейді.

Процесі аумақты аймақтарға бөлу Ұлыбританияда төрт сыныпқа бөлінеді:

– А класы – бұл дүкендер мен түрлі сауда орындарын, соның ішінде банктер мен мейрамханаларды қамтитын коммерциялық аймақ;

– В класы – коммерциялық және өндірістік аймақ (оған шеберханалар, зауыттар мен қоймалар кіреді);

– В класына: тұрғын аймақ жатады;

– Г класы – тұрғын емес аймақ пен демалыс аймағынан тұрады.

Барлық аталған сыныптар жер пайдалану субъектілерінің жерді пайдалану ерекшелігіне бағдарланған кіші сыныптардан тұрады.

Австралиядағы аумақты аймақтарға бөлу ережелерін әр мемлекет дербес анықтайды 1 кесте ((Varlamov A.A., Antropov D.V.; Stephani, Carl J., Marilyn C.; Thomas, Eileen M.) [11,12,13]. Бұл елде муниципалитеттер деңгейінде жерді пайдалану аймақтары (немесе жоспарлау жобасы) әдетте жерді пайдалану аймақтары (жоспарлау жобасы) анықталады.

Қазақстан Республикасында сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі туралы Заңның 48-бабы. Елді мекендердің бас жоспарлары (даму және құрылыс салу схемалары), олардың аумақтарын аймақтарға бөлу көзделеді және нақты аумақты, сондай-ақ оларды пайдалануға шектеулер белгілейтін және оларды қамтамасыз ететін жекелеген функционалды аймақтарды пайдалану түрі айқындалады: «адамның тіршілігету ортасымен тіршілік әрекеті қолайлы; халық пен өндірістің шамадан тыс шоғырлануын болғызбау; Ерекше қорғалатын табиғи аумақтарды қоса алғанда, қоршаған ортаның ластануынан қорғау; тарих және мәдениет ескерткіштері бар аумақ-

тарды күзету; аумақты антропогендік, техногендік процестер мен төтенше жағдайлардың қауіпті (зиянды) әсерінен қорғау; жағымсыз табиғи құбылыстардың әсерін азайту»

(Закон об архитектурной, градостроительной и строительной деятельности...) [14].

1 кесте – Австралиядағы аумақтарды функционалды аймақтарға бөлу (жоспарлау)

Австралия (әкімшілік бөлініс)	Жерді пайдалану (негіз)	Аумақтардың функционалды қаймақтары (жобалау негіздері)
Федералды Астананың аумағы	Аумақ жоспары	Жерді пайдалану саясаты
Солтүстік аумақ	Жоспарлау Заңы	Қала құрылысы жоспары
Жаңа Оңтүстік Уэльс	1979 жылғы қоршаған ортаны бағалау және жоспарлау туралы заң	Жергілікті табиғатты қорғау жоспары
Квинсленд	Аумақтарды жоспарлауды дамыту туралы 2009 жылғы заң	Қала құрылысы жоспары
Оңтүстік Австралия	1993 жылғы аумақты дамыту туралы заң	Аумақтарды дамыту жоспары
Тасмания	Жерді пайдалануды аумақтық жоспарлау туралы 1993 жылғы заң	Қала құрылысы жоспары
Виктория	1987 жылғы қоршаған ортаны бағалау және жоспарлау туралы заң	Қала құрылысы жоспары
Батыс Австралия	2005 жылғы аумақтарды жоспарлау және дамыту туралы заң	Қала құрылысы жоспары
Ескерту: дереккөз (Varlamov A.A., Antropov D.V.; Stephani, Carl J., Marilyn C.; Thomas, Eileen M.) [11,12,13]		

Қазақстан Республикасында елді мекендердегі жерлерді аймақтарға бөлу процесі бағалау аймақтарының шекараларын және жер учаскелері үшін төлем ақының базалық ставкаларына түзету коэффициенттерін анықтауға бағытталған. Елдің уәкілетті органдары жерді аймақтарға бөлуді ұйымдастыру процесін жүзеге асырады. Жерді аймақтарға бөлу жобасын (схемасын) бекітуді өкілді органдар (мәслихаттар) жүзеге асырады. Тиісінше, жер қатынастары субъектілері үшін жерді аймақтарға бөлу кезінде белгіленген аумақты пайдаланудың нысаналы режимі міндетті болып табылады. Демек, "жерді аймақтарға бөлу жергілікті атқарушы органдардың шешімі бойынша жүзеге асырылады және бюджет қаражаты есебінен жүзеге асырылады".

Соңғы уақытта Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылығын пайдалану аймағын ғана емес, сонымен қатар жер учаскелерін рұқсат етілген пайдалану түрлерін жібере отырып, аса құнды ауыл шаруашылығы жерлерінің аймақтарын белгілеу зерттелуде. Біздің ойымызша, осы кезеңде жердің сапалық жай-күйі (сапалық сипаттамасы) туралы деректерді пайдалану қажет, мұнда астық эквивалентін, құнарлылық коэффициентін, бонитет балын, мелиорациялық жұмыстарды және басқа да көрсеткіштерді аймақтарды қалыптастыру критерийлері ретінде пайдалануға болады.

Мәселе, егер Қытай Халық Республикасының тәжірибесін қарастыратын болсақ, онда орта есеппен 10-нан 15%-ға дейін күрт қысқару процесінде қалалық инфрақұрылымның, урбанизациялық процестердің, халықтың ішкі көші-қонының қарқынды өсіп келе жатқан қарқынымен байланысты ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді азық-түлік қауіпсіздігінің стратегиялық маңызды мемлекеттік объектісі ретінде қорғау және сақтау мәселелері ҚХР-ның өңірлік саясатына енгізілді аумақты жоспарлау мен жерді аймақтарға бөлудің жаңа әдістерін өзірлеу міндеті қойылды.

Ауыл шаруашылық жерді пайдалануды жоспарлауды анықтауда негізгі факторлар әртүрлі санаттағы жерлерді балама және оңтайлы пайдалану арасындағы таңдауды анықтау үшін пайдаланылатын жердің жарамдылығы болды.

Бұл Әдістемедегі негізгі бағыт төмен тиімділікпен фрагменттелген жер пайдалануды болдырмау мақсатында ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді дамытудың тиімділігі болды. "Матрицалық автоматтар Ауыл шаруашылығын қорғау мақсатында жер учаскесінің мақсатын анықтау үшін пайдаланылуы мүмкін. Матрицалық автоматтардың модельдерін уақыт динамикасын анықтау арқылы немесе нақты уақыт режимінде пайдалануға болады" (Varlamov A.A., Antropov D.V.) [11].

Аумақтық аймақтарға бөлу және жоспарлау кезінде оларға қала құрылысы инфрақұрылымын болдырмау мақсатында жердің пайдалылығы деректері бар карталар пайдаланылады. ҚХР аумақтарын осы зерттеуге қарамастан, қазіргі уақытта ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді аймақтарға бөлуде есепке алудың фрагменттілігі байқалады, тиісінше, жерді ұтымды пайдалану туралы жаңартылған ақпараттың болмауы проблемалары туындайды.

Ресурстарды олардың жұмыс істеуі үшін тиімді және ұтымды пайдалану үшін ерекше жағдайларды есепке алу және қамтамасыз ету, сондай-ақ басқа объектілер мен жер қатынастары субъектілері тарапынан теріс ықпалдан оқшаулау талап етілетін әртүрлі санаттағы жерлерге орналастырылған жер пайдалану объектілері ерекше белгілерге ие. Дамыған шет елдер әр түрлі деңгейдегі даму жоспарлары негізінде аумақтарды аймақтарға бөлумен қатар, экономикалық қызметті шектеу үшін әртүрлі табиғатты қорғау актілерін кеңінен қолданатынын атап өткен жөн.

Шет елдердің зерттеушілері ауыл шаруашылық жерлерін пайдалануға шектеулі құқықтар жер иелерінің жылжымайтын мүлік құнының төмендеуіне әкеледі деп санайды, сондықтан бұл кемшілік өтемақы төлеу, сондай-ақ салықты азайту арқылы өтелуі керек. Бұл әдістеме практикада аумақтарды шектеу аймақтарын бөлуді, санитарлық-қорғау аймақтарын, қорғау, су қорғау және аумақтарды пайдаланудың ерекше жағдайлары бар аймақтардың басқа түрлерін бөлуді береді.

Қазақстан Республикасында аумақты аймақтарға бөлу практикасы күрделі көп қырлы ұғым ретінде аймақтарға бөлу институтын қалыптастырды: шаруашылық және өзге де қызметті реттеу тетігі, басқару функциясы және құқықтық институт. Теориялық және әдіснамалық тұрғыдан алғанда, Жер ресурстарын басқарудағы теориялар аумақтық аймақтарға бөлу мәселелерін аз зерттейді, әсіресе ауыл шаруашылық жерлерін аймақтарға бөлу, мұнда ауырсыну жалпы табиғи-экономикалық аймақтарды аймақтарға бөлуге бағытталған және бірыңғай терминология (мұнда авторлар негізінен аумақтарды аймақтарға бөлудің әртүрлі түрлерін қарастырады).

Біздің ойымызша, толыққанды, ең бастысы, аумақтарды аймақтарға бөлудің әртүрлі түрлерін жүйелеуге және байланыстыруға мүмкіндік беретін салааралық сипатты ескере отырып, аумақтарды

аймақтарға бөлу жүйесін жан-жақты және жүйелі түрде қарастыруға мүмкіндік беретін кеңірек тәсіл қажет.

Қазіргі уақытта Ауыл шаруашылығы министрлігі жанындағы Қазақстан Республикасының жер ресурстарын басқару жерді аймақтарға бөлу жөніндегі жұмыстарды жүзеге асырады, аймақтарға бөлу бірліктерінің өлшем шарттары мен сипаттамаларын әзірлеуді жүргізеді, жерді аймақтарға бөлу жүйесі бойынша жер-кадастрлық жұмыстарды орындау тәртібін белгілейді, агломерация бойынша аумақтық жоспарлау мен аймақтарға бөлудің нұсқаулықтары мен әдістемелік нұсқауларын бекітеді, техникалық ресімдеуді жүргізеді. Осы орайда Жер кодексіне және басқа да заңнамалық және нормативтік актілерге сәйкес жерді аймақтарға бөлу бойынша қызметтерді жобалау және басқа да түрлері жатады.

Аумақтарды аймақтарға бөлу процесін талдау үшін аудандық, облыстық, республикалық деректерден бастап картографиялық және кестелік деректердің бастапқы негізгі материалдары, сондай-ақ жердің барлық санаттары, ауданның жерлерін графикалық есепке алу, жер жамылғысының материалдары, геоботаникалық және өзге де зерттеулер, жерді түгендеу деректері және жекелеген түрлер мен санаттарды арнайы зерттеу кесіндісіндегі жер балансының материалдары қызмет етеді жердің экологиялық жай-күйі туралы мәліметтер, республиканың жер ресурстарының статистикалық деректері және басқа да нормативтік құқықтық құжаттар.

Жерді аймақтарға бөлуді зерттеудегі негізгі факторларға мыналар жатады:

- жердің табиғи-экологиялық жағдайы және экономикалық жағдайлары;
- жерді пайдалану жөніндегі нысаналы бағыт;
- жердің өнімділігі мен бағалауымен олардың сапалық және геоботаникалық жай-күйі;
- жердің геоэкологиялық жағдайы;
- жерді пайдалану түрлері: әртүрлі санаттағы арнайы немесе арнайы режим бойынша және т.б.

Қазақстан Республикасында барлық жеті санаттағы жерлер аймақтарға бөлуге жатады:

- ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер;
- елді мекендердің;
- өнеркәсіп, көлік, байланыс, қорғаныс және ауыл шаруашылығына арналмаған өзге де;

– ерекше қорғалатын табиғи аумақтар, сауықтыру, рекреациялық және тарихи-мәдени мақсаттағы;

- орман қоры;
- су қоры;
- босалқы жерлер.

Жер айналымының жеделдеуіне байланысты аймақтарға бөлу процесі пайдаланылмайтын тыңайған жерлерді, босалқы жерлерді және басқаларды топырақтың экологиялық жағдайына нұқсан келтірместен шаруашылық айналымына тартуға мүмкіндік береді, бұл барлық бағыттағы шаруашылықтардың жалпы ішкі өнімін арттырады. Демек, жер ресурстарына жаңа қажеттіліктерді қамтамасыз ету үшін барлық санаттағы жер ресурстарын пайдалану тиімділігін арттыру үшін жалға беру кезінде жер учаскелеріне меншік құқығын шектеу процесін жеделдету қажет болады.

Қызылорда облысының аумақтарын зерттеуді талдау бойынша облысқа 7 ауданнан кіреді, оның ішінде 2 облыстық қала: Қызылорда қ., Байқоңыр қ. және Арал, Қазалы 2 аудандық қаласынан тұратын-дығын көрсетті, өңірдің құрамына 144 ауыл-дық округ және 234 елді мекен кіреді (Қазақстан Республикасының 2022 жылғы жерлерінің жай-күйі...) [15].

Облыстың 1991-2022 жылдардағы ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің динамикасын талдау көрсеткенде, ауыл шаруашылығы кәсіпорындарын реформалау процесінде осы жылдар ішінде республика бойынша ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің көлемі 136,2 млн гектарға, Қызылорда облысы бойынша 18,9 млн гектардан 2,9 млн гектарға дейін немесе 2022ж. 6,5 есе қысқарды.

Алайда, 2021 жылдан бастап республика бойынша ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің үлестік салмағы 45,1% құрайды, облыстар бойынша 74,7%-дан 12,0%-ға дейін өзгереді. 2022 жылы Қызылорда облысы бойынша ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді пайдалану жөніндегі деректер осы санаттағы жерлерді пайдаланудың 2005ж. Салыстырғанда 6,8%-ға төмендеу үрдісін көрсетеді.

Ауыл шаруашылығының жер ресурстарын жер жамылғысы Қазақстан Республикасы бойынша ұтымды пайдалануды көрсетеді, сонымен қатар ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді аймақтарға бөлу процесін алдын ала анықтады. Демек, ауыл шаруашылығында топырақ ресурстарын тиімді пайдалану елдің жер жамылғысының табиғаты туралы іргелі білімді қажет етеді. Республиканың аума-

ғында топырақтың таралуы көлденең және тік топырақ зоналылығының заңдарымен айқындалады. Мәселен, мысалы – Қазақстан Республикасының аумағы келесі топырақ аймақтарымен анықталады, олар өз кезегінде кіші аймақтарға бөлінеді:

- сұр орманды топырақтардың, сілтіленген қара топырақтардың және шалғынды-қара топырақтардың қоңыржай ылғалды орманды дала аймағы;
- кәдімгі және оңтүстік қара топырақтардың орташа құрғақ дала аймағы;
- қара каштан және каштан топырақтарының құрғақ дала аймағы;
- ашық каштан топырақтарының шөлді-дала аймағы ;
- қоңыр және сұр-қоңыр топырақтың шөлді аймағы;
- қазақстанның тау бөктеріндегі аумақтары;
- солтүстік сероземалардың таулы-шөлді-дала аймағы;
- оңтүстік сероземалардың субтропикалық-тау етегі-шөлді аймағы;
- таулы аумақтар аймағы;
- интразоналды топырақ.

Қызылорда облысының Ауыл шаруашылығы жерлері сұр-қоңыр (күріш егу аймағы), құмдар, жеңіл және қарапайым күкіртті топырақтардың топырақ жамылғысы аймағына кіреді.

Жоғарыда аталған аймақтар бойынша базалық мөлшерлемелер айқындалады жер учаскелері берілген кезде олар үшін төлемдер ауыл шаруашылық мақсаттары үшін жалға алу.

Қазақстан Республикасы елді мекендерінің аумақтарын аймақтарға бөлу процесі Қазақстан Республикасы Жер кодексі 107-бабының 3-тармағына сәйкес мынадай функционалдық аймақтарға бөлінеді: тұрғын үй, әлеуметтік; коммерциялық (2 кесте).

Тұрғын үй аумағы мынадай жерлерден тұрады: көппәтерлі және көпқабатты тұрғын үйлерді, жеке меншік жер учаскелері бар жеке тұрғын үйлерді салуға арналған және құрылыстармен қамтылған тұрғын үй құрылысы. Қызылорда облысы бойынша тұрғын аймақтың жер көлемі (оның ішінде әр түрлі шекті рұқсат етілген қабаттылыққа жол беретіндер) 7,6 мың гектарды құрады.

Облыс бойынша осы аймақтың ауданы 5,8 мың га құрайтын әлеуметтік аймаққа кіретін мемлекеттік және коммерциялық емес объектілерді орналастыруға арналған және орналасқан қоғамдық іскерлік құрылыс жерлері.

Коммерциялық аймақтың жерлері өндірістік объектілердің, сауда, қоғамдық

тамақтандыру, тұрмыстық қызмет көрсету объектілерінің, инженерлік және көліктік инфрақұрылым объектілерінің жерлерінен, сондай-ақ осы объектілердің санитарлық-қорғау аймақтарын және кәсіпкерлік қызметпен байланысты өзге де объектілерді, яғни әртүрлі үлгідегі (іскерлік, коммерциялық, коммуналдық-тұрмыстық) қоғамдық-іскерлік аймақтарды белгілеу үшін тұрады, Денсаулық сақтау, мәдениет объектілері және т.б.).

2 кесте – Қызылорда облысы бойынша елді мекендердің 2022 жылдағы жер көлемі, мың га (Қазақстан Республикасының 2022 жылғы жерлерінің жай-күйі...) [15].

Облыстар-дың атауы	Барлық жер	Оның ішінде пайдалану түрлері бойынша (функционалдық аймақтар):						
		тұрғын үй аймағы	әлеуметтік аймақ	коммерциялық аймақ	өзге аймақ	оның ішінде:		
а/ш пайдаланылатын жер	қала құрылысы және басқа қызметтерге тартылмаған, елді мекенді аумақтық тұрғындан дамытуға арналған (ре-зерттегі) жер					ЕҚТА, сауықтыру, рекреациялық және тарихи мәдени мақсаттағы жер		
Қызылорда	838,3	7,6	5,8	6,6	818,3	11,5	786,6	-
Барлығы	24592,8	312,2	68,9	250,0	23961,3	4734,2	15997,8	25,7

Ескерту: дереккөз Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің Жер ресурстарын басқару комитетінің жиынтық аналитикалық есебі, 2022

Қызылорда облысы бойынша осы санаттағы жер көлемі 6,6 мың гектарды құрады. Осылайша, аумақтық аймақтар мыналарды ескере отырып бөлінеді:

– бір аумақтық аймақ шегінде қолданыстағы және жоспарланған жер учаскелерін пайдаланудың әртүрлі түрлерін біріктіру мүмкіндігі;

– қолданыстағы Бас жоспарда айқындалған функционалдық аймақтар мен олардың жоспарлы даму параметрлері.

Елді мекендердің жерлерін аймақтарға бөлу процесінде өзге аймақтар айқындалуы мүмкін, облыс бойынша өзге аймақтың ауданы 818,3 мың га құрады, оған мыналар кірді:

– өндірістік аймақтар, инженерлік және көлік инфрақұрылымдары аймақтары;

– ауыл шаруашылығы аймақтары (ауыл шаруашылығы алқаптары аймақтары, саяжайлар, бау-бақша аймақтары және т.б.);

– рекреациялық аймақтар (қалалық ормандарды, саябақтарды қоса алғанда және бақтар, су айдындары, спорт объектілері).

Қызылорда облысы бойынша ерекше қорғалатын аумақтар аймағын зерттеуді талдау ерекше табиғатты қорғау, ғылыми, тарихи-мәдени, эстетикалық, рекреациялық, сауықтыру және өзге де аса құнды мәні 0,4 мың га болатын 163,5 мың га құрайды;

– арнайы мақсаттағы аймақтар (зираттар, тұтыну қалдықтарын орналастыру объектілері және орналастырылуы тек қана қамтамасыз етілуі мүмкін өзге де объектілер алып жатқан көрсетілген аймақтарды бөлу жолымен және басқа аумақтық аймақтарда жол берілмейді).

Аумақтарды пайдаланудың ерекше шарттары бар аймақтың шекаралары Жергілікті жерде арнайы ақпараттық белгілермен белгіленеді және барлық түрдегі кадастрлық карталарда көшіріледі. Мұндай аймақтар туралы мәліметтер мемлекеттік орман және су тізіліміне енгізіледі. Осы жерден арнайы пайдалану шарттары бар аймақтарға мыналар кіреді деп айту керек: қорғау аймақтары; электр желілік шаруашылық объектілері; газбен жабдықтау жүйесінің объектілері; байланыс желілері мен байланыс құрылыстары; магистральдық құбырлар; геодезиялық пункттер; теңіз порттары; қоршаған табиғи ортаның жай-күйін, оның ластануын стационарлық бақылау пункттері; темір жолдар.

Мәселен, аумақтарды пайдаланудың ерекше жағдайлары бар аймақтарды, оның ішінде Қызылорда облысы бойынша су қорғау аймақтарын (жағалаудағы қорғау белдеулерін қоса алғанда) зерттеу 2286,2 мың га құрады.

Қазақстан Республикасының Жер кодексіне сәйкес су қорының жерлері су айдындары (өзендер мен оларға теңестірілген каналдар, көлдер, су қоймалары, тоғандар және басқа да ішкі су айдындары, аумақтық сулар), мұздықтар, батпақтар, су көздерінде орналасқан ағынды реттеуге арналған су шаруашылығы құрылыстары, сондай-ақ аталған су қорғау белдеулеріне бөлінген жерлер орналасқан жерлер деп танылады су объектілері мен ауыз сумен жабдықтаудың су алу жүйелерін санитарлық қорғау аймақтары.

Заңдар мен заңға тәуелді актілерде арнайы нұсқаулар қарастырылады, онда орман-саябақ аймақтары ерекше пайдалану жағдайлары бар аймақтарға жатады. Мәселен, орман қорының динамикасын талдау Қызылорда облысында жасыл аймақтардың ауданы 1991 жылмен салыстырғанда 2022 жылы 5597,4 мың гектарға немесе 4,9 есеге ұлғайғанын көрсетеді (Қазақстан Республикасының 2022 жылғы жерлерінің жай-күйі...) [15].

Аумақтық және функционалдық аймақтар шекаралары мен функционалдық мақсаты айқындалған аумақтық жоспарлау деректерінен (оған қалалардың, қалалық және ауылдық елді мекендердің бас жоспарлары кіреді) тұрады.

3 кесте – Қордағы жердің динамикасы мың га

Облыстардың атауы	1991ж.	2005ж.	2021ж.	2022ж.	Өзгеріс,(+,-)	
					2022ж. 1991 жылға қарағанда	2022ж. 2021 жылға қарағанда
Қызылорда	3 255,4	11 370,4	11124,8	10 642,5	+7 387,1	-482,3
Барлығы (аумақ)	18 952,3	125 556,3	87989,1	85 114,6	+66 162,3	-2874,4

Ескерту: авторлары құрастырған

Республикада шөлді аймақ топырақ жамылғысы бойынша ең ірі болып табылады, оған Батыс Қазақстан, Ақтөбе, Қарағанды, Оңтүстік, Батыс, Шығыс, Солтүстік Қазақстан, Түркістан, Жамбыл, Алматы облыстарының оңтүстік бөлігі, Атырау, Маңғыстау, Қызылорда облыстарының негізгі аумағы кіреді. Оның ауданы 112,1 млн. га (республика аумағының 41,1%) құрайды. Бұл табиғи-шаруашылық аймақта 81,3 млн га немесе ауыл шаруашылығы алқаптарының 37,1% шоғырланған.

Талқылау

Қазақстан Республикасы Үкіметі бастамасының мақсаты елдің барлық жер ресурстарында аумақтық аймақтарды ұтымды дамыту болып табылады, бұл ғылыми негізделген әзірлемелерді талап етеді, өйткені

Қазақстан Республикасы бойынша елді мекендер жерлерінің құрамында өзге аймаққа осы санаттағы жердің барлық ауданының 97,4%-ы келеді, тұрғын үй аймағы 1,3% немесе 312,2 мың га, әлеуметтік пайдалану 19,2% немесе 4734,2 мың га құрайды.

Ауылдық, сондай-ақ қалалар мен кенттер жерлерінің аймақ 0,3% немесе 68,59 мың га, коммерциялық аймақ жерлері 1,0% немесе 250,0 мың га құрайды. елді мекеннің аумақтық дамуы үшін аумақтың жартысына жуығы 65,0% немесе 15 997,8 мың га, ауыл шаруашылығы құрылымындағы негізгі жер түрлері ауыл шаруашылығы алқаптары болып табылады, олар осы санаттағы жерлердің орта есеппен 89,5%-ын құрайды (қалалар мен кенттерде – 74,6%, ауылдық елді мекендерде – 91,7%).

Қордағы жерлер 85,1 млн га құрайды: 3 кесте, онда негізінен ауыл шаруашылығы алқаптары басым (79,1%), оның ішінде 44,2 мың га егістік, 1419,5 мың га кен орны, 1933,0 мың га шабындық және 63884,3 мың га жайылым.

Қызылорда облысы бойынша ауыл шаруашылығы жерлері ауданының облыстың жалпы алаңынан босалқы жерлерге айналу динамикасы 1991 жылдан 2022 жылға дейін, 7387,1 мың гектарға ұлғайды.

қазіргі уақытта ауыл шаруашылығы, орман шаруашылығы, су шаруашылығы және табиғат қорғау жерлері үшін аумақтық аймақтарды белгілеу қағидалары толық көлемде айқындалмаған.

Аумақты аймақтарға бөлу, жер ресурстарын ұтымды пайдалану жүйесін ұйымдастыру ретінде дәстүрлі жүйеге қарағанда бірқатар артықшылықтарға ие:

* біріншіден, ол ғылыми негізделген болжау жүйесіне негізделген, ол өз кезегінде үнемі жетілдіріліп отырады;

* екіншіден, барлық шаруашылық жүргізуші субъектілерді қолжетімді және өзекті ақпаратпен қамтамасыз ететін жер ресурстарын басқару жүйесін құруға мүмкіндік береді;

* үшіншіден, объективті қабылданған шешім негізінде жер учаскесін қызметтің әртүрлі нысандары үшін пайдалануды беру процесі жеделдетіледі;

* төртіншіден, табиғи ресурстарды пайдалануды жоспарлау және болжау процесінде белгісіздікті азайтады және аймақтағы экологиялық тұрақты жағдайдың кепілі болады.

Аумақты аймақтарға бөлудің сараланған тәсілі елдің жер саясатының пәрменді құралы бола алады. Аумақты кешенді әлеуметтік-экономикалық аймақтарға бөлу шеңберінде аумақты аймақтарға бөлу көріністері бойынша біртекті аумақтардың өндірістік әлеуеті факторлары үшін жер саясатын жетілдірудің негізгі бағыттарын қалыптастыруға ықпал етеді.

Қорытынды

1. Аумақтарды аймақтарға бөлу процесі күрделі кешенді құбылыс ретінде қарастырылады, оның мазмұны барлық санаттағы жерлерді аймақтарға бөлудің құқықтық институты бағытында барынша толық ашылуы мүмкін, ол өз кезегінде аумақтық құрылымдар шекараларында жер учаскелерін және өзге де жылжымайтын мүлік объектілерін рұқсат етілген пайдалану негізінде олардың нысаналы мақсатын нақтылау процесінде жердің әлеуметтік-экономикалық әлеуетін зерделеуге бағытталатын болады.

2. Отандық және шетелдік ғылыми әзірлемелерді талдау негізінде жерді аймақтарға бөлудің қолданыстағы тетіктері талданды, Қызылорда облысының жер қорының құрамы, құрылымы мен сапасы зерттелді; Қызылорда облысы аумағының әлеуметтік-экономикалық проблемалары мен ерекшеліктері зерделенді; жерді қайта бөлуді айқындайтын факторлар мен көрсеткіштер талданды.

3. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді аумақтық аймақтарға бөлуді және ұтымды пайдалануды айқындайтын негізгі факторлар, мысалы, жердің табиғи-экологиялық жай-күйі және экономикалық жағдайлар; жерді пайдалану жөніндегі нысаналы бағыт; олардың өнімділігі мен бағалануы бар жердің сапалық және геоботаникалық жай-күйі; жердің геоэкологиялық жай-күйі; жерді пайдалану түрлері: әртүрлі санаттағы ерекше немесе арнайы режим бойынша және т.б.

4. Жер ресурстары туралы толық және сенімді ақпарат Ақпараттық жүйелер санатынан ақпараттық-басқару жүйесіне ауысып, тек есепке алу ғана емес, сонымен бірге жер ресурстары мен жермен тығыз байланысты объектілерді басқарудың жос-

парлы функциясын іске асыруға мүмкіндік беруі керек.

5. Кешенді әлеуметтік-экономикалық аймақтарға бөлу шеңберіндегі аумақты аймақтарға бөлудің рөлі зерттелді, бұл көріністері бойынша біртекті аумақтардың өндірістік әлеуеті факторлары үшін жер саясатын жетілдірудің негізгі бағыттарын қалыптастыруға ықпал етеді.

6. Аумақты аймақтарға бөлу аумақты жоспарлаумен жерді аймақтарға бөлудің жаңа әдістерін қажет етеді. Ауыл шаруашылық жерді пайдалануды жоспарлауды анықтауда негізгі факторлар әртүрлі санаттағы жерлерді балама және оңтайлы пайдалану арасындағы таңдауды анықтау үшін пайдаланылатын жердің жарамдылығы болуы керек.

Авторлардың үлесі: Джангарашева Назымкүл Владимировна: жерді аймақтарға бөлудің теориялық аспектілерін зерттеу, талдау, ақпарат жинау; Таипов Тимур: зерттеу нәтижелерін түсіндіру, басылымды редакциялау және пысықтау; Сейділдаева Гүлхан Усайқызы: зерттеу әдіснамасын әзірлеу, есептеулер, зерттеу нәтижелерін растау.

Мүдделер қақтығысы: авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Әдебиеттер тізімі

[1] Жангарашева, Н.В. Жерге орналастыру экономикасы: оқу құралы / Н.В. Жангарашева, А.Н., Жилдикбаева, К.К. Жоламанов, М.У. Успанова. - Алматы: Қазұазу, 2023. -144 б.

[2] Сейфуллин, Ж.Т. Ауыл шаруашылығындағы жерге орналастыру ерекшеліктері. Оқу құралы / Ж.Т. Сейфуллин, Г.Ж. Сейтамынова. - Алматы: Эверо, 2017. -2016 б.

[3] Нюсупова, Г.Н. Қазақстанның жер қатынастарын дамыту: тарихтан қазіргі заманға дейін: оқу құралы // Г.Н.Нюсупова, А.А. Тоқбергенова, Ш.Г. Қайырова. - Алматы: Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, 2015. – 154 б.

[4] Ахметова Н.З. Қазақстан Республикасының елді мекендері жерлерінің аумағын аймақтарға бөлу / Н.З. Ахметова, Ж.Е. Семенова // Проблемы агрорынка.- 2021.- №1.- Б. 138-146.

[5] Komarov, S.I. Methods of cluster zoning of the territory of the region for the purposes of land management / S.I. Komarov, D.V. Antropov // Bulletin of Ural Federal University named after the first President of Russia B.N. Yeltsin. Economics and Management series. - 2017. - N 1. - P. 66-85.

[6] Dolmatova, O.N. Complex zoning of the territory as an information basis for the formation of long-term programs and plans for the development of agriculture / O.N. Dolmatova // Bulletin of Omsk State Agrarian University. -2015.- N 4. -P.

90-95.

[7] Kapitulina, N.A., Kotsur, E.V., Dolmatova, O.N. IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science [Electronic resource].- 2020.- URL: https://www.researchgate.net/publication/344092902_Technology_of_specialized_zoning_of_agricultural_land_for_the_purpose_of_their_effective_use (date of access:12.06.2024).

[8] Zoned in the USA: The Origins and Implications of American Land-Use Regulation. – New York: Cornell University Press, 2015. - 256p.

[9] Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 20 маусымдағы № 442 Жер кодексі. (өзгерістер мен толықтырулармен 05.04.2023 №221-VII [Электрондық ресурсы].- 2023.-URL: https://www.online.zakon.kz/Document/?doc_id=1040583 (қаралған күні: 12.06.2024).

[10] FAO Publications catalogue [Electronic resource].-2018.- URL: <https://www.fao.org> (date of access: 12.06.2024).

[11] Varlamov, A.A. Zoning of territories: a textbook / A.A. Varlamov, D.V. Antropov.- M.: Forum, 2016. - 207 p.

[12] Stephani, Carl J., Marilyn C. «Zoning 101» originally published in 1993 by the National League of Cities, now available in a Third Edition/ Carl J. Stephani, C.Marilyn // A Practical Introduction.- Tulsa: Oklahoma State University, 2012.- 115p.

[13] Thomas, Eileen M. Zoning. The Canadian Encyclopedia [Electronic resource].-2015.- URL: <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/zoning> (date of access: 12.06.2024).

[14] Закон об архитектурной, градостроительной и строительной деятельности в Республике Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 22.07.2024г.) [Электронный ресурс]-URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000242> (дата обращения: 12.06.2024).

[15] Қазақстан Республикасының 2022 жылғы жерлерінің жай-күйі мен пайдаланылуы туралы жиынтық талдамалық есеп [Электрондық ресурс]. – 2022.-URL:<https://www.gov.kz/memleket/entities/land/documents/details/579164?lang=ru> (қаралған күні: 12.06.2024).

References

[1] Zhanarashova, N.V., Zhildikbaeva, A.N., Zholamanov, K.K., Uspanova, M.U. (2023). Zherge ornalastyru ekonomikas: oku quraly [Land Management Economics: A Textbook]. *Almaty: KazUazu*, 144 [in Kazakh].

[2] Seifullin, Zh.T. (2017). Aul sharuashylygyndagy zherge ornalastyru erekshelikteri. Oku quraly [Land Management Features in Agriculture: A Textbook]. *Almaty: Evero*, 2016 p. [in Kazakh].

[3] Nyusupova, G.N., Tokbergenova, A.A., Kairova, Sh.G. (2015). Kazakhstannyn zher qatynastaryn damytu: tarykhtan qazirgi zamanğa

dein [Development of Land Relations in Kazakhstan: From History to the Present]. *Almaty: Al-Farabi Kazakh National University*, 154 [in Kazakh].

[4] Akhmetova, N.Z., Sekenova, Zh.E. (2021). The allocation of the area of land in settlements of the Republic of Kazakhstan by regions. *Problems of AgriMarket*, 1, 138-146 [in Russian].

[5] Komarov, S.I., Antropov, D.V. (2017). Methods of cluster zoning of the territory of the region for the purposes of land management. *Bulletin of Ural Federal University named after the First President of Russia B.N. Yeltsin. Economics and Management Series*, 1, 66-85 [in English].

[6] Dolmatova, O.N. (2015). Complex zoning of the territory as an information basis for the formation of long-term programs and plans for the development of agriculture. *Bulletin of Omsk State Agrarian University*, 4, 90-95 [in English].

[7] Kapitulina, N.A., Kotsur, E.V., Dolmatova, O.N. (2020). Technology of Specialized Zoning of Agricultural Land for the Purpose of Their Effective Use. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*. Available at: https://www.researchgate.net/publication/344092902_Technology_of_specialized_zoning_of_agricultural_land_for_the_purpose_of_their_effective_use (date of access: June 12, 2024) [in English].

[8] Zoned in the USA: The Origins and Implications of American Land-Use Regulation. (2015). *New York: Cornell University Press*, 256 [in English].

[9] Kazakhstan Republic Land Code No. 442 dated June 20, 2003. (with amendments and additions as of April 5, 2023 No. 221-VII). Available at: https://www.online.zakon.kz/Document/?doc_id=1040583 (date of access: June 12, 2024) [in Kazakh].

[10] FAO Publications Catalogue (2018). Available at: <https://www.fao.org> (date of access: June 12, 2024) [in English].

[11] Varlamov, A.A., Antropov, D.V. (2016). Zoning of Territories: A Textbook. *Moscow: Forum*, 207 [in Russian].

[12] Stephani, Carl J., Marilyn C. (2012). Zoning 101. Originally published in 1993 by the National League of Cities, now available in a Third Edition. *Tulsa: Oklahoma State University*, 115 [in English].

[13] Thomas, Eileen M. (2015). Zoning. The Canadian Encyclopedia. Available at: <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/zoning> (date of access: June 12, 2024) [in English].

[14] Закон об архитектурной, градостроительной и строительной деятельности в Республике Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 22.07.2024 г.) [Law on Architectural, Urban Planning, and Construction Activities in the Republic of Kazakhstan (with amendments and additions as of July 22, 2024)] (2024). Available at: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000242> (date of access: 12.06.2024) [in Russian].

[15] Қазақстан Respublikasynyn 2022 zhylymen pajdalanyluy zherleriniң Zhaj-kyji turaly zhyiyntyq taldamalyq esep [Kazakhstan Republic 2022 Land Condition and Use Summary

Analytical Report] (2022). Available at: <https://www.gov.kz/memle-ket/entities/land/documents/details/579164?lang=ru> (date of access: 12.06.2024) [in Kazakh].

Авторлар туралы ақпарат:

Джангарашева Назымкуль Владимировна – негізгі автор; экономика ғылымдарының докторы; "Жер ресурстары және кадастр" кафедрасының профессоры; Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті; 050010 Абай данғ., 8, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: nazymkul@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4277-7355>

Таипов Тимур; экономика ғылымдарының кандидаты, профессор; «Қаржы» кафедрасының профессоры; Алматы гуманитарлық-экономикалық университеті; 080035 Жандосова көш., 59, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: ttaipov@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2360-2077>

Сейділдаева Гүлхан Усаевна; Ph.D докторанты; "Жер ресурстары және кадастр" кафедрасы; Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті; 050010 Абай данғ., 8, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: gulkhan_jan92@mail.ru; <https://orcid.org/0009-0005-2357-1564>

Information about the authors:

Jangarasheva Nazymkul - **The main author**; Doctor of Economics, Professor of the Department of Land Resources and Cadastre Sciences; Kazakh National Agrarian Research University; 050010 Abay Ave., 8, Almaty, Kazakhstan; e-mail: nazymkul@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4277-7355>

Taipov Timur; Candidate of Economic Sciences, Professor; Professor of the Department of Finance; Almaty Humanitarian-Economic University; 080035 Zhandosov str., 59, Almaty, Kazakhstan; e-mail: ttaipov@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2360-2077>

Seidildaeva Gulkhan; Ph.D student of the Department of Land Resources and Cadastre; Kazakh National Agrarian Research University; 050010 Abay Ave., 8, Almaty, Kazakhstan; e-mail: gulkhan_jan92@mail.ru; <https://orcid.org/0009-0005-2357-1564>

Информация об авторах:

Джангарашева Назымкуль Владимировна - **основной автор**; доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры «Земельные ресурсы и кадастр»; Казахский национальный аграрный исследовательский университет; 050010 пр. Абая, 8, г. Алматы, Казахстан; e-mail: nazymkul@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4277-7355>

Таипов Тимур; кандидат экономических наук, профессор; профессор кафедры «Финансы»; Алматинский гуманитарно-экономический университет; 080035 ул. Жандосова, 59, г. Алматы, Казахстан; e-mail: ttaipov@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2360-2077>

Сейділдаева Гүлхан Усаевна; докторант Ph.D; кафедра "Земельные ресурсы и кадастр"; Казахский национальный аграрный исследовательский университет; 050010 пр. Абая, 8, г. Алматы, Казахстан; e-mail: gulkhan_jan92@mail.ru; <https://orcid.org/0009-0005-2357-1564>

LAND USE AND LAND MANAGEMENT IN KAZAKHSTAN

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖЕР ПАЙДАЛАНУ ЖӘНЕ ЖЕР РЕСУРСТАРЫН БАСҚАРУ

ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЕ И УПРАВЛЕНИЕ ЗЕМЕЛЬНЫМИ РЕСУРСАМИ В КАЗАХСТАНЕ

G.S. AITKHOZHAYEVA^{1*}

Ph.D

A.N. ZHILDIKBAYEVA¹

Ph.D

I.I. ABDURAKHMANOV²

Ph.D

¹*Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, Kazakhstan*

²*Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers-National Research University, Tashkent, Kazakhstan*

** corresponding author's e-mail: g.aitkhozhayeva@mail.ru*

Г.С. АЙТХОЖАЕВА^{1*}

Ph.D

А.Н. ЖИЛДИКБАЕВА¹

Ph.D

И.И. АБДУРАХМАНОВ²

Ph.D

¹*Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы, Қазақстан*

²*Ташкент ирригация және ауыл шаруашылығын механикаландыру инженерлері институты- Ұлттық зерттеу университеті, Ташкент, Қазақстан*

** автордың электрондық поштасы: g.aitkhozhayeva@mail.ru*

Г.С. АЙТХОЖАЕВА^{1*}

Ph.D

А.Н. ЖИЛДИКБАЕВА¹

Ph.D

И.И. АБДУРАХМАНОВ²

Ph.D

¹*Казахский национальный аграрный исследовательский университет, Алматы, Казахстан*

²*Ташкентский институт инженеров ирригации и механизации сельского хозяйства- Национальный исследовательский университет, Ташкент, Казахстан*

** электронная почта автора: g.aitkhozhayeva@mail.ru*

Abstract. Global climate warming annually leads to a decrease in the agro-climatic potential of farming, many areas of traditional cultivation of land become unsuitable for agriculture due to desertification, swamping and erosion processes. *Purpose* - the concept of sustainable land use is considered, taking into account foreign experience. *Methods* are based on the system analysis of works of domestic and foreign scientists and data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, analytical reports of the Committee on Land Resources Management. *Results* - different approaches to solving the problems of agro-industrial complex are presented, the main trends in the development of the agrarian sector of the republic, the need to combat land degradation, to preserve their productivity and ecosystem functions are shown. *Conclusions* - the analysis of world practice shows that the principles of land cultivation based on environmental, social and economic criteria should be implemented based on the effective use of agricultural land, that is, through the optimization of agricultural land fund. The research has an interdisciplinary character. The systematic study of this issue contributes to the application of rational methods of land management in agricultural production. The authors note that the use of digital technologies in the sphere of land relations will help to increase the efficiency of production and economic activity, to unite the main factors and efforts of the participants of this

Introduction: Agriculture is one of the most important sources of growth for long-term sustainable development, economic diversification and improvement of living standards in Kazakhstan. The country has huge agricultural potential due to its vast territory and availability of important resources. Kazakhstan possesses significant land resources, but to date, the allocation and utilization of resources has not been optimal for agricultural development.

Despite strong state support for agriculture, the agricultural sector is growing slowly and still remains inefficient and uncompetitive. One of the main advantages of the country's agriculture is its wide territory with low population density, the total area of agricultural land is 217 million ha, of which arable land occupies 35 million ha, and it ranks 10th in the world and 2nd in terms of arable land area.

Despite the fact that Kazakhstan is well endowed with land resources, it is insufficiently endowed with water and is one of the countries with the largest deficit of water resources on the Eurasian continent: only 2.8% of its territory is covered with water, while two thirds are represented by arid zones where access to water is very difficult. Today we see severe water scarcity and according to UN forecasts by 2040 we are likely to face significant water scarcity. Degradation of agricultural land remains a serious problem, among the main causes of which are:

- use of out-of-date tillage technologies that create risks for erosion development;
- inefficient irrigation methods causing salinization;
- non-compliance with crop rotations;
- unbalanced application of fertilizers leading to loss of soil fertility;
- pollution of soils and groundwater by industry, transportation and municipal services.

Today, more than 75% of soils used in agriculture are subject to degradation, and the remaining 25% are at risk. All this leads to reduced yields and financial losses for agricultural producers.

The Sustainable Development Goals developed by the UN in 2015 recognized land degradation as an imminent threat to the livelihoods and well-being of people around the world. For this reason, Goal 15 was established to "protect, restore and promote the sustainable use of land ecosystems, sustainably manage forests, combat desertification and halt and reverse land degradation and halt biodiversity loss".

Volatility of the level of intensification, lack of scientific approach to farming are features of the market system of management. Mechanisms for the rational use and protection of land should be developed taking into account different natural conditions, forms of ownership and management, i.e. based on the principles of sustainable land use.

By analyzing many interpretations of various authors, we can say that sustainable land use is such a system of relations of society development, in which the optimal ratio between economic growth, normalization of the qualitative state of land resources, satisfaction of material and spiritual needs of the population is achieved.

Literature Review

In today's conditions, growth and development require more progressive innovative principles to meet the needs of the present generation without compromising the ability of future generations to meet their needs.

Axelsson R., Angelstam P., Elbakidze M. et al. [1] in his work mentioned that the issue of sustainable land use has increasing importance because of accumulated environmental problems. These include increased demand for natural resources, climate change, regional climate extremes, the threat of environmental pollution, biodiversity loss, disturbed landscape stability, economic globalization, energy security, water supply, and increasing conflicts between sociocultural, political-economic, and environmental goals.

There are not many common theories and general conceptual frameworks relating to land use, despite the numerous models of land use. Platt R.H. [2] presented a broad tripartite structure of the environmental and land use sectors, as well as the legal-political actors influenced by their social context. More recently, Aspinall R., Staiano M. [3] developed a general land systems model framework as a guide to understanding aspects of sustainable land use, identifying how different types of research fit into land systems science.

The concept of sustainable land use is derived from the general concept of sustainable development. Sustainable development is the foundation of today's leading global framework for international cooperation, as described in the 2030 Agenda for Sustainable Development and its Sustainable Development Goals (SDGs) (IISD. Sustainable Development) [4]. Economic crises have led society to a new type of functioning, civilization -

sustainable based on economic, environmental and social factors.

Most definitions emphasize that sustainable development requires socio-economic development that preserves the principles of sustainable land use and respects the natural and cultural-historical resources and potential of the territory (Axelsson R., Angelstam P., Elbakidze M. et al.; IISD. Sustainable Development) [1,4]. The focus of our study should be especially directed to support Goal 15 "Life on Land" of the specific SDG on sustainable land use, as sustainable land use contributes to halting and reversing land degradation and natural hazards, as well as halting the loss of biodiversity and maintaining landscape stability.

The requirements for sustainable land use management come from:

- the need to ensure and increase the spatial stabilization of the territory. The stated criterion here is the requirement to achieve biological balance in the country;
- the need for nature protection and rational use of natural resources, in particular, protection of land, water, forests and the gene pool;
- the need to protect cultural and historical resources;
- the needs for the restoration of human resources and the protection of human health;
- requirements for the humanization and aesthetic appeal of the landscape.

These requirements include the fundamental principles of sustainable development of society. Sustainable development emphasizes care for the Earth by putting into practice the principles of sustainable living and combining conservation and development: conservation to sustain human activity within the Earth's capacity, and development to enable people everywhere to enjoy long, healthy and fulfilling lives (Zhou X., Chu Z., Ji X.) [5].

Materials and methods

The method of system approach and analysis of complex systems was used to study the problem, since land use in structural and organizational-functional terms is a complex material-abstract system. Since sustainable land use is objectively considered as an integral part of the development of nature management, economy and society as a whole, the categories of sustainable use of land resources legitimately derive from the categories of general development, but with their own specificity.

In the framework of this study, land use practices documented in open sources (scientific literature, databases), which by their characteristics belong to the category of "sustainable", were studied. The authors used

the method of systematic analysis of works of domestic and foreign scientists on the concept of sustainable land use. Special attention was paid to both theoretical and empirical studies showing that sustainable land use contributes to the rational use of land resources and, accordingly, to the increase in agricultural productivity. The issue of land market development in Kazakhstan was also investigated, along with regulatory legal acts and reforms carried out over the past 30 years.

In the study of this issue, the system-analytical method was used to reveal the essence of sustainable land use as a complex abstract-material system, as well as the method of statistical analysis to visualize the dynamics of the main indicators of agriculture in Kazakhstan.

Results

Dolmatova O.N. [6] in her work writes that sustainable land use is the ability to support rational and efficient land use, increasing the qualitative and quantitative content of land resources with the stability of land rights, invariability of boundaries, territorial distribution and improvement of environmental sustainability for the purposes of formation of effective agricultural production.

At present, a new concept of land management has not yet been created in Kazakhstan, and the existing ones are not practically oriented towards sustainable land use. Land resources management at the state level is unstable, it is necessary to modernize the legal framework, economic and environmental mechanisms to stimulate the formation of new economic entities focused on sustainable development.

In his study, Chinese author Gong, M. writes that the ongoing reforms on agricultural land promote land turnover by providing an institutional guarantee for the co-management of agricultural land (Gong M., Xi R., Qi Y.,) [7]. The investigation of sustainable land use and tools for its realization in agriculture is a new direction for research worldwide, it is connected with soil fertility disturbance, land degradation and multipurpose use of land resources.

The institutional basis for the development of agricultural land use is represented by the Land Code of the Republic of Kazakhstan, the Law of the Republic of Kazakhstan "On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on the Development of Land Relations" dated June 30, 2021 № 59-VII ZRC, Rules for the Rational Use of Agricultural Land and other regulatory and legal acts (Aitkhozhayeva G., Tireuov K., Pentayev T.) [8].

In the system of approaches to ensure sustainable land use, many scientists pay special attention to the set of problems of increasing the economic efficiency of agricultural land use. The problems of sustainable land use are studied in the aspects of clarifying the term, conditions and indicators, the system of measures to ensure the transition to sustainable land use (Anarbaev E.A., Aitkhozhayeva G.S., Pentaev T.P. et al; Izakovičová Z, Špuleroová J, Petrovič F.) [9,10].

Agricultural scientists study sustainable land use in four main areas: crop production, which examines soil processes and various crops; water management, which examines the efficient use of water in irrigated farming zones, as well as the prevention of water bodies; analysis of land use change; and agricultural economics in terms of the introduction of new innovative management practices, such as organic farming, no-till technologies (Xie H., Zhang Y., Zeng X.) [11]. To improve land quality and minimize soil degradation process, it is necessary to study coherently land use as environmental sustainability, land use profitability as economic sustainability, land use equity as social sustainability (Trung Thanh Nguyen, Ulrike Grote, Frank Neubacher et al.) [12].

Improvement of the qualitative condition of agricultural lands depends on the development of the theory of their use as a whole, as a component of the system nature management. The development of this theory implies an interdisciplinary, integrated and targeted approach. This means the need for an integrated combination of biosphere theory, rent theory, as well as the connection of the laws of ecological development with a number of economic laws.

The mechanism of formation of sustainable and efficient use of agricultural land, taking into account its ecological component, is an integral set of methods and tools that are used to organize, regulate and coordinate the processes of land use and protection, to ensure the reproduction of soil fertility as a natural-resource element of social wealth and a specific environmental benefit. Today, the use of agricultural land should be carried out on an ecological basis, that is, while ensuring ecological balance in the adjacent territories in the process of interaction between man and nature, harmonization of environmental and economic interests.

At the same time, the methods of agricultural land use should include the establishment of the composition of agricultural land by optimizing their ratio, similar to the optimization of the structure of crops, the introduction of

scientifically-based crop rotations adapted to specific natural and climatic conditions, providing not only profitable agricultural production, but also a positive balance of humus, the introduction of ecological and precision farming, implementation of two-way regulation of water regime or drip irrigation (Kalashnikov P., Kulanov A., Nesipbekov E. et al.) [13]. So, sustainable land use is a system of balanced socio-economic and ecological land use, which is characterized by an integral process of reproduction of the whole complex of links "man-land-ecosystem".

The principle of sustainable land use, the aim of which is to obtain the maximum possible mass of agricultural production per unit of land area.

This principle can be observed only if new varieties of plants and livestock breeds are developed, and the use of fertilizers and means of vegetation protection are scientifically justified (Anarbaev E.A., Aitkhozhayeva G.S., Pentaev T.P. et al; Kozlova V.Ya., Demesova O.) [9,14]. This concept implies a gentle regime of land use, i.e. it is necessary to determine which area will be used for what. This will help to develop and support ecological stability.

The legal principle of the mechanism of sustainable land use is the interaction and joint development of land and environmental legislation, providing effective regulatory activity in the system of effective land use.

Today, Kazakhstan does not properly ensure the rational use of land resources and the reproduction of the productive potential of agricultural lands. Since the processes of land reform are slow, the land issue has become extremely politicized, and the transfer of land to effective owners is practically blocked. In this regard, the issues of conservation, rational use and expanded reproduction of land resources as the basis for sustainable development of Kazakhstan have become more acute (Petrick M., Pomfret R.) [15].

While conducting the research, the reasons for the reduction of utilized agricultural lands were studied. The analysis of the dynamics of the land fund by categories of land users for the period from 1991 to 2022 showed that the area of agricultural land decreased from 218 375.8 to 115 966.2 thousand hectares, i.e. by 44.9% while the area of residential areas expanded from 3 747.2 thousand ha to 24 592.8 thousand ha, i.e. 6.6 times, reserve lands from 18 952.3 thousand ha to 85 114.6 thousand ha (4.5 times), and lands used by other states from 993.7 thousand ha to 9 561.1 thousand ha (9.6 times) (Summary analytical report on the state...) [16].

Expansion of the area of settlements took place at the expense of reduction of arable land and pastures (table 1). These changes in the structure of land use occurred in the absence

of scientifically grounded norms regulating land relations. This situation has been preserved up to the present time.

Table 1 - Dynamics the situation of fund land by years and categories for 1991-2022, thousand hectares

Category of lands	1991	2021	2022	Changes by 1991 г., %	
				2021	2022
Agricultural lands	218 375.8	113 961.4	115 966.2	52.2	55.1
Settlement lands	3 747.2	24 288.7	24 592.8	648.2	656.3
including:					
towns and villages	2 053.5	4 190.9	4 106.2	204.1	199.6
rural settlements	1 693.7	20 097.8	20 486.6	1 186.6	1 209.6
Lands for industry, transport, communications and other purposes	18 796.8	2 239.1	2 273.0	11.9	12.1
Lands of specially protected natural areas	775.1	7810.7	7811.3	1 007.7	1007.8
Forest fund lands	1 0179.2	22 435.3	22 963.5	220.4	225.6
Water fund lands	819.9	4 206.5	4 209.4	572.1	573.4
Reserve lands	18 952.3	87 989.1	85 114.6	464.3	449.1
Total lands	271 646.3	262 930.8	262 930.8	96.8	96.8
Land used by other States	993.7	9 561.1	9 561.1	962.2	962.2
Territory of the Republic	272 490.2	272 491.0	272 491.0	100	100

Note: based on data from Committee reports on Land Resources land Management (Summary analytical report on the state...) [16].

By November 1, 2022, 26 452 thousand hectares of arable land or 23.4%, including 1 625.3 thousand hectares of irrigated land, 60.7 thousand hectares of perennial plantations (2.1%), and 82 418.5 thousand hectares of

pastures (72.9%) were used in agriculture of the republic (table 2). The area of fallow land remains significant – 1 824.5 thousand hectares, or 2.1%.

Table 2 - Distribution of the land fund by composition in the context of land categories by November 1, 2022, thousand hectares

Land categories	Total agricultural land	Arable land					
		total	incl. irrigated	perennial plantings	fallow land	hayfields	pastures
Agricultural lands	113 096.9	26 452.0	1 625.3	60.7	1 824.5	2 341.2	82 418.5
Structure,%	100	23.4	1.44	0.05	0.72	2.1	72.8
Settlement lands	22 036.5	378.4	132.7	68.1	194.8	218.7	21 176.5
Structure,%	100	1.7	0.6	0.3	0.9	1.0	96.1
Lands for industry, transport, communications, defense and other non-agricultural purposes	3 530.5	2.5	0.3	0.7	1.4	127.53	398.4
Structure,%	100	0.07	-	-	0.4	3.6	11.3
Forest fund lands	6 833.2	93.8	7.0	0.5	9.9	231.6	6 497.4
Structure,%	100	1.4	0.1	0.01	0.14	3.4	95.1
Reserve lands	67 297.6	29.7	12.9	16.6	1 424.0	1 933.0	63 884.3
Structure,%	100	0.04	0.0	0.01	2.1	2.9	94.9
Lands used by other states	5 397.8	-	-	-	-	220.0	5 177.8
Structure,%	100	-	-	-	-	0.4	95.9
Territory of the Republic	219 099.8	26 971.4	1 778.9	146.9	3 471.7	5 104.3	183 405.5
Structure,%	100	12.3	0.8	0.7	1.6	2.3	84.0

Note: based on data from Committee reports on Land Resources land Management (Summary analytical report on the state...) [16].

In the pre-reform period (1991) agricultural crops were cultivated on the area of 34 935.5 thousand hectares. At the initial stage of market transformations agriculture declined and by 1999 the area of cultivated agricultural crops decreased to 15 285.3 thousand hectares and since 2000 the sown areas gradually expanded and in 2022 they amounted to 22 980.7 thousand hectares (Zhyrgalova A., Yelemessov S., Ablaihan B. et al.) [17].

There are 378.4 thousand hectares of arable land, including 132.7 thousand hectares of irrigated land, 68.1 thousand hectares of perennial plantations, 218.7 thousand hectares of hayfields, 21 176.5 thousand hectares of pastures.

These changes in the use of arable land were accompanied by the breakdown of the established system of the industry, violations of the adopted crop rotation schemes, monoculture began to be practiced, which led to degradation of the arable layer of soil, reduction of humus in it.

In existing problems and solutions to the issues of land involvement in agriculture, it is necessary to take into account natural-climatic, soil, spatial conditions, availability of labor resources and feasibility of farming. One of the innovative methods of sustainable land use is the transition to adaptive-landscape farming. This will make it possible to create agricultural products that meet economic, environmental, phytosanitary and soil protection requirements.

The main goal of such a method as one of the mechanisms of sustainable land use is to ensure the reproduction of land resources, prevention of degradation processes, introduction of progressive crop rotations and sustainable intensification of agricultural production.

Discussions

Long-term use of land resources leads to their deterioration, which requires the adoption of science-based organizational and management decisions that allow for sustainable land use.

The tendency of the modern stage of society development has led to the need to implement the latest approaches in the use of natural resources, combining environmental, economic, social and other directions. All this exists that in the current conditions the solution of the problems that have developed in the field of land use is impossible without transition to sustainable development models. Sustainable development strategy as a means of integrating economic, social and environmental objectives for the development of the agricultural industry from the position of the

interests of the essence, one of the directions of which is to balance sustainable land use.

As we know, the land-resource potential of the Republic of Kazakhstan is 272.5 million hectares, and the total area of agricultural land in Kazakhstan in the initial period of agrarian reform amounted to 218.4 million hectares, i.e. occupied approximately 80% of the entire territory, and now it has almost halved.

The territory of Kazakhstan is mainly located in steppe, semi-desert and desert natural zones. Extensive development of agricultural production has left a trace in the form of land degradation and deterioration of landscapes, more than 60% of the territory of the Republic is subject to desertification, which leads to a decrease in soil fertility and, as a consequence, to a reduction in crop and livestock productivity.

Practically in all natural zones and regions of Kazakhstan there is a tense ecological situation, therefore the problem of rational use of land resources, reproduction of fertility and their preservation from desertification should become an integral part of the national policy, the basis of sustainable economic development of the country. Consequently, the current situation of land resources utilization requires rational changes in land use.

To ensure sustainable development, it is necessary to form a permanent hierarchy of land use in terms of ownership, use and disposal of land. Ensuring such a principle will contribute to the sustainable development of society.

Conclusion

1. Kazakhstan has favorable prerequisites (natural-climatic, socio-economic) for the development of various types of land use, including sustainable land use.

2. The mechanism of formation of sustainable land use should include such directions as ecologization of production processes in the use of agricultural land, implementation of measures to stop degradation, soil destruction and environmental pollution, as well as support from the state in the form of implementation of effective programs aimed at improving land fertility.

3. The sustainability of land use is indicated by the interaction of material and labor resources, which not only generate links with land, but also ensure the preservation and improvement of its fertility.

4. In the conditions of Kazakhstan with its diapason of soils by regions, the role of sustainable land use increases, which is a determining condition for ensuring the efficiency of agricultural production.

5. Long-term use of land resources leads to their deterioration, which requires the adoption of science-based organizational and management decisions that allow for sustainable land use.

Author's contribution: Aitkhozhayeva Gulsim Sultanovna: conceptualization, coordination of the research, writing the article, interpretation of the research results; Zhildikbaeva Aizhan Naskenovna: data analysis and collection, selection of research methodology, editing and finalization of the publication; Abdurakhmanov Ilhom Isakovich: analysis of foreign literature on the concept of sustainable land use.

Conflict of interests: on behalf of all authors, the corresponding author declares that there is no conflict of interests.

Source of financing: the paper has been funded by the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan on grant financing of fundamental and applied scientific research of young scientists under the project "Zhas galym" for 2024-2026 of and had been written on the results of research within the project: IRN AP22683489 "Development of the criterion of efficiency of sustainable land use".

References

[1] Axelsson, R. Sustainable Development and Sustainability: Landscape Approach as a Practical Interpretation of Principles and Implementation Concepts / R. Axelsson, P. Angelstam, M. Elbakidze, N. Stryamets, K.-E. Johansson // *Journal of Landscape Ecology*.- 2012.- №4.- P.5–30.

[2] Platt, R.H. Land use and society, third edition: Geography, law, and public policy / R.H Platt.- Washington: Island Press, 2014.- 344 p.

[3] Aspinall, R. A conceptual model for land system dynamics as a coupled human–environment system / R. Aspinall, M. Staiano // *Land*.- 2017.- №6 (4).- P. 81-85. [https://doi.org/ 10.3390/land6040081](https://doi.org/10.3390/land6040081)

[4] IISD. Sustainable Development [Electronic resource]. -2016. Available at: <https://www.iisd.org/topic/sustainabledevelopment> (date of access: 14.06.2024).

[5] Zhou, X. Changes in the land-use landscape pattern and ecological network of Xuzhou planning area / X. Zhou, Z. Chu, X. Ji // *Scientific Reports*. -2024.- Vol. 14.- №8854. – P. 231-243. <https://doi.org/10.1038/s41598-024-59572-9>

[6] Долматова, О.Н. Устойчивое землепользование как основа формирования эффективного сельскохозяйственного производства / О.Н. Долматова // *Вестник Омского государственного аграрного университета им. П.А. Столыпина*. -2016. -№3(23). - С.165-173.

[7] Gong, M. Agricultural land management and rural financial development: coupling and coordinated relationship and temporalspatial disparities in China / M. Gong, R. Xi, Y. Qi, X. Wang, P. Sun, L. Che // *Scientific Reports*. – 2024. - Vol.14. - N.1. – P.1-20.

[8] Aitkhozhayeva, G. Land Policy and Land Market Activity in Kazakhstan / G. Aitkhozhayeva, K. Tireuov, T. Pentayev // *Journal of Environmental Management and Tourism*. – 2019.- Vol. 10.- No. 3.- P. 590-596.

[9] Анарбаев, Е.А. Принципы устойчивого землепользования сельскохозяйственных земель Туркестанской области / Е.А. Анарбаев, Г.С., Айтхожаева, Т.П. Пентаев, А.Н. Жилдикбаева, Г.Бегарип // *Исследования и результаты*.- 2023.- № 3(99).-С. 326-335.

[10] Izakovičová, Z. Integrated Ap-proach to Sustainable Land Use Management / Z. Izakovičová, J. Špulerová, F. Petrovič // *Environments*.- 2018.- №5(3).-P. 37-42. <https://doi.org/10.3390/environments5030037> (date of access: 14.06.2024).

[11] Xie, H. Sustainable land use and management research: a scientometric review / H.Xie, Y. Zhang, X. Zeng // *Landscape Ecol*.- 2020. - Vol. 35.-P. 2381–2411.

[12] Nguyen, Trung Thanh. Security risks from climate change and environmental degradation: implications for sustainable land use transformation in the Global South / Trung Thanh Nguyen, Ulrike Grote, Frank Neubacher, Dil B. Rahut, Manh Hung Do, Gokul P. Paudel // *Current Opinion in Environmental Sustainability*. -2023.- Vol.63.- P.19-23

[13] Kalashnikov, P. Impact of state and legal regulation on the sustainable development of agricultural territories and improving the standard of living of the population / P. Kalashnikov, A. Kulanov, E. Nesipbekov, A. Kaishatayeva, S. Kantarbayeva // *Journal of Environmental Management and Tourism*.-2023.- Vol. 14.-P. 82-88.

[14] Козлова, В.Я., Демесова, О. Исследование концепции устойчивого землепользования в условиях формирования социально-ориентированной рыночной экономики [Электронный ресурс]. - 2013.-URL:[https://www.journals.uran.ua/index.php/ 2225-6407/article/view/22192/19713](https://www.journals.uran.ua/index.php/2225-6407/article/view/22192/19713)_(дата обращения: 14.06.2024).

[15] Petrick, M. Agricultural policies in Kazakhstan / M. Petrick, R. Pomfret // *Handbook of International Food and Agricultural Policies*. - 2017. - Vol.3. - P.461-482.

[16] Сводный аналитический отчет о состоянии и использовании земель РК. [Электронный ресурс].- 2022.-URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/land/documents/details/579164?lang=ru> (дата обращения: 14.06.2024).

[17] Zhyrgalova, A. Assessment of potential ecological risk of heavy metal contamination of agricultural soils in Kazakhstan / A. Zhyrgalova, S. Yelemessov, B. Ablaihan, G. Aitkhozhayeva,

A. Zhildikbayeva// Brazilian Journal of Biology. - 2024.- № 84. – P.311-317. <https://doi.org/10.1590/1519-6984.280583>

References

[1] Axelsson, R., Angelstam, P., Elbakidze, M., Stryamets, N., Johansson, K.E. (2012). Sustainable Development and Sustainability: Landscape Approach as a Practical Interpretation of Principles and Implementation Concepts. *Journal of Landscape Ecology*, 4, 5–30 [in English].

[2] Platt, R.H. (2014). Land use and society, third edition: Geography, law, and public policy. *Island Press* [in English].

[3] Aspinall, R., Staiano, M. (2017). A conceptual model for land system dynamics as a coupled human–environment system. *Land*, 6 (4), 81. <https://doi.org/10.3390/land6040081> [in English].

[4] IISD. Sustainable Development (2016). Available online: <http://www.iisd.org/topic/sustainable-development> (date of access: 04.12.2017) [in English].

[5] Zhou, X., Chu, Z. & Ji, X. (2024). Changes in the land-use landscape pattern and ecological network of Xuzhou planning area. *Scientific Reports*, 14(8854), 231-243. Available at: <https://doi.org/10.1038/s41598-024-59572-9> (date of access: 14.06.2024) [in English].

[6] Dolmatova, O.N. (2016). Ustoichivoe zemlepol'zovanie kak osnova formirovaniya effektivnogo sel'skokhozyaistvennogo proizvodstva [Land use as a basis for formation of agricultural production]. *Vestnik OmGAU*, 3(23), 165-173 [in Russian].

[7] Gong, M., Xi, R., Qi, Y., Wang, X., Sun, P. & Che, L. (2024). Agricultural land management and rural financial development: coupling and coordinated relationship and temporal-spatial disparities in China. *Scientific Reports*, 14(1), 1-20 [in English].

[8] Aitkhozhayeva, G., Tireuov, K., Pentaev, T. (2019). Land Policy and Land Market Activity in Kazakhstan. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 10, 3, 590-596 [in English].

[9] Anarbaev, E.A., Aitkhozhayeva, G.S., Pentaev, T.P., Zhildikbaeva A.N. & Begarip G. (2023). Principy ustojchivogo zemlepol'zovanija sel'skohozejstvennyh zemel' Turkestanskoj oblasti [Principles of sustainable land use of agricultural lands of Turkestan region]. *Issledovanija i rezul'taty - Research and results*, 3(99), 326-335 [in Russian].

[10] Izakovičová, Z., Špulerová, J., Petrovič, F. (2018). Integrated Approach to Sustainable Land Use Management. *Environments*, 5(3), 37. Available at: <https://doi.org/10.3390/environments5030037> (date of access: 14.06.2024) [in English].

[11] Xie, H., Zhang, Y., Zeng, X. et al. (2020). Sustainable land use and management research: a scientometric review. *Landscape Ecol*, 35, 2381–2411 [in English].

[12] Trung Thanh Nguyen, Ulrike Grote, Frank Neubacher, Dil B. Rahut, Manh Hung Do, Gokul P. Paudel (2023). Security risks from climate change and environmental degradation: implications for sustainable land use transformation in the Global South, Current Opinion in Environmental Sustainability. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2023.101322> (date of access: 14.06.2024) [in English].

[13] Kalashnikov, P., Kulanov, A., Nesipbekov, E., Kaishatayeva, A. and Kantarbayeva, S. (2023). Impact of state and legal regulation on the sustainable development of agricultural territories and improving the standard of living of the population. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 14, 82-88 [in English].

[14] Kozlova, V.Ya., Demesova, O. (2013). Issledovanie koncepcii ustojchivogo zemlepol'zovanija v uslovijah formirovaniya social'no-orientirovannoj rynochnoj jekonomiki [The study of the concept of sustainable land use in the context of the formation of a socially oriented market economy]. Available at: <http://journals.uran.ua/index.php/2225-6407/article/view/22192/19713>. (date of access: 14.06.2024) [in Russian].

[15] Petrick, M., Pomfret, R. (2017). Agricultural policies in Kazakhstan. *Handbook of International Food and Agricultural Policies*, 3, 461-482 [in English].

[16] Svodnyj analiticheskij otchet o sostojanii i ispol'zovanii zemel' RK [Summary analytical report on the state and use of the lands of the Republic of Kazakhstan]. Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/land/documents/details/579164?lang=ru> (date of access: 14.06.2024) [in Russian].

[17] Zhyrgalova, A., Yelemessov, S., Ablaihan, B., Aitkhozhayeva, G., Zhildikbayeva, A. (2024). Assessment of potential ecological risk of heavy metal contamination of agricultural soils in Kazakhstan. *Brazilian Journal of Biology*, 84. Available at: <https://doi.org/10.1590/1519-6984.280583> [in English].

Information about authors:

Aitkhozhayeva Gulsim Sultanovna – **The main author**; Ph.D; Assistant of the Department of Land Resources and Cadastre; Kazakh National Agrarian Research University; 050000 8 Abay Ave., Almaty, Kazakhstan; e-mail: g.aitkhozhayeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-5481-4964>

Zhildikbayeva Aizhan Naskenovna; Ph.D; Associate Professor of the Department of Land Resources and Cadastre; Kazakh National Agrarian Research University; 0500008 Abay Ave., Almaty, Kazakhstan; e-mail: a.zhildikbaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3556-651X>

Abdurahmanov Ilhom Isakovich; Ph.D; Assistant Teacher of the Department of Geodesy and Geoinformatics; Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers - National Research University; 100000 Kory Niyoziy str., 39, Tashkent, Uzbekistan; e-mail: ilhom.isakovich@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-3817-9790>

Авторлар туралы ақпарат:

Айтхожаева Гүлсім Сұлтанқызы – негізгі автор; Ph.D; «Жер ресурстары және кадастр» кафедрасының ассистенті; Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті; 050000 Абай даңғ., 8, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: g.aitkhozhayeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-5481-4964>

Жилдикбаева Айжан Наскеновна; Ph.D; «Жер ресурстары және кадастр» кафедрасының қауымдастырылған профессоры; Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті; 050000 Абай даңғ., 8, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: a.zhildikbaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3556-651X>

Абдурахманов Ильхом Исакович; Ph.D; геодезия және геоинформатика кафедрасының ассистенті; Ташкент ирригация және ауыл шаруашылығын механикаландыру инженерлері институты - Ұлттық зерттеу университеті; 100000 Кори Ниезий көш, 39, Ташкент қ., Өзбекстан; e-mail: ilhom.isakovich@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-3817-9790>

Информация об авторах:

Айтхожаева Гулсим Султановна – основной автор; Ph.D; ассистент кафедры «Земельные ресурсы и кадастр»; Казахский национальный аграрный исследовательский университет; 050000 пр. Абая, 8, г.Алматы, Казахстан; e-mail: g.aitkhozhayeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-5481-4964>

Жилдикбаева Айжан Наскеновна; Ph.D; ассоциированный профессор кафедры «Земельные ресурсы и кадастр»; Казахский национальный аграрный исследовательский университет; 050000 пр. Абая, 8, г.Алматы, Казахстан; e-mail: a.zhildikbaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3556-651X>

Абдурахманов Илхом Исакович; Ph.D; ассистент кафедры "Геодезия и геоинформатика"; Ташкентский институт инженеров ирригации и механизации сельского хозяйства - Национальный исследовательский университет; 100000 ул. Кори Ниезий, 39, г.Ташкент, Узбекистан; e-mail: ilhom.isakovich@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-3817-9790>

MILK AND DAIRY PRODUCTS MARKET: CREATION OF DAIRY CLUSTERS

СҮТ ЖӘНЕ СҮТ ӨНІМДЕРІ НАРЫҒЫ: СҮТ КЛАСТЕРЛЕРІН ҚҰРУ

РЫНОК МОЛОКА И МОЛОЧНОЙ ПРОДУКЦИИ: СОЗДАНИЕ МОЛОЧНЫХ КЛАСТЕРОВ

G.K. JOLDASBAYEVA ^{1*}

Dr.E.Sc., Professor

A.T. BAKTGEREYEVA¹

C.E.Sc.

SH. GAISINA²

Dr.E.Sc., Professor

¹ *Almaty Technological University, Almaty, Kazakhstan*

² *Technical University of Applied Sciences, Lemgo, Germany*

**corresponding author e-mail: gulnara_00@mail.ru*

Г.К. ДЖОЛДАСБАЕВА^{1*}

э.ғ.д., профессор

А.Т. БАКТГЕРЕЕВА¹

Э.Ф.К.

Ш. ГАЙСИНА²

э.ғ.д., профессор

¹ *Алматы технология университеті, Алматы, Қазақстан*

² *Қолданбалы ғылымдар Техникалық университеті, Лемго, Германия*

**автордың электрондық поштасы: gulnara_00@mail.ru*

Г.К. ДЖОЛДАСБАЕВА^{1*}

д.э.н., профессор

А.Т. БАКТГЕРЕЕВА¹

К.Э.Н.

Ш. ГАЙСИНА²

д.э.н., профессор

¹ *Алматинский технологический университет, Алматы, Казахстан*

² *Технический университет прикладных наук, Лемго, Германия*

**электронная почта автора: gulnara_00@mail.ru*

Abstract. In modern conditions, public health as a strategic resource is one of the most important indicators that determine the level and quality of life, and is ensured by saturating the market with high-quality food products with high consumer properties. The authors have studied the current state of production of milk and its processed products, which are in the second place in demand after bakery products. In each region of the republic there are processing enterprises of the dairy industry, but not all producers supply goods of high quality. *Purpose* - development of practical recommendations to provide the domestic market with high-grade and competitive dairy products on the basis of formation and development of dairy clusters. *Methods* - the system approach was used to determine the value chain from raw materials to finished products, statistical and comparative analysis - to study the dynamics, state, potential opportunities of the dairy subcomplex, economic entities, generalization method - to summarize the results of the study. *Results* - the main problems existing in the dairy industry of Kazakhstan are revealed: insufficiency of milk for food products, underutilization of production capacities, lack of large farms producing conditioned raw materials in the required volumes, high import dependence, purchase prices for raw milk. *Conclusions* - the authors recommend the formation of territorial dairy cluster structures. The implementation of this direction will allow to meet the needs not only of the domestic market, but also to achieve a high export potential of the dairy industry, to solve the issues of supply of necessary equipment, fodder for livestock, to increase the competitive advantages of dairy products, the level of utilization of the existing production potential, as well as to expand the raw material base. Of

particular importance is the study of promising areas of the dairy industry, since milk and dairy products are necessarily present in the food basket of every family.

Аңдатпа. Қазіргі жағдайда халықтың денсаулығы стратегиялық ресурс ретінде өмір сүру деңгейі мен сапасын айқындайтын маңызды көрсеткіштердің бірі болып табылады және рынокты тұтыну қасиеттері жоғары сапалы азық-түлік өнімдерімен молықтыру есебінен қамтамасыз етіледі. Авторлар нан-тоқаш өнімдерінен кейін сұраныс бойынша екінші орында тұрған сүт және оны қайта өңдеу өнімдері өндірісінің қазіргі жай-күйін зерттеді. Республиканың әрбір аймағында сүт саласының қайта өңдеу кәсіпорындары жұмыс істейді, бірақ барлық өндірушілер жоғары сапалы тауарларды жеткізе бермейді. *Мақсаты* - сүт кластерлерін қалыптастыру және дамыту негізінде ішкі нарықты жоғары сортты және бәсекеге қабілетті сүт өнімдерімен қамтамасыз ету бойынша практикалық ұсынымдар әзірлеу. *Әдістер* - жүйелі тәсіл шикізаттан дайын өнімдерге дейін құн жасау тізбегін айқындау кезінде, статистикалық және салыстырмалы талдау - сүт кіші кешенінің, шаруашылық жүргізуші субъектілердің серпінін, жай-күйін, ықтимал мүмкіндіктерін зерделеу үшін, қорыту әдісі - жүргізілген зерттеудің қорытындыларын шығару кезінде пайдаланылды. Нәтижелері - Қазақстанның сүт өнеркәсібінде орын алып отырған негізгі проблемалар анықталды: тамақ өнімдерін алу үшін сүттің жеткіліксіздігі, өндірістік қуаттардың толық жүктелмеуі, қажетті көлемде кондициялық шикізат өндіретін ірі шаруашылықтардың болмауы, импортқа тәуелділіктің жоғарылығы, шикі сүттің сатып алу бағасы. *Қорытындылар* - авторлар аумақтық сүт кластерлік құрылымдарын қалыптастыруды ұсынады. Осы бағытты іске асыру отандық нарықтың қажеттілігін қанағаттандырып қана қоймай, сонымен қатар сүт саласының жоғары экспорттық әлеуетіне қол жеткізуге, қажетті жабдықтарды, мал азығын жеткізу мәселелерін шешуге, сүт тауарларының бәсекелестік артықшылықтарын, қолда бар өндірістік әлеуетті пайдалану деңгейін арттыруға, сондай-ақ шикізат базасын кеңейтуге мүмкіндік береді. Сүт индустриясының перспективалық бағыттарын зерделеу ерекше маңызға ие болады, өйткені сүт және сүт өнімдері әрбір отбасының азық-түлік себетінде міндетті түрде болады.

Аннотация. В современных условиях здоровье населения как стратегический ресурс является одним из важнейших показателей, определяющих уровень и качество жизни, и обеспечивается за счет насыщения рынка качественной продовольственной продукцией с высокими потребительскими свойствами. Авторами исследовано современное состояние производства молока и продуктов его переработки, которые находятся на втором месте по спросу после хлебулочных изделий. В каждом регионе республики действуют перерабатывающие предприятия молочной отрасли, но далеко не все производители поставляют товары высокого качества. *Цель* – разработка практических рекомендаций по обеспечению внутреннего рынка высокосортной и конкурентоспособной молочной продукцией на основе формирования и развития молочных кластеров. *Методы* - системный подход использован при определении цепочки создания стоимости от сырья до готовых продуктов, статистический и сравнительный анализ – для изучения динамики, состояния, потенциальных возможностей молочного подкомплекса, хозяйствующих субъектов, метод обобщения - при подведении итогов проведенного исследования. *Результаты* - выявлены основные проблемы, существующие в молочной промышленности Казахстана: недостаточность молока для получения продуктов питания, недозагруженность производственных мощностей, отсутствие крупных хозяйств, производящих кондиционное сырье в нужных объемах, высокие импортозависимость, закупочные цены на сырое молоко. *Выводы* - авторы рекомендуют формировать территориальные молочные кластерные структуры. Реализация данного направления позволит удовлетворить потребности не только отечественного рынка, но и достичь высокого экспортного потенциала молочной отрасли, решить вопросы поставок необходимого оборудования, кормов для скота, повысить конкурентные преимущества молочных товаров, уровень использования имеющегося производственного потенциала, а также расширить сырьевую базу. Особое значение приобретает изучение перспективных направлений молочной индустрии, поскольку молоко и молочная продукция обязательно присутствуют в продуктовой корзине каждой семьи.

Key words: dairy industry, dairy products market, farms, personal farms, processing enterprises, dairy clusters, competitiveness.

Түйінді сөздер: сүт саласы, сүт өнімдері нарығы, фермалар, жеке шаруашылықтар, қайта өңдеу кәсіпорындары, сүт кластерлері, бәсекеге қабілеттілік.

the future development of the dairy industry in the world, these are demographics – population growth, climate change, i.e. the availability of food, feed and water is crucial for the dairy industry, and the growing global demand for dairy products.

The authors believe that the availability of fodder, the quality of raw milk, and cooperation with local government and dairy experts are considered to be key elements for the success of the cluster (Zijlstra J., Van der Lee Jan) [7].

The formation and evolution of industrial clusters is actually the embodiment of market development. Factors such as government support, creativity in industry, scale of production, innovation, and the development of network technologies have a significant impact on industrial clusters (Yang H., Yanni J., Can C., et al.) [8].

For the development of the dairy industry and the dairy products market, the authors recommend the preservation of all tools and measures of state support for milk producers and processing enterprises, technological re-equipment of enterprises along the chain, the formation of cluster structures (Baktgereyeva A.T., Joldasbayeva G.K., Urkumbayeva A.R.) [9].

Materials and methods

The research was conducted on the basis of using methods of logical and statistical analysis, graphical representation of data, and a method of comparing the analyzed phenomena and processes in economic reality.

The use of economic analysis, in particular, the comparison method, made it possible to identify trends and patterns in the development of the dairy industry, the milk market, the grouping method - to determine the most significant factors affecting the development of the milk market, abstract and logical - to generalize and systematize data on the dairy industry and identify trends in the milk market, economic and statistical - when studying trends in the development of dairy industry enterprises.

The use of a combination of these methods of scientific knowledge made it possible to ensure the reliability of the results of the analysis and synthesis of the data obtained during the research.

The study used domestic and foreign sources, data from statistical collections of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, materials of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan, materials of scientific publica-

tions: monographs, analytical reviews on the problem under study.

Results

The dairy industry of Kazakhstan is represented by agricultural organizations, peasant (farmer) farms, households of the population and processing enterprises, provides the population with milk, dairy products, which are vital food products. The total volume of production of all types of milk in 2023 in the Republic of Kazakhstan amounted to 6 503.2 thousand tons, of which agricultural enterprises accounted for 9.3%, which amounted to 602.4 thousand tons of milk, the share of individual entrepreneurs, farms -21.9% (1 427.6 thousand tons), and the largest share accounted for households - 68.7%, which amounted to 4 473.1 thousand tons (Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic ... Statistics of agriculture, forestry and hunting...) [10]. Compared to 2022, the share of milk produced by agricultural enterprises and individual entrepreneurs increased by 1.3%.

Despite the high proportion of milk produced on private farms of the population, its quality does not have a homogeneous structure, does not fully comply with technical regulations, quality and safety parameters. The lack of proper sanitary conditions for livestock maintenance and systematic veterinary measures, storage and cooling systems in personal subsidiary farms, as a rule, leads to low quality of manufactured products (Akhmedyarov E.A.) [11]. The real base of the dairy industry is agricultural enterprises and farms that produce 30% of milk for processing from its total volume in the republic, therefore, 500 thousand tons of finished dairy products are imported annually to cover the needs of the domestic market.

If we consider the structure of milk, then out of the total milk production of 6 368.2 thousand tons, the volume of cow's milk is 99.2%, mare's, goat's, camel's milk is 0.8%. If we analyze the volume of milk production by regions, then about 50% falls on 5 regions, i.e. 12.2% of milk falls on the Turkestan region, 10.2% - on the North Kazakhstan region, 9.0% - on the Abai region, 8.4% - on the Almaty region, 7.8% - on the East Kazakhstan region the area.

In Kazakhstan, over the past few years, there has been a steady positive trend in milk production. The volume of milk production for 2018-2023 increased from 571.6 thousand tons to 598.7 thousand tons, the annual growth rate averaged 1.2% (table 1).

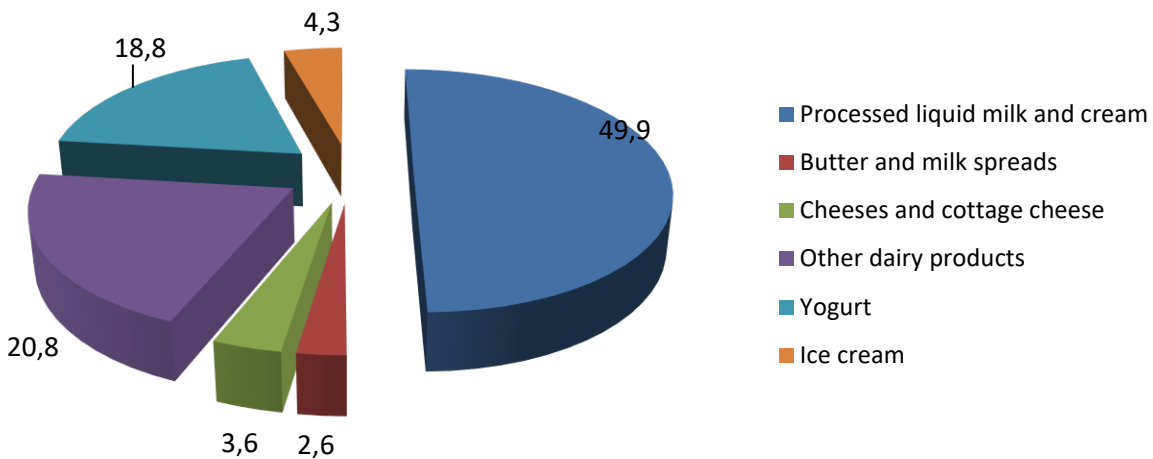
Table 1 - Structure of milk and dairy products production in the Republic of Kazakhstan, thousand tons

Product name	2019	2020	2021	2022	2023
Processed liquid milk and cream	571.6	617.0	611.7	582.1	618.7
Butter and milk spreads	19.9	26.4	27.2	26.3	30.9
Cheeses and cottage cheese	31.8	36.0	39.7	39.7	44.9
Other dairy products	231.4	250.4	263.2	254.1	249.2
Yogurt, milk and cream, fermented	212.8	226.7	238.6	230.7	227.9
Ice cream	31.8	35.2	42.4	42.0	52.7
Total	1 099.3	1 191.7	1 195.6	1 174.8	1 224.3

Note: compiled on the basis of statistical data (Balance of supply and demand...) [12]

The dynamics of dairy production volumes showed a positive growth trend: for liquid milk and cream, the growth was 108.3%, for butter - 155.2%, for cheeses and cottage cheese - 141.2%, for other dairy products - 107.8%, for yoghurts - 107.1%, ice cream - 165.7%.

In the structure for 2023, the largest share falls on processed milk 49.9%, followed by other dairy products - 20.8%, and yogurt - 18.8%, other types of products less than 4% (figure 1).

Note: compiled based on the source (Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic ... Statistics of agriculture, forestry and hunting...) [10]

Figure 1 - Structure of milk and dairy products in the Republic of Kazakhstan for 2023, %

Regionally, 50% of the milk produced falls on the North Kazakhstan, Almaty and Akmola regions, 54% of butter and spreads - on Kostanay, Almaty regions and Almaty, 50% of cheese and cottage cheese – on Almaty, East Kazakhstan regions and Almaty. In the dairy industry, one of the key problems is that the supply volumes of dairy enterprises do not match

the level of market demand. The level of milk processing in the industry is 44.2%, the workload of production capacities of dairy processing enterprises is 77% (Balance of supply and demand...) [12].

Let's consider the ratio of imports and exports in different segments of the dairy market (table 2).

Table 2 - The share of products of Kazakhstani and foreign enterprises in the milk market of Kazakhstan

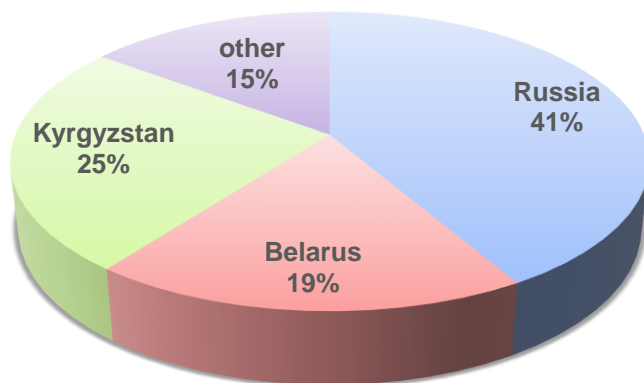
Product name	2023		Share, %	
	production, thousand tons	import, thousand tons	of production	of import
Processed liquid milk and cream	618,7	31,7	95,1	4,9
Butter and milk spreads	30,9	8,9	77,6	22,4
Cheeses and cottage cheese	44,9	55,2	44,9	55,1
Yogurt	227,9	45,0	83,5	16,5

Note: compiled by the authors based on the source (Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic ... Statistics of Industrial Production) [13]

By the end of 2023, domestic producers provided almost full domestic demand for milk, i.e. by 95.1%. For dairy products, it should be noted that the share of imports in the segment «Cheese and cottage cheese» is the largest and amounted to 55.1% in the segment «Yogurt, fermented milk and cream and others» - 16.5%. As for butter, the market demand is covered by local companies, but 22.4% is satisfied by imports. This indicates a strong

dependence on imports, therefore, the most important tasks of ensuring the country's food security are to ensure the domestic market, and secondly, to increase exports.

Dairy products are supplied to the Kazakh market by producers from both near and far abroad. But the largest share of imports, 41%, falls on Russia, 19% on Belarus, and 25% on Kyrgyzstan (figure 2).

Note: source (Balance of supply and demand...) [12]

Figure 2 - The share of foreign producers in the supply of dairy products to the market of Kazakhstan for 2023, %

Producers of Ukraine, France, Lithuania, Poland and other countries are present on the market of milk and dairy products, together their share is 15%.

High volatility of milk prices is a key factor affecting the dairy business and consumer purchasing power. The growth rate of average retail prices for milk and dairy products in 2021-2023 increased for all types of dairy products: for drinking milk - by 68.2%, butter – by 58.6%, sour cream – by 40.8%, cottage cheese – by 74.2%. The increase in prices for milk and dairy products is associated with the level of inflation, rising prices for feed, energy, packaging, logistics, etc. In 2024, the volume of consumption of dairy products is 238 kg per capita, the main reason for the drop in consumption is the rise in prices. The increased prices had a negative impact on the consumer ability of the population of Kazakhstan (Mishchenko M.) [14].

Solving the problem in the dairy industry and its successful development is impossible without active interaction between the state and business. In order to increase the production of high-quality milk and reduce dependence on imports from the state, various measures are being implemented to support the dairy sector. According to the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan, the volume of state subsidies for milk producers in

2021 amounted to 19.4 billion tenge, in 2023 - 35 billion tenge. Within the framework of this program, 10 areas of support are provided: the purchase of breeding stock, equipment for dairy farms, reducing the cost of milk production, reducing feed costs and other measures (Government subsidies for milk producers...) [15].

In 2022, 36 dairy farms with a capacity of 52.4 thousand tons of milk were launched. In 2023, a preferential loan program in the amount of 100 billion tenge was launched at 2.5% per annum for the construction of 65 modern dairy farms with a total production capacity of 373 thousand tons. For dairy processing enterprises, the volume of budget subsidies increased 5 times, from 1.9 billion tenge to 10.3 billion tenge. A comprehensive plan for the development of processing of agricultural products until 2028 has been developed and adopted, 372 billion tenge has been allocated from the state budget for these purposes.

The main deterrent to dairy cattle breeding is the underdevelopment of the feed base, which negatively affects the final cost of raw milk. In order to reduce the cost of raw milk for processing (the cost of feed is up to 70% of the cost of milk for processing), the government is implementing a Roadmap for the development of feed production for 2023-2025. It is planned to increase the acreage of forage crops to 3.3

million hectares by 2025, and the gross feed harvest should grow to 6 million tons. In 2023, the volume of preferential loans for sowing and harvesting operations was increased 3 times and amounted to 580 billion tenge. To date, the provision of coarse feed is 80%, juicy feed – 60%, concentrated feed – 50%.

It should be noted that despite the large amounts of subsidies and investments allocated from the state budget to support large dairy farms, the volume of milk produced by them in 2023 increased by 1.3% compared to 2022. Personal subsidiary farms play an important role in the economy of Kazakhstan, they produce about 70% of milk.

In order to solve the social issue for rural residents, since the main source of their livelihood is income from the sale of milk, as well as ensuring the safety of milk produced on personal subsidiary farms that comply with technical regulations, it would be advisable, in our opinion, to provide state support for small producers based on the experience of foreign countries in the form of subsidies, micro-loans on the basis of legalizing their activities, which would allow them to solve issues of veterinary medicine, sanitary conditions for keeping cows, providing them with full-fledged feeds and others.

For a full-fledged transition to technical regulations and full-fledged competition, small milk producers or personal subsidiary farms, individual entrepreneurs, farms need state support measures that are provided only to large owners of farms with livestock from 50-200 heads.

Despite the ongoing measures of state support for the dairy industry, today there are unresolved problems, such as underutilization of production capacities of dairy enterprises, import dependence by type of dairy products due to a shortage of raw materials, high purchase prices for raw milk, the insufficiency of large professional and model farms of medium and small dairy businesses, the dispersion of small producers over a vast territory republic, high production and transportation costs, the absence of enterprises for the production of packaging for milk and dairy products.

The main task of producers in the country is to withstand competition from foreign companies by expanding the raw material base of the dairy industry, increasing the production capacity of domestic production, attracting foreign investment in the country's agriculture, producing competitive dairy products both in quality and price, forming dairy clusters, stability of all instruments of state support for the dairy industry over the long term period.

Summing up the results of the analysis, in order to increase the competitiveness of domestic producers, provide processing enterprises with raw materials in full, introduce innovations, new technologies, etc., it is advisable to develop a single value chain.

An example is the Ice Dairy Company in Aktobe region, on the basis of which a dairy cluster is organized, which includes more than 40 agricultural enterprises-milk producers, enterprises for the production of feed and a dairy plant.

Large dairy companies operate, which in their structure have a feed base, dairy farms, a dairy processing plant, a distribution department, communication with research institutes, veterinary medicine, etc. These include JSC «Agro Industrial Company «Adal», JSC "Food-Master Company" and others.

But it should be noted that the own raw material base of these companies does not fully meet their need for raw materials, therefore, an effective solution for the development of the raw material base for large companies, in our opinion, is integration and partnership with individual entrepreneurs, personal subsidiary farms, as well as providing them with financial and veterinary assistance to improve the quality and safety of milk, due to future payments from the dairy company or the reduction in the cost of milk sold by personal subsidiary farms.

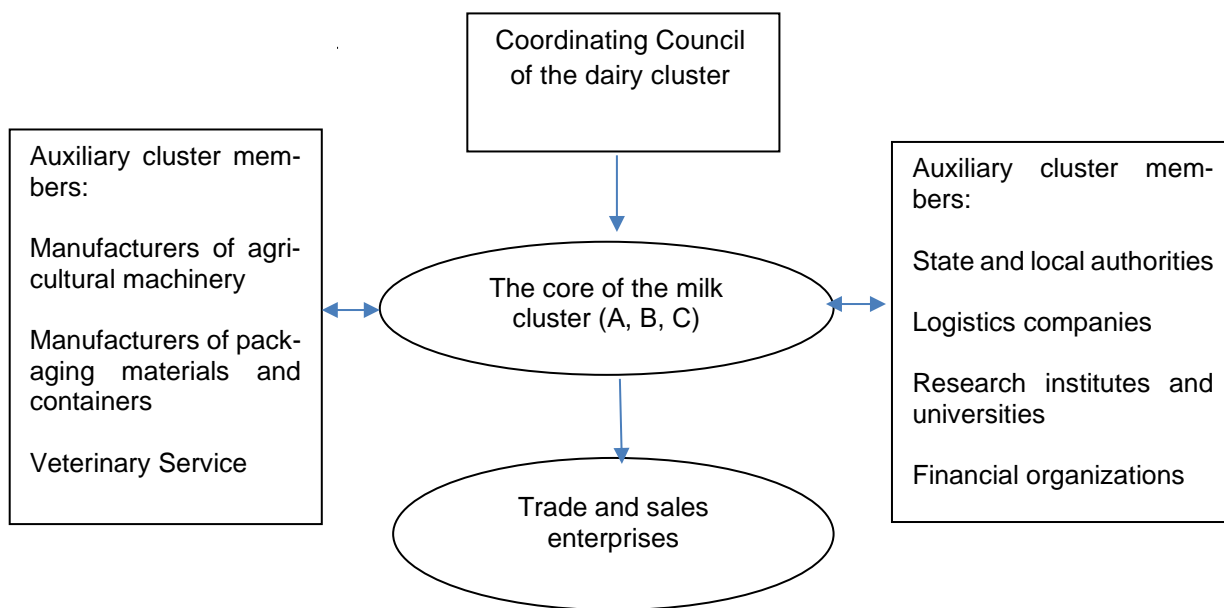
We propose the formation and development of a dairy cluster through integration, cooperation of geographically closely located enterprises that are part of a single technological chain from the production of raw materials to finished products. One of the main directions of the functioning of the industry cluster is the conduct of joint production within the framework of a single technological chain "production-processing-sales".

Based on the study of the results. previously conducted research by scientists in the field of cluster formation and practical experience of functioning dairy clusters in foreign countries, the authors have developed the organizational structure of a dairy cluster consisting of a core and support companies that provide the necessary goods, perform work and services for the core of the cluster, while their activities are not limited to these companies (figure 3).

Based on the study of the results. previously conducted research by scientists in the field of cluster formation and practical experience of functioning dairy clusters in foreign countries, the authors have developed the organizational structure of a dairy cluster

consisting of a core and support companies that provide the necessary goods, perform work and services for the core of the cluster,

while their activities are not limited to these companies.

Note: compiled by the authors, where, A-dairy processing enterprises, B-agricultural and farming enterprises, C- feed production enterprises

Figure 3 – Organizational structure of the dairy cluster

Auxiliary companies of the dairy cluster include manufacturers of equipment, packaging materials and containers, veterinary services, educational institutions, research centers and laboratories, logistics enterprises and others.

The cluster will be managed by a Coordinating Council, whose members are representatives of enterprises belonging to the cluster. The main functions of the Council include: coordination, analysis and control of the use of common, material, innovative, information and other financial resources.

The creation of a dairy cluster should be carried out according to the following scheme:

- to organize a Coordinating Council;
- to select the cluster members;
- to analyze the performance and financial stability of the entire cluster and its member companies;
- to carry out the process of formation and subsequent assessment of the functioning of the cluster;
- develop a cluster development strategy.

The effectiveness of creating a cluster will depend on the forms of interaction between enterprises belonging to this cluster, mutually beneficial economic relations between partners, as well as the available resource, labor, and financial potential of each company.

Ultimately, the creation of a dairy cluster will have a synergistic effect: for milk producers - reducing entrepreneurial risk by concluding

long-term contracts, increasing profitability, for processing enterprises - full use of production capacities, reducing the cost of finished products, expanding the range, developing new useful and functional dairy products, increasing the market share of locally produced dairy products, for the region – the development of the economy, the creation of new jobs, providing the population with high-quality, natural, affordable dairy products, the state - increasing tax revenues to the budget, reducing social tension.

Discussion

An analysis of the dynamics of milk production by all economic entities revealed that only 30% of milk is produced by large and medium-sized agricultural enterprises for industrial processing and 70% of milk is produced by personal farms, the quality of which does not have a homogeneous structure, does not fully comply with technical requirements, quality and safety indicators due to the lack of proper sanitary conditions for livestock and planned veterinary measures.

An analysis of the dynamics of the structure of milk and dairy products shows that domestic producers almost fully meet the domestic demand for processed milk, and for dairy products, due to insufficient milk volume that meets standards, there is import dependence.

An analysis of the current state of the country's dairy industry and the milk and dairy

products market has revealed such problems as the predominance of small milk producers, personal subsidiary farms, despite significant amounts and tools of state support, the insufficiency of large dairy farms, not full utilization of the level of production capacities of processing enterprises, lack of development of feed production, and others, do not allow to fully to meet the needs of the dairy market both in terms of its volume and product line.

In order to solve the identified problems in the industry and based on the experience of foreign countries, the authors propose the formation and development of dairy clusters that unite dairy farms, feed and dairy producers that make up the core of the cluster and auxiliary companies serving the core of the cluster.

Given the high level of milk production by personal subsidiary farms, it is proposed to attract small and medium-sized businesses to the dairy cluster, as well as provide state support to small producers based on the experience of foreign countries in the form of subsidies, micro-loans, which will improve the quality of their milk.

Conclusion

1 The dairy industry of Kazakhstan is represented by agricultural and farming enterprises, households of the population and processing enterprises, provides the population with milk and dairy products.

The volume of milk production has a positive growth trend, of which 70% of milk comes from households that do not meet product quality and safety standards in terms of quality, therefore, the real base of processing enterprises are raw materials from large and medium-sized dairy farms, as well as imported milk powder.

2. With the exception of the "Milk and cream" segment, import dependence is observed for all types of dairy products, the share of imports in the "Cheese and cottage cheese" segment is especially high, which amounted to 55.8%, in the "Yogurt" segment -22.3%, in butter - 22.3%.

3. The dairy industry has such key problems as a low level of milk processing, which is 44%, a low level of utilization of production capacities of processing enterprises, an insufficient number of large dairy farms producing high-quality raw materials in the right volumes, high import dependence on dairy products due to a shortage of raw materials, as well as high purchase prices for raw milk.

4. Despite significant measures of state support for large and medium-sized businesses in the dairy sector, it should be noted that a large proportion of milk falls on personal

subsidiary farms of the population. It follows from this that government support measures are also needed for small producers in the form of subsidies and micro-loans based on the legalization of their activities.

5. In order to solve problems in the dairy sector, the authors propose the formation and development of a dairy cluster through integration, cooperation of geographically closely located and included in a single technological chain from the production of raw materials to finished products of enterprises. Ultimately, the creation of a dairy cluster will have a synergistic effect for milk producers, processing enterprises, the economy of the region, the state and the population.

Contribution of the authors: Dzholdasbayeva Gulnara Karimovna: development of the content and methodology of the article, analysis and generalization of data on the dairy industry and the milk market, development of practical recommendations, writing a brief conclusion summarizing the results of the study; Bakhtygereeva Alma Taganovna: collection and processing of statistical data, writing annotations and keywords; Gaisina Sholpan: bibliographic review of literature.

Conflict of interest: the authors declare that there is no conflict of interest.

Reference

- [1] Бережная, Е.А. Рынок молока и молочной продукции / Е.А. Бережная // Вестник науки. -2021. - Т.3. -№ 1 (34). -С. 33-37.
- [2] Pyzhikova, I. The development of quality milk and dairy products market with the consideration of state support / I. Pyzhikova, L.A. Ovsyanko // Journal of Applied Economic Sciences. -2018. №13(3). -P.813-82.
- [3] Aimen, A.T. Current Status of Dairy Products in Republic of Kazakhstan/ A.T. Aimen, A.B. Moldasheva // Open Journal of Business and Management.-2022.- №.5.-Vol.10.-P.2432-2441.
- [4] Mascaraque, M. Redefining dairy and alternatives through innovation. [Electronic resource].- 2023. Available at: <https://www.euromonitor.com/article/ redefining-dairy-and-alternatives-through-innovation> (date of access: 14.06.2024).
- [5] Нечитайлов, А.С. Рынок молока и молочной продукции: особенности формирования и перспективы развития [Электронный ресурс].– 2019.– URL: <https://www.dissercat.com/content/rynok-moloka-i-molochnoi-produktsii-osobnosti-formirovaniya-i-perspektivy-razvitiya> (дата обращения: 04.07.2024).
- [6] Koch, C. The Future of the Dairy Industry-2030 Scenario Analysis / C. Koch, M. Johansson, Th. Kalling, M. Kärreman // Industry Report Se-

ries of The Institute of Innovation Management. - Lund: Lund University, 2021. -33p.

[7] Zijlstra, J. Dairy cluster design for Myanmar / J. Zijlstra, Jan van der Lee // Technical Report. – Wageningen: Wageningen University & Research centre, 2015. -866p.

[8] Yang, H., Yanni, J., Can, C., Ke, M. Research on innovation ecosystem of dairy industry cluster based on machine learning and improved neural network. [Electronic resource].-2022. Available at: https://www.researchgate.net/publication/359734442_ (date of access: 04.07.2024).

[9] Baktgereyeva, A.T. Kazakhstan dairy market: guidelines for optimization / A.T. Baktgereyeva, G.K. Joldasbayeva, A.R. Urkumbayeva // Problems of AgriMarket. -2024.- №2.-P.159-169

[10] Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК. Статистика сельского, лесного и охотничьего хозяйства. Основные показатели развития животноводства в РК [Электронный ресурс].-2024. -URL: <https://www.stat.gov.kz/ru/>(дата обращения: 04.07.2024).

[11] Ахмедьяров, Е.А. Современное состояние производства и переработки молока в Казахстане / Е.А. Ахмедьяров // Central Asian Economic Review. -2019. -№2.-С.148-157.

[12] Баланс спроса и предложения как инструмент информационной прозрачности рынка молока и молочной продукции [Электронный ресурс]. -2023. –URL: <https://www.kazsut.com/balance/> (дата обращения: 04.07.2024).

[13] Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК. Статистика промышленного производства. [Электронный ресурс]. -2024. – URL: <https://www.stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-industrial-production/> (дата обращения: 04.07.2024).

[14] Мищенко, М. Каковы объемы производства молока в регионах Казахстана? [Электронный ресурс]. -2024. –URL: <https://www.dairynews.today/kz/news/kakovy-obemy-proizvodstva-moloka-v-regionakh-kazakhstanamikhail-mishchenko-predstavil-analitiku-na-.html> (дата обращения 06.07.2024).

[15] Государственные субсидии для производителей молока в Казахстане выросли за три года на 50%. [Электронный ресурс]. -2024. –URL: <https://www.dairynews.today/kz/news/gosudarstvennye-subsidii-dlya-proizvoditeley-moloka-v-kazakhstane-vyrosli-za-tri-goda-na-50.html> (дата обращения 12.06.2024).

Reference

[1] Berezhnaya, E.A. (2021). Rynok moloka i molochnoj produkcii [Market of milk and dairy products]. *Vestnik nauki -Bulletin of Science*, 3(1(34)), 33-37 [in Russian].

[2] Pyzhikova, I., Ovsyanko, L.A. (2018). The development of quality milk and dairy products market with the consideration of state support.

Journal of Applied Economic Sciences, 13(3), 813-820 [in English].

[3] Aimen, A.T., Moldasheva, A.B. (2022). Current Status of Dairy Products in Republic of Kazakhstan. *Open Journal of Business and Management*, 10 (5), 2432-2441 [in English].

[4] Mascaraque, M. (2023). Redefining Dairy and Alternatives through Innovation. Available at: <https://www.euromonitor.com/article/redefining-dairy-and-alternatives-through-innovation> [in English].

[5] Nechitailov, A.S. (2019). Rynok moloka i molochnoy produktsii: osobennosti formirovaniya i perspektivy razvitiya [Market of milk and dairy products: features of formation and development prospects]. Available at <https://www.dissertat.com/content/rynok-moloka-i-molochnoi-produktsii-osobennosti-formirovaniya-i-perspektivy-razvitiya> (date of access: 04.07.2024) [in Russian].

[6] Koch, Ch., Johansson, M. Kalling, Th., Karreman, M. (2021). The Future of the Dairy Industry-2030 Scenario Analysis. *Industry Report*, 33 [in English].

[7] Zijlstra, J. (2015). Van der Lee, Jan. Dairy cluster design for Myanmar. *Wageningen University & Research centre: Report*, 866 [in English].

[8] Yang, H., Yanni, J., Can, C., Ke, M. (2022). Research on Innovation Ecosystem of Dairy Industry Cluster Based on Machine Learning and Improved Neural Network. Available at: doi: 10.1155/2022/4509575 https://www.researchgate.net/publication/359734442_ [in English].

[9] Baktgereyeva, A.T. Joldasbayeva, G.K., Urkumbayeva, A.R. (2024). Kazakhstan dairy market: guidelines for optimization. *Problems of AgriMarket*, 2, 159-169 [in English].

[10] Byuro nacionalnoj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan. Statistika selskogo, lesnogo i ohotnichyego hozyajstva, Osnovnye pokazateli razvitiya zhivotnovodstva [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, Statistics of agriculture, forestry and hunting, Key indicators of livestock development] (2024). Available at: <https://stat.gov.kz/ru/> (date of access: 10.04.2024) [in Russian].

[11] Akhmedyarov, E.A. (2019). Sovremennoe sostoyanie proizvodstva i pererabotki moloka v Kazahstane [The current state of milk production and processing in Kazakhstan]. *Central Asian Economic Review*, 2, 148-157 [in Russian].

[12] Balans sprosa i predlozheniya kak instrument informatsionnoy prozrachnosti ryinka moloka i molochnoy produktsii [Balance of supply and demand as a tool for information transparency of the milk and dairy products market] (2023). Available at: <https://kazsut.com/balance/> (date of access: 07.05.2024) [in Russian].

[13] Byuro natsionalnoy statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam

RK, Statistika promyshlennogo proizvodstva, Osnovnyie pokazateli raboty promyshlennosti RK [Bureau of National Statistics Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Statistics of Industrial Production] (2024). Available at: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-industrial-production/> (date of access: 12.04.2024) [in Russian].

[14] Mishchenko, M. (2024). Kakovy ob'emy proizvodstva moloka v regionah Kazakhstana? [What are the volumes of milk production in the regions of Kazakhstan?] Available at:

<https://dairynews.today/kz/news/kakovy-obemy-proizvodstva-moloka-v-regionakh-kazakhstana> (date of access 06.07.2024) [in Russian].

[15] Gosudarstvennyie subsidii dlya proizvoditeley moloka v Kazahstane vyrosli za tri goda na 50% [Government subsidies for milk producers in Kazakhstan have increased by 50% over three years] (2024). Available at: <https://dairynews.today/kz/news/gosudarstvennyie-subsidii-dlya-proizvoditeley-moloka-v-kazahstane-vyrosli-za-tri-goda-na-50.html> (date of access: 12.06.2024) [in Russian].

Information about authors:

Joldasbayeva Gulnar Karimovna - **The main author**; Doctor of Economic Sciences, Professor; Professor of the Department of Economics and Management; Almaty Technological University; 050012 Tole bi str., 100, Almaty, Kazakhstan; e-mail: gulnara_00@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5757-3083>

Baktgerereeva Alma Taganovna; Candidate of Economic Sciences; Senior Lecturer of the Department of Economics and Management; Almaty Technological University; 050012 Tole bi str., 100, Almaty, Kazakhstan; e-mail: alma.taganovna@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7445-7797>

Gaisina Sholpan; Doctor of Economic Sciences, Professor; Professor of the Faculty of Business Administration and Economics; Technical University of Applied Sciences OWL; 32657 Campusallee 12, Lemgo, Germany; e-mail: sholpan.gaisina@th-owl.de; <https://orcid.org/0000-0002-5552-6515>.

Авторлар туралы ақпарат:

Джолдасбаева Гүлнар Кәрімқызы - **негізгі автор**; экономика ғылымдарының докторы, профессор; «Экономика және менеджмент» кафедрасының профессоры; Алматы технологиялық университеті; 050012 Төле би көш., 100, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: gulnara_00@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5757-3083>

Бактгереева Алма Тағанқызы; экономика ғылымдарының кандидаты; «Экономика және менеджмент» кафедрасының сениор-лекторы; Алматы технологиялық университеті; 050012 Төле би көш., 100, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: alma.taganovna@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7445-7797>.

Гайсина Шолпан; экономика ғылымдарының докторы, профессор; Іскерлік басқару және экономика факультетінің профессоры; Қолданбалы ғылымдар Техникалық университеті, 32657 Кампусаллея 12, Лемго, Германия; e-mail: sholpan.gaisina@th-owl.de; <https://orcid.org/0000-0002-5552-6515>.

Информация об авторах:

Джолдасбаева Гульнар Каримовна – **основной автор**; доктор экономических наук, профессор; профессор кафедры «Экономика и менеджмент»; Алматинский технологический университет; 050012 ул.Төле би, 100, г.Алматы, Казахстан; e-mail: gulnara_00@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5757-3083>

Бактгереева Алма Тагановна; кандидат экономических наук; сениор-лектор кафедры «Экономика и менеджмент»; Алматинский технологический университет; 050012 ул.Төле би, 100, г.Алматы, Казахстан; e-mail: alma.taganovna@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7445-7797>.

Гайсина Шолпан; доктор экономических наук, профессор; профессор факультета бизнес администрирования и экономики; Технический университет прикладных наук; 32657 Кампусаллея 12, Лемго, Германия; e-mail: sholpan.gaisina@th-owl.de; <https://orcid.org/0000-0002-5552-6515>.

**CLUSTERING OF AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN:
PREREQUISITES, DISTINGUISHING FEATURES, CORRELATION MATRIX**

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНІН КЛАСТЕРЛЕУ:
АЛҒЫШАРТТАР, ЕРЕКШЕЛІК БЕЛГІЛЕРІ, КОРРЕЛЯЦИЯЛЫҚ МАТРИЦА**

**КЛАСТЕРИЗАЦИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН:
ПРЕДПОСЫЛКИ, ОТЛИЧИТЕЛЬНЫЕ ПРИЗНАКИ, КОРРЕЛЯЦИОННАЯ МАТРИЦА**

К. АХМЕТОВ^{1*}

C.Eng.Sc., Professor

G. SEIDALIYEVA¹

C.Agr.Sc., Professor

Б. МУТАЛИПҚЫЗЫ²

C.E.Sc., Associate Professor

¹ *Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, Kazakhstan*

² *S.Seifullin Kazakh Agro Technical Research University, Astana, Kazakhstan*

**corresponding author e-mail: kahmet45@mail.ru*

К.А. АХМЕТОВ^{1*}

т.ғ.к., профессор

Г.О. СЕЙДАЛИЕВА¹

а.-ш.ғ.к., профессор

Б. МУТАЛИПҚЫЗЫ²

э.ғ.к., доцент

¹ *Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы, Қазақстан*

² *С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті,*

Астана, Қазақстан

**автордың электрондық поштасы: kahmet45@mail.ru*

К.А. АХМЕТОВ^{1*}

к.техн.н., профессор

Г.О. СЕЙДАЛИЕВА¹

к.с.-х.н., профессор

Б. МУТАЛИПҚЫЗЫ²

к.э.н., доцент

¹ *Казахский национальный аграрный исследовательский университет,*

Алматы, Казахстан

² *Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, Астана, Казахстан*

**электронная почта автора: kahmet45@mail.ru*

Abstract. The role of cluster formations in increasing the competitiveness of products and accelerating the innovative development of the agrarian economy of Kazakhstan is revealed. Theoretical and practical principles, prerequisites and methodological approaches to the creation of agro-industrial clusters are defined, their distinctive features are revealed. *Purpose* - economic interests of clustering in agro-industrial complex in the context of regions of the republic are considered. The selection of objects in 17 regions with the highest economic indicators of financial and economic activity was carried out. *Methods* – k-means - for preliminary reduction of data dimensionality by means of factor analysis; rapid cluster analysis - in order to combine economic entities into cluster components on the basis of similar characteristics. *Results* - primary data were collected, correlation matrix was constructed and the presence of generalized factors was assessed to reduce the dimensionality of the studied attributes. Multivariate statistical study of agricultural products production by regions for 2023 was carried out. The variant with 5 clusters, the order and map of location of 17 administrative-territorial units of regional significance were adopted, the dendrogram of intergroup linking of regions was developed. *Conclusions* - cluster analysis allows to distribute the totality of objects (regions) of the Republic of Kazakhstan into five cluster formations,

connecting in them the enterprises having similar structure and production specialization. The identified groups can be used for rating assessment of agro-industrial cluster that promotes effective integration of resources and knowledge. It has been established that the application of the cluster approach contributes to increasing productivity and sustainability of the agricultural sector, ensuring long-term development and competitive advantages.

Аңдатпа. Кластерлік құрылымдардың өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттырудағы және Қазақстанның аграрлық экономикасының инновациялық дамуын жеделдетудегі рөлі ашылды. Агроөнеркәсіптік кластерлерді құрудың теориялық және практикалық қағидаттары, алғышарттары мен әдіснамалық тәсілдері айқындалды, олардың ерекше белгілері анықталды. *Мақсаты* - республика өңірлері бөлінісінде агроөнеркәсіптік кешендегі кластерлеудің экономикалық мүдделері қаралды. Қаржы-шаруашылық қызметінің неғұрлым жоғары экономикалық көрсеткіштері бар 17 облыста объектілерді таңдау жүзеге асырылды. *Әдістер* – к-орташа - факторлық талдау көмегімен деректердің мөлшерін алдын ала қысқарту үшін; жылдам кластерлік талдау - ұқсас сипаттамалар негізінде шаруашылық жүргізуші субъектілерді кластерлік компоненттерге біріктіру мақсатында жүзеге асырылады. *Нәтижелер* - бастапқы деректер жинақталды, корреляциялық матрица құрылды және зерттелетін белгілердің өлшемдерін төмендету үшін жалпыланған факторлардың болуына баға берілді. 2023 жылы өңірлер бойынша ауыл шаруашылығы өнімдерінің өндірісіне көп өлшемді статистикалық зерттеу жүргізілді. 5 кластермен нұсқа, облыстық маңызы бар 17 әкімшілік-аумақтық бірлікті орналастыру тәртібі мен картасы қабылданды, облыстарды топаралық байланыстыру дендрограммасы әзірленді. *Қорытындылар* - кластерлік талдау Қазақстан Республикасы объектілерінің (өңірлерінің) жиынтығын оларға ұқсас құрылымы мен өндірістік мамандануы бар кәсіпорындарды біріктіре отырып, бес кластерлік құрылымдар бойынша бөлуге мүмкіндік береді. Бөлінген топтар ресурстар мен білімнің тиімді интеграциясына ықпал ететін агроөнеркәсіптік кластерді рейтингтік бағалау үшін пайдаланылуы мүмкін. Кластерлік тәсілді қолдану ұзақ мерзімді даму мен бәсекелестік артықшылықтарды қамтамасыз ете отырып, аграрлық сектордың өнімділігі мен орнықтылығын арттыруға ықпал ететіні белгіленді.

Аннотация. Раскрыта роль кластерных формирований в повышении конкурентоспособности продукции и ускорении инновационного развития аграрной экономики Казахстана. Определены теоретические и практические принципы, предпосылки и методологические подходы к созданию агропромышленных кластеров, выявлены их отличительные признаки. *Цель* - рассмотрены экономические интересы кластеризации в агропромышленном комплексе в разрезе регионов республики. Осуществлен выбор объектов в 17 областях, имеющих наиболее высокие экономические показатели финансово-хозяйственной деятельности. *Методы* - к-средних - для предварительного сокращения размерности данных с помощью факторного анализа; быстрого кластерного анализа – в целях объединения хозяйствующих субъектов в кластерные компоненты на основе сходных характеристик. *Результаты* - собраны первичные данные, построена корреляционная матрица и дана оценка наличия обобщенных факторов для снижения размерности исследуемых признаков. Проведено многомерное статистическое исследование производства сельскохозяйственных продуктов по регионам за 2023г. Приняты вариант с 5-ю кластерами, порядок и карта размещения 17 административно-территориальных единиц областного значения, разработана дендрограмма межгруппового связывания областей. *Выводы* - кластерный анализ позволяет распределить совокупность объектов (регионов) Республики Казахстан по пяти кластерным формированиям, соединяя в них предприятия, имеющие схожую структуру и производственную специализацию. Выделенные группы могут использоваться для рейтинговой оценки агропромышленного кластера, способствующего эффективной интеграции ресурсов и знаний. Установлено, что применение кластерного подхода способствует увеличению производительности и устойчивости аграрного сектора, обеспечивая долгосрочное развитие и конкурентные преимущества.

Key words: agro-industrial complex, cluster formations, rating assessment, production specialization, financial and economic performance indicators, long-term development, competitive advantages.

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, кластерлік құрылымдар, рейтингтік бағалау, өндірістің мамандануы, қаржы-шаруашылық қызметінің көрсеткіштері, ұзақ мерзімді даму, бәсекелестік артықшылықтар.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, кластерные формирования, рейтинговая оценка, специализация производства, показатели финансово-хозяйственной деятельности, долгосрочное развитие, конкурентные преимущества.

Received: 22.07.2024. Approved after Peer-reviewed: 05.09.2024. Accepted: 16.09.2024.

Introduction

The foremost task in developing the regional agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan (AIC RK) is to ensure competitiveness for all economic entities as well as for the regions overall. Concurrently, it is essential to employ methods and mechanisms to enhance competitiveness. Among such methods is the cluster approach, which entails the concentration, integration, and mobilization of resources for the innovative development of both territories and industries.

Enhancing production efficiency within the agro-industrial complex under market conditions necessitates the utilization of various factors, including organizational, economic, natural, and labor factors. Priority is accorded to organizational and economic factors, which encompass cooperative-integration relations. The sustainable operation of the economic landscape in the agricultural sector demands the development of suitable approaches for the establishment and functioning of integrated management forms.

Consequently, the cooperation and integration of business entities, along with the creation of cluster structures aimed at consolidating the production capacities of diverse business entities, stabilizing economic activity amidst market uncertainty, and augmenting production volumes and sales of high-quality products, is becoming increasingly pertinent. When business entities are organized into clusters, the production structure becomes optimized, resources are concentrated in priority areas, production and technological processes are modernized, and non-production costs are minimized. In the context of contemporary Kazakhstan, with its 17 regions, an agro-industrial cluster can be defined as a territorial amalgamation of organizations interconnected by production and marketing activities, aimed at enhancing the competitiveness of products and stimulating investment activity.

The territory of Kazakhstan consists of 5 regions: Northern, consisting of four regions: Kostanay, North Kazakhstan, Pavlodar and Ak-mola; Eastern, consisting of two regions (East Kazakhstan and from 2022- Abay); Western, it includes four regions: Aktobe, West Kazakhstan, Mangistau and Atyrau; The Central region comprises Karaganda and Ulytau (since 2022), while the Southern region encompasses

Zhambyl, Turkestan, Kyzylorda, Almaty, and Zhetysu (since 2022). Within the framework of this interaction, the establishment of an internal regional food market at reduced costs becomes feasible. This approach is essential to enhancing the investment attractiveness of agricultural production within the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan.

Literature Review

Reveals that the current condition of Kazakhstan's agro-industrial complex fails to meet the demands of sustainable innovative development, both in terms of advancing its technical and technological foundation and enhancing the competitiveness of its products. Consequently, there is a need for a novel perspective on the future of agro-industrial production and its significance within the national economy. This necessity is intrinsically linked to the development of a scientific and methodological framework for clustering the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan (Abdraimova D., Daribaeva E.) [1]. The conceptualization of the agro-industrial complex's cluster organization as a systemic issue is being addressed for the first time. In economic literature, clusters are predominantly depicted as a collective of economic entities that demonstrate a pronounced interest in cooperation and integration while retaining their economic legal independence (Cacura N.Yu.; Galikeev R.N.; Zaharenko, E.) [2, 3, 4].

The organizational and economic mechanism for cluster operation can be defined as a framework for selecting and implementing a comprehensive set of organizational and economic strategies and techniques aimed at regulating and stimulating economic activities. This mechanism encompasses the interplay between these two sets of methods-organizational and economic-as well as the cooperative system established among various cluster participants. It also involves the realization of mutual interests in optimizing production and sales processes and achieving other objectives, such as enhanced competitiveness and sustained revenue (Gordon I.R., McCann P.; Sampson D., Cely-Santos M., Gemmill-Herren B. et al.) [5, 6]. There is significant interest in the cluster systems of leading global nations, including the USA, Italy, the UK, France, Germany, Southeast Asia, China, Singapore, and Japan (Porter, M. E; Fedorova M., Romanova

A., Panov S. et al.; Dobrovolska O., Knut S., Lastovchenko P. et al.) [7, 8, 9].

According to the authors of (Franco S., Murciego A., Salado J.P. et al.; Chen Tzu-Chia, Subrahmanyam S., Singh Krishanveer et al.) [10, 11], clusters function as "growth points" for both regional and national economies, representing key areas for innovation within the agro-industrial sector and driving increases in the production volumes of domestic goods. The development of a mechanism for establishing agro-industrial clusters along the "raw material production – processing – sales" continuum is crucial for enhancing agricultural competitiveness, expanding the market presence of domestic agricultural products, and bolstering national food security (De Propris L., Driffield N.) [12].

Currently, IBM SPSS Statistics 20 is the most powerful and widely used statistical software globally for data analysis (Voronin G.L.) [13]. The process of applying cluster analysis typically involves several key steps: selecting a sample of objects for clustering and defining a set of variables that will be used to evaluate these objects (Kudryavceva T.YU., Skhvediani A. E., Rodionova M.A. et al.) [14].

Materials and methods

In the literature, cluster analysis is frequently referred to by several synonyms, including automatic classification, taxonomic analysis, and pattern analysis (without prior training).

Although cluster analysis was first introduced by Tryon in 1939, it gained widespread use considerably later compared to other multivariate techniques, such as factor analysis. Only after the publication of the book "Beginnings of Numerical Taxonomy" by biologists R. Socal and P. Snit in 1963, the first studies using this method began to appear. However, so far, only isolated cases of successful application of cluster analysis are known in economics, despite its exceptional simplicity (Davletov, I.I.; Kirillova S.V., Simonov K.V., Kirillov K.A.) [15, 16].

Today, cluster analysis is employed in various fields, including archaeology, medicine, psychology, chemistry, biology, public administration, philology, anthropology, marketing, sociology, geology, and others. However, the widespread application of cluster analysis has led to the proliferation of numerous incompatible terms, methods, and approaches, complicating the unambiguous use and consistent interpretation of this technique.

To explore the economic benefits of clustering activities within agro-industrial complexes across various regions of the Republic of Kazakhstan, a selection of entities with the

highest economic performance indicators was undertaken. This process employed advanced statistical analysis tools, specifically the SPSS Statistics program and its cluster analysis module. This approach facilitated the segmentation of the entire dataset into a limited number of homogeneous groups or classes, thereby reducing the dimensionality of the variables under investigation and enabling clearer interpretation of the complex multidimensional data.

Results

It is well-established that factor analysis or cluster analysis are the most effective techniques for delineating the approximate range of primary factors and evaluating the presence of generalized factors using a correlation matrix (Abdraimova D., Daribaeva E.; Cacura N.Yu.; Galikeev R.N.; Zaharenko E.) [1-4]. Using these methods, it is possible to transform correlated sets of primary factors into a number of generalized factors that determine the process under study without significant loss of original information. An important feature of these transformations is that the new generalized factors are not correlated with each other, and their number is much less than the number of original factors.

Let a system of variables x_1, x_2, \dots, x_n be given. The values of variables or features x_1, x_2, \dots, x_n are known for each of the m objects. Let us present the received initial information in the form of a matrix x_{ij} of dimension $n \times m$. Each column consists of the values of one indicator for each of the m objects of study. Variables x_{ij} have their own dimension. In order to move to dimensionless variables, it is convenient to normalize the initial indicators. Let us carry out normalization according to formula (1):

$$Z_{ij} = (x_{ij} - \bar{x}_j) / \sigma_j \quad (1)$$

x_{ij} – the initial value of the j indicator (variable)

for the i object; \bar{x}_j – average value of the j indicator (variable);

σ_j – standard deviation of the j characteristic (indicator). We consider a correlation matrix R of dimension $m \times m$

$$Z_{jk} = \frac{1}{n} \sum Z_{ij} \cdot Z_{ik}$$

The factor analysis procedure is the transformation of a correlation matrix R of order $m \times m$ into a factor matrix L of order $S \times m$, where $S < m$. The elements of the matrix show the close relationship between each of the m indicators and S factors. The main mathematical assumption of factor analysis is expressed as the formula (2):

$$Z_{ij} = \sum_{p=1}^s l_{jp} \cdot F_{ip} + \varepsilon_j \tag{2}$$

where l_{jp} – loading of the j indicator on the p factor; F_{ip} – the value of the p factor for the i object; ε_j – independent observation residuals.

The unknown parameters to be estimated are the l_{jp} -factor loadings. Residual deviations ε_j not of significant interest, since they reflect specific variances inherent in individual indicators. Knowing l_{jp} we can calculate ε_j using the formula (3):

$$\varepsilon_j = 1 - \sum_{p=1}^s l_{jp} \tag{3}$$

The squared factor loading represents the proportion of the variance of the j indicator explained by factor p . To calculate factor loadings, the simplest method is the centroid method. Factor analysis enables the reduction of a large number of initial variables to a more manageable set of "factors" that represent the underlying relationships among groups of these variables. The process of factor analysis involves four key stages: computation of the correlation matrix for all variables included in the analysis; extraction of factors to identify the underlying dimensions; rotation of factors to achieve a more interpretable and simplified factor structure; Interpretation of factors to understand their implications and relationships.

To initiate factor analysis, the process begins with three essential preparatory steps. Initially, it is necessary to prepare the data file and then start the IBM SPSS Statistics 20 software to open the specified file, which in this instance is RK 2013.sav. Once these preparations are completed, the data editor window should appear on the screen, showing both the menu bar and the loaded file RK 2023.sav. Following this, the next step involves adhering to the procedural guidelines provided in (Voronin G.L.) [13]. After completing step 3, the data editor window should be present on the screen with a menu bar and the downloaded file RK 2023.sav. Next, follow the instructions. We use the stated method to analyze agricultural production by regions of the Republic of Kazakhstan for 2023. The focus of the research was on 17 regions within the republic involved in the production of agricultural products.

After checking for multicollinearity, duplicate factors from X_{13} to X_{16} were excluded from further analysis. Thus, the following factors

have been selected for further analysis: X_1 - Total sown area, thousand hectares (th.ha.); X_2 - Wheat area, th.ha.; X_3 - Corn area per grain, th.ha.; X_4 - Barley area, th.ha.; X_5 - Area of winter rye, th.ha.; X_6 - Oat area, th.ha.; X_7 - Buckwheat area, th.ha.; X_8 - Area of pulses, th.ha.; X_9 - Potato area, th.ha.; X_{10} - Sunflower area, th.ha.; X_{11} - Vegetable area, th.ha.; X_{12} - Area of forage crops, th.ha.; X_{17} - Cattle population, th.cattle; X_{18} - Number of cows, th.cattle; X_{19} - Number of sheep and goats, th.cattle; X_{20} - Pig population, th.cattle; X_{21} - Number of horses, th.cattle; X_{22} - Poultry population, th. cattle; X_{23} - Meat production, thousand tons; X_{24} - Milk production, thousand tons; X_{25} - Egg production, millions of units; X_{26} - Wool production, tone.

The search for a unique solution is called the problem of factor rotation, since an unrotated factor solution represents insignificant information. The most commonly used is orthogonal rotation by the varimax method. Factor analysis will be applied to crop production, encompassing variables X_1 through X_{12} , and to livestock production, covering variables X_{17} through X_{26} , as well as to the entire republic. The outcomes of the factor analysis procedure will be represented by the factor loadings of the rotated matrix, as detailed in table 1. Based on the values of these loadings, interpretations of the individual summary factors will need to be made. Table 1 indicates that three factors have values greater than one. Consequently, from 22 initial variables, only three generalized factors were selected for analysis, which explain 85.25% of the system variance. The first generalized factor explains 41.15% of the total variance, the second factor – 32.90% and the third – 11.19%. Table 2 shows the rotated matrix for the four generalized factors.

Next, we will try to explain the selected generalized factors. To do this, in each row of the rotated factor matrix, the factor loading that has a value exceeding 0.7 is marked in bold italics.

The factor loadings represent the correlation coefficients between the original variables and the composite factors. For instance, variable X_{24} exhibits the highest correlation with factor F_1 , with a value of 0.955, while variable X_1 shows the strongest correlation with factor F_2 , at 0.942. Typically, each variable's association with a specific generalized factor, as determined by these correlation coefficients, is clear and unequivocal. Nonetheless, some variables may not significantly load onto any of the identified generalized factors. In this analysis, variables X_{25} and X_5 are examples of such cases. The data presented in table 2 can be categorized into three generalized factors,

listed in descending order according to their correlation coefficients.

Table 1 – Components of total variance

Compo- nents	Primary eigenvalues			Rotated sums of squares loads		
	sum	% variances	total %	sum	% variances	total %
1	9,053	41,150	41,150	9,053	41,150	41,150
2	7,239	32,905	74,055	7,239	32,905	74,055
3	2,462	11,191	85,246	2,462	11,191	85,246
4	0,957	4,352	89,597			
5	0,844	3,838	93,435			
6	0,580	2,638	96,074			
7	0,282	1,284	97,357			
8	0,220	0,998	98,356			

Note: compiled by the authors based on statistical processing

Table 2 – Factor loads after rotation (Rotation was carried out in 3 iterations)

Variables	Generalized factors			Variables	Generalized factors		
	F1	F2	F3		F1	F2	F3
X ₂₄	0,955			X ₁		0,942	
X ₂₃	0,938			X ₂		0,937	
X ₁₈	0,920			X ₆		0,933	
X ₁₇	0,916			X ₈		0,914	
X ₉	0,884			X ₂₀		0,816	
X ₂₁	0,879			X ₁₂		0,814	
X ₂₂	0,861			X ₄		0,830	
X ₁₁	0,770			X ₂₅			
X ₂₆	0,737			X ₁₀			0,859
X ₁₉	0,721			X ₇			0,848
X ₃	0,720			X ₅			

Note: compiled by the authors based on statistical processing

Factor F1: milk production X₂₄ (0.955); meat production X₂₃ (0.938); number of cows X₁₈ (0.920); cattle population X₁₇ (0.916); potato sowing area X₉ (0.884); number of horses X₂₁ (0.879); poultry population X₂₂ (0.861); vegetable sowing area X₁₁ (0.770); wool production X₂₆ (0.737); number of sheep and goats X₁₉ (0.721); area sowing corn for grain X₃ (0.720).

Factor F2: total crop area X₁ (0.942); wheat sown area X₂ (0.937); area sown with oats X₆ (0.933); area sown with grain legumes X₈ (0.914); pig population X₂₀ (0.816); area sown with forage crops X₁₂ (0.814); barley sowing area X₄ (0.810).

Factor F3: sunflower sowing area X₁₀ (0.859); buckwheat crop area X₇ (0.848).

The semantic connection of the above factors can be meaningfully interpreted as follows. The interpretation of the factors reveals that the first factor, F1, is predominantly associated with livestock and poultry farming, as well as the cultivation of corn, vegetables, and potatoes used for animal feed. The second factor, F2, encompasses indicators related to

grain and feed production. The third factor pertains to the production of sunflower and buckwheat. These results from factor analysis are instrumental in performing cluster analysis, which aims to categorize an initial set of objects into groups based on their similarities. This process, known as clustering, classifies objects according to their attributes, creating clusters of similar items.

Many clustering methods use the within-group sum of squares as the objective function, aiming to minimize this sum for each cluster. These methods typically employ the Euclidean metric and are known as minimum variance methods. Effective clustering requires grouping objects into homogeneous clusters based on specific criteria, often involving the distance between objects. Selecting an appropriate distance metric is crucial, with the Euclidean metric being widely used due to its alignment with intuitive proximity notions. This metric can be significantly influenced by variations in scale across different axes. When characteristics are measured in different units, data normalization is essential. The Euclidean distance between

two points xxx and yyy represents the shortest distance between them. The general formula for the n-dimensional case is given by formula (4):

$$d_{ist} = \sqrt{\sum_{i=1}^n (x_i - y_i)^2} \tag{4}$$

Among the various approaches for classifying large collections of objects, hierarchical methods are particularly noteworthy. Let us present brief step-by-step calculation algorithms. When conducting cluster analysis, three preparatory steps are first performed. These procedures will facilitate the preparation of a working data file, initiate the IBM SPSS Statistics 20 software, and open the file named RK 2023.sav (Voronin G.L.) [13]. The Dendrogram option allows you to incorporate information into your results that is also present in the default icicle plot, including the relative differences between variables or clusters at each step.

Clicking the Method button in the Hierarchical Cluster Analysis window opens the Hierarchical Cluster Analysis: General Dendrogram for Crop and Livestock production dialog box (figure 1). In this window, the key drop-down lists relevant to our analysis are Method, Interval, and Standardization. In the Method list, the most commonly used option is "Intergroup linkage." This method involves merging clusters or objects at each step based on the minimum distance between them. In addition to

Intergroup linkage, the Method drop-down list includes the following options: intragroup connections; nearest neighbor; distant neighbor; centroid clustering; median clustering; Ward's method.

In the Interval drop-down menu, the default option is "Squared Euclidean distance." This choice calculates the distance between objects based on the squared differences of the corresponding variables of these objects involved in the analysis. The standardization procedure is chosen from the Standardization drop-down menu, where the default option is "No." However, if the variables are measured on different scales, standardization becomes necessary. In such cases, "z-scores" is commonly selected. For our analysis, which includes 22 initial variables for 17 regions in the Republic of Kazakhstan, we will demonstrate the described method.

Table 3 presents a summary of cluster membership, illustrating the sequence of cluster formation and identifying the optimal number of clusters. The "Combining into clusters" columns indicate that initially, objects 4 and 10 were merged, as they exhibited the greatest similarity and were closely situated. This merger created cluster number 1, and object 10 no longer appears in the subsequent steps. The process continued with merging objects 4 and 9, followed by objects 1 and 8, and so forth. To determine the optimal number of clusters, the "coefficients" indicator is crucial.

Table 3 - Order of agglomeration

Step	Clustering		Odds
	cluster 1	cluster 2	
1	4	10	0,961
2	4	9	2,073
3	1	8	5,861
4	2	6	5,999
5	2	7	9,830
6	2	4	13,999
7	2	5	18,191
8	1	13	19,378
9	2	12	22,972
10	3	11	23,870
11	3	14	42,652
12	1	2	50,557
13	1	3	66,973

Note: compiled by the authors based on statistical processing

In our analysis, a notable increase in differences is observed between steps 10 and 11. Consequently, with 17 objects in the dataset, the most suitable solution is to use four clusters. Therefore, the optimal number of clusters is considered to be equal to the difference between the number of observations (14) and the

number of steps, after which the coefficient increases abruptly (10). Analysis of the results with 4 clusters shows that the quality of the initial data for the Republic of Kazakhstan leaves much to be desired. Therefore, we will consider a variant approach to clustering the main production indicators in the Republic of Kazakh-

stan. Let's consider the following clustering options: 4 clusters, 5 and 6 clusters (table 4).

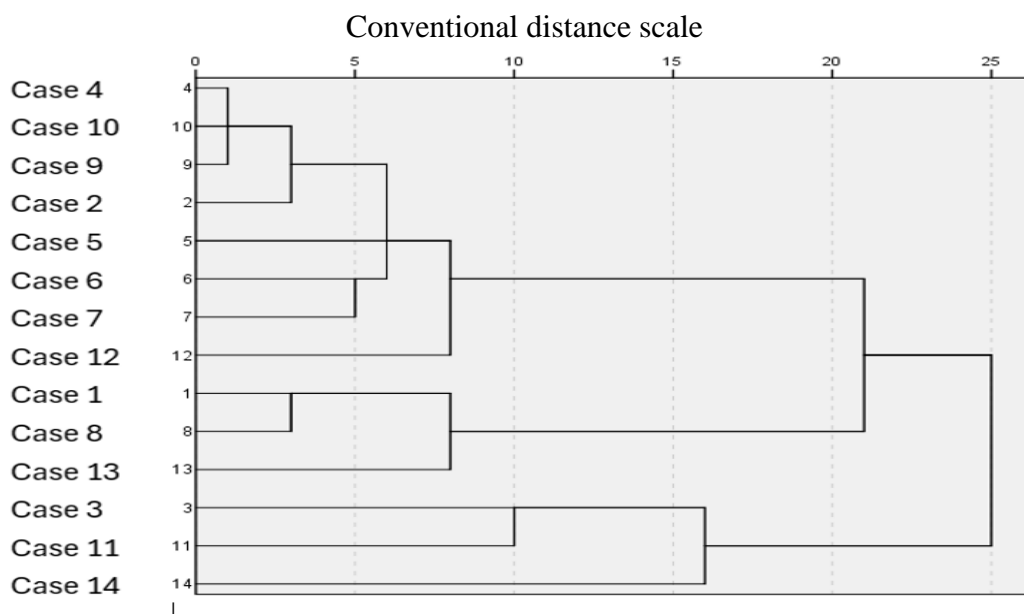
Table 4 – Regions belonging to clusters

Objects	4 clusters	5 clusters	6 clusters
Akmola	1	1	1
Aktobe	2	2	2
Almaty	3	3	4
Zhetysu region	3	3	4
Atyrau	2	2	2
West Kazakhstan	2	2	2
Zhambyl	2	2	2
Karaganda	2	2	2
Ulytau region	2	2	2
Kostanayskaya	1	1	1
Kyzylorda	2	2	2
Mangystau	2	2	2
Turkestan	3	4	4
Pavlodar	2	2	5
North Kazakhstan	1	1	1
East Kazakhstan	4	5	6
Abay region	4	5	5

Note: compiled by the authors based on statistical processing

Analysis of table 4 shows that the second and third options are better than the option with 4 clusters. Let's take the option with 5 clusters. Table 4 shows that the first cluster includes 3 objects (Akmola, Kostanay and North Kazakhstan regions), the second cluster includes 9 objects (Aktobe, Atyrau, West Kazakhstan,

Zhambyl, Karaganda, Ulytau, Kyzylorda, Mangystau and Pavlodar regions), in the third, fourth and fifth clusters - one object each (Almaty, Zhetysu, Turkestan, East Kazakhstan and Abay regions, respectively). The dendrogram represents the clustering process in the form of a tree structure (figure 1).

Note: compiled by the author based on hierarchical cluster analysis

Figure 1 – General dendrogram for crop and livestock production

A dendrogram serves a dual purpose: it facilitates navigation to any specific object at

various clustering levels and provides insight into the distances between clusters or objects

at each stage. Distances are displayed on a scale from 0 to 25, where 0 indicates the smallest distance at the initial stage, and 25 represents the largest distance at the final stage. In a dendrogram, each clustering solution is depicted by a vertical line, and the number of intersections between this line and the tree indicates the number of clusters at that stage. For practical application, we have created a clustering map of the regions of the Republic of Kazakhstan, shown in figure 2, with cluster numbers highlighted in red. Clustering, or cluster analysis, involves partitioning a set of objects into groups, known as clusters, aiming to make objects within each cluster as similar as possible and objects in different clusters as dissimilar as possible.

Discussion

Thus, the cluster analysis achieved two primary outcomes: first, it allowed for the categorization of all regions in the Republic of Kazakhstan into five distinct clusters, grouping together regions with similar production structures and specializations. Second, it facilitated the identification of homogeneous groups within these clusters based on the intensity of agricultural production.

Qualitatively homogeneous groups of objects that make up the population under study, identified as a result of the cluster analysis, can be used for rating assessment of clusters; when studying and analyzing the impact of main factors on the results of agricultural production, etc. The qualitative homogeneity of the objects of each of the groups (clusters) for a number of production indicators will allow, when constructing economic and mathematical models, to consider not each object separately, in isolation, but the entire group as a whole.

Based on the results of factor and cluster analysis, to be applied to the forecasting methodology we have developed, we assume that the Almaty region as a typical multi-product region of the republic, occupying one of the first places in terms of gross output of crop and livestock products in monetary terms, and for the republic as a whole.

The solution to factor and cluster analysis was obtained using the universal statistical package SPSS v. 20. For practical application, we have created a clustering map of the regions of the Republic of Kazakhstan, illustrated in figure 2, where the cluster numbers are highlighted in red.

Note: compiled by the author based on data analysis.

Figure 2 – Clustering map of the region of the Republic of Kazakhstan

Conclusion

1. In factor analysis, from 26 initial factors, after checking for multicollinearity, 22 factors were selected for further analysis. Based on the results of factor analysis, three generalizing factors were selected, and the variables X₅ (area sowed with winter rye) and X₂₅ (egg production) cannot load any of the selected generalizing factors. Three generalizing factors combine 85.25% of the system’s variance, including the first generalizing factor – 41.15%; second – 32.90%, third – 11.19%. The first

generalizing factor represents, basically, livestock and poultry farming; the second generalizing factor encompasses metrics that describe grain and feed production; the third generalizing factor comprises variables related to the production of sunflower and buckwheat.

2. For data including 17 objects (regions), taking into account the quality of the source data, variant clustering was adopted. After a comparative analysis, a decision was made with five clusters. The first cluster included 3 objects - Akmola, Kostanay and North

Kazakhstan regions; the second cluster included 9 objects - Aktobe, Atyrau, West Kazakhstan, Zhambyl, Karaganda, Ulytau, Kyzylorda, Mangistau and Pavlodar regions; in the third and fifth clusters - for two objects (Almaty, Zhetysu and East Kazakhstan, Abay regions, respectively) and the fourth cluster - Turkestan region.

3. It is recommended for practical use to construct a dendrogram that represents the clustering process in the form of a tree structure and a clustering map of regions of the Republic of Kazakhstan.

4. In the context of contemporary Kazakhstan, an agro-industrial cluster can be defined as a geographic aggregation of organizations linked through production and marketing activities, aimed at enhancing product competitiveness and stimulating investment. Currently, agricultural enterprises in Kazakhstan, which are the primary producers of raw agricultural materials, experience significantly lower incomes from these operations compared to processing and trading entities. Efforts to address this income disparity through the development of agro-industrial integration have yet to achieve the desired outcomes.

5. According to the principles of cluster theory, certain integrated structures - such as agricultural holdings that neglect the interests of rural farms providing raw materials, or district associations primarily executing top-down directives - cannot be considered clusters. Likewise, an agro-industrial complex does not qualify as a cluster due to inherent pricing disparities, regardless of its geographical extent. Large-scale dairy, meat, or poultry operations are similarly unlikely to be clusters, as they often depend on state support and government procurement. This reliance may conflict with farmers' socio-economic interests, especially amid an influx of imported agricultural products.

6. The findings from this study identify several key conditions essential for the formation of a cluster: an evolutionary process of development and growth; voluntary participation in creation; balanced income and expenses; legal autonomy; synergistic benefits; mutual oversight of actions; fostering innovative synergy.

7. The fundamental conditions necessary for the effective functioning of the agro-industrial complex in the Republic of Kazakhstan are infrequently encountered and often unmet in the region. Nonetheless, the shift towards a cluster-based system within the agro-industrial complex is imperative. This transition necessitates a preparatory phase that encompasses both the formulation of theoretical principles for

the cluster mechanism and its practical implementation. The experiences of the Akmola, Almaty, Zhambyl, Kostanay, and North Kazakhstan regions underscore the importance of this preparatory effort.

Author's contribution: Akhmetov Kulmukhanbet: conceptualization, development of methodology, writing, coordination of the study, carrying out calculations confirming the results of the study; Seydalieva Gulnara: mentoring and synthesis of research results, data collection, interpretation of research results, visualization; Mutalipova Bakyt: editing and finalization of the publication.

Conflict of interests: The authors declare no conflict of interest.

Source of funding: the article was carried out on the basis of a scientific project on the topic: IRN AR19678876 "Effective system of macroeconomic instruments for state regulation of innovative development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan" under budget program 217 "Development of science, subprogram 102 "Grant financing of scientific research" for 2023-2025 of the Science Committee of the Ministry science and higher education of the Republic of Kazakhstan (state registration No. 0123PK00576).

References

[1] Абдраимова, Д. Кластерный подход в АПК Казахстана: методологический аспект /Д. Абдраимова, Э. Дарибаева // Проблемы агро-рынка. – 2020.- №2. - С.140.-146.

[2] Цацура, Н.Ю. Приложение для анализа данных молекулярной динамики белка методами кластерного анализа / Н.Ю. Цацура //Электронные системы и технологии: сб. материалов 58-й науч. конф. – Минск: Белорусского государственного университета информатики и радиоэлектроники, 2022.- С.748-751.

[3] Галикеев, Р.Н. Развитие межмуниципального и межрегионального сотрудничества как фактор самообеспечения продукцией сельского хозяйства / Р.Н. Галикеев // Вестник Башкирского института социальных технологий. – 2023. – №3(60)-С.49-53.

[4] Захаренко, Е. Кластеризация в ML: от теоретических основ популярных алгоритмов к их реализации с нуля на Python / Е. Захаренко. – М.:Технотекст, 2023.-120с.

[5] Gordon, I.R. Industrial Clusters: Complexes, Agglomeration and/or Social Networks / I.R. Gordon, P. McCann //Urban Studies - 2020.- N 37(3). - P.513- 532.

[6] Sampson, D. Food Sovereignty veand Rights-Based Approaches Strengthen Food Security and Nutrition Across the Globe: A Systematic Review / D. Sampson, M. Cely-Santos, B.

Gemmill-Herren, N. Babin // *Frontiers in Sustainable Food Systems*.-2021.-Vol.5.- P.1-20.

[7] Портер, М. Э. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов / М.Э. Портер. –М.: Альпина Паблишер, 2019. – 608с.

[8] Fedorova, M. Socio-economic Model of Regional Food Independence / M. Fedorova, A. Romanova, S. Panov, N. Pershina // SES2021 - International scientific-practical conference «Ensuring the stability and security of socio – economic systems: overcoming the Threats of the Crisis Space». Science and Technology Publications. – 2022. - P.140-143.

[9] Dobrovolska, O. Clustering countries of the world according to their business practices in agriculture /O. Dobrovolska, S. Knut, P. Lastovchenko, O. Odnoshevna //Problems and Perspectives in Management.- 2024.– N 22(2).- P.352-364

[10] Franco, S. European Cluster Panorama 2021/ S. Franco, A. Murciego, J.P. Salado, E. Sisti, J. Wilson// Leveraging clusters for resilient, green and dital regional economies.- Brussels: European Union, 2021.-116p.

[11] Chen, Tzu-Chia. Prioritizing factors affecting regional competitiveness in industrial clusters / Tzu-Chia Chen, S. Subrahmanyam, Krishanveer Singh, S. Aravindhan, R. Sivaraman, A. Heri Iswanto //Faculty of Business Economics and Entrepreneurship. – 2023.-№1-2.- P.99-112.

[12] De Propriis, L. The The conventional policy approach has been to assume / L. De Propriis, N. Driffield // Cambridge Journal of Economics. - 2019. - Vol.30. - P. 277-291.

[13] Воронин, Г.Л. Статистический анализ данных в IBM SPSS Statistics V27.0.1.0: Учеб. для вузов / Г.Л. Воронин. – Н. Новгород: Национальный исследовательский Нижегородский государственный университет им. Н. И. Лобачевского, 2022. – 183 с.

[14] Кудрявцева, Т.Ю. Идентификация кластеров на территории России на основе синтеза функционального и пространственного подходов / Т.Ю. Кудрявцева, А. Е. Схведиани, М.А. Родионова, В.В. Яковлев //Экономика и управление народным хозяйством. Регион логия.- 2023.-Т.31.- №1.- С.46-69.

[15] Давлетов, И.И. Кластерный подход к развитию агропромышленного комплекса на региональном уровне /И.И. Давлетов // Московский экономический журнал. – 2020.- № 6. - С. 255-265.

[16] Кириллова, С.В. Методы кластерного анализа в региональных исследованиях / С.В. Кириллова, К.В. Симонов, К.А. Кириллов // Информатизация и связь.- 2024.-№2.-С.66-74.

References

[1] Abdraimova, D., Daribaeva E. (2020). Klasternyj podkhod v APK Kazakhstana: metodologicheskij aspekt [Cluster Approach in the Agro-

Industrial Complex of Kazakhstan: Methodological Aspect]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 2, 140–146 [in Russian].

[2] Cacara, N.Yu. (2022). Prilozhenie dlya analiza dannykh molekulyarnoj dinamiki belka metodami klasternogo analiza [Application for Analyzing Protein Molecular Dynamics Data Using Cluster Analysis Methods]. *Collection of Materials from the 58th Scientific Conference of Postgraduates, Masters, and Students - Minsk: BGUIR*, 748–751 [in Russian].

[3] Galikeev, R.N. (2023). Razvitie mezhmunicipal'nogo i mezhregional'nogo sotrudnichestva kak faktor samoobespecheniya produkciej sel'skogo khozyajstva [Development of Intermunicipal and Interregional Cooperation as a Factor of Self-Sufficiency in Agricultural Production]. *Vestnik BIST - Bulletin of BIST*, 3(60), 49–53 [in Russian].

[4] Zaharenko, E. (2023). Klasterizatsiya v ML: ot teoreticheskikh osnov populyarnykh algoritmov k ikh realizatsii s nulya na Python [Clustering in ML: From Theoretical Foundations of Popular Algorithms to Their Implementation from Scratch in Python]. *Moscow: Tekhnotekst*, 120 p [in Russian].

[5] Gordon, I.R., McCann, P. (2020). *Industrial Clusters: Complexes, Agglomeration and/or Social Networks. Urban Studies*, 37(3), 513–532.

[6] Sampson, D., Cely-Santos, M., Gemmill-Herren, B., Babin, N. (2021). Food Sovereignty and Rights-Based Approaches Strengthen Food Security and Nutrition Across the Globe: A Systematic Review. *Frontiers in Sustainable Food Systems*, 5, 1–20.

[7] Porter, M.E. (2019). Konkurentnaya strategiya: Metodika analiza otraslej i konkurentov [Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors]. *Moscow: Alpina Publisher*, 608 p [in Russian].

[8] Fedorova, M., Romanova, A., Panov, S., Pershina, N. (2022). Socio-economic Model of Regional Food Independence. In: SES2021 - International Scientific-Practical Conference “Ensuring the Stability and Security of Socio-Economic Systems: Overcoming the Threats of the Crisis Space”. *Science and Technology Publications*, 140–143 [in English].

[9] Dobrovolska, O., Knut, S., Lastovchenko, P., Odnoshevna, O. (2024). Clustering Countries of the World According to Their Business Practices in Agriculture. *Problems and Perspectives in Management*, 22(2), 352–364 [in English].

[10] Franco, S., Murciego, A., Salado, J.P., Sisti, E., Wilson, J. (2021). European Cluster Panorama. *Leveraging Clusters for Resilient, Green, and Digital Regional Economies*, 116 [in English].

[11] Chen, Tzu-Chia, Subrahmanyam, S., Singh, K., Aravindhan, S., Sivaraman, R., Iswanto, A.H. (2023). Prioritizing Factors Affecting Regional Competitiveness in Industrial Clusters.

Faculty of Business Economics and Entrepreneurship, 1–2, 99–112 [in English].

[12] De Propriis, L., Driffield, N. (2019). The Conventional Policy Approach Has Been to Assume. *Cambridge Journal of Economics*, 30, 277–291 [in English].

[13] Voronin, G.L. (2022). *Statisticheskij analiz dannykh v IBM SPSS Statistics V27.0.1.0: Uchebnik dlya vuzov [Statistical Data Analysis in IBM SPSS Statistics V27.0.1.0: Textbook for Universities]*. Nizhny Novgorod: NNGU named after N.I. Lobachevsky, 183 p [in Russian].

[14] Kudryavtseva, T.Yu., Skhvediani, A.E., Rodionova, M.A., Yakovlev, V.V. (2023). Identifikatsiya klasterov na territorii Rossii na osnove sinteza funktsional'nogo i prostranstvennogo podkhodov [Identification of Clusters in the Territory of Russia Based on the Synthesis of

Functional and Spatial Approaches]. *Ekonomika i upravlenie narodnym khozyaystvom. Regionologiya - Economics and Management of National Economy. Regional Studies*, 31(1), 46–69 [in Russian].

[15] Davletov, I.I. (2020). Klasternyj podkhod k razvitiyu agropromyshlennogo kompleksa na regional'nom urovne [Cluster Approach to the Development of the Agro-Industrial Complex at the Regional Level]. *Moskovskij ekonomicheskij zhurnal - Moscow Economic Journal*, 6, 255–265 [in Russian].

[16] Kirillova, S.V., Simonov, K.V., Kirillov, K.A. (2024). Metody klasternogo analiza v regional'nykh issledovaniyakh [Methods of Cluster Analysis in Regional Studies]. *Informatizatsiya i svyaz' - Informatization and Communication*, 2, 66–74 [in Russian].

Information about authors:

Akhmetov Kulmukhanbet - The main author; Candidate of Technical Sciences, Professor; Professor of the Department of IT Technologies and Automation; Kazakh National Agricultural Research University; 050022 Abay Ave., 8, Almaty, Kazakhstan; e-mail: kahmet45@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3618-1862>

Seidaliyeva Gulnara; Candidate of Agricultural Sciences, Professor; Professor of the Department of IT Technologies and Automation; Kazakh National Agrarian Research University; 050022 Abay Ave., 8, Almaty, Kazakhstan; e-mail: Seidaliyeva.Gulnara@kaznaru.edu.kz; <https://orcid.org/0000-0003-1995-9353>

Mutalipkyzy Bakyt; Candidate of Economics Science, Associate Professor; Associate Professor of the Department of Economy; S. Seifullin Kazakh Agro Technical Research University; 010000 Zhenis Ave., 62, Astana, Kazakhstan; e-mail: Bmutalipkyzy@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-6928-0109>

Авторлар туралы ақпарат:

Ахметов Кулмұханбет Ахметұлы - негізгі автор; техника ғылымдарының кандидаты, профессор; «ІТ – технологиялар және автоматтандыру» кафедрасың профессоры; Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті; 050022 Абай даңғ., 8, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: kahmet45@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3618-1862>

Сейдалиева Гульнара Оразбековна; ауыл шаруашылық ғылымдарының кандидаты, профессор; «ІТ – технологиялар және автоматтандыру» кафедрасың профессоры; Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті; 050022 Абай даңғ., 8, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: Seidaliyeva.Gulnara@kaznaru.edu.kz; <https://orcid.org/0000-0003-1995-9353>

Муталипқызы Бақыт; экономика ғылымдарының кандидаты, доцент; «Экономика» кафедрасының қауымдастырылған профессоры; С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті; 010000 Жеңіс даңғ., 62, Астана қ., Қазақстан; e-mail: Bmutalipkyzy@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-6928-0109>.

Информация об авторах:

Ахметов Кулмуханбет Ахметович – основной автор; кандидат технических наук, профессор; профессор кафедры «ІТ-технологии и автоматизация»; Казахский национальный аграрный исследовательский университет; 050022 пр. Абая, 8, г. Алматы, Казахстан; e-mail: kahmet45@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3618-1862>

Сейдалиева Гульнара Оразбековна; кандидат сельскохозяйственных наук, профессор; профессор кафедры «ІТ-технологии и автоматизация»; Казахский национальный аграрный исследовательский университет; 050022 пр. Абая, 8, г. Алматы, Казахстан; e-mail: Seidaliyeva.Gulnara@kaznaru.edu.kz; <https://orcid.org/0000-0003-1995-9353>

Муталипқызы Бақыт; кандидат экономических наук, доцент; ассоциированный профессор кафедры «Экономика»; Казахский агротехнический исследовательский университет им. С.Сейфуллина; 010000 пр. Женис, 62, г. Астана, Казахстан; e-mail: Bmutalipkyzy@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-6928-0109>

**АГРАРЛЫҚ САЛАНЫҢ АДАМИ КАПИТАЛЫН ОҢТАЙЛАНДЫРУ: МАҚСАТТАРЫ,
ҚАҒИДАТТАРЫ МЕН ӘДІСТЕРІ**

**OPTIMIZATION OF HUMAN CAPITAL IN THE AGRARIAN SPHERE: GOALS, PRINCIPLES
AND METHODS**

**ОПТИМИЗАЦИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА АГРАРНОЙ СФЕРЫ: ЦЕЛИ,
ПРИНЦИПЫ И МЕТОДЫ**

А.К. БАЙДАКОВ ^{1*}

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор

Р.С. БЕСПАЕВА ¹

Ph.D, қауымдастырылған профессор

Ж.С. ДОСУМОВА ²

экономика және бизнес магистрі

¹*С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті,
Астана, Қазақстан*

²*Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды
дамыту ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан*

**автордың электрондық поштасы: a_baidakov@mail.ru*

A.K. BAIDAKOV ^{1*}

C.E.Sc., Associate Professor

R.S. BESPAYEVA ¹

Ph.D, Associate Professor

ZH. DOSSUMOVA ²

Master of Economics and Business

¹ *S. Seifullin Kazakh Agro Technical Research University, Astana, Kazakhstan*

² *Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development, Al-
maty, Kazakhstan*

**corresponding author e-mail: a_baidakov@mail.ru*

A.K. БАЙДАКОВ ^{1*}

к.э.н., ассоциированный профессор

Р.С. БЕСПАЕВА ¹

Ph.D, ассоциированный профессор

Ж.С. ДОСУМОВА ²

магистр экономики и бизнеса

¹ *Казахский агротехнический исследовательский университет им. С. Сейфуллина,
Астана, Казахстан*

² *Казахский научно-исследовательский институт экономики АПК и развития сельских
территорий, Алматы, Казахстан*

**электронная почта автора: a_baidakov@mail.ru*

Аңдатпа. Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының еңбек ресурстарымен жеткілікті қамтамасыз етілуі, олардың аумақтық және құрылымдық теңгерімділігі, ұтымды пайдаланылуы, еңбек өнімділігінің жоғары деңгейі - АӨК тиімді жұмыс істеуінің, өнім өндіру көлемінің өсуінің және оның нәтижелілігінің артуының негізгі бағыттары. *Мақсаты* - аграрлық саланың адами капиталын оңтайландыру өлшемдерін талдау, орын алып отырған проблемаларды анықтау және перспективалық бағыттарды айқындау. *Әдістер* - зерттеу шеңберінде статистикалық деректерді жинау мен өңдеуді, аграрлық сектор қызметкерлеріне сауалнама жүргізуді, сондай-ақ шаруашылық басшыларымен сұхбат жүргізуді қамтитын сандық және сапалық талдау әдістері қолданылды. Корреляциялық-регрессиялық әдістің көмегімен зерттелетін факторлардың еңбек белсенділігін оңтайландыруға әсері негізделген. *Нәтижелер* – мақалада мамандардың кәсіби-біліктілік деңгейін төмендетуден, штаттық жасақталу дәрежесінің

ретінде анықталады (Alkadry M.G., Tower L.E.) [8]. Bygren және Gähler атап өткендей, тіпті жоғары лауазымдардағы әйелдердің де айтарлықтай ықпалға ие болу ықтималдығы аз, оны жалақыдағы гендерлік айырмашылықтарды анық көрсетеді (Alkadry M.G., Bishu S.G., Ali S.B.) [9]. Mueller, Bishu және Alkadry мемлекеттік сектордағы жалақы алшақтығы жеке секторға қарағанда азырақ байқалады деген қорытындыға келеді, бірақ гендерлік жалақы алшақтығы барлық секторларда бар (Guillamón M.D., Cuadrado-Ballesteros B., Ríos A.M.) [10].

Okudaira H., Takizawa M., Yamanouchi K. [11] өз назарын кәсіпорындардың еңбек нарықтарын зерттеуге және оларда болып жатқан өзгерістерге аударады. Lochner B., Schultz B. [12] Германиядағы кейбір компаниялардың өнімділік динамикасы мен жалақы көрсеткіштері туралы мәліметтерге сүйене отырып, шағын ұжымдар осы саладағы орташа көрсеткіштері бар компанияларға қарағанда тұрақты деген қорытындыға келеді. Зерттеушілер кәсіби теңгерімсіздіктің қалыптасуына негізінен жұмыс орындарын автоматтандыру процесстері мен жасанды интеллекттің дамуы әсер ететінін дәлелдеді (Manyika J., Lund S., Chui M et al.) [13].

Zhang J, Li M. [14] 2010-2018жж. дейінгі аралықты China Family Panel Studies (CFPS) деректерін эмпирикалық зерттеу әдісімен цифрлық технологияларға қол жеткізу Қытайдың ауылдық жерлеріндегі жеке тұлғалардың табыс теңсіздігіне айтарлықтай теріс әсер ететіндігін анықтады.

Агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың 2021-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасында жалпы кешенді экономикалық шаралармен қатар, кәсіптік оқыту және кадрларды қайта даярлау бағдарламаларына, ауыл шаруашылығы өндірісіне заманауи технологиялар мен инновацияларды енгізуге ерекше назар аударылған. Бұл шаралар БҰҰ-ның Тұрақты даму мақсаттарына (ТДМ) сәйкес келеді.

Материалдары мен әдістері

Еңбек ресурстарын тиімді пайдалану өнімнің бәсекеге қабілеттілігі мен сапасына елеулі әсер етеді. Бұл экономикалық қызмет нәтижелерінің жақсаруына, персонал шығындарын кемітуге, жұмысшылардың кірістерінің өсуіне және жалпы кәсіпорынның табыстылығының артуына әсер етеді. Кәсіпорынды жұмыс күшімен қамтамасыз ету деңгейі және оны тиімді пайдалану өндірістің ұйымдастырушылық-техникалық деңгейімен, техника мен технологияларды, еңбек заттарын пайдалану деңгейімен

анықталады және бәсекеге қабілеттілік пен қаржылық тұрақтылыққа тікелей әсер етеді.

Зерттеу әдістемесі сандық және сапалық талдау әдістерін қамтиды, олар статистикалық мәліметтерді жинау және өңдеу, ауыл шаруашылық кәсіпорындарының жұмысшылары арасында сауалнама жүргізу, сондай-ақ шаруашылық басшыларымен сұхбат жүргізуді қамтиды. Корреляциялық және регрессиялық талдау әдістерін қолдану еңбек ресурстарын пайдалану тиімділігіне әсер ететін негізгі факторларды анықтап, негізделген ұсыныстар әзірлеуге мүмкіндік береді.

Зерттеу Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығындағы еңбек ресурстарын басқарудың кешенді тәсілін әзірлеуге бағытталған, бұл ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының бәсекеге қабілеттілігін арттырып, олардың тұрақты дамуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Нәтижелер

Ауыл шаруашылығында 2015-2023жж. аралығында орын алған объективті жағдайлармен тиімділігінің статистикалық деректерін зерттеу негізінде ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының еңбек ресурстарын пайдалану тиімділігінің факторларына іріктеу жүргізілді.

Нәтижелік көрсеткіш (Y) пен қарастырып отырған факторлық белгілердің (X1, X2... Xn) арасындағы байланысты анықтау үшін 1-формуламен бейнеленетін сызықтық көп факторлы регрессия теңдеуі қолданылады (Бараз В.Р., Пегашкин В.Ф.) [15]:

$$Y = a_0 + \sum a_i x_i \quad (1)$$

Корреляциялық-регрессиялық модельде нәтижелік көрсеткіш (Y) ретінде 100 гектар ауыл шаруашылығы алқаптарына шаққанда ауыл шаруашылығында жұмыс істейтін орташа жылдық қызметкерлердің саны алынды. Факторлар ретінде келесі көрсеткіштер пайдаланылды:

X1 – 100 га ауыл шаруашылығы алқаптарына шаққандағы жалпы өнімқұны, мың теңге;

X2 – 100 га ауыл шаруашылығы алқаптарына шаққандағы таза табыс, мың теңге;

X3 – 100 га ауыл шаруашылығы алқаптарына шаққандағы еңбекақы, мың теңге;

X4 – бір орташа жылдық қызметкерге шаққандағы жалпы өнімнің құны, мың теңге;

X5 – ауыл шаруашылығы алқаптарын жалпы өнімділік бойынша бағалау балы;

X6 – қормен қамтамасыз етілу, мың теңге;

X7 – бір жұмыскердің жылына жұмыс істеген сағаттарының саны;

X8 – сатудың жалпы рентабельділігі, %.

Есептеулер нәтижесінде алынған нәтижелік белгі мен факторлар арасындағы байланыс тығыздығын сипаттаушы корреляция коэффициенттерінің тиісті мәндері 1 кестеде келтірілген.

Есептеулер нәтижесінде алынған нәтижелік белгі мен факторлар арасындағы байланыстың корреляциялық матрицасы

1 кесте – Зерттелетін факторлар мен нәтижелік белгі арасындағы байланыстың корреляциялық матрицасы

Ү	1	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8
Ү	1								
X1	0,538	1							
X2	0,264	0,479	1						
X3	0,802	0,604	0,461	1					
X4	-0,138	0,51	0,445	-0,168	1				
X5	0,417	0,406	0,409	0,583	-0,042	1			
X6	0,733	0,608	0,715	0,695	0,263	0,467	1		
X7	0,368	0,094	0,115	0,419	-0,26	0,101	0,224	1	
X8	-0,143	-0,125	-0,173	-0,16	-0,057	-0,039	-0,197	-0,085	1

Ескерту: деректер бойынша авторлар құрастырған

1 кестедегі деректерге сүйене отырып, экономикалық-математикалық модельден өзара байланысты, бірін-бірі қайталайтын факторларды алып тастау үшін мульти-коллинеарлық сипатына тексеру жүргізу керек. Факторлар арасында айқын корреляциялық байланыстар байқалса да, мульти-коллинеарлықты болдырмау үшін барлық факторлардың өзара байланысын тексеру қажет. Бұл нәтижелердің дұрыстығын және модельдің сенімділігін қамтамасыз етеді. Осындай әрекетті Х6 факторлық шамасына қатысты қолданған жөн, оның басқа факторлармен корреляция коэффициентінің абсолютті мәні $\geq 0,7$, бұл осы факторлық шамалар арасындағы күшті байланысты сипаттайды.

мұндағы: α – елеулілік шамасы, $\alpha = 0,05$;
 $t_{\alpha,k}$ – MS Excel 2013 кестелік редакторы көмегімен анықталады, $СТЮДРАСПОБР = P(t < X)$, мұндағы X – t-бөлінісіне сәйкес келетін кездейсоқ шама;
 n – зерттелетін жиынтықтағы бірліктер саны.

Деректер негізінде 2-формула арқылы есептелген корреляция коэффициентінің критикалық мәні 0,294 шамасына тең:

$$r_{кр} = \frac{2,017}{\sqrt{2,017^2 + 45 - 2}} = 0,294.$$

1 кесте деректері бойынша Х2, Х4 және Х8 факторлары нәтижелік көрсеткішке әлсіз әсер етеді: $r_{X2} = 0,264 < 0,294$, $r_{X4} = -0,138 < 0,294$ и $r_{X8} = -0,143 < 0,294$. Осы салыстырулар нәтижесінде корреляциялық-регрессиялық модельден Х2, Х4 және Х8 факторларын шеттету керек, себебі олардың нәтижелік көрсеткіш арасында тығыз байланысы жоқ немесе байланыс кездейсоқ сипатқа ие. Осындай есептеулер арқылы нәтижелік көрсеткішке модельде қалған Х1, Х3, Х5 және Х7 факторларының әсерін сипаттайтын регрессиялық талдау нәтижелері 2 кестеде келтірілген.

Факторлардың қайсысы 100 гектар ауыл шаруашылық алқаптарына шаққандағы жұмысшылар санына айтарлықтай әсер ететінін анықтау үшін, 2-формуламен анықталатын корреляция коэффициентінің критикалық мәнін есептеу қажет (Бараз В.Р., Пегашкин В.Ф.) [15]:

$$r_{кр} = \frac{t_{\alpha,k}}{\sqrt{t_{\alpha,k}^2 + n - 2}} \quad (2)$$

2 кесте – Елеулі факторлар мен нәтижелік белгі арасындағы байланыстың корреляциялық матрицасы

Ү	1	X1	X3	X5	X7
Ү	1				
X1	0,538	1			
X3	0,802	0,604	1		
X5	0,417	0,406	0,583	1	
X7	0,368	0,094	0,419	0,101	1

Ескерту: деректер бойынша авторлар құрастырған

Нәтижелік көрсеткіш пен оны анықтаушы факторлық белгілер арасындағы корреляциялық-регрессиялық байланыстың сипаттамалары, яғни көптік регрессия коэф-

фициенті, детерминация коэффициенті, стандартты қате, Стьюденттің t-критерийі және Фишердің F-критерийі 3, 4 және 5 кестелерде көрсетілген.

3 кесте – Регрессиялық статистика көрсеткіштері

Көрсеткіш атауы	Мәні
Көптік регрессия R коэффициенті	0,808
Детерминация коэффициенті R ²	0,653
Нормалық детерминация коэффициенті R ²	0,619
Стандартты қате	4,087

Ескерту: деректер бойынша авторлар құрастырған

3 кестедегі деректер бойынша көптік регрессия коэффициентінің мәні R=0,808, бұл нәтижелік көрсеткіш пен алынған факторлар арасындағы өте тығыз байланысты көрсетеді.

3 кестедегі R² = 0,653 детерминация коэффициентінің мәніне сәйкес, 100 гектар

ауыл шаруашылығы алқаптарына шаққандағы жұмысшылар санының модельге енген тиісті факторлардан тәуелділігі 65,3% құрайды; ал қалған 34,7% жұмысшылар санына әсер ететін, бірақ регрессия моделіне енгізілмеген басқа факторлармен байланысты.

4 кесте – Регрессия моделінің сенімділігінің сипаттамалары

	df	SS	MS	F	F маңыздылығы
Регрессия	4	1 258,691	314,673	18,838	8,89103E-09
Қалдық	40	668,181	16,705	-	-
Барлығы	44	1 926,871	-	-	-

Ескерту: деректер бойынша авторлар құрастырған

Регрессия моделінің сенімділігін сипаттаушы көрсеткіштерге сүйене отырып (4 кесте), нәтиже мен оны анықтаушы факторлық белгілер арасындағы орын алған байланыс ықтимал (кездейсоқ емес) деген қорытындыға келуге болады, ол шамасы

0-ге дейін ұмтылатын «F маңыздылығы» көрсеткіші мәнімен дәлелденеді. Есептеуде 0,05 ықтималдық шамасы деңгейі алынғандықтан, 95% ықтималдықпен бұл модельді ықтимал деп санауға болады.

5 кесте – Регрессия моделінің дәлдігін сипаттайтын көрсеткіштер

Көрсеткіштер	Коэффициенттер	Стандартты қате	Стьюденттің t-критерий	p-мәні
Ү-қиылысу	0,241	17,868	0,014	0,989
X1	0,003	0,003	0,859	0,396
X3	0,073	0,014	5,078	9,22793E-06
X5	-0,199	0,309	-0,643	0,524
X7	0,002	0,005	0,427	0,672

Ескерту: деректер бойынша авторлар құрастырған

5 кестедегі есептеулер бойынша регрессия теңдеуі келесідей түрге ие:

$$Y = 0,241 + 0,003X1 + 0,073X3 - 0,199X5 + 0,002X7$$

Теңдеудегі X1 және X7 факторлық белгілерінің нәтижеге әсерін сипаттайтын регрессия коэффициенттерінің шамаларының төмен болуы бұл көрсеткіштердің физикалық мазмұны мен өлшем бірліктеріне әртүрлі болуымен түсіндіріледі. Теңдеудегі әрбір тиісті көптік регрессия коэффициенті регрессия теңдеуіне енген барлық басқа факторлар шамасының тұрақтылығы шарттарында тиісті факторлық белгі деңгейі бір бірлікке өзгерген кезде нәтижелік белгі қаншалықты өзгертіндігін сипаттайды (Lebid O.V.) [16].

Дегенмен, абсолютті сипаттағы шама болуына байланысты регрессия коэффи-

циенттері нәтижелік көрсеткішке қай фактор салыстырмалы түрде елеулі әсер ететіні туралы толық түсінік бере алмайды. Ондай салыстырмалы әсер мен байланыс тығыздығын анықтау үшін MS Excel 2013 талдау құралының мүмкіндіктерін пайдалана отырып сипаттамалық статистиканың бірқатар коэффициенттерін есептеу керек (6 кесте).

Көрсеткіштердің сипаттамаларына негізделген жалпы қорытындыға сәйкес, X3 факторы (100 гектар ауыл шаруашылығы алқаптарына шаққандағы еңбекақы, мың теңге) Y нәтижелік көрсеткішке (100 гектар алқаптарға есептегендегі жұмысшылар саны) ең айқын және күшті оң әсер етеді. Регрессия және корреляция коэффициенттері X3 факторының әсерінің басымдылығын көрсетеді.

Көрсеткіш	Y	X1	X3	X5	X7
Корреляция коэффициенттері	–	0,538	0,802	0,417	0,368
Вариация коэффициенттері	1,547	0,617	0,689	0,056	0,068
Регрессия коэффициенттері	0,241	0,003	0,073	–0,199	0,002
Бета-коэффициенттері	–	0,103	0,764	–0,075	0,046
Детерминация коэффициенттері	0,653	0,29	0,642	0,174	0,135

Ескерту: деректер бойынша авторлар құрастырған

Талқылау

100 га ауыл шаруашылық алқаптарына шаққандағы жұмысшылар санына елеулі әсер ететін елеулі факторлардың тұрақтылығына баға беру үшін және көптік регрессия теңдеуіне енген факторлардың вариациясын ескеріп, нәтижелік көрсеткіштің деңгейін оңтайландыру үшін ең үлкен резерві бар стандартталған регрессия коэффициенттері немесе бета-коэффициенттерінің тиісті мәндері 3-формуланы қолдану арқылы есептеледі (Lebid O.V.) [16]:

$$\beta_i = a_i \frac{\sigma_i}{\sigma_y}, \quad (3)$$

мұндағы: a_i – таза регрессия коэффициенті;
 σ_i – i -параметрінің орташа квадраттық ауытқуы.

6 кесте бойынша бета коэффициенттері (β) тиісінше $\beta_1 = 0,103$; $\beta_3 = 0,764$; $\beta_5 = -0,075$; $\beta_7 = 0,046$ мәндеріне ие.

Абсолюттік мәні бойынша факторлар арасында ең үлкен бета-коэффициенті – X3 «100 гектар ауыл шаруашылығы алқаптарына шаққандағы еңбекақы, мың теңге» факторына тиісті ($\beta_3 = 0,764$), ол нәтижелік белгіге ең үлкен және тікелей әсер етеді. Дәл осы фактор, корреляциялық модельге енгізілген, анықтаушы болып табылады. Бұл факторда 100 гектар ауыл шаруашылық алқаптарына шаққандағы жұмысшылар санын оңтайландыру бойынша ең үлкен резервтер шоғырланған.

Есептелген тиісті детерминация коэффициенттері (D_i) – нәтижелік белгі фактордың өзгеруінен қаншалықты тәуелді екенін сипаттайды. Үлгіде детерминация коэффициенттері $D_1 = 0,29$; $D_3 = 0,642$; $D_5 = 0,174$; $D_7 = 0,135$ мәндеріне тең. Тиісінше, 100 га ауыл шаруашылық алқаптарына есептегендегі жұмысшылар саны 64,2% еңбекақы деңгейінен тәуелді. Бұл фактордың шамалы өзгеруі ауыл шаруашылығының еңбек ресурстарымен қамтамасыз етілуіне елеулі әсер етеді.

Қорытынды

1. Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығы кәсіпорындары еңбек ресурстарын пайдаланумен байланысты көптеген мәселелерге тап болып отыр. Жұмысшылардың еңбекақысы мен біліктілігінің төмен деңгейі, ынталандыру тетіктерінің

жеткіліксіздігі және әлеуметтік инфрақұрылымның әлсіздігі еңбек өнімділігінің артуы мен кәсіпорындардың тұрақты дамуын тежейтін негізгі факторлар болып отыр. Бұл мәселелер оларды шешу және еңбек ресурстарын пайдалану тиімділігін арттыру үшін кешенді тәсілді қажет етеді.

2. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, 100 гектар ауыл шаруашылығы алқаптарына шаққандағы еңбекақы факторының 100 гектар алқаптарға шаққандағы жұмысшылардың оңтайлы санына айқын әсері бар, басқа факторлардың әсері әлсіз немесе орташа деңгейде. Бұл факторда 100 гектар ауыл шаруашылық алқаптарына шаққандағы жұмысшылар санын оңтайландыру бойынша ең үлкен резервтер шоғырланған.

3. Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарындағы еңбек ресурстарының оңтайлы саны мен сапасына қалыптасқан еңбекақы деңгейі, нақты еңбек жағдайлары, ынталандыру тетіктері және әлеуметтік инфрақұрылымның қолжетімділігі секілді факторлар елеулі ықпал етеді. Білім мен біліктілік деңгейін арттыру, еңбек жағдайлары мен ынталандыру жүйелерін жақсарту еңбек ресурстарының санын оңтайландыруға ықпал ете алады.

4. Осыған дейін қабылданып, жүзеге асырылған агроөнеркәсіп кешенін дамытуға бағытталған бағдарламалардың мақсатына қол жеткізілген жоқ, ауыл тұрғындарының әл-ауқатын арттыру мен еңбек өнімділігін жоғарылату шаралары нәтижесін берген жоқ. Орын алған кемшіліктер Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасын жүзеге асыру барысында барынша ескерілуі қажет.

Авторлардың үлесі: Байдаков Асылбек Канаевич: тұжырымдамалау, әдіснаманы әзірлеу, жазу, зерттеуді үйлестіру, зерттеу нәтижелерін растау; Беспяева Роза Сансызбаевна: зерттеу тәлімгерлігі, зерттеу нәтижелерін түсіндіру, редакциялау; Досумова Жанат Сапарбековна: деректерді талдау және жинау.

Мүдделер қақтығысы: автор мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Қаржыландыру көзі: Мақала Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы ми-

нистрлігінің «Агроөнеркәсіптік кешенді тұрақты дамыту. Ауылдық аумақтарды тұрақты дамыту» бағыты бойынша 2024-2026 жылдарға арналған бағдарламалық-нысаналы қаржыландырудың «Аграрлық өндірістің ресурстық әлеуетін пайдалану тиімділігін арттырудың ұйымдастырушылық-экономикалық шараларын әзірлеу» бағдарламасы (BR22886885) шеңберінде дайындалған.

Әдебиеттер тізімі

- [1] Dashkova, E.S. Regional labour market: A method for research / E.S. Dashkova, N.V. Dorokhova // *Journal of New Economy*. – 2023. – Vol. 24. – N 3. – P. 119–135.
- [2] World Employment and Social Outlook: Trends 2024 [Electronic resource]. – 2024. – URL: <https://www.ilo.org/publications/flagship-reports/world-employment-and-social-outlook-trends-2024> (date of access: 18.05.2024).
- [3] Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 декабря 2021 года № 960 «Об утверждении Концепции развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021 – 2030 годы» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.02.2024г.) [Электронный ресурс]. – 2024. – URL: https://www.online.zakon.kz/Document/?doc_id=32377815&pos=1;-16#pos=1;-16 (дата обращения: 17.05.2024).
- [4] 17 Goals to Transform Our World [Electronic resource]. – 2023. – URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/sustainable-development-goals/> (date of access: 17.05.2024).
- [5] Об утверждении национального проекта «Сильные регионы - драйвер развития страны» [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000729/history> (дата обращения: 18.05.2024).
- [6] Card, D. Firms and labor market inequality: Evidence and some theory / D. Card, A.R. Cardoso, J. Heining, P. Kline // *Journal of Labor Economics*. – 2018. – Vol. 36. – No S1. – P. 13-70.
- [7] Mandel, H. How welfare states shape the gender pay gap: a theoretical and comparative analysis / H. Mandel, M. Shalev // *Social Forces*. – 2019. – Vol. 87. – No 4. – P. 1873-1911.
- [8] Alkadry, M.G. Covert pay discrimination: How authority predicts pay differences between women and men/ M.G Alkadry, L.E. Tower // *Public Administration Review*. – 2021. – Vol. 71. – P. 740-750.
- [9] Alkadry, M.G. Beyond representation: Gender, authority, and city managers / M.G. Alkadry, S.G. Bishu, S.B. Ali // *Review of Public Personnel Administration*. – 2019. – Vol. 39. – N 2. – P. 300-319.
- [10] Guillamón, M.D. Gender pay gap in Spanish local governments / M.D. Guillamón, B. Cuadrado-Ballesteros, A.M. Ríos // *Cities*, 2024. – 150 p.
- [11] Okudaira, H. Minimum wage effects across heterogeneous markets / H. Okudaira, M. Takizawa, K. Yamanouchi // *Labour Economics*. – 2019. – Vol. 59. – P. 110–122.

[12] Lochner, B. Firm productivity, wages, and sorting / B. Lochner, B. Schultz // *Journal of Labor Economics*. – 2024. – Vol. 42(1). – P. 85-119.

[13] Manyika, J. Jobs lost, jobs gained: workforce transitions in a time of automation / J. Manyika, S. Lund, M. Chui, J. Bughin, J. Woetzel, P. Batra, R. Ko, S. Sanghvi. – New York: McKinsey Global Institute. – 2017. – 28 p.

[14] Zhang, J. Digital technology access, labor market behavior, and income inequality in rural China / J. Zhang, M. Li // *Heliyon*. – 2024. – Vol. 10. – Issue 14. – 33528.

[15] Бараз, В.П. Использование MS Excel для анализа статистических данных: учеб. пособие / В.П. Бараз, В.Ф. Пегашкин. – Екатеринбург: Уральский федеральный университет им. первого Президента России Б.Н. Ельцина, 2014. – 102с.

[16] Lebid, O.V. Analysis of the efficiency workforce agricultural enterprises of dnipro-petrovsk region / O.V. Lebid // *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*. – 2016. – Issue 7. – Part 2. – P. 58-61.

References

- [1] Dashkova, E.S. & Dorokhova, N.V. (2023). Regional labour market: A method for research. *Journal of New Economy*, 24(3), 119–135 [in English].
- [2] World Employment and Social Outlook: Trends 2024 (2024). Available at: <https://www.ilo.org/publications/flagship-reports/world-employment-and-social-outlook-trends-2024> (date of access: 18.05.2024) [in English].
- [3] Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 30 dekabrya 2021 goda № 960 «Ob utverzhenii Kontseptsii razvitiya agro-promyshlennogo kompleksa Respubliki Kazakhstan na 2021–2030 gody» (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 28.02.2024 g.) [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan No. 960 dated December 30, 2021 "On approval of the Concept for the Development of the Agro-Industrial Complex of the Republic of Kazakhstan for 2021–2030" (with amendments as of 28.02.2024)] (2024). Available at: https://www.online.zakon.kz/Document/?doc_id=32377815&pos=1;-16#pos=1;-16 (date of access: 17.05.2024) [in Russian].
- [4] 17 Goals to Transform Our World (2023). Available at: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/sustainable-development-goals/> (date of access: 17.05.2024) [in English].
- [5] Ob utverzhenii natsional'nogo proekta "Sil'nye regiony - drajver razvitiya strany" [On the approval of the national project "Strong regions - the driver of the country's development"] (2023). Available at: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000729/history> (date of access: 18.05.2024) [in Russian].
- [6] Card, D., Cardoso, A.R., Heining, J. & Kline, P. (2018). Firms and labor market inequality: Evidence and some theory. *Journal of Labor Economics*, 36(S1), 13-70 [in English].

[7] Mandel, H. & Shalev, M. (2019). How welfare states shape the gender pay gap: A theoretical and comparative analysis. *Social Forces*, 87(4), 1873-1911 [in English].

[8] Alkadry, M.G. & Tower, L.E. (2021). Covert pay discrimination: How authority predicts pay differences between women and men. *Public Administration Review*, 71, 740-750 [in English].

[9] Alkadry, M.G., Bishu, S.G. & Ali, S.B. (2019). Beyond representation: Gender, authority, and city managers. *Review of Public Personnel Administration*, 39(2), 300-319 [in English].

[10] Guillamón, M.D., Cuadrado-Ballesteros, B. & Ríos, A.M. (2024). Gender pay gap in Spanish local governments. *Cities*, 150 [in English].

[11] Okudaira, H., Takizawa, M. & Yamouchi, K. (2019). Minimum wage effects across heterogeneous markets. *Labour Economics*, 59, 110–122 [in English].

[12] Lochner, B. & Schultz, B. (2024). Firm productivity, wages, and sorting. *Journal of Labor Economics*, 42(1), 85-119 [in English].

[13] Manyika, J., Lund, S., Chui, M., Bughin, J., Woetzel, J., Batra, P., Ko, R. & Sanghvi, S. (2017). Jobs lost, jobs gained: Workforce transitions in a time of automation. *McKinsey Global Institute*, 28 [in English].

[14] Zhang, J. & Li, M. (2024). Digital technology access, labor market behavior, and income inequality in rural China. *Heliyon*, 10(14), 33528 [in English].

[15] Baraz, V.R. & Pegashkin, V.F. (2014). Ispol'zovanie MS Excel dlya analiza statisticheskikh dannykh: uchebnoe posobie [Using MS Excel for statistical data analysis: a study guide]. *Yekaterinburg: Ural'skii federal'nyi universitet im. pervogo Prezidenta Rossii B.N. El'tsina – Yekaterinburg: Ural Federal University named after the First President of Russia B.N. Yeltsin*, 102 [in Russian].

[16] Lebid, O.V. (2016). Analysis of the efficiency workforce agricultural enterprises of Dnipropetrovsk region. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 7(2), 58-61 [in English].

Авторлар туралы ақпарат:

Байдаков Асылбек Канаевич – негізгі автор; экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор; «Есеп және қаржы» кафедрасының доценті; С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті; 010011 Жеңіс даңғ., 62, Астана қ., Қазақстан; e-mail: a_baidakov@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1131-1413>

Беспяева Роза Сансызбаевна; Ph.D докторы, қауымдастырылған профессор; «Менеджмент және маркетинг» кафедрасының қауымдастырылған профессоры; С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті; 010011 Жеңіс даңғ., 62, Астана қ., Қазақстан; e-mail: brs_@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3955-9237>

Досумова Жанат Сапарбековна; экономика және бизнес магистрі; аға ғылыми қызметкер; Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылымизерттеу институты; 050057 Сатпаев көш., 30б, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: doszhanna@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2052-6494>

Information about the authors:

Baidakov Assilbek Kanaevich – The main author; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Associate Professor of the Department of Accounting and Finance; S.SeifullinKazakh AgroTechnical Research University; 010011 Zhenis Ave., 62, Astana, Kazakhstan; e-mail: a_baidakov@mail.ru; <https://orcid.org/000-0003-1131-1413>

Bespaeva Roza Sansyzbaevna; Ph.D, Associate Professor; Associate Professor of the Department of Management and Marketing; S. Seifullin Kazakh Agro Technical ResearchUniversity; 010011Zhenis Ave., 62, Astana, Kazakhstan; e-mail:brs_@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3955-9237>

Dossumova Zhanat, Master of Economics and Business; Senior Researcher; Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development; 050057 Satpaev str., 30b, Almaty, Kazakhstan; e-mail: doszhanna@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2052-6494>

Информация об авторах:

Байдаков Асылбек Канаевич – основной автор; кандидат экономических наук, ассоциированный профессор; ассоциированный профессор кафедры «Учет и финансы»; Казахский агротехнический исследовательский университет им. С.Сейфуллина; 010011 пр. Женис, 62, г.Астана, Казахстан; e-mail: a_baidakov@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1131-1413>

Беспяева Роза Сансызбаевна; доктор Ph.D, ассоциированный профессор; ассоциированный профессоркафедры «Менеджмент и маркетинг»; Казахский агротехническийисследовательский университет им. С. Сейфуллина; 010011 пр. Женис 62, г.Астана, Казахстан; e-mail: brs_@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3955-9237>

Досумова Жанат Сапарбековна; магистр экономики и бизнеса; старший научный сотрудник; Казахский научно-исследовательский институт экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий; 050057 ул. Сатпаева, 30б, г.Алматы, Казахстан; e-mail: doszhanna@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2052-6494>

STATE SUPPORT FOR EMPLOYMENT OF RURAL POPULATION IN KAZAKHSTAN

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АУЫЛ ХАЛҚЫН ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУДЫ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА ЗАНЯТОСТИ СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ
КАЗАХСТАНА

D. ZHENSKHAN^{1*}

C.E.S, Associate Professor

G. APPAZOVA¹

Ph.D student

A. KOITANOVA²

C.E.S

¹*S. Seifullin Kazakh Agro Technical Research University, Astana, Kazakhstan*

²*Astana IT University, Astana, Kazakhstan*

**corresponding author email: azan_tanat@mail.ru*

Д. ЖЕНСХАН^{1*}

э.ф.к., қауымдастырылған профессор

Г.Ж. АППАЗОВА¹

Ph.D докторанты

А.Ж. КОЙТАНОВА²

Э.Ф.К.

¹*С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті,
Астана, Қазақстан*

²*Astana IT University, Astana, Қазақстан*

**автордың электрондық поштасы: azan_tanat@mail.ru*

Д. ЖЕНСХАН^{1*}

к.э.н., ассоциированный профессор

Г.Ж. АППАЗОВА¹

докторант Ph.D

А.Ж. КОЙТАНОВА²

К.Э.Н.

¹*Казахский агротехнический исследовательский университет им. С. Сейфуллина,
Астана, Казахстан*

²*Astana IT University, Astana, Казахстан*

**электронная почта автора: azan_tanat@mail.ru*

Abstract. *Purpose* - the problems of employment in rural areas are considered and the ways of their solution are proposed. *Methods* - economic and statistical method, monographic, systematic, sociological analysis - to determine the indicators and factors of providing jobs - were used in identifying the trends of employment of rural population. *Results* - the current situation in the labor market was studied, the state programs for the expansion of this segment and the results of their implementation were analyzed. The statistical data of unemployment rate by categories in dynamics are compared: age, gender composition, share of labor-sufficient urban and rural populations. The experience of foreign countries is shown, the approved norms of the number of employees employed in agriculture are presented. *Conclusions* - to improve the socio-economic infrastructure of rural areas and to improve the quality of life of rural residents it is important to improve the system of subsidizing economic entities. This, in turn, is achievable under the condition of investment of staff units in agricultural production and strengthening social protection of the population. Structural reorganization of the economy has affected the decrease of labor employment in the agrarian sphere, which is one of the criteria of economic development of the republic. Diversification in the agro-industrial complex, support of peasant (farmer) farms and alternative forms of labor relations in rural areas allow to smooth negative trends and receive additional income. The priority direction of labor mobility of rural residents is the expansion of small business. To this end, it is necessary

Introduction

The current reform of the agro-industrial complex causes serious changes in the sphere of the job creation sphere of the rural population. In order before economic science opens the veil of theory of the current situation in the village as stuff out in it, it is necessary to find out the general phenomena, the main reasons, trends and patterns of the processes taking place in the village, to draw up scientific conclusions, and make recommendations for the practical application of mechanisms for regulating employment in rural areas due to their novelty and complexity in Kazakhstan. Although Kazakhstan's unemployment rate has been between 4.7 and 5.0% for more over a decade, things are not looking good. The issue is relevant because of the following:

* agriculture found itself in a worse situation during a broad socio-economic and financial crisis that touched every element of life in Kazakh society. A village, which is a significant administrative-territorial entity, is not exempt from issues. The country's rural sections have much worse quality of life than its metropolitan counterparts. All of these factors contributed to a dramatic drop in the standard of living and rise in the cost of living for those living in rural areas, as well as a decline in the birth rate and rise in mortality, a young population exodus from rural areas, and, ultimately, a decline in the proportion of the population living in rural areas and a decline in the reproduction of the labor force there;

*the market economy in the agro-industrial complex is introduced very slowly and inefficiently. With macroeconomic environment poor and an unequal pricing power, a reduced government assistance as well as investment climate being extremely hostile the state of rural economy is only deteriorating. The production potential in rural population decline, the formation of job losses and shrinking labor resources to reduce reproduction will increase the number of differences - diffusion effect;

*reorganization of the productive sector and its supportive infrastructure in agriculture also brought together a decline in social production, with break down on social infrastructures. In rural districts of Kazakhstan social services, trade and manufacturing operations, the town-forming enterprises, housing, municipal and community organizations are cut down. Under these circumstances, the proportion of the unemployed living in rural areas to the total number increases, the number of economically active people declines, and the employment level declines, which causes the creation of local pockets of unemployment and an increase

in the number of settlements with a critical employment situation in the nation;

*one of the most important responsibilities at this time should be to revive and enhance the village's production and social potential, with the goal of creating jobs for the rural populace. In order to reform the agro-industrial complex, a new concept of employment must be developed, a wide range of these issues must be thoroughly studied, and methodological justification must be developed.

Literature review

Studying how the rural population is employed in relation to the dynamics of the village's social infrastructure and production structure, as well as enhancing government regulation and employment management, are all crucial in this respect (Li C., Sha Z., SunX. et al.) [1]. The combined effect of all of these factors dictated the practical importance, scientific curiosity, and relevance of scientific study. Creating a system for governmental control of employment in rural regions is the aim of the study (Wang S., Manjur B., Kim J. et al.) [2]. The research offers solutions for completing the following actions in order to meet this goal: The study will apply a multifactorial analysis to examine various forms and types of work; it will also examine state regulations regarding rural employment and identify ways to enhance them (The State of Food Security....) [3].

For a long time, opinions on a governmental guarantee of full employment have dominated economic study. Work that involved labor, movement, and population migration was highly valued in the Soviet and post-Soviet economies (The Organization for Economic Co-operation...) [4]. With the advent of economic reforms in the 1990s, a new phase of critical evaluation of the status of economic theory emerged, and fresh insights and methods of comprehending reality were amassed (San Juan C., Sunyer C.) [5].

Numerous scientific publications, novel ideas, and scientists have emerged who have significantly advanced the theory of employment and others. The writings economists address issues with governmental control of the economy and employment (Chen M., Zhou Y., Hu M. et al.) [6]. The goal of several departments at agricultural colleges and research organizations is to discover solutions for issues related to employment in rural areas. The internal issues of employment, its creation and evolution, and management of rural employment in the framework of a multi-structured economy of the agro-industrial complex continue to be contentious and unsolved, even if the aforementioned

ned studies are of considerable scientific interest (Zhang T.-T., Cai X.-Y., Shi X.-H. et al.) [7].

When analyzing employment issues, some economists adopt a limited departmental perspective and contrast mass unemployment under capitalism with full employment under socialism. Certain local experts are attempting to apply Western economic theories to Russian reality, omitting to consider the country's unique economic and social circumstances (Hemming D., Chirwa E., Dorward A. et al.) [8]. In modern society, unemployment is perceived as an imbalance in the national labor market. This imbalance reflects the existence of a surplus of labour in countries with different levels and values of development at different stages. Initially, the States aimed for temporary measures to ensure economic stability, but this did not preclude the possibility of achieving a full and sustainable optimum level of employment.

Materials and methods

Legislation, executive and representative branch decrees, rules, and directives, as well as republican employment promotion initiatives, serve as the foundation for new conceptual approaches to state control of work. Economic-statistical, monographic, and systematic approaches were employed in the study of employment, together with sociological and economic research. The employment trend of the rural populace is shown in a dynamic manner (309 billion tenge will be allocated for subsidies...) [9]. The employment of the rural people in the Republic of Kazakhstan during agricultural reform, as well as its change in the context of the growth of the village's social infrastructure and production structure, is the study's focus.

In line with the Republic of Kazakhstan's Concept for the Development of Rural Territories for 2023–2027, the state must create a document that sets industry standards for the number of workers in agriculture. This will enable the creation of new jobs on farms and halt the exodus of young workers from rural areas, thereby improving the standard of living and incomes for villagers. Employers are eligible to hire individuals who are not currently employed and have enrolled at the career center. They can offer subsidized positions at their businesses in compliance with the proposed regulatory document to enhance the quality of life and income of rural residents. The state, through the labor mobility center, will cover either all or a significant portion of the wages for unemployed individuals who secure employment.

Results

The Republic of Kazakhstan's Statistical Bureau reports that as of 2023, there were 6.29 rural communities in the nation, home to 7.5 million people, or 38.2% of the total population

(Data of the Bureau of National Statistics...) [10]. The Government accepted the Concept for the Development of Rural Territories for 2023–2027 in order to carry out the Head of State's proclamation. By utilizing their topographical advantages and competitive advantages, rural communities can reach their full socioeconomic potential. Several initiatives are planned within its scope to raise villagers' earnings and standard of living. To raise the standard of living in rural areas, the state has implemented initiatives. In order to achieve this, a design for the development of rural regions for the years 2023-2027 has been authorized. In addition, modernization of 3.5 thousand villages with high growth potential – where about 90% of the villagers reside – as well as the "Auyl - El Besigi" project are planned.

The primary focus of the text is the total modernization, under the scope of the "Auyl - El Besigi" project, of 3.5 thousand rural settlements (SNP) with high growth potential, where about 90% of the republic's villagers reside. These communities will develop into new hubs of economic expansion by offering welcoming environments for individuals to live and work. Developing a warm rural setting through enhancing social, technical, and transportation infrastructure will be a key focus. This involves constructing new schools and healthcare centers, ensuring consistent provision of water and electricity, establishing broadband Internet connectivity and satellite communication, improving local village roads, erecting cultural amenities such as clubs, libraries, museums, and cinemas, constructing sports facilities, and establishing public service hubs (What obligations will be introduced for beneficiaries...) [11].

Work on connecting utilities to newly developed property will continue in order to accelerate the building of homes. Simultaneously, businesses that construct housing for their staff in rural communities would get a 50% subsidy towards the cost of a commissioned house up to 100 square meters in area. The state aims to enhance agricultural output, foster entrepreneurship, and promote agricultural collaboration to increase the incomes of farmers. By consolidating small farms and establishing agricultural cooperatives, farmers can reduce the costs of feed, agro technical and veterinary services, fertilizers, fuels, lubricants, and seeds. Moreover, they can boost production by sharing land, agricultural machinery, irrigation systems, and drainage systems, while securing stable sales channels for their products without intermediaries.

This strategy enables farmers to enhance the business environment, expand their market

reach, develop transportation and logistical infrastructure in rural areas, create new job opportunities, and mitigate the outflow of young workers through the amalgamation of small farms and the establishment of agricultural cooperatives. Employment is classified by both quantitative and qualitative parameters, according to the International Labor Organization. The sectoral structure and employment details, such as the quantity of jobs and the percentage of workers in agriculture, are examples of quantitative indicators. The degree of education and pay, worker productivity, and the multiplier impact of employment are examples of qualitative indicators.

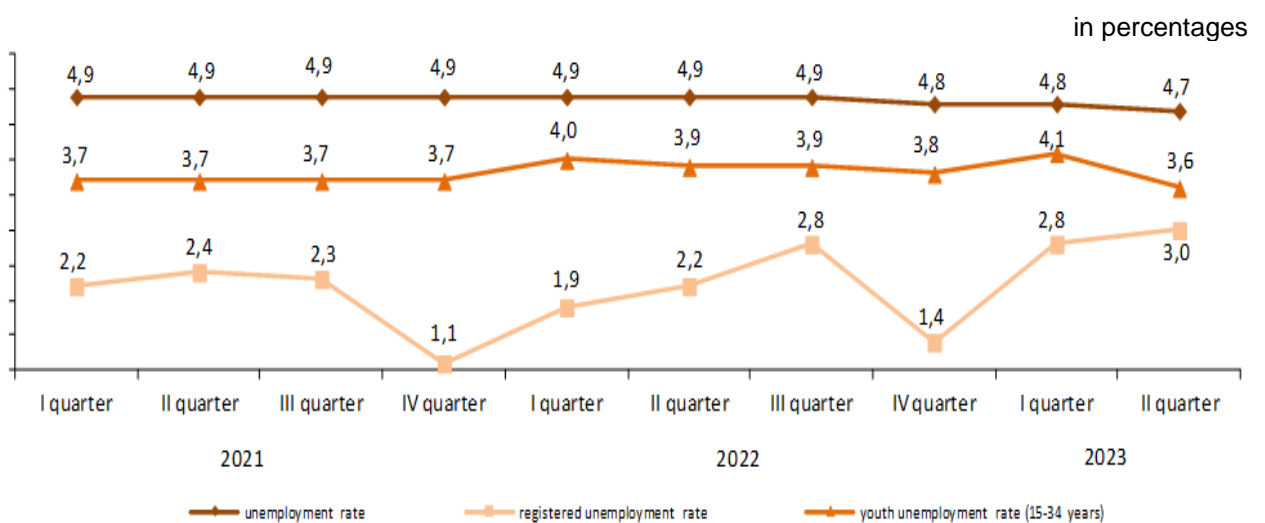
Finding innovative solutions to the economic and social issues pertaining to rural development within the parameters of state policy's priority areas is currently imperative. The mechanisms governing the economic and social development of rural areas are still in the early stages of development, so scientific methods must be developed in order to draw labor - particularly young labor - to these areas, attain full employment for the rural population, encourage more people to seek jobs in rural areas, and raise the standard of living for those who live there. The state has implemented

several initiatives to guarantee employment for the populace in an effort to grow the labor market and lower unemployment. Example of this initiative is the "Employment Road Map 2020".

Kazakhstan ranked better in 2019 - taking 25th place in the Global Competitiveness Index as opposed to 30th - based on the outcomes of the program's execution. While long-term and unemployment rates stayed the same as in prior years, young unemployment fell by 0.2 units to 4.2% (Insurance premium subsidies will increase...) [12]. An improvement in the unemployment rate is a good thing, considering how things transpired during the epidemic.

During these years, a number of unfavorable outcomes and shifts in the labor market were noted, including a temporary loss of capacity to work owing to sickness and the recovery period, a reduction in working hours, an escalating epidemiological crisis, etc. The state is planning a number of initiatives that will enable the creation of more employment and is implementing a variety of actions to address issues in the existing scenario.

In comparison with 2022, the unemployment rate in 2023 dropped by 0.1% to 4.7% (figure 1).

Note: concompiled by the author using information from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of Republic of the Kazakhstan

Figure 1 -Unemployment levels in the Republic of Kazakhstan

According to the employment authorities of the Ministry of Labor and Social Protection of the Republic of Kazakhstan, 127.8 thousand persons were officially recorded as jobless at the end of December 2023. At 1.8% of the labor force, the percentage of people who are officially jobless rose by 0.4 percentage points from 2022 to 2023 (Ualiyeva B.) [13].

3.4% of young people between the ages of 15 and 34 were unemployed (table 1).

The human capital present within Kazakhstan significantly impacts the economic growth, industries, and sectors, including agriculture. The success of each business relies in part on its workforce. In today's world, ensuring a steady operation in agriculture necessitates the availability of labor resources. These labor

resources encompass employees from diverse professional backgrounds who are employed by an organization. The effectiveness of labor resources profoundly influences the strategic growth and performance outcomes of an

enterprise, establishing it as a key asset. By facilitating the creation of value, goods, profits, and the seamless flow of production materials, labor resources play a pivotal role in driving business success.

Table 1 – Main labor market indicators

Main indicators	2021	2022	2023	Growth rate 2023/2021
Labor force, people	9 262 301	9 421 585	9 488 162	102.44
Employed population, people, including	8 811 894	8 965 536	9 042 276	102.61
- wage-earners	6 717 036	6 830 886	6 906 331	102.82
- self-employed workers	2 094 858	2 134 650	2 135 945	101.96
Unemployed population, people	450 407	456 049	445 886	99.00
Unemployment rate, %	4.9	4.8	4.7	95.92
Youth unemployment rate, % (ages 15-34)	3.7	3.8	3.4	91.89
Persons outside the labor force, people	4 058 508	4 268 903	4 406 657	108.58

Note: compiled by the author on the basis of data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan.

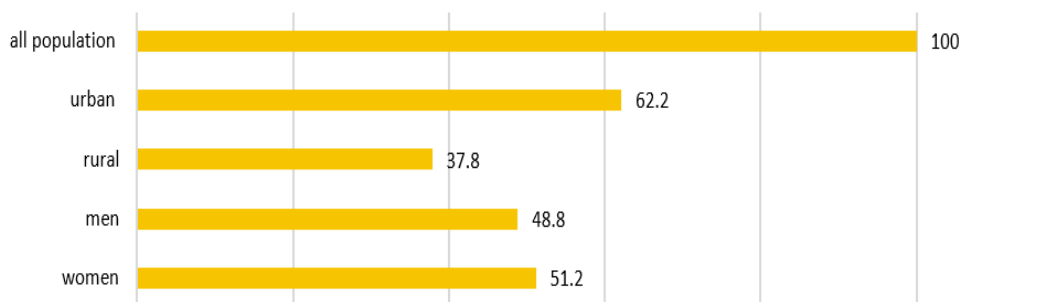
The capability for every employee in the company to choose their place of work, either accept or decline the offered conditions, request adjustments to working conditions, explore different types of activities, or exit the organization at any time distinguishes labor resources from other resources within an agricultural enterprise. It is important to note that various economic sectors have unique processes for the development and utilization of human resources. In some sectors of the economy, both the quantity of workers and their level of expertise are increasing. These are now firms established in the information technology field and other popular industries such as energy and consultancy.

In rural and agricultural communities, the demographic landscape is shifting. Back in the early twentieth century, 63% of the nation's population resided in rural regions. However,

there has been a noticeable decline in the rural population in recent times. By January 1, 2024, approximately 38% of the population is projected to still reside in rural areas. On that same date, the overall population stood at 20 095 963 individuals, with 12 513 014 living in urban areas (62%) and 7 582 949 in rural regions.

In the Republic of Kazakhstan, the number of rural residents decreased by approximately 500 000 over a period of three relatively prosperous years (2020–2023) (Bellmann C.) [14]. And the majority of Kazakhstan's regions have seen this tendency. Large villages and cities see population migration (figure 2). Not only is the population of rural areas declining, but the work force in the surviving rural villages is also decreasing. In other words, fewer people in rural areas are employed.

Let's examine young people's (15-28 year olds) employment patterns by area (table 2).

Note: written by the author using information from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Agriculture's prospects for growth are also impacted by the decline in the labor force in rural communities. This is because a declining proportion of the workforce is engaged in agricultural output. In Kazakhstan's rural areas, this is evident.

Figure 2 - Population by gender and type of area as of January 1, 2024

Updating the potential of human resources also requires the development of methods to encourage young people with potential intellectual and physical qualities, as well as vocational education. Actively supporting youth-led agricultural initiatives is crucial. Plans and programs for development must have systems of measures for adapting human resources; these measures also need to be incorporated into business social plans and collective agreements. Naturally, increasing the base of labor activity in rural areas, examining the strategic importance and adaptability of agricultural production, creating organizational and financial measures to diversify the labor market in rural areas, and offering alternative employment opportunities are all among the issues covered by state regulation of the labor market.

Conclusion

Following an examination of the procedures involved in enhancing the agricultural entity subsidy system, the following conclusions may be made:

1. The nation's agricultural units continue to get minimal subsidies as compared to industrialized nations, where the proportion of governmental support is clearly visible.

In light of specialization and regional features, it is imperative to assess the purposes of subsidies and, if needed, add new forms of subsidies.

2. The system's openness and the ability to accurately depict the beneficiary of the subsidies must be flawlessly implemented in the subsidy distribution mechanism. Creating a single database that beneficiaries may view publicly is required (reporting, outcomes of obtaining subsidies and where they were spent).

3. Create suggestions for enhancing the agricultural entity subsidy system that take into account the knowledge gained from industrialized nations and are tailored to Kazakhstan's economic circumstances.

4. Create a document containing requirements and standards for the number of workers employed in agriculture.

Contributions from the authors:

Zhenshkan Darima: idea, methodological development, writing, coordination, mentorship throughout the whole study process, and validation of the findings; Appazova Gulbanu: analysis and visualization of research findings; Koitanova Aliya: data collecting, analysis, editing, and publishing finalization.

Conflict of interest: The coauthor affirms that there isn't one on behalf of all the other writers.

Source of financing: the article was funded within the framework of the grant

funding project AP23486198: «Study of organizational, managerial, socio-economic mechanisms of development of agricultural cooperatives and assessment of their impact on increasing incomes and quality of life of the rural population of Kazakhstan».

References

[1] Li, C. The Effectiveness Assessment of Agricultural Subsidy Policies on Food Security: Evidence from China's Poverty-Stricken Villages /C.Li, Z.Sha, X.Sun, Y.Jiao// International Journal of Environmental Research and Public Health. - 2022. – Vol. 19. – P.13-15.

[2] Wang, S. Assessing Socio-Economic Impacts of Agricultural Subsidies: A Case Study from Bhutan / S.Wang, B.Manjur, J. Kim, W.Lee // Sustainability.- 2019. – Vol. 11. – P. 32-34.

[3] Положение дел в области продовольственной безопасности и питания в мире ФАО [Электронный ресурс]. - 2022. – URL: <https://www.fao.org/publications/sofi/en/> (дата обращения: 27.06.2024).

[4] The Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD). Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2021: Addressing the Challenges Facing Food Systems [Electronic resource]. – 2021. Available at: URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/6d3f3654en/index.html?itemId=/content/component/6d3f3654-en#figure-d1e80876> (date of access: 10.06.2024).

[5] San Juan, C. Rural Depopulation and Income Convergence / C. San Juan, C. Sunyer // *Economía Agraria y Recursos Naturales*.-2019.- 19(2).- P.29-48. <https://doi.org/10.7201/earn.2019.02.02>

[6] Chen, M. Influence of urban scale and urban expansion on the urban heat island effect in metropolitan areas: Case study of Beijing–Tianjin–Hebei urban agglomeration / M. Chen, Y. Zhou, , M. Hu, Y. Zhou.- *Remote Sensing*.- 2020.- Vol 12.- N 21.- 3491. [<https://doi.org/10.3390/rs12213491>].

[7] Zhang, T.-T. The Effect of Family Fertility Support Policies on Fertility, Their Contribution, and Policy Pathways to Fertility Improvement in OECD Countries / T.-T. Zhang, X.-Y.Cai, X.-H.Shi, W.Zhu, S.-N. Shan // *International Journal of Environmental Research and Public Health*.- 2023.- Vol.20. -P. 479.

[8] Hemming, D. Agricultural input subsidies for improving productivity, farm income, consumer welfare and wider growth in low- and lower-middle-income countries: a systematic review/ D. Hemming, E. Chirwa, A. Dorwar, H. Ruffhead, R. Hill, J. Osborn, L. Langer, L. Harman, H. Asaoka, C. Coffey, D. Phillips // *Campbell Systematic Reviews*. – 2019- Vol. 14(1). – P. 56-58.

[9] На субсидии фермерам в 2022 году в РК выделят 309 млрд. тенге. – [Электронный ресурс]. – 2022. - URL: <https://www.eldala.kz/>

novosti/kazahstan/8956-na-subsidii-fermeram-v-2022-godu-v-rk-vydelyat-309-mlrd-tenge (дата обращения: 18.06.2024).

[10] Данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – 2024. -URL: <https://www.stat.gov.kz> (дата обращения: 20.06.2024).

[11] Какие встречные обязательства введут для получателей субсидий АПК. Центр деловой информации «Капитал» [Электронный ресурс]. – 2022. - URL:<https://www.kapital.kz/economic/109086/kakiye-vstrechnyye-obyazatelstva--vvedut--dlya--poluchateley-subsidiy-apk.html> (дата обращения: 30.06.2024).

[12] Субсидирование страховых премий повысится с 50% до 80%. Официальный веб-сайт Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан [Электронный ресурс].-2022.-URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/press/news/details/419109?directionId=174&lang=ru> (дата обращения: 25.06.2024).

[13] Ualiyeva, B. The use of digital technologies in the Agroindustrial Complex of Kazakhstan / B. Ualiyeva // Sciences of Europe. - 2021. - Vol. 2. -No 77.- P. 14-15.

[14] Bellmann, C. Subsidies and Sustainable Agriculture: Mapping the Policy Landscape / C. Bellmann// Hoffmann Centre for Sustainable Resource Economy.- 2019.–Vol. 39.–P. 301-302.

[15] Субсидирование АПК в Казахстане в два раза ниже допустимого в ВТО. Главный аграрный сайт eldala.kz [Электронный ресурс]. – 2022.- URL: <https://www.eldala.kz/novosti/kazahstan/8626-subsidirovanie-apk-vkazhstanev-dva-raza-nizhe-dopustimogo-v-vto> (дата обращения: 30.06.2024).

References

[1] Li, C., Sha, Z., Sun, X., Jiao, Y. (2022). The Effectiveness Assessment of Agricultural Subsidy Policies on Food Security: Evidence from China's Poverty-Stricken Villages. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19, 13-15 [in English].

[2] Wang, S., Manjur, B., Kim, J., Lee, W. (2019). Assessing Socio-Economic Impacts of Agricultural Subsidies: A Case Study from Bhutan. *Sustainability*, 11, 32-34 [in English].

[3] Polojenie del v oblasti prodovolstvennoi bezopasnosti i pitaniya v mire FAO [The State of Food Security and Nutrition in the World FAO] (2022). Available at: <https://www.fao.org/publications/sofi/en/> (date of access: June 27, 2024) [in Russian].

[4] The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2021: Addressing the Challenges Facing Food Systems (2021). Available at: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/6d3f3654-en/index.html?itemId=/content/>

component/6d3f3654-en#figure-d1e80876 (date of access: June 10, 2024) [in English].

[5] Na subsidii fermeram v 2022 godu v RK vydelyat 309 mlrd. tenge [On subsidies to farmers in 2022 in Kazakhstan will allocate 309 billion tenge] (2022). Available at: <https://eldala.kz/novosti/kazahstan/8956-na-subsidii-fermeram-v-2022-godu-v-rk-vydelyat-309-mlrd-tenge> [in Russian].

[6] Subsidirovaniye APK v Kazahstane v dva raza nije dopustimogo v VTO. Glavnyi agrarnyi sait eldala.kz [Subsidizing the agro-industrial complex in Kazakhstan is two times lower than allowed in the WTO. Main agrarian site eldala.kz] (2022). Available at: <https://eldala.kz/novosti/kazahstan/8626-subsidirovanie-apk-vkazhstanev-dva-raza-nizhe-dopustimogo-v-vto> [in Russian].

[7] Zhang, T., Cai, X.Y., Shi, X.H., Zhu, W., Shan, S.N. (2023). The Effect of Family Fertility Support Policies on Fertility, Their Contribution, and Policy Pathways to Fertility Improvement in OECD Countries. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20, 479 [in English].

[8] Hemming, D., Chirwa, E., Dorward, A., Ruffhead, H., Hill, R., Osborn, J., Langer, L., Harman, L., Asaoka, H., Coffey, C., Phillips, D. (2019). Agricultural input subsidies for improving productivity, farm income, consumer welfare and wider growth in low- and lower-middle-income countries: a systematic review. *Campbell Systematic Reviews*, 14(1), 56-58 [in English].

[9] Na subsidii fermeram v 2022 godu v RK vydelyat 309 mlrd. tenge [309 billion tenge will be allocated for subsidies to farmers in Kazakhstan in 2022] (2022). Available at: <https://www.eldala.kz/novosti/kazahstan/8956-na-subsidii-fermeram-v-2022-godu-v-rk-vydelyat-309-mlrd-tenge> (date of access: June 18, 2024) [in Russian].

[10] Bureau of National Statistics of the Agency on Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan (2024). Available at: <https://www.stat.gov.kz> (date of access: June 20, 2024) [in Russian].

[11] Kakie vstrechnye obyazatelstva vedut dlya poluchatelei subsidii APK. Tsentr delovoi informatsii «Kapital» [What obligations will be introduced for beneficiaries of subsidies of the agro-industrial complex. Business information center «Capital»] (2022). Available at: <https://kapital.kz/economic/109086/kakiye-vstrechnyye-obyazatelstva--vvedut--dlya--poluchateley-subsidiy-apk.html> (date of access: May 30, 2024) [in Russian].

[12] Subsidirovaniye strahovykh premii povysitsya s 50% do 80%. Ofitsialnyi web-sait Ministerstva selskogo hozyaistva Respubliki Kazakhstan [Insurance premium subsidies will increase from 50 percent to 80 percent. Official website of the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan] (2022). Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/press/news/details/41>

9109?directionId=174&lang=ru (date of access: June 25, 2024) [in Russian].

[13] Ualiyeva, B. (2021). The use of digital technologies in the Agroindustrial Complex of Kazakhstan. *Sciences of Europe*, 77(2), 14-15 [in English].

[14] Bellmann, C. (2019). Subsidies and Sustainable Agriculture: Mapping the Policy Landscape. *Hoffmann Centre for Sustainable Resource Economy*, 39, 301-302 [in English].

[15] Subsidirovaniye APK v Kazahstane v dva raza nizhe dopustimogo v VTO. Glavnyi agrarnyi sayt eldala.kz [Subsidies for agriculture in Kazakhstan are twice as low as those allowed by the WTO. Main agrarian site] (2022). Available at: <https://www.eldala.kz/novosti/kazahstan/8626-subsidirovaniye--apk--vkazahstanev-dva-raza-nizhe-dopustimogo-v-vto> (date of access: June 30, 2024) [in Russian].

Information about authors:

Zhenskhan Darima - **The main author**; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Associate Professor of the Department of Management and Marketing; S. Seifullin Kazakh Agro Technical Research University; 010000 Zhenis Ave., 62, Astana, Kazakhstan; e-mail: azan_tanat@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2863-2611>.

Appazova Gulbanu; Ph.D student; S.Seifullin Kazakh Agro Technical Research University; 010011 Zhenis Ave.,62, Astana, Kazakhstan; e-mail: banu.appazova.1994@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0004-0486-2908>.

Koitanova Aliya; Candidate of Economic Sciences; Assistant - Professor of the School of Creative Industries; Astana IT University; 010000 Mangilik El Ave., 55/11, Astana, Kazakhstan; e-mail: Kalija@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2863-2611>.

Авторлар туралы ақпарат:

Женсхан Дарима - **негізгі автор**; экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор; «Менеджмент және маркетинг» кафедрасының қауымдастырылған профессор; С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті; 010000 Жеңіс даңғ., 62, Астана қ., Қазақстан; e-mail: azan_tanat@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2863-2611>.

Аппазова Гүлбану Жүнісқызы; Ph.D докторанты; С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті; 010011 Жеңіс даңғ., 62, Астана қ., Қазақстан; e-mail: banu.appazova.1994@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0004-0486-2908>.

Қойтанова Әлия Жеңісқызы; экономика ғылымдарының кандидаты; креативті индустриялар мектебінің ассистент-профессоры; Astana IT University; 010000 Мәңгілік Ел даңғ., 55/11, Астана қ., Қазақстан; e-mail: Kalija@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3188-1408>.

Информация об авторах:

Женсхан Дарима - **основной автор**; кандидат экономических наук, ассоциированный профессор; ассоциированный профессор кафедры «Менеджмент и маркетинг»; Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина; 010000 пр. Женис, 62, г.Астана, Казахстан; e-mail: azan_tanat@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2863-2611>.

Аппазова Гүлбану Жунисқызы; докторант Ph.D; Казахский агротехнический исследовательский университет им. С.Сейфуллина; 010011 пр. Женис, 62, г.Астана, Казахстан; e-mail: banu.appazova.1994@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0004-0486-2908>.

Койтанова Алия Женисовна; кандидат экономических наук; ассистент-профессор Школы креативных индустрий; Astana IT University; 010000 пр. Мангилик Ел, 55/11, г. Астана, Казахстан; e-mail: Kalija@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3188-1408>.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ КӨШІ-ҚОН ПРОЦЕСТЕРІ:
ҚАЛЫПТАСҚАН ЖАҒДАЙ ЖӘНЕ САЛДАРЫ**

**MIGRATION PROCESSES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN:
CURRENT SITUATION AND CONSEQUENCES**

**МИГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН:
СЛОЖИВШАЯСЯ СИТУАЦИЯ И ПОСЛЕДСТВИЯ**

Р. ШОХАН^{1*}

э.ф.к., қауымдастырылған профессор

С. НУРПЕИСОВ²

экономика ғылымдарының магистрі

А. ХОЙЧ³

Ph.D, қауымдастырылған профессор

^{1,3}Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²«Тұран-Астана» университеті, Астана, Қазақстан

*автордың электрондық поштасы: roza-shokan@mail.ru

R. SHOKHAN^{1*}

C.E.Sc., Associate Professor

S. NURPEISSOV²

Master of Economics Sciences

A. KHOICH³

Ph.D, Associate Professor

^{1,3}L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

² «Turan-Astana» University, Astana, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: roza-shokan@mail.ru

Р. ШОХАН^{1*}

к.э.н., ассоциированный профессор

С. НУРПЕИСОВ²

магистр экономических наук

А. ХОЙЧ³

Ph.D, ассоциированный профессор

^{1,3}Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²Университет «Туран-Астана», Астана, Казахстан

*электронная почта автора: roza-shokan@mail.ru

Аңдатпа. Ауыл халқының көші-қоны - елдердің және олардың жекелеген аумақтарының экономикалық, экологиялық, әлеуметтік және демографиялық дамуына әсер ететін объективті процесс. Көші-қон процесін реттеу және қадағалау - мемлекеттің басым міндеттерінің бірі. *Мақсаты* - республиканың ауылдық аумақтарындағы көші-қон ағындарының ауқымы мен бағыттары, қоныс аудару себептері және ауылдық жерлердегі еңбек нарығына әсер ету дәрежесі қаралды. *Әдістер* - экономикалық белсенді азаматтардың қоныс аудару деңгейін сипаттайтын сандық көрсеткіштерді анықтау үшін салыстыру. АЕМ-ге келгендер мен шыққандардың динамикасын бағалау топтастыру және графикалық талдау әдістерімен жүзеге асырылды. Жалпылау әдісі - қоныс аударудың негізгі аспектілерін қалыптастыру кезінде. *Нәтижелер* - авторлар заңды еңбек көші-қоны, түсіндіру және кеңес беру, құқықтық қорғау тетіктерін және келушілер мен кетушілер үшін ұйымдастыру шараларын жетілдіру қажеттігін айтады. Инфрақұрылымды дамытуға, жаңа жұмыс орындарын құруға, мансаптық өсу мүмкіндіктеріне, жоғары табыс алуға, жергілікті тұрғындарды көшіру деңгейі жоғары ауылдық елді мекендерде (АЕМ) әлеуметтік жағдайларды қамтамасыз етуге ерекше назар аударған жөн. Зерттеу негізінде оң үрдістер мен өндірістің тұрақты өсуі қалаға тұрақты тұруға да, уақытша жұмыс іздеуге де ынталандырмайды деген қорытынды жасалды. *Қорытындылар* - көшіп-қонушыларды

Кіріспе

Жаһандану жағдайында халықаралық нарықта капитал қозғалысы мен бірге адамдардың қозғалысы да өз белсенділігін көрсетіп отыр. Даму дәрежесі төмен не дағдарысты экономика қалыптасқан елдерден адамдардың жайлы өмірді іздеу мақсатында барынша қолайлы мемлекеттерге қарай көшіп-қонуы қалыпты құбылысқа айналды. Қазіргі уақытта миграция дамыған елдердің, дамушы елдердің, сонымен бірге өңіраралық жағдайда да өзекті мәселеге айналууда. Ел тарихында көші-қон саясатының дамуының шартты түрде үш негізгі кезеңі қалыптасқан (Қазақстан Республикасы көші-қон саясатының 2023-2027 жылдарға арналған тұжырымдамасын...) [1].

Бірінші кезең (1991-2000жж.) КСРО-ның таратылуы, әкімшілік-басқару жүйенің өзгеруіне сәйкес мемлекеттегі әлеуметтік-экономикалық жағдайдың күрделенуімен байланысты болды. Осы кезеңде елдегі демографиялық жағдайдың сипаты өзгеріп көші-қон үрдісінің салдарынан халық саны, 1991ж. тіркелген 16,5 млн адамнан 2000ж. 14,8 млн адамға дейін азайды. Мемлекеттің көші-қон саясаты этникалық қазақтарды репатриациялауға, жалпы көші-қон үрдісінің құқықтық, экономикалық сипаттарын нақтылауға бағытталды деуге болады.

Мемлекетте көші-қон үрдісін реттеуге бағдарланған заңнамалық база қалыптасты. 1995ж. қазақ диаспорасын қолдау мемлекеттік бағдарламасы, 1997ж. «Халықтың көші-қоны туралы» ҚР Заңы (Халықтың көші-қоны туралы Қазақстан...) [2], 1998ж. этникалық қазақтардың тарихи отанына оралуы тұжырымдамасы (Этникалық қазақтардың тарихи отанына оралуы...) [3] қабылданған. Екінші кезең (2001-2010 жж.), мемлекеттің экономикалық, әлеуметтік-саяси салаларда жүргізген реформалармен ерекшеленген. Халықаралық еңбек нарығындағы елдің тартымдылығының өскені байқалып, шетелдік мамандардың келу легі жоғарылады.

Ішкі көші-қон нәтижесінде ауыл халқының ірі қалаларға қоныс аударуы, оңтүстік пен солтүстік аумақтардағы халық тығыздығындағы айырмашылық теңгерімсіздік мәселесін күрделендірді.

Осы мәселелерді шешу мақсатында ҚР-сы көші-қон саясатының 2001-2010жж. арналған салалық бағдарламасы (Қазақстан Республикасы көші-қон саясатының...) [4], ҚР-ының ауылдық аумақтарын дамытудың 2004-2010жж. арналған мемлекеттік бағдарламасы (Қазақстан Республикасының Ауылдық аумақтарын...) [5] қабылданған.

Осы құжаттарда тұрақты демографиялық, әлеуметтік-экономикалық дамуға қол

жеткізу, мемлекеттің көші-қон саласындағы ұстанымын қалыптастыру, ауылда қоныстануды орнықтыру үшін қолайлы тіршілікті қамтамасыз етуге жағдай жасау қарастырылған. Үшінші кезеңде (2011-2022жж.) жаһандану салдарының ерекшеліктері, әлеуметтік және әлеуметтік-экономикалық факторлардың ықпалының басымдықтары айқындалды. Білікті кадрлардың кетуі, адамдардың білім алу мақсатындағы қозғалыс үрдістерінің артқаны байқалуда.

Әдебиетке шолу

Миграция категориясы бір ғана ғылымның зерттеу тақырыбы болып есептелмейді және мазмұны мен мәні бойынша әлеуметтік-экономикалық, әлеуметтік-психологиялық, саяси, экологиялық аспектілерде қарастырылады. «Миграция» термині (лат. тілінен: migration-қоныс аудару) адамның ел ішіндегі не мемлекет арасындағы қозғалысын білдіреді (Сухов А.Н., Трыканова С.А.) [6].

Саяси аспекті тұрғысынан көші-қон, мемлекетшілік, мемлекетаралық көші-қон түрлерін бөлуге; мемлекетшілік көші-қон үрдісіне бір елдің аумағындағы қоныс аударуды және бұл қоныс аударудың елдің халық санына әсер етпейтіндігін; ал мемлекетаралық көші-қон елдер арасындағы қоныс аударуды, сонымен қатар мемлекеттік шекарадан өту мәселесі мен бірге экономикалық, неке-жанұялық, ұлттық-мәдени факторларға байланысты адамдардың тұрғылықты жерлерін ауыстыруын көрсетеді (Нурмагамбетов А.М., Нурмагамбетова С.Б.) [7].

Қазақстан Республикасы Конституциясының 21-бабына сәйкес, Қазақстан Республикасы аумағында заңды түрде жүрген кез-келген адам, заңда көрсетілгеннен басқа реттерде, мемлекеттің территориясында еркін жүріп-тұруға, тұрғылықты мекенжайын өз еркі бойынша таңдауға құқылы (Қазақстан Республикасы Конституциясы) [8]. Көші-қон көп факторлы үрдіс болғанымен, оның экономикалық аспектісінің маңызы басым. Әлемдік экономикадағы даму алшақтық, кедей елдерден ауқатты елдерге бағытталатын көші-қон ағынын туғызуда. Көші-қон процесінің заңдылығы мен қозғаушы күшін анықтап, мемлекеттің ұстанымына негізделе отырып, тиімді көші-қон саясатын қалыптастыру керек (Никитская Е.Ф., Грабчук С.В.) [9].

Көші-қон қоғамның әлеуметтік-демографиялық құрылымындағы өзгерістерге: әлеуметтік бөлініске, еңбек нарығына, адамдардың ұзақ және қарқынды қозғалысы бағытталған территорияларда орын алатын әлеуметтік шиеленіске әсер етеді (Бойков В.Э.) [10]. Тұрғындардың аумақтық қозғалысы жергілікті қауымдастыққа өзгерістер енгізіп, мемлекеттің әлеуметтік-экономи-

калық саясатына ықпал етеді. Өндірістік ресурстың нақтырақ еңбек ресурсының экономикалық дамуға байланысты біркелкі бөлінбеуі, жұмыс күші артық және оның жетпеушілігі бар өңірлерде әлеуметтік-экономикалық даму деңгейлері бойынша теңсіздікті күшейтеді (Зайцева И.Б.) [11].

Көші-қон үрдісінің әлеуметтік-психологиялық аспектісі, тұрғылықты мекен-жайын ауыстырған азаматтардың келген жерінде сезінетін психологиялық қиындықтарын анықтауға бағдарланады (Хрусталева Н.С.) [12]. Көші-қон үрдісінің экологиялық аспектісі, экологиялық жағдайдың нашарлауы, табиғаттың денсаулық пен өмірге тигізіп жатқан кері әсерінен адамның елдің ішінде не елден тыс аумаққа мәжбүрлі қоныс аударуын білдіреді (Евтушенко В.И., Шпаковский Ю.Г.) [13]. Сонымен, көші-қон ұғымын түрлі ғылым салаларының зерттеу объектісіне айналған, күрделі және көп қырлы ұғым ретінде сипаттауға болады.

Материалдары мен әдістері

Мақаланың зерттеу материалдарының ақпарат көзін Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ресми статистикалық көрсеткіштері құрады.

Зерттеу барысында жалпы қолданыстағы сандық-сапалық әдістер яғни сипаттау, тұжырымдау, жіктеу, жалпылау, топтастыру, салыстыру әдістері қолданылды.

Республикадағы көші-қон үрдісінің қазіргі жағдайын талдау барысында келесідей іс-шаралар кешені орындалды:

– зерттеу мәселесі бойынша жазылған шетелдік және отандық авторлардың еңбектеріне шолу жасалынды, көші-қон ұғымының, көші-қон категориясының мазмұны мен мәнін сипаттайтын әлеуметтік-экономикалық, әлеуметтік-психологиялық, этнографиялық, нормативтік-құқықтық, саяси және экологиялық аспектілері тұжырымдалды;

– Қазақстан Республикасындағы ішкі және сыртқы көші-қон үрдісін сипаттайтын көрсеткіштер топтастырылды, көші-қон кезеңдері жүйелендірілді;

– көші-қон үрдісіне қатысушылардың өңірлік бөлінісі, жеке этникалық топтары және мақсаты бойынша салыстырмалы талдау әдісінің көмегімен бағаланды, қорытындылар жасалынды;

– көші-қон үрдісін реттеуге бағдарланған құқықтық актілерге, мемлекеттік бағдарламаларға сүйене отырып, қарастырылып отырған мәселені шешудің тетіктері жалпылау әдісінің көмегімен сипатталды.

Нәтижелер

Қазақстан – жер аумағы бойынша әлемдегі тоғызыншы мемлекет. Жерінің аумағы 2 724 902 шаршы км құрайды. Ал, халық саны бойынша 2024 жылдың 1-ақпанындағы есепке сәйкес әлем елдерінің ішінде 62-орында, яғни 20 053 665 адам өмір сүруде. Жалпы елдің аумақтық дамуын болжау үшін халықтың көші-қон үрдісі туралы мәліметтерді жинаудың және талдаудың қажеттілігі бар.

Қазақстан Республикасының тәуелсіздік алған уақытынан бастап халық санының өсу үрдісі орын алып отыр (1 кесте).

1 кесте – Қазақстан халқының саны, мың адам

	1991ж.	2000ж.	2010ж.	2020ж.	2022ж.	2023ж.
Барлық халық	16 451,7	14 865,6	16 442,0	18 879,5	19 246,3	19 766,8
оның ішінде:						
Қала халқы	9 404,0	8 413,4	8 961,4	10 698,2	11 479,6	12 209, 8
Ауыл халқы	7 047,7	6 452,2	7 480,6	7 697,3	7 766,7	7 556, 9
Қала халқының үлесі,%	57,2	56,6	54,5	56,7	59,6	61,8
Ауыл халқының үлесі,%	42,8	43,4	45,5	40,8	40,4	38,2

Ескерту: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің мәліметтері бойынша құрастырылған

1 кестедегі сандық көрсеткіштерге қарайтын болсақ, адам саны 2023 жылы 1991 жылмен салыстырғанда 3 315,1 мың адамға өскен немесе 20,2% - жоғарылаған. Оның ішінде қала халқының саны 2 805,8 мың адамға немесе 29,8%-ға жоғарыласа, ауыл халқының саны 509,2 мың адамға немесе 7,2%-ға өсті. Ауыл халқының санымен салыстырғанда қала халқының өсім қарқыны біршама жоғары. Құрылымдық қатынас мөлшерін қарастыратын болсақ та 2023 жылы қала халқының үлесі 61,8%-ды, ал ауыл халқының үлесі 38,2%-ды құрап отыр.

Демек, республикада қала халқының үлес салмағы басым. Ал, ауылдық елді мекендерде өмір сүретін халықтың үлесі 1991 жылы 42,8%-ды құраған болса, 2023 жылы бұл көрсеткіш 4,6%-ға төмендеп, 38,2%-ды құрады.

2019-2023 жылдар ішіндегі ішкі көші-қон саласындағы халық қозғалысының көрсеткіші тұрақты өсімді көрсетіп отыр (2 кесте).

Аумақтық бөлініс бойынша қалалық елді мекендерге қоныс аударушылардың саны 2022 жылмен салыстырғанда 2023 жылы 31,9%-ға өсіп 724 135адам болған. Ал кет-

көшпелердің үлес салмасы 31,6%-ға өскен немесе 632 961 адамға жеткен. Ауылдық елді мекендерге келушілердің саны 27,9%-ға

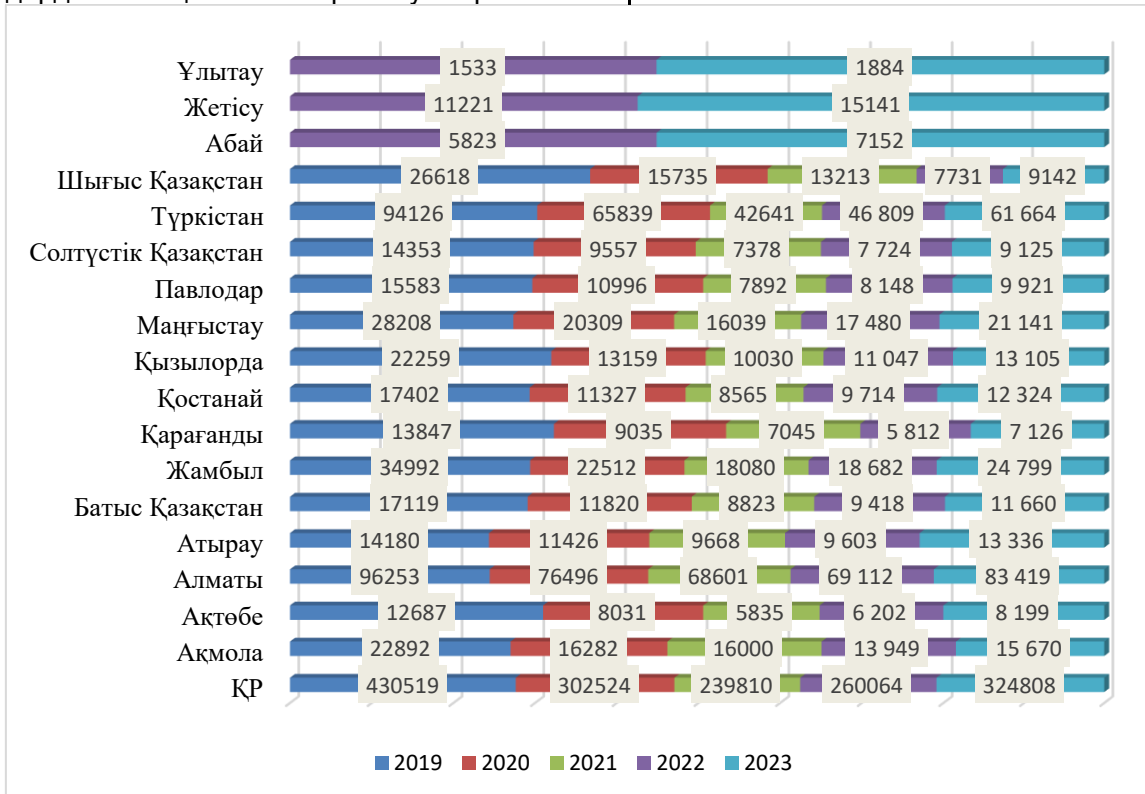
жоғарылап, 324 837 адамды құраса, көшіп кетушілердің саны 406 667 адамға жеткен.

2 кесте – Ішкі көші-қон өзгерісі, адам

Өңіраралық және өңірлік бөліністе	2019ж.	2020ж.	2021ж.	2022ж.	2023ж.
Барлық халық					
Келгендер	1 110 252	845 200	756 510	803 033	1 048 972
Кеткендер	1 110 252	845 200	756 510	803 033	1 039 628
Көші-қон айырымы	0	0	0	0	9 344
Қалалық елді мекендер					
Келгендер	684 213	546 228	519 417	548 964	724 135
Кеткендер	613 546	466 284	444 801	480 864	632 961
Көші-қон айырымы	70 667	79 944	74 616	86 100	91 174
Ауылдық елді мекендер					
Келгендер	426 039	298 972	237 093	254 069	324 837
Кеткендер	496 706	378 916	311 709	322 169	406 667
Көші-қон айырымы	-70 667	-79 944	-74 616	-68 100	-81 830
Ескерту: (Қазақстанның демографиялық жылнамалығы; Қазақстан Республикасы халқының...) [14,15] әдебиет негізінде құрастырылған.					

Ауылдық елді мекендерге көшіп келушілерге қарағанда көшіп кетушілердің арасалмағы жоғары болып отыр. Осы талдаулар қалалық елді мекендерге көшіп келушілердің және ауылдық елді мекендерден көшіп кетушілердің үлесінің басымдығын көрсетуде. Жұмыссыздық, әлеуметтік-коммуникациялық инфрақұрылымның жағдайы, таза ауыз су, жұмыс орындарының тапшылығы ауылдық елді-мекендердегі көші-қон себептері болуы мүмкін.

Республиканың әкімшілік-аумақтық бөлінісіне сәйкес 2024 жылғы мәлімет бойынша 89 қала, 29 кент, 6 256 ауыл бар. Өңіраралық және өңірлік бөліністе ауылдық елді-мекендерге қоныс аударушылардың саны 2019 жылы 430 519 адам болса, 2023 жылы 324 808 адамды құраған. Оның ішінде ең көп қоныс аударушыларды Алматы (83 419 адам), Түркістан (61 664) және Жамбыл (24 799) облыстары қабылдаған (1 сурет).

Ескерту: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің мәліметтері бойынша құрастырылған

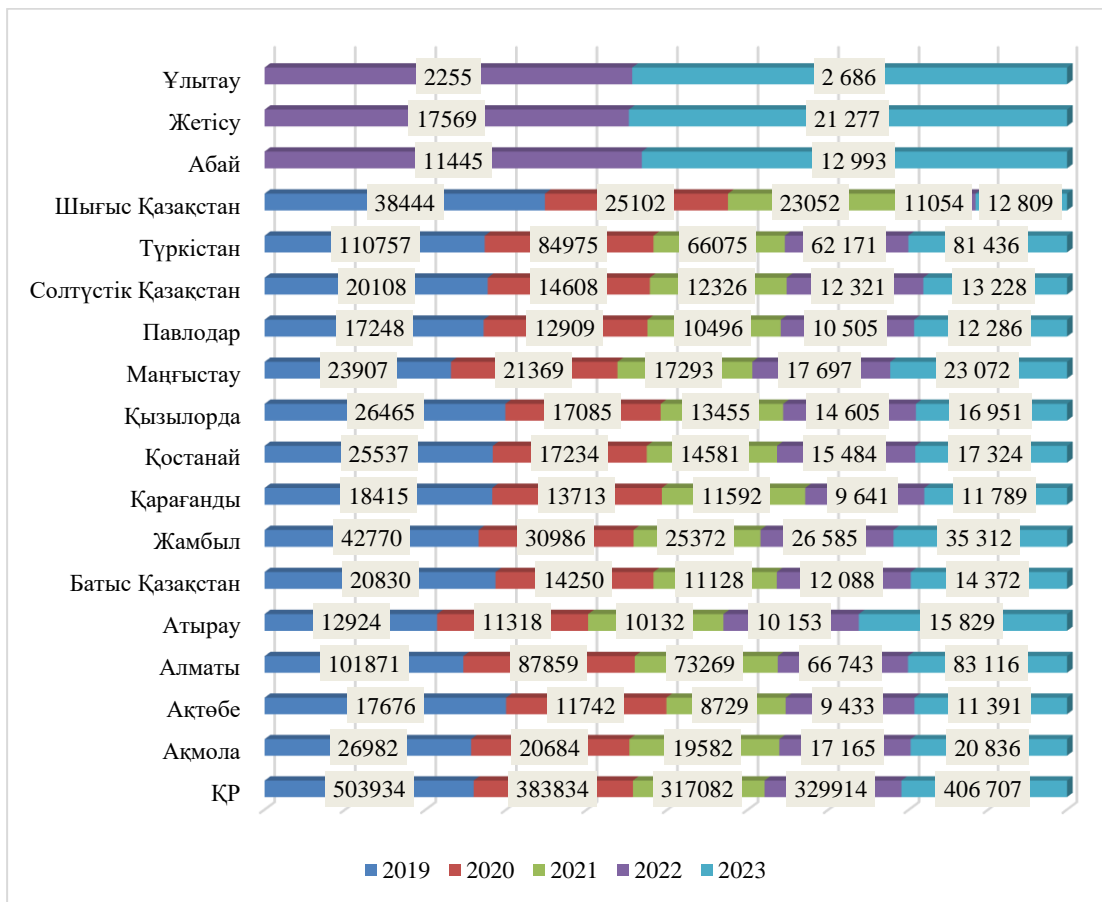
1 сурет – Ауыл халқының көші-қон өзгерісі (келгендер бойынша), адам

Ауылдық мекендерге көшіп келушілерді ұлты бойынша саралайтын болсақ, республикаға 2023 жылы 324 808 адам көшіп келген болса, оның ішінде ең көп бөлігін, яғни қазақ (258 056 адам), орыс (20 263) және өзбек (10 344) ұлттары құраған.

Шет елдерде өмір сүріп жатқан қазақ ұлт өкілдерін республикаға қайтаруға бағытталған мемлекеттік шара, республика тәуелсіздік алған уақыттан бері іске асырылып келе жатқаны белгілі. Осы аралықта бір миллионнан астам қазақ тарихи отанына оралған. Республикаға оралған азаматтардың көп бөлігін Қытай, Өзбекстан, Түркіменстан, Моңғолия, Ресей мемлекеттерінен қоныс аударушылар құрайды.

Елде көші-қон саласында жұмыс күші тапшы өңірлерді жұмыс күшімен қамтамасыз ету; республика аумағында халықтың қоныстануының біркелкі тығыздығына басымдық беру; кәсіби мамандарды тарту; көші-қонды «адам капиталын» дамытудың құралы ретінде тану; ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және т.б. бағыттар бойынша саясат жүргізіліп жатқаны белгілі.

Ауылдық елді мекендерден көшіп кетушілердің легі де талдауға алынған мерзім ішінде тұрақты өсімді көрсеткен. Егер Қазақстан Республикасы бойынша 2019 жылы 503 934 адам қоныс аударған болса, 2023 жылы бұл көрсеткіш 406 707 адамға жеткен (2 сурет).

Ескерту: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің мәліметтері бойынша құрастырылған

2 сурет – Ауыл халқының көші-қон өзгерісі (кеткендер бойынша), адам

2 суреттегі көрсеткіштерге сәйкес 2023 жылы ауылдан қоныс аударушылардың ең көп бөлігі Алматы, Түркістан, Жамбыл және Маңғыстау облыстарына тиесілі болып отыр.

Көші-қон үрдісі өзінің қозғалыс бағыты бойынша сыртқы көші-қон және ішкі көші-қон деп жіктелетіндігі белгілі.

Сыртқы көші-қон өзгерісін қарастыратын болсақ, 2023 жылы ауылдық елді мекендерден 3437 адам басқа мемлекеттерге қоныс аударса, 403 270 адам мемлекет

ішінде тұрғылықты жерлерінен басқа өңірлерге қоныс аударған. Сыртқы көші-қон үрдісіне қатысушылардың ішінде Қостанай (587 адам), Солтүстік Қазақстан (489 адам) және Жамбыл (360 адам) облыстарынан шет елдерге көшіп кетушілердің саны жоғары.

Ұлты бойынша тұрғындардың сыртқы көшіп-қону жағдайларын бағалайтын болсақ, ауылдық елді-мекендерден көшкен орыс, украин, неміс, поляк ұлттарының үлес салмақтары басым.

Ал, ішкі көші-қон үрдісі бойынша Алматы (82 778 адам), Түркістан (81 326 адам), Жамбыл (34 952) облыстарынан республиканың басқа өңірлеріне қоныс аударушылардың үлесі көп.

Талқылау

Жоғарыдағы талдау нәтижелері ішкі көші-қон үрдісінің негізінен ірі мегаполис қалаларға бағытталғанын көрсетіп отыр. Мегаполис қалаларда өмір сүруге қолайлы инфрақұрылымның қалыптасуы, жұмыс орындарының болуы, еңбекке ақы төлеудің басқа өңірлерге қарағанда жоғарылығы, ірі оқу орындарының және медициналық мекемелердің жұмыс істеуі тұрғындар арасындағы миграциялық үрдіске әсер етуде.

Халық санының өсуі Астана, Алматы, Шымкент тәрізді миллионер қалаларда басқа өңірлерге қарағанда басым. Ал, облыс орталықтарынан Ақтөбе, Қостанай, Қарағанды және Павлодар сынды қалаларда халық санының өсуі жоғары.

Көш-қон үрдісіне қатысушылар тарапынан әлеуметтік-азаматтық инфрақұрылымы дамыған, жұмыс орындары бар, тұрмыс-тіршілік үшін қолайлы орта қалыптасқан ірі қалаларға деген сұраныс жоғары. Бұл тұжырымдар, қазіргі уақытта республика халқының 61,8%-ының қалада өмір сүріп жатқандығымен пайымдалады.

Мемлекеттегі урбанизация – дамудың қозғаушы күші, яғни қаланы құраушы экономика салалары әртараптандырылады, жаңа өндіріс нысандары пайда болады, қызмет көрсету салалары кеңейеді, жалпы кәсіби білім тереңдей түседі, инновациялық қызмет жанданады, сонымен бірге кәсіпкерлік түрлері дамиды (Қазақстан Республикасы көші-қон саясатының 2023-2027 жылдарға арналған тұжырымдамасын...) [1].

Қала халқының артуы адамдардың сапалы өмір-тіршілікке ұмтылуы, кәсіби, рухани дамуға мүмкіндік алуы, еңбек нарығына белсенді араласуға деген сұраныстарынан туындап отыр. Адамдардың қалаға көшуінің белсенділігі біздің елде ғана емес, әлем бойынша миллиондаған адам қалада өмір сүруге таңдау жасауда.

Ауыл халқының көшіп-қонуының салыстырмалы түрде талдауға алынған жылдар ішінде өсуі, ауыл халқының санының төмендеуі байқалып отыр. 2023 жылғы көрсеткіш бойынша ел халқының 38,2%-ы немесе 7 556, 9 мың адам ауылдық елді мекендерде тіршілік етіп отыр. 2023 жылы ауылдық елді мекендерден 406 707 адам көшіп кеткен. Халықтың ауылдан тұрақты көшу үрдісі жұмыссыздық, жұмыс орындарының тапшылығы, жеткіліксіз

инфрақұрылым, тіршілік қуатын қамтамасыз ететін ресурстарға (таза ауыз су, орталықтан жылыту, газдандыру) қолжетімділіктің төмендігі тәрізді факторларға байланысты болуы мүмкін.

Көші-қон үрдісінің дамуының оң және теріс салдары болады. Оң салдарына жаңа жұмыс күшінің тартылуы, тұрғындардың әлеуметтік жағдайларының жақсаруы, жұмыс орындарының ашылу және т.б. жатқызуға болады. Теріс салдарына ауыл мен қала тұрғындарының теңгерімсіздігі, миграция орталығына айналған елді мекендерде тұрғын үй құрылысының тапшылығы, қалалық қоғамдық-тасымалдау қызметтеріне, инженерлік-коммуникациялық желілерге, әлеуметтік мекемелерге жүктеменің артуы орын алады.

Сондықтан, ішкі және сыртқы көші-қон үрдісін реттеуге, қадағалауға және басқаруға қатысты тиімді іс-шаралар кешені мен тетіктерін анықтау керек.

Қорытынды

Көші-қон үрдісіне жасалған талдау нәтижелеріне сүйене отырып, төмендегідей қорытынды жасауға болады:

1. Экономикадағы маңызды факторлардың бірі – көші-қон үрдісі. Көші-қон үрдісі ақша аударымдарына, білікті жұмыскерлердің оралуына, жұмыс күшінің жасаруына, жекелеген адамдардың әлеуметтік-экономикалық мүмкіндіктерге қол жеткізуіне ықпал етсе, екінші жағынан әлеуметтік инфрақұрылымға жүктеменің артуы, тұрғын үй тапшылығы, құқықтық қорғалмау, қауіпсіздік мәселелерін туғызып отыр. Сондықтан көші-қон саясатының кез-келген мемлекет үшін маңыздылығы жоғары.

2. Көші-қон үрдістері мемлекеттік қауіпсіздікке, қоғамдық тыныштық пен келісімге, республикадағы әлеуметтік-экономикалық және демографиялық жағдайларға тікелей әсерін тигізеді.

3. Сыртқы көші-қон ағынына қатысушыларды оның ішінде жұмыс істеу мақсатында ел аумағына келген және ел аумағынан кеткен азаматтар үшін заңды еңбек көш-қон шарттарын, түсіндіру-кеңес беру, құқықтық қорғау, ұйымдастырушылық іс-шаралардың тетіктерін жетілдіру керек.

4. Көші-қон ағыны еңбек нарығының өзгерісіне, өңірлік дамуға, құрылыстың жүргізілуіне, әлеуметтік қызмет көрсету мекемелерінің қызметіне сұраныстың қалыптасуына, демографиялық статистиканың өзгерісіне әкеледі. Бұл аумақтардың теңгерімсіз дамуына негіз болады. Сондықтан, халықтың көшу қарқыны басым елді мекендердегі инфрақұрылымның дамуына,

жаңа жұмыс орындарының ашылуына, тұрмыс-тіршілікке қолайлы ортаны қалыптастыруға назар аудару қажет.

5. «Серпін-2050», «Дипломмен ауылға», «Мәңгілік ел жастары – индустрияға» сынды мемлекеттік бағдарламалары ішкі көші-қон үрдісіне қатысушы жастардың елді мекендерде тұрақтануына, халқы тығыз орналасқан оңтүстік өңірлердегі жастардың кадр тапшылығы бар, Қазақстанның солтүстік, батыс және шығыс өңірлерінде оқытып, жұмысқа орналастыруға ықпал етіп отыр.

6. Ішкі көші-қон үрдісінде ауылдық елді мекендерден көшіп кетушілердің басымдығы ауылдық аумақтарды теңгерімді дамытуға, жұмыс орындарын ашуға, әлеуметтік инфрақұрылымды жетілдіруге, өміртіршілікті жақсартуға жіті назар аударуды талап етуде.

Авторлардың үлесі: Шохан Роза: кіріспе, зерттеудің мақсаты мен міндеттерін тұжырымдау, сандық көрсеткіштерді талдау; басылымды өңдеу; Нурпеисов Сағат: әдеби шолу жазу, зерттеу нәтижелерін көрнекілеу; Хойч Айжан: зерттеу әдістерін сипаттау және үйлестіру; сандық мәліметтерді жинау; қорытынды.

Мүдделер қақтығысы: автор мүдделер қақтығысы жоқ деп мәлімдейді.

Әдебиеттер тізімі

[1] Қазақстан Республикасы көші-қон саясатының 2023-2027 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 30 желтоқсандағы № 961 қаулысы [Электрондық ресурс].-2024.-URL: <https://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/P2200000961> (қаралған күні: 10.06.2024).

[2] Халықтың көші-қоны туралы Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 13 желтоқсандағы N 204 Заңы [Электрондық ресурс].– 2024.–URL: <https://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000204> (қаралған күні: 10.06.2024).

[3] Этникалық қазақтардың тарихи отанына оралуы тұжырымдамасы туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы 1998 жылғы 16 қыркүйек N 900 [Электрондық ресурс].-2024.-URL:<https://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/P980000900> (қаралған күні: 11.06.2024).

[4] Қазақстан Республикасы Көші-қон саясатының 2001-2010 жылдарға арналған салалық бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2001 жылғы 29 қазандағы N 1371 Қаулысы [Электрондық ресурс].– 2024.– URL: <https://www.surl.li/sdxlg> (қаралған күні: 11.06.2024).

[5] Қазақстан Республикасының Ауылдық аумақтарын дамытудың 2004-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2003

жылғы 10 шілдедегі N 1149 Жарлығы [Электрондық ресурс].– 2024.– URL: <https://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/U030001149> (қаралған күні: 12.06.2024).

[6] Сухов, А.Н. Миграция в Европе и ее последствия: учеб. пособие/ А.Н. Сухов, С.А. Трыканова.-М.: ФЛИНТА, 2021.- 216с.

[7] Нурмагамбетов, А.М. Миграция населения: сущность, функции и виды (правовой аспект) / А.М. Нурмагамбетов, С.Б. Нурмагамбетова// Вестник Института законодательства Республики Казахстан.-2010.-N2(18).-С.74-81.

[8] Қазақстан Республикасының Конституциясы [Электрондық ресурс].–2024.–URL: https://www.akorda.kz/kz/official_documents/constitution (қаралған күні: 12.06.2024).

[9] Никитская, Е.Ф. Социально-экономические аспекты миграции населения в России / Е.Ф. Никитская, С.В. Грабчук // Путеводитель предпринимателя.-2016.- №3.- С. 146-162.

[10] Бойков, В.Э. Социальные аспекты миграции населения [Электронный ресурс].- 2024.- URL: <https://www.cyberleninka.ru/article/n/sotsialnye-aspekty-migratsii-naseleniya/viewer> (дата обращения: 12.06. 2024).

[11] Зайцева, И.Б. Актуальность изучения процессов внутренней миграции в современном обществе / И.Б.Зайцева // Человеческий фактор: Социальный психолог. -2020. -№ 2 (40).-С. 72-80.

[12] Хрусталева, Н.С. Переживание психической травмы и печали в условиях эмиграции / Н.С. Хрусталева // Вестник Санкт-Петербургского университета.- 2010.-Вып. 1.- С. 253-260.

[13] Евтушенко В.И. Миграция как способ реализации экологических прав граждан: / В.И. Евтушенко, Ю.Г. Шпаковский.- М.: Норма, 2020.-176с.

[14] Қазақстанның демографиялық жылнамалығы [Электрондық ресурс].- 2024. – URL: <https://www.stat.gov.kz> (қаралған күні: 14.06.2024).

[15] Қазақстан Республикасы халқының көші-қоны, 2022 жыл [Электрондық ресурс]. – 2024. – URL: <https://www.stat.gov.kz> (қаралған күні: 14.06.2024).

References

[1] Qazaqstan Respublikasy köші-qon saiasatynyñ 2023-2027 jylдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Qazaqstan Respublikasy Үкіметінің 2022 jylғы 30 jeltosandaғы № 961 qaulysy [Resolution No. 961 of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 30, 2022 on approval of the concept of the migration policy of the Republic of Kazakhstan for 2023-2027]. Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2200000961> (date of access: 10.06. 2024) [in Kazakh].

[2] Halyqtyñ köші-qony turaly Qazaqstan Respublikasynyñ 1997 jylғы 13 jeltosandaғы N

204 Zañy [Law No. 204 of the Republic of Kazakhstan dated December 13, 1997 on population migration]. Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000204> (date of access: 10.06.2024) [in Kazakh].

[3] Etnikalyq qazaqtardyñ tarihi otanyna oraluy tñjyrymdamasy turaly Qazaqstan Respublikasy Ùkimetinñ qaulysy 1998 jylğy 16 qyrküiek N 900 [Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated September 16, 1998 No. 900 on the concept of the return of ethnic Kazakhs to their historical homeland]. Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P980000900> (date of access: 11.06.2024) [in Kazakh].

[4] Qazaqstan Respublikasy Köşı-qon saiasatynyñ 2001-2010 jylдарға арналған салалық бағдарламасын бекіту туралы Qazaqstan Respublikasy Ùkimetinñ 2001 jylğy 29 qazandağy N 1371 Qaulysy [Approval of the sectoral program of the Migration Policy of the Republic of Kazakhstan for 2001-2010 Resolution No. 1371 of the Government of the Republic of Kazakhstan dated October 29, 2001]. Available at: <http://surl.li/sdxlg> (date of access: 11.06.2024) [in Kazakh].

[5] Qazaqstan Respublikasynyñ Auyldyq aumaqtaryn damytudyñ 2004-2010 jylдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы туралы Qazaqstan Respublikasy Prezidentinñ 2003 jylğy 10 şildedegi N 1149 Jarlyğy [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated July 10, 2003 N 1149 on the state program for the development of rural areas of the Republic of Kazakhstan for 2004-2010]. Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U030001149> (date of access: 12.06.2024) [in Kazakh].

[6] Suhov, A.N., Trykanova, S.A. (2021). Migracija v Evrope i ee posledstvija: uceb. Posobie [Migration in Europe and its consequences: textbook]. M.: FLINTA, 216 [in Russian].

[7] Nurmagambetov, A.M. (2010). Migracija naselenija: sushnost', funkci i vidy (pravovoj aspekt) [Population migration: essence, functions and types (legal aspect)]. *Vestnik Instituta zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan - Bulletin of the Institute of Legislation of the Republic of Kazakhstan*, (2), 74-81 [in Russian].

[8] Qazaqstan Respublikasynyñ Konstituciasy [Constitution of the Republic of Kazakhstan]. Available at: https://www.akorda.kz/kz/official_documents/constitution (date of access: 12.06.2024) [in Kazakh].

[9] Nikitskaja, E.F. (2016). Social'no-jekonomichekije aspekty migracii naselenija v Rossii [Socio-economic aspects of population migration in Russia]. *Putevoditel' predprinimatelja - Entrepreneur's Guide*, (3), 146-162 [In Russian].

[10] Bojkov, V. Je. (2024). Social'nye aspekty migracii naselenija [Social aspects of population migration]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnye-aspekty-migratsii-naseleniya/viewer> (date of access: 12.06.2024) [in Russian].

[11] Zajceva, I.B. (2020). Aktual'nost' izučeniya processov vnutrennej migracii v sovremennom obshhestve [Relevance of studying the processes of internal migration in modern society]. *Chelovecheskij faktor: Social'nyj psiholog-Human factor: Social psychologist*, 2(40), 72-80 [in Russian].

[12] Hrustaleva, N.S. (2010). Perezhivanie psihicheskoy travmy i pechali v uslovijah jemigracii [Experiencing mental trauma and sadness in conditions of emigration]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta - Bulletin of St. Petersburg University* (1), 253-260 [in Russian].

[13] Evtushenko, V.I., Shpakovskij, Ju.G. (2020). Migracija kak sposob realizacii jekologicheskix prav grazhdan: monografija [Migration as a way to realize the environmental rights of citizens: monograph]. Moscow: Norma, 176 [in Russian].

[14] Qazaqstannyñ demografialyq jylnamalyğy (qazaq және орыс тilderinde) [Demographic Yearbook of Kazakhstan (Kazakh and in Russian languages)] (2021). Available at: <https://www.stat.gov.kz> (date of access: 14.06.2024) [in Kazakh].

[15] Qazaqstan Respublikasy halqynyñ köşı-qony [Migration of the population of the Republic of Kazakhstan] (2022). Available at: <https://www.stat.gov.kz> (date of access: 14.06.2024) [in Kazakh].

Авторлар туралы ақпарат:

Шохан Роза – негізгі автор; экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор; «Туризм» кафедрасының қауымдастырылған профессоры; Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті; 010008 Сәтпаев көш., 2, Астана қ., Қазақстан; e-mail: roza-shokan@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1005-3769>

Нурпеисов Сағат; экономика ғылымдарының магистрі; әлеуметтік және корпоративтік даму жөніндегі проректор; «Тұран-Астана» университеті; 010000 Дүкенұлы көш., 29 Астана қ., Қазақстан; e-mail: nurpeisov@tau-edu.kz; <https://0009-0007-1582-698X>.

Хойч Айжан; Ph.D, қауымдастырылған профессор; «Экономика және кәсіпкерлік» кафедрасының қауымдастырылған профессоры; Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті; 010008 Сәтпаев көш., 2, Астана қ., Қазақстан; e-mail: khoich.aizhan@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-0128-3052>.

Information about the authors:

Shokhan Roza – The main author; Candidate of Economic Sciences; Associate Professor; Associate Professor of the Department of Tourism; I.N. Gumilyov Eurasian National University; 010008 Satpayev str., 2, Astana, Kazakhstan; Kazakhstan; e-mail: roza-shokan@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1005-3769>

Nurpeissov Sagat; Master of Economics Sciences; Vice-Rector of the Development of Social and Corporate; «Turan-Astana» University; 010000 Dukenuly str., 29, Astana; e-mail: nurpeisov@tau-edu.kz; <https://orcid.org/0009-0007-1582-698X>

Khoich Aizhan; Ph.D, Associate Professor; Associate Professor of the Department of Economics and Entrepreneurship; I.N. Gumilyov Eurasian National University; 010008 Satpayev str., 2, Astana, Kazakhstan; Kazakhstan; e-mail: khoich.aizhan@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-0128-3052>

Информация об авторах:

Шохан Роза - основной автор; кандидат экономических наук; ассоциированный профессор; ассоциированный профессор кафедры «Туризм»; Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева; 010008 ул. Сатпаева, 2, г.Астана, Казахстан; e-mail: roza-shokan@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1005-3769>

Нурпеисов Сагат; магистр экономических наук; проректор по социальному и корпоративному развитию; Университет "Турани-Астана"; 010000 ул. Дукенулы, 29 г.Астана, Казахстан; e-mail: nurpeisov@tau-edu.kz; <https://orcid.org/0009-0007-1582-698X>

Хойч Айжан; Ph.D, ассоциированный профессор; ассоциированный профессор кафедры «Экономика и предпринимательство»; Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева; 010008 ул. Сатпаева, 2, г.Астана, Казахстан; e-mail: khoich.aizhan@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-0128-3052>

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АУЫЛДЫҚ ДЕПОПУЛЯЦИЯ: РЕТТЕУ ТЕТІКТЕРІ

RURAL DEPOPULATION IN KAZAKHSTAN: MECHANISMS OF REGULATION

СЕЛЬСКАЯ ДЕПОПУЛЯЦИЯ В КАЗАХСТАНЕ: МЕХАНИЗМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ

Г.К. АМИРОВА¹

Ph.D докторы

Қ. БОДАУХАН^{2*}

Э.Ф.К.

К.К. ДАУРЕНБЕКОВ²

т.Ф.К.

¹*Астана медицина университеті, Астана, Қазақстан*

²*С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті, Астана, Қазақстан*

**автордық электрондық поштасы: tanat.2004@mail.ru*

G. AMIROVA¹

Ph.D

K. BODAUKHAN^{2*}

C.E.Sc.

K. DAURENBEKOV²

C.Eng.Sc.

¹*Astana Medical University, Astana, Kazakhstan*

²*S. Seifullin Kazakh Agro Technical Research University, Astana, Kazakhstan*

**corresponding author e-mail: tanat.2004@mail.ru*

Г.К. АМИРОВА¹

доктор Ph.D

К. БОДАУХАН^{2*}

К.Э.Н.

К.К. ДАУРЕНБЕКОВ²

к.техн.н.

¹*Медицинский университет Астана, Астана, Қазақстан*

²*Казахский агротехнический исследовательский университет им. С. Сейфуллина, Астана, Қазақстан*

**электронная почта автора: tanat.2004@mail.ru*

Аңдатпа. *Мақсаты* - Қазақстанның ауылдық аймақтарындағы, оның ішінде Қостанай облысындағы депопуляциялық үрдістерді талдау және оларды оңтайландыру тетіктерін ұсыну. Салыстырмалы талдау және серпінді әдістер негізгі себептерді анықтау және ауылдық аудандардағы халық санын жыл сайын азайту мақсатында қолданылды. Ауылдық жердің тұрғындарын қысқарту факторларын айқындау, сондай-ақ демографиялық және әлеуметтік проблемаларды кешенді реттеу жүйесін қалыптастыру үшін эмпирикалық әдістер пайдаланылды. Облыстың әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерін бағалау бағалау тәсілі негізінде жүргізілді. *Нәтижелер* - авторлар республиканың ауылдық аумақтарын дамыту жөніндегі бірқатар қолданыстағы құжаттарға қарамастан, 2009 жылдан бастап жүзеге асырылып келе жатқанын атап өткен. елдің ауыл халқының депопуляциясы сақталуда. 2024 жылы. 2008 жылмен салыстырғанда сандық құрамы 9,1% азайды. Бұл Қостанай облысына тән. Осы өңірде депопуляциялық бағыттылықты неғұрлым тереңірек зерделеу мақсатында 2010 - 2023 жылдар аралығындағы кезеңдегі деректерді қамтитын халық тығыз орналасқан 4 және халық тығыз орналасқан 4 ауданның әлеуметтік параметрлеріне салыстырмалы талдау жүргізілді. *Қорытындылар* - Қазақстан мен Қостанай облысының еңбек нарығының индикаторлары қалалық көрсеткіштермен салыстырғанда біршама төмен. 2023 жылы жұмыс күшінің үлесі қаламен салыстырғанда ауылдық елді мекендерде жоғары байқалды, алайда жұмыспен қамту деңгейі айтарлықтай төмен болды. Ауылдық аудандарда өзін-өзі жұмыспен қамтыған

Кіріспе

Ауылдық аймақтар қала тұрғындары үшін қауіпсіз өмір мен ыңғайлы жұмыс жағдайларын қамтамасыз ету орны екенін COVID-19 пандемиясы нақтылай түсті. Соған қарамастан, әлем бойынша ауылдық жерлердегі депопуляция жаһандық мәселе айналды (Uribe-Sierra S.E., Mansilla-Quifones P., Mora-Rojas A.I.) [1]. Соған байланысты қазіргі уақытта көптеген мемлекеттердің басқарушы органдары ауылдық депопуляцияны тоқтату мәселесіне тап болып отыр. Көптеген елдерде адамдардың ауылдық жерлерден қоныс аударуы ұзақ уақыт бойы жалғасып келеді.

Біріккен Ұлттар Ұйымының (БҰҰ) деректерін ескеретін болсақ, ауылдық жерлерге қарағанда қала тұрғындарының үлесі артып, 2024 жылдың басында 58% құрады, бұл көрсеткіш 1994 жылы 44% болған. Алдағы онжылдықтарда негізінен дамушы елдерде тұратын ауыл тұрғындары үшін депопуляциялық үрдіс сақталады деген болжам келтірілген (Commission on Population and Development...) [2].

БҰҰ-ның 2023 жылғы Дүниежүзілік әлеуметтік есебінде кейбір ауылдық жерлерде керемет табиғи сұлулықпен қатар, көптеген сауықтыру іс-шараларын ұсынатын орындардың болуына қарамастан, егде жастағы адамдар мен ауыр науқастар үшін медициналық қызметтерді табу қиын екені көрсетілген. Бұл құжатта әсіресе шалғай орналасқан аудандарда амбулаториялық-емханалық және стационарлық қызметтердің, қоғамдық көліктердің, жаяу жүрушілерге арналған жолдар мен көше шамдарының қол жетімді болмауы, жеке тұрғын үйлердің салыстырмалы түрде сапасының төмендеуі секілді деректер келтірілді (World Social Report 2023: Leaving No One Behind) [3].

Зерттеу нәтижелері көрсетіп отырған әлсіретуде Қазақстанның бірқатар облыстарында, әсіресе Қостанай, Шығыс және Солтүстік Қазақстан облыстарында демографиялық ақуал жылдан-жылға төмендеп, ішкі көші-қон үрдісінен туындаған депопуляция артып отыр. Аталған облыстар бойынша халық санының жылдан-жылға азаюы, әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылымдарға қажеттілікті төмендетіп, онсыз да ескіріп тұрған инфрақұрылымдардың сапасын одан әрі әлсіретуде.

Сол себепті дамушы елдер, оның ішінде Қазақстан үшін аталған олқылықтарды реттеудің жедел шараларын әзірлеу аса маңызды. Аталған проблемаларды реттеудің тиімді шараларын жасамай елдегі урбанизацияны, ауылдық аймақтардағы

демографиялық, әлеуметтік-экономикалық (жұмыссыздық пен кедейлік) проблемаларын шешу мүмкін емес.

Мақаланың мақсаты Қазақстанның ауылдық аймақтарындағы, оның ішінде халық санындағы депопуляциялық үрдіс қатты байқалып отырған облыстары (Қостанай) бойынша әлеуметтік-демографиялық проблемаларға талдау жасау және оны шешудің тетіктерін ұсыну.

Әдебиетке шолу

Ауылдық аймақтарындағы депопуляция салдарынан орын алып отырған әлеуметтік-экономикалық және демографиялық мәселелер тек Қазақстанды ғана емес, әлем ғалымдарын алаңдататын өзекті мәселеге айналды.

2022 жылғы БҰҰ-ның шөлейттенуге қарсы конвенциясында әлемнің көптеген ауылдық жерлерінде жұмыс орындарының жетіспеушілігі және балабақшалар мен сапалы білім беру мекемелерінің және басқа да әлеуметтік инфрақұрылымдық нысандардың жоқ екендігі көрсетілді. Сондай-ақ, бұл конвенциясында ауылдық жерлерде бейресми жұмыспен қамту, өзін-өзі жұмыспен қамту, жартылай және маусымдық жұмыспен қамту, тауарлық емес және ұсақ тауарлы шаруашылықтарда кең таралғандығы туралы ақпараттар келтірілді (Андреева О., Себенцов А., Куст Г. и др.) [4].

Пандемия кезінде әлемнің көптеген мемлекеттеріндегі ауылдық аумақтарда инфрақұрылымдардың артта қалуы ең алдымен әйелдерге, мигранттарға, қарттар мен мүгедектерге қатты әсер етті (World Social Report 2023: Leaving No One Behind...) [3]. Әлемнің дамыған елдері ауылдық жерлердегі халық санының азаюын түсіну және оған қарсы тұру жолдарын табу қажеттілігін ғылыми негіздейтін бірқатар зерттеулер жүргізді (Christiaanse S.; ESPON. ESCAPE European Shrinking Rural Areas...) [5-6].

Ауылдық аймақтарындағы депопуляция туралы алаңдаушылық жақында ғана пайда болған жоқ. Мысалы, A.G. Paradosoulou, P. Baltas секілді авторлардың зерттеуінде – депопуляция ауыл тұрғындарының мемлекеттік қызметтерге қолжетімділіктің төмендігімен, экономикалық бәсекеге қабілеттілік пен инновацияның болмауымен және тиімсіз басқарумен байланысты «жүйелік құбылыс» ретінде қарастырылады (Paradosoulou A.G., Baltas P.) [7].

Мақалада Оңтүстік Африка елдері мен Азияның кейбір елдеріндегі жылдам урбанизация жағдайды талқылады. Атап айтқанда: көше кептелістері, көлік қозғалыстарындағы проблемалар, баспана жетіспеу-

шілігі, тұрғын үй бағасының қымбаттауы, коммуналдық жүйелердің жетіспеушілігі, балабақшалар мен мектептер, ауруханалар мен емханалар қызметінің барлық тұрғындарға қолжетімді болмауы секілді проблемалар көрсетілген. Ал ауылдық аймақтар үшін бұл үрдіс халықтың депопуляциясын қалыптастырды деп көрсетілген (Guzman J.M.) [8].

Әлеуметтік қызметтерге және қосалқы инфрақұрылымға қолжетімділіктің жеткіліксіздігі ауылдық және шалғай аудандардағы егде жастағы адамдар үшін ерекше проблемаға айналды (Asante D., McLachlan C.S., Pickles D. et al.) [9]. Интернетке тәуелді мемлекеттік қызметтердің саны артып келе жатқан кезде, қалалық және ауылдық жерлер арасындағы цифрлық қолжетімділіктің айырмашылығы «цифрлық алшақтық» қолжетімділік пен дағдылардағы жасқа байланысты олқылықтар бұл мәселелерді қиындатады. Соның салдарынан әлемнің көптеген елдеріндегі ауылдық жерлердегі халық санының азаюы, демографиялық құлдырау, қартаю процесінің орын алуы, экономикалық белсенді топтардың азаюы, ауыл экономикасының әртараптандырылу деңгейінің болмауы секілді проблемалар өзектілігін жоймай келеді (World Social Report 2023: Leaving No One Behind...) [3].

Материалдары мен әдістері

Зерттеудің кіріспе және әдебиеттерге шолу бөлімдерінде көрсетілгендей, ауылдық аймақтардағы халық санының жылдан-жылға азаюы мен оның негізгі себептерін анықтау, ағымдағы жағдайды талдау және анықталған проблемаларды еңсеру мақсатындағы авторлар бірқатар материалдар мен әдістерді қолданды.

Жалпы әлем бойынша және Қазақстанның ауылдық аймақтарындағы тұрғындар санының азаю факторларын кешенді талдау үшін БҰҰ-ның Халық және даму жөніндегі Комиссиясы, БҰҰ-ның азық-түлік және ауыл шаруашылық ұйымының (ФАО) мәліметтері, Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректері, аталған сала бойынша жан-жақты зерттеу жүргізген отандық және шетелдік ғалымдардың зерттеулері, Қостанай облысының кейбір аудандарының демографиялық және әлеуметтік көрсеткіштері қолданылды.

Қазақстан Республикасының облыстары бойынша халық санының депопуляциялық үрдісі қатты байқалып отырған облыстардың бірі – Қостанай облысы. Бұл

облыстағы демографиялық және әлеуметтік проблемаларды кешенді реттеудің тетіктерін ұсыну үшін эмпирикалық, динамикалық және салыстырмалы талдау әдістері қолданылды. Сонымен қатар, облыстың әлеуметтік-экономикалық, демографиялық және инфрақұрылымдық факторларын қамтитын көрсеткіштерді бағалау үшін шолу және бағалау тәсілі қолданылды.

Нәтижелер

Ауыл тұрғындары жақсы өмір іздеп қалаларға қоныс аударады. Атап айтқанда, олар жоғары ақы төленетін жұмыс орындарын, сондай-ақ ауылдық жерлерде оңай қолжетімді емес мемлекеттік қызметтерді іздейді, мысалы, денсаулық сақтауды жақсарту немесе білім алу мүмкіндіктерін кеңейту.

Бөлшек сауда дүкендері, банктік қызметтер және демалыс орындары сияқты әлеуметтік ыңғайлылықтардың болуы да ауыл тұрғындарын қалаларға тартудың маңызды факторлары болып табылады. Осы факторлардан басқа, жастар қалалық өмір салты ауылдық жерлерге қарағанда тартымды деген түсінікке байланысты қоныс аударады. Бұл туралы 2024ж. басында БҰҰ-ның Халық және даму жөніндегі Комиссиясы «Өткен және болашақтағы демографиялық тенденциялар: қорқыныш, фактілер және саясаттың салдары» атты мақаланы ұсынды.

Ауыл халқының депопуляциялық үрдісі отандық зерттеушілердің еңбектерінде кеңінен зерттелген. М.М. Конарбаеваның зерттеулерінде урбанизация процесі Қазақстанда Орталық Азия өңіріндегі орташа мәндермен салыстырғанда неғұрлым жоғары екені көрсетілді, яғни Орталық Азия елдеріндегі қала халқының үлесі 1950ж. 32,7%-дан 2021ж. 48,4%-ға дейін ұлғайғанымен, Қазақстанда бұл көрсеткіш тиісінше 36,4% және 57,8%-ды құрады (Конарбаева М.М.) [10].

Сонымен қатар, К. Бодаухан, Д. Жөнсхан, Ж.Саматова секілді авторлардың еңбектерінде 1990ж. Республика бойынша жалпы халыққа есептегенде ауыл тұрғындарының үлесі 42,9% болғаны және оның 2008ж. 46,9%-ға дейін өскені көрсетілді. Бірақ, 2009 жылдан бастап бұл көрсеткіш біртіндеп төмендеп, 2022ж. соңында 39% құрады (Бодаухан К., Жөнсхан Д., Саматова Ж.) [11].

А.А. Киреева және Қазақстандағы қазіргі экономикалық жүйе бойынша ең жақсы бейімделу қалалық агломерацияларда, қала орталықтарында және шикізат өндіретін салалар мен әлемдік нарықта

жоғары сұранысқа ие тауарлары бар аймақтарда ғана тән екенін анықтады. Сонымен қатар, Қазақстанда 88 қала және 6322 ауылдық елді мекеннің басым көпшілігінде халықтың азаю қарқыны байқалып отырғанын көрсетті (Kireyeva A.A., Vasa L., Nurlanova N.K. et al.) [12]. Сонымен қатар, К.И. Ибрагимова, А.Б. Турысбековалардың Қазақстанның өңірлеріндегі деректерді талдай отырып, экологиялық жағдайы нашар, әлеуметтік және көлік инфрақұрылымы жетіспейтін Қазақстанның ең осал аймақтарын анықтады (Ибрагимова К.И., Турысбекова А.Б.) [13].

И. Кусаинова Қазақстандағы ауылдардың жойылуы мен жастардың ауылға тұруға ынтасының болмауын анықтау мақсатына зерттеу жүргізді. Нәтижесінде, медициналық қызметтердің сапасының төмен болуы, таза ауыз суға қолжетімділіктің болмауы, тұрақты жұмыстың болмауы, қаржылық қиындықтар, балалардың болашағына алаңдау секілді проблемаларды анықтады (Кусаинова И.) [14].

Аталған жағдайдар ауылдық аумақтардағы экономикалық белсенді тұрғындардың ауылдан қалаға кетуіне, урбандалу үрдісінің артуына, ауыл мен қала тұрғындары арасындағы әлеуметтік-экономикалық теңсіздіктің қалыптасуына алып келді. Нәтижесінде ауыл тұрғындарының саны 2023ж. 2008 (ауыл тұрғындарының ең көп тіркелген жылы) жылмен салыстырғанда 8,7% азайды және 2000 жылмен салыстырғанда 2021ж. ауылдық елді мекендер саны 2,7%-ға қысқарды.

2023ж. қала халқының үлесі 61,8%, ал ауыл тұрғындарының үлесі 38,2% құрайды (Комитет статистики Министерства национальной экономики...) [15]. Осылайша 2009 жылдан бастап ауыл тұрғындарының үлесі қала халқының үлесімен салыстырғанда тұрақты түрде азаюда. Әсіресе, бұл құбылыс Қазақстанның Шығыс, Солтүстік және Қостанай облыстарына тән.

Ауылдық жерлердегі депопуляциялық үрдістің жалғасуы ауылдық жерлердің экономикалық, әлеуметтік, демографиялық және экологиялық тепе-теңдігіне көптеген жағымсыз салдарлар тудырады. Экономикалық тұрғыдан алғанда, өндірістік қуаттар азаяды, нәтижесінде ауылдық жерлердің кірістер алу, сауда ағындарын жеңілдету және инвестициялар тарту мүмкіндіктері төмендейді. Бұл аумақтардың салық түсімдері азаяды, ал жергілікті инфрақұрылымды салу және басқару сияқты мемлекеттік қызметтерге бір тұрғынға орташа шығындар артады.

Ұлттық статистика бюросының деректері бойынша 2023ж. соңында Қазақстанның ауылдық жерлерінде 3,5 млн адам жұмыспен қамтылған, бұл Қазақстанның 9,1млн жұмыспен қамтылған халқының 38,0%-ын құрайды (Комитет статистики Министерства национальной экономики...) [15]. Демек, бұл көрсеткіш ауылдық жерлер Республиканың айтарлықтай еңбек ресурстары шоғырланған орын екенін көрсетеді.

Осыған орай мемлекет еліміздің тұрақты экономикалық дамуы мен азық-түлік қауіпсіздігін сақтау үшін ауыл шаруашылығы мен ондағы еңбек ресурстарының орасан зор мүмкіндіктерін тиімді пайдалану мақсатында ауылдық аймақтарды дамытудың түрлі бағдарламаларын әзірледі. Атап, айтқанда, Қазақстан Республикасының ауылдық аумақтарын дамытудың 2023-2027 жылдарға арналған тұжырымдамасы, Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасы және т.б.

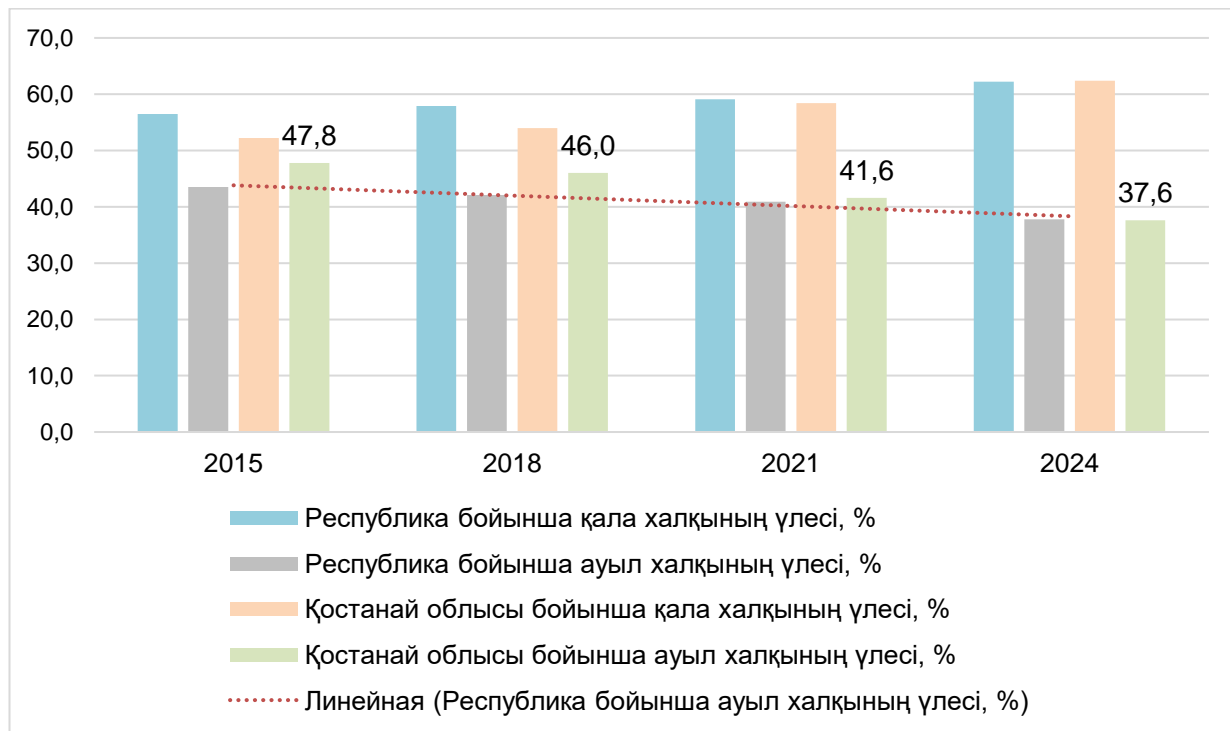
Соған қарамастан, ауыл тұрғындарының табиғи өсіміндегі тұрақтылық сақталмай келеді. Статистикалық мәліметтерді негізге алатын болсақ, ауыл тұрғындарының саны 2009ж. бері тұрақты түрде қысқаруда. 2024ж. басындағы статистикалық мәліметтерді ескеретін болсақ, Республика бойынша қала халқының үлесі 62,2%, ал ауыл тұрғындарының үлесі 37,8% құрады. Әсіресе ауыл тұрғындарының төмендеу үлесі Қостанай облысында қатты байқалып отыр, яғни соңғы он жылда (2015-2024жж. басы) ауыл халқының үлесі 25,9% азайған (1 сурет).

Суреттен көріп отырғанымыздай, Республика бойынша жалпы халыққа есептегендегі ауыл тұрғындарының үлесі 2024 жылдың басында 2015 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 5,7%, ал Қостанай облысында 10,2% төмендеді. Қарастырылып отырған кезеңдер бойынша Республикадағы ауыл халықтың табиғи өсімі 2024 жылдың басында 0,1% өссе, сәйкесінше бұл көрсеткіш Қостанай облысында назар 25,9% азайды.

Зерттеу нәтижесінде авторлар ауыл тұрғындарының бұлай төмендеуіне бірқатар себептердің әсері бар екенін анықтады, олар: Республика бойынша неке санының қысқаруы және ажырасу санының өсуі, ауылдық елді мекендерінің шашыраңқы қоныстануы және шағын елді мекендердің жоғары үлесі; ауыл халқының өмір сүру сапасына қажетті базальдық игіліктер мен қызметтерге (әлеуметтік және инженерлік

инфрақұрылымдар) қолжетімдіктің төмен болуы; экономикалық белсенді топтардың тұрақты және жоғары табыс табу мақсатында ірі қалаларға қоныс аударуы секілді факторлар бар. Бұл жағдайлар

Республиканың бірқатар облыстарында (Қостанай, ШҚО, СҚО) ішкі көші-қон үрдісінен туындаған ауыл халқының депопуляциясын одан әрі арттырды.

Ескерту: (Комитет статистики Министерства национальной экономики...) [15]
1 сурет – Республика және Қостанай облысы бойынша ауыл және қала тұрғындарының үлесі, %

Аталған фактілерді нақтылау мақсатында біз біріншіден, қала және ауыл тұрғындарының үлесін ескере отырып,

Республиканың және Қостанай облысының еңбек нарығының негізгі индикаторларын талдау жасаймыз (1 кесте).

1 кесте – Республика және Қостанай облысы бойынша еңбек нарығының негізгі индикаторларын талдау, 2023ж.

Еңбек нарығының негізгі индикаторларын	Қала	Ауыл	Қостанай облысы	
Жұмысқуші, адам	5 903 634	3 630 480	472 143	
Халық санындағы жұмыс күші үлесі, %	67,7	69,8	72,2	
Жұмыспен қамтылған халық, адам	5 624 526	3 457 394	479 548	
Жұмыспен қамту деңгейі, %	95,3	95,2	95,1	
Жұмыссыз халық, адам	279 108	173 086	22 595	
Жұмыссыздық деңгейі, пайызбен	4,7	4,8	4,9	
Өзін-өзі жұмыспен қамтыған қызметкерлер	саны, адам	1 018 427	1 170 064	120 780
	үлесі, %	18	34	25
Оның ішінде жиынтық кіріс деңгейі 1-ден 1 ЕТҚД-ге дейінгілер үлесі, %	9,8	18,6	20,4	
60 001-ден 100 000 теңгеге дейін	15,9	39,2	17,4	

Ескерту: (Комитет статистики Министерства национальной экономики...) [15]

Кестеден көріп отырғанымыздай, Республиканың және Қостанай облысының еңбек нарығының индикаторлары қала көрсеткіштерімен салыстырғанда біршама төмен екенін байқаймыз. Атап айтқанда,

жалпы халық санындағы жұмыс күшінің үлесі қаламен салыстырғанда Республиканың ауылдық аймақтарында 0,1%, ал Қостанай облысында 4,5% жоғары болуына қарамастан жұмыспен қамту деңгейі 0,1

және 0,2% төмен. Сонымен қатар, өзін-өзі жұмыспен қамтыған қызметкерлердің үлесі қаламен салыстырғанда ауылдық жерлерде 16%, ал Қостанай облысында 9% жоғары.

Ауыл тұрғындарының көпшілігінде табысының төмен және тұрақты емес кезі жоқ екенін көрсетеді. Атап айтқанда ауылдық жерлердегі өзін-өзі жұмыспен қамтыған қызметкерлердің ішінде 60 мыңнан 100 мың теңгеге дейін табыс табатындардың үлесі 39,2% құраса, бұл көрсеткіш қалада 15,9% құрап отыр.

Сонымен қатар, өзін-өзі жұмыспен қамтыған қызметкерлердің ішінде ең төменгі күнкөріс деңгейі (ЕТҚД)-ге дейінгілердің үлесі қалада 9,8% құраса, бұл көрсеткіш ауылдық жерлерде екі есеге жоғары (18,6%), Қостанай облысында 20,4% құрайды. Демек Қостанай облысында бұл көрсеткіш қала

көрсеткішімен салыстырғанда екі еседен астам жоғары. Келтірілген деректер ауыл тұрғындарының, әсіресе экономикалық белсенді топтардың қалаға кетуінің басты көрсеткіштері болып саналады.

Екіншіден, өңір бойынша (әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылымдар) қолжетімдіктің төмен болуы. Біз бұл проблемаға нақтырақ түсіндіру үшін Қостанай облысының кейбір аудандарының денсаулық сақтау және білім беру мекемелеріне талдау жүргіземіз. Ол үшін халық тығыз орналасқан 3 ауданды (Қостанай, Әуликөл және Қарабалық) және халық ең аз қоныстанған төрт ауданды (Жангелді, Наурызым және Алтынсарин) аудандарындағы әлеуметтік нысандар мен оның қызметін тұтынушыларға және мамандарына талдау жасаймыз.

2 кесте – Қостанай облысының кейбір аудандары бойынша денсаулық сақтау саласы мамандарымен қамтамасыз етілу деңгейі, 2010-2023жж.

Денсаулық сақтау саласы мамандарының санаты	Аудандар	2010	2015	2020	2023	Ауытқу 2023/2010 (%)
Халық саны (адам)	Қостанай	67 874	70 356	71 226	73 165	107,8
	Әуликөл	47 249	45 256	41 293	34 848	73,8
	Жангелді	15 298	13 736	11 969	10 762	70,3
	Наурызым	13 000	12 171	10 354	9 194	70,7
Денсаулық сақтау объектілерінің саны, бірлік	Қостанай	54	52	50	49	90,7
	Әуликөл	36	35	30	30	83,3
	Жангелді	22	20	20	20	90,9
	Наурызым	11	9	9	9	81,8
Дәрігерлер саны, адам	Қостанай	45	73	91	101	2 еседен астам
	Әуликөл	69	68	74	75	108,7
	Жангелді	11	11	12	11	100,0
	Наурызым	10	7	7	8	80,0
Медицина қызметкерлерінің саны, адам	Қостанай	194	288	291	290	149,5
	Әуликөл	279	279	292	273	97,8
	Жангелді	108	102	115	107	99,1
	Наурызым	72	53	55	55	76,4
Ескерту: (Комитет статистики Министерства национальной экономики...) [15]						

2 кестеде Қостанай облысының халық тығыз қоныстанған Қостанай, Әуликөл аудандары және халық аз қоныстанған Жангелді, Наурызым, аудандары бойынша халық саны мен ондағы денсаулық сақтау қызметінің жалпы жағдайы келтірілген. Келтірілген 4 ауданның Қостанай ауданынан басқа үш ауданында халық саны соңғы 13 жылда шамамен 26-30% қысқарды. Соған сәйкес денсаулық сақтау объектілерінің саны 10-18% азайған. Әсіресе бұл тұрғындары аз Наурызым ауданында байқалады.

Тұрғындар мен денсаулық сақтау объектілерінің қысқаруына қарамастан дәрігерлер саны артып отыр, атап айтқанда Қостанай ауданында екі еседен астам, ал Әулие-

көл ауданында 8,7% өскен. Мамандар саны мен халық саны өсімінің арасында кері байланысты байқауға болады. Сол себепті Қостанай облысы бойынша қарастырылып отырған аудандары бойынша халық санының азаюына денсаулық сақтау саласының әсері шамалы деп айтуға болады.

Халық санының азаюына әсер етуі мүмкін әлеуметтік маңызды индикаторлардың бірі білім саласы болуы мүмкін. Біз білім беру саласы қызметтерінің халық санына әсерін бағалау үшін халық тығыз орналасқан Қарабалық ауданын және халық саны ең аз Алтынсарин ауданына талдау жасаймыз (3 кесте).

3 кесте – Қостанай облысының кейбір аудандары бойынша білім беру саласы қызметінің жағдайы, 2010-2023жж.

Қызмет	Аудан	2010	2015	2020	2023	Ауытқу 2023/2010 (%)
Мектепке дейінгі мекемелер саны (балабақшалар, шағын орталықтар)	Қарабалық	28	34	31	25	89,3
	Алтынсарин	18	20	20	19	105,6
Мектепке дейінгі мекемелердегі балалар саны	Қарабалық	730	1 001	1 137	958	131,2
	Алтынсарин	480	700	461	393	81,9
Балабақшадағы тәрбиешілер саны	Қарабалық	67	91	96	96	143,3
	Алтынсарин	11	26	28	29	263,6
Мектептер саны (бірлік)	Қарабалық	39	35	29	24	61,5
	Алтынсарин	19	19	19	19	100,0
Мектептердегі оқушылар саны (бастауыш, негізгі, орта)	Қарабалық	3 422	3 004	2 998	2 906	84,9
	Алтынсарин	1 918	1 774	1 748	1 695	88,4
Жоғары сынып оқушыларының саны (10-11 сыныптар)	Қарабалық	338	378	286	247	73,1
	Алтынсарин	268	236	189	157	58,6
Жоғары сынып мұғалімдерінің саны (9-11 сыныптарда сабақ береді)	Қарабалық	284	288	269	257	90,5
	Алтынсарин	239	236	228	235	98,3
Мамандардың қажетті саны (мектеп бойынша)	Қарабалық	20	19	14	9	45,0
	Алтынсарин	18	16	17	21	116,7

Ескерту: (Комитет статистики Министерства национальной экономики...) [15]

3 кестеден көріп отырғанымыздай, халық саны тығыз деп есептелетін Қарабалық ауданында мектепке дейінгі мекемелердегі балалар саны 2023 жылды 2010 жылмен салыстырғанда 31,2% артып отыр. Соған сәйкес балабақшадағы тәрбиешілер саны 43,3% артты. Ең бір қызығы халық саны аз Алтынсарин ауданында мектепке дейінгі мекемелердегі балалар санының 19,1% қысқаруына қарамастан мектепке дейінгі мекемелер саны 5,6%, ал балабақшадағы тәрбиешілер саны 3 есеге жақын артты.

Бұл мемлекеттік бюджеттің тиімсіз жұмсалыуын және күмәнді жағдайды қалыптастырып отыр. Осы ауданның мектеп оқушыларының санының 15% азаюына байланысты оқытушылар саны 1,7%-ға азайды. Екі аудан бойынша да жоғары сынып оқушыларының саны (10-11 сыныптар) 27 және 41,4% азайған.

Демек, жоғары сынып оқушылары сапалы білім алу мақсатында жақын немесе ірі қалаларға кету көрсеткіштері жоғары деп бағалауға болады. Ауылдық аймақтардағы тұрғындар мен әлеуметтік нысандардың қысқаруына қарамастан біздің зерттеуімізде қарастырылған Қостанай және Әулиекөл аудандарында дәрігерлер саны, ал Алтынсарин ауданында балабақшадағы тәрбиешілер саны еселеп артып отыр. Мұндай олқылықтар мемлекеттік бюджеттің тиімсіз жұмсалып отырғанын немесе ауылдық аймақтардағы кадрлық құрылымның тиімсіз басқарылуын аңғартады.

Үшінші, өңірлік бөліністер бойынша аймақтардағы неке санының қысқаруы және ажырасу санының өсуі. Қазақстан Республикасында ажырасудың жалпы коэффициенті 2022 жылдың соңында 2,27 құрады. Қостанай облысы бойынша бұл көрсеткіш 2,89 құрайды. Республикалық көрсеткішпен салыстырғанда 27%, ал 2021 жылмен салыстырғанда 3,2% жоғары.

Талқылау

Талдау нәтижесінде анықталғандай, ауылдық аймақтардағы халық депопуляциясы әсіресе Қазақстанның Шығыс, Солтүстік және Қостанай облыстарында ерекше байқалып отыр. Бұл құбылыс ірі қалаларға да ауылдық жерлерге де кері әсерін тигізді. Атап айтқанда, ауылдық жерлердегі халық санының азаюы әлеуметтік инфрақұрылымдарға қажеттілікті төмендетті, соның салдарынан көптеген ауылдық жерлерде әлеуметтік нысандар қараусыз қалды және олар біртіндеп пайдалану құнын жойды. Нәтижесінде, ауыл тұрғындарының саны 2024ж. 2008 (ауыл тұрғындарының ең көп тіркелген жылы) жылмен салыстырғанда 9,1% азайды және 2000 жылмен салыстырғанда 2021 жылы ауылдық елді мекендер саны 2,7%-ға қысқарды.

Классикалық урбанизация аясында орын алып отырған бұл процесс ірі қалалардағы әлеуметтік инженерлік инфрақұрылымдардың жүктемесін арттырды 35 млн-ға жуық ауыл тұрғыны еліміздегі үш ірі қаласының маңына (Астана, Алматы,

Шымкент) шоғырланды. Атап айтқанда бұл ірі қалаларда көше кептелістері, көлік қозғалыстарындағы проблемалар, баспана жетіспеушілігі, тұрғын үй бағасының қымбаттауы, коммуналдық жүйелердің жетіспеушілігі, балабақшалар мен мектептер, ауруханалар мен емханалар қызметінің барлық тұрғындарға қолжетімді болмауы секілді мәселелерді одан әрі ушықтырды.

Республиканың, оның ішінде Қостанай облысында өзін-өзі жұмыспен қамтыған қызметкерлердің үлесі қала көрсеткіштерімен салыстырғанда жоғары. Бұл көрсеткіш Қазақстанның қалалық жерлерінде 18%, ауылдық аймақтарда 34%, ал Қостанай облысында 25% құрады. Демек, ауылдық жерлерде тұрақты табыс табу күрделі және жалпы халықтың табысы төмен. Өзін-өзі жұмыспен қамтыған қызметкерлердің ішінде 60-100 мың теңгеге дейін табыс алатындардың үлесі 39,2%, ал қалада шамамен 2,5% төмен.

Ауылдық аймақтар, оның ішінде Қостанай облысындағы халықтың депопуляциясы бойыша жүргізілген демографиялық зерттеулер өңірлердегі репродуктивті ұстанымға әсер етуші факторлардың бірқатары қоғамда қалыптасқан мәдениет пен құндылықтармен тығыз байланысты деген тұжырым жасалды. Біздің зерттеулеріміздің нәтижесіне сәйкес дәстүрлі құндылықтар басым қоғамда ажырасу саны төменірек болса, сәйкесінше модернистік/индивидуалистік құндылықтар басымдық алған пост материалистік қоғамда ажырасу саны көбірек болды.

Зерттеу нәтижесі бойынша ауылдық аймақтардағы әлеуметтік және демографиялық проблемаларды тек мемлекет есебінен реттеу мүмкін емес. Осы орайда, аталаған проблемаларды нәтижелі еңсерген мемлекеттердің тәжірибесін ескере отырып, елімізде ауылдық аумақтарды тұрақты дамытудың келесідей жолдары ұсынылады:

Қорытынды

1. Қазақстан Республикасының ауылдық аумақтарын дамытудың түрлі деңгейдегі бағдарламаларының болуына қарамастан, ауыл тұрғындарының табиғи өсімі бойынша тұрақтылық сақталмай келеді. Ауылдық халықтың депопуляциясы, әсіресе Қазақстанның Шығыс, Солтүстік және Қостанай облыстарында ерекше байқалып отыр.

2. Ауылдық аймақтардағы оның ішінде Қостанай облысындағы халық санының азаюына неке санының қысқаруы және ажырасу санының өсуі, ауыл халқының тұрмыс сапасына қажетті әлеуметтік және

инженерлік инфрақұрылымдарға қолжетімділіктің төмен болуы, экономикалық белсенді топтардың тұрақты және жоғары табыс табу мақсатында ірі қалаларға қоныс аударуы секілді факторлар әсер етті.

3. Ауылдық аймақтардағы өзін-өзі жұмыспен қамтыған қызметкерлердің үлесінің қала көрсеткіштерімен салыстырғанда жоғары болуы ауылдық жерлердегі табыс мөлшерінің төмен екенін және тұрақты табыс көздерінің аз екенін көрсетеді.

4. Қостанай облысы бойынша тереңірек зерттеу жүргізілген 8 ауданның ішіндегі Қостанай, Әуликөл, Алтынсарин аудандары бойынша тұрғындар мен әлеуметтік нысандардың қысқаруына қарамастан кадрлар санының артуы аталған аудандар бойынша әлеуметтік нысандардың кадрлық қамтамасыз етілу деңгейін бақылауды қажет етеді.

5. Демографиялық зерттеулер бойынша өңірлердегі репродуктивті ұстанымға әсер етуші факторлардың бірқатары қоғамдағы қалыптасқан мәдениетке және дәстүрлі құндылықтармен тығыз байланысты екенін көрсетті.

6. Ауыл тұрғындарының жылдан-жылға тұрақты төмендеуі, экономикалық белсенді топтардың тұрақты табыс табу мақсатында ірі қалаларға кетуі аграрлық саланың бәсекеге қабілеттілігін төмендетіп, азық-түлік қауіпсіздігіне қауіп төндіруі мүмкін.

Қорытындылай келе Қазақстанның солтүстік бөлігіндегі, оның ішінде Қостанай облысындағы депопуляциялық үрдісті еңсеру үшін мемлекет стратегиялық маңызды және перспективалы деп саналатын ауылдық аймақтарда өңірлердің депопуляциясын еңсеру жөніндегі шараларды жетілдіруі тиіс. Ол үшін: біріншіден, еліміздің ауылдық аймақтарын дамытуда бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі (БӘЖ) тетіктерін іске қосқан дұрыс. Себебі, еліміздегі ауылдық елді мекендердің шашыраңқы қоныстануы мен шағын елді мекендердің жоғары үлесі жағдайында БӘЖ мүмкіндіктерін ескермей, ауылдың әлеуметтік-экономикалық дамуын тек мемлекет есебінен реттеу мүмкін емес.

Мемлекеттің ауылдық аймақтарды дамыту мақсатында жыл сайын бюджет есебінен қаржыландырылуы мемлекеттік шығындарды ұлғайтады. Сол себепті ауылдық аймақтарды дамытудың қаржылық емес тетіктерін (БӘЖ) дамытуы тиіс. Бұл мемлекеттің бюджеттік шығындарын төмендетіп, ауылдық аумақтарды «мемлекет-бизнес-қоғам» қағидаты бойынша үш ірі институт арасындағы өзара сенімді және ықпалдастықты арттырады. Ауылды аумақ-

тарды дамытудың бұл механизмі тұрақты жұмыс орындарын қалыптастырып, халықтың базалық игіліктерге қолжетімділігін нығайтады. Мемлекет бюджетінен бөлінген қаражаттың нәтижесін көрсетеді.

Екіншіден, Қазақстанның Шығыс, Солтүстік және Қостанай облыстарындағы ірі өндіріс орындары жанынан жастар баспанасын салу және агротуризмді дамыту маңызды шаралардың бірі саналады. Жастар баспанасы – жас мамандарды ауылдық аймақтарға тарту, ЖОО үшін өндірістік практиканы тиімді ұйымдастыру, еңбек өнімділігін арттыру, демографиялық және көші-қон проблемаларын реттеу, өндірісті тиімді ұйымдастыру мүмкіндіктерін қалыптастырады.

Агротуризм – ауыл тұрғындарының табысын арттыру, ішкі туризмді дамыту қосымша жұмыс орындарын қалыптастыру, қызмет көрсету сапасын арттыру, бос уақытты тиімді ұйымдастыру және т.б. мүмкіндіктерді ұсынады. Бұдан бөлек, мемлекеттік бағдарламалардың нәтижелі орындалуына мүмкіндік береді.

Автордың қосқан үлесі: Амирова Гульнур Каргабековна: зерттеудің мақсаты мен міндеттерін тұжырымдау, зерттеу әдістерін сипаттау және үйлестіру; Бодаухан Қайрат: әдеби шолу жазу, алынған нәтижелерді түсіндіру және сипаттау, зерттеу нәтижелерін көрнекілеу; Дауренбеков Куаныш Койшыгулович: басылымды өңдеу, сандық мәліметтерді жинау және талдау.

Мүдделер қақтығысы: автор мүдделер қақтығысы жоқ деп мәлімдейді.

Қаржыландыру көзі: IPH AP23490441 «Солтүстік өңірлердің ауылдық аумақтарын кеңістікте дамыту жағдайында АӨК әлеуетін іске асыруды зерттеу, ауыл халқының әлауқатын арттыру бойынша ұсынымдар әзірлеу».

Әдебиеттер тізімі

[1] Uribe-Sierra, S.E. Latent rural depopulation in Latin American open-pit mining scenarios / S.E. Uribe-Sierra, P. Mansilla-Quiñones, A.I. Mora-Rojas // *Land*.-2022.-N11(8).-1342. <https://doi.org/10.3390/land11081342>

[2] Commission on Population and Development, fifty-seventh session [Electronic resource].-2024.-URL: <https://www.un.org/development/desa/pd/events/CPD57> (date of access: 05.05.2024).

[3] World Social Report 2023: Leaving No One Behind In An Ageing World [Electronic resource].- 2023.- URL: <https://www.desapublications.un.org/publications/world-social-report-2023-leaving-no-one-behind-ageing-world> (date of access: 07.05.2024).

[4] Андреева, О. Взаимосвязь деградации земель, изменения климата и миграции в Центральной Азии: исследование / О.Андреева, А. Себенцов, Г. Куст, В. Колосов.– М.: Институт географии Российской академии наук, 2022.-42с.

[5] Christiaan, S. Rural facility decline: A longitudinal accessibility analysis questioning the focus of Dutch depopulation-policy / S. Christiaan // *Applied Geography*.-2020.-Vol.121.-102251. <https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2020.102251>

[6] ESPON. ESCAPE European Shrinking Rural Areas: Challenges, Actions and Perspectives for Territorial Governance; Synthesis Report [Electronic resource].- 2020.- URL: <https://www.espon.eu/escape> (date of access: 07.05.2024).

[7] Papadopoulos, A.G. Rural Depopulation in Greece: Trends, Processes, and Interpretations / A.G. Papadopoulos, P. Baltas // *Geographies*.-2024.-N4.-P.1–20. <https://doi.org/10.3390/geographies4010001>.

[8] Guzman, J.M. Past and Future Demographic Trends: Fears, Facts and Policy Implications. United Nations. Population Division. Commission on Population and Development.-2024.-15 Session [Electronic resource].-2024.-URL: https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/un-desa_pd_2024_cpd57_guzman_keynote.pdf (date of access: 07.05.2024).

[9] Asante, D. Understanding Unmet Care Needs of Rural Older Adults with Chronic Health Conditions: A Qualitative Study / D. Asante, C.S. McLachlan, D. Pickles, V. Isaac // *International Journal of Environmental Research and Public Health*.-2023.- 203298. <https://doi.org/10.3390/ijerph20043298>

[10] Конарбаева, М.М. Регулирование миграции трудовых ресурсов в сельских районах / М.М. Конарбаева // *Проблемы агрорынка*.-2024.- № 1.-С.250-259.

[11] Бодаухан, К. Урбандалу: Қазақстанның Солтүстік өңірлеріндегі демографиялық және әлеуметтік мәселелер / К.Бодаухан, Д.Женсхан, Ж.Саматова // *Вестник Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева. Серия Экономическая*.-2023.- №4.- Б.50-64.

[12] Kireyeva, A.A. Factors causing depopulation of vulnerable regions: Evidence from Kazakhstan, 2009–2019 / A.A. Kireyeva, L. Vasa, N.K. Nurlanova, L.J. Wan, A. Moldabekova // *Regional Statistics*.-2023.-Vol.13.-No.3.- P.559–580. <https://doi.org/10.15196/RS130308>.

[13] Ибрагимова, К.И. Қазақстанның стратегиялық маңызды өңірлерінің депопуляциясын еңсеру бойынша даму трендтерін зерделеу және шаралар әзірлеу / К.И.Ибрагимова, А.Б.Турысбекова // *Экономика: стратегия и практика*.-2021. -Т. 16.- № 4.-Б. 76-89.

[14] Кусаинова, И. Почему вымирает казахстанское село и какие проблемы у молодежи: что показывают опросы [Электронный ресурс].- 2023.- URL: <https://www.inbusiness.kz/ru/news/pochemu-vymiraet-kazahstanskoe-selo-i-pochemu-est-problemy-u-molodezhi-cto-pokazyvayut-oprosy> (дата обращения: 10.05.2024).

[15] Комитет статистики Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Электронный ресурс].-2024.-URL:<https://www.stat.kz>. (дата обращения: 05.05.2024).

References

[1] Uribe-Sierra, S.E., Mansilla-Quiñones, P. & Mora-Rojas, A.I. (2022). Latent rural depopulation in Latin American open-pit mining scenarios. *Land*, 11(8), 1342. Available at: <https://doi.org/10.3390/land11081342> [in English].

[2] Commission on Population and Development (2024). Fifty-seventh session. Available at: https://www.un.org/development/desa/pd/events/CPD_57 (date of access: 05.05.2024) [in English].

[3] World Social Report 2023: Leaving No One Behind In An Ageing World (2023). Available at: <https://desapublications.un.org/publications/world-social-report-2023-leaving-no-one-behind-ageing-world> (date of access: 07.05.2024) [in English].

[4] Andreeva, O., Sebencov, A., Kust, G. & Kolosov, V. (2022). Vzaimosvjaz' degradacii zemel', izmenenija klimata i migracii v Central'noj Azii: Issledovanie [The relationship of land degradation, climate change and migration in Central Asia: A study]. *Institut geografii Rossijskoj akademii nauk*, 42 [in English].

[5] Christiaanse, S. (2020). Rural facility decline: A longitudinal accessibility analysis questioning the focus of Dutch depopulation-policy. *Applied Geography*, 121, 102251. <https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2020.102251> [in English].

[6] ESPON. ESCAPE European Shrinking Rural Areas: Challenges, Actions and Perspectives for Territorial Governance; Synthesis Report (2020). Available at: <https://www.espon.eu/escape> (date of access: 07.05.2024) [in English].

[7] Papadopoulos, A.G. & Baltas, P. (2024). Rural Depopulation in Greece: Trends, Processes, and Interpretations. *Geographies*, 4, 1–20. Available at: <https://doi.org/10.3390/geographies4010001> [in English].

[8] Guzman, J.M. (2024). Past and Future Demographic Trends: Fears, Facts and Policy Implications. United Nations. Population Division. Commission on Population and Development,

15th Session. Available at: https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/undesapd_2024_cpd57_guzman_keynote.pdf (date of access: 07.05.2024) [in English].

[9] Asante, D., McLachlan, C.S., Pickles, D. & Isaac, V. (2023). Understanding Unmet Care Needs of Rural Older Adults with Chronic Health Conditions: A Qualitative Study. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20, 3298. Available at: <https://doi.org/10.3390/ijerph20043298> [in English].

[10] Konarbaeva, M.M. (2024). Regulirovanie migracii trudovyh resursov v sel'skih rajonah [Regulation of labor migration in rural areas]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 1, 250-259 [in Russian].

[11] Bodaukhan, K., Zhenskhan, D. & Samatova, Zh. (2023). Urbandalu: Qazaqstannyñ Solüstik öñirlerindegi demografialyq jáne áleumettik máseleler [Urbanization: demographic and social problems in the Northern regions of Kazakhstan]. *Economic series Vestnik ENU im. LN Gumileva - Economic series of the Bulletin of ENU named after L.N. Gumilyov*, 4, 50-64 [in Kazakh].

[12] Kireyeva, A.A., Vasa, L., Nurlanova, N.K., Wan, L.J. & Moldabekova, A. (2023). Factors causing depopulation of vulnerable regions: Evidence from Kazakhstan, 2009–2019. *Regional Statistics*, 13(3), 559–580. Available at: DOI: 10.15196/RS130308 [in English].

[13] Ibrahimova, K.I. & Turysbekova, A.B. (2021). Qazaqstannyñ strategialyq mañyzdy öñirleriniñ depopuliasyn eñseru boiynsha damu trendterin zerdeleu jáne şaralar ázirleu [Study of development trends and development of measures to overcome depopulation of strategically important regions of Kazakhstan]. *Economy: strategy and practice*, 16(4), 76-89 [in Kazakh].

[14] Kusainova, I. (2023). Pochemu vymiraet kazahstanskoe selo i kakie problemy u molodezhi: chto pokazyvajut oprosy [Why is the Kazakh village dying out and what problems do young people have: what the polls show]. Available at: <https://www.inbusiness.kz/ru/news/pochemu-vymiraet-kazahstanskoe-selo-i-pochemu-est-problemy-u-molodezhi-cto-pokazyvayut-oprosy> (date of access: 10.05.2024) [in Russian].

[15] Komitet statistiki Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan (2024). Available at: <http://www.stat.kz> (date of access: 05.05.2024) [in Russian].

Авторлар туралы ақпарат:

Амирова Гульнур Каргабековна – негізгі автор; Ph.D докторы; Қоғамдық денсаулық және менеджмент кафедрасының доценті; «Астана медицина университеті»; 010000 Бейбітшілік көш., 49/A, Астана қ., Қазақстан; e-mail: gulnur8383@mail.ru; <https://orcid.org/0009-0001-7858-497X>

Бодаухан Қайрат; экономика ғылымдарының кандидаты; «Менеджмент және маркетинг» кафедрасының қауымдастырылған профессоры; С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті; 010000 Жеңіс даңғ., 62, Астана қ., Қазақстан; e-mail: kairat_2208@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3232-5315>.

Дауренбеков Қуаныш Қойшығұлович; техника ғылымдарының кандидаты; студенттік мәселелер жөніндегі Департамент директоры; С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті; 010000 Жеңіс даңғ., 62, Астана қ., Қазақстан. e-mail: dkuankaz@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9083-4150>

Information about authors:

Amirova Gulnur - The main author; Ph.D; Associate Professor of the Department of Public Health and Management; Astana Medical University; 010000 Beibitshilik str.,49/A, Astana, Kazakhstan; e-mail: gulnur8383@mail.ru; <https://orcid.org/0009-0001-7858-497X>

Bodaukhan Kairat, Candidate of Economic Sciences; Associate Professor of the Department of Management and Marketing; S. Seifullin Kazakh AgroTechnical Research University; 010000 Zhenis Ave., 62, Astana, Kazakhstan; e-mail: kairat_2208@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3232-5315>.

Daurenbekov Kuanysh; Candidate of Engineering Science; Director of the Department of Student Affairs; S. Seifullin Kazakh AgroTechnical Research University; 010000 Zhenis Ave., 62, Astana, Kazakhstan; e-mail: dkuankaz@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9083-4150>.

Информация об авторах:

Амирова Гульнур Каргабековна - основной автор; доктор Ph.D; доцент кафедры «Общественное здоровье и менеджмент»; Медицинский университет Астана; 010000 ул. Бейбитшилик 49/А, г.Астана, Казахстан; e-mail: gulnur8383@mail.ru; <https://orcid.org/0009-0001-7858-497X>

Бодаухан Қайрат; кандидат экономических наук; ассоциированный профессор кафедры «Менеджмент и маркетинг»; Казахский агротехнический исследовательский университет им. С. Сейфуллина; 010000 пр. Победы, 62, г.Астана, Казахстан; e-mail: kairat_2208@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3232-5315>.

Дауренбеков Қуаныш Қойшығұлович; кандидат технических наук; директор Департамента по студенческим вопросам; Казахский агротехнический исследовательский университет им. С.Сейфуллина; 010000 пр. Победы, 62. г.Астана, Казахстан; e-mail: dkuankaz@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9083-4150>

КРИТЕРИИ И ИНСТРУМЕНТЫ УЛУЧШЕНИЯ ДОВЕРИТЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ СТЕЙКХОЛДЕРАМИ МОЛОЧНО-ПРОДУКТОВОГО КЛАСТЕРА

СҮТ ӨНІМДЕРІ КЛАСТЕРІНІҢ СТЕЙКХОЛДЕРЛЕРІ АРАСЫНДАҒЫ СЕНІМДІ ҚАТЫНАСТАРДЫ ЖАҚСARTU ӨЛШЕМДЕРІ МЕН ҚҰРАЛДАРЫ

CRITERIA AND TOOLS FOR IMPROVING TRUST RELATIONS BETWEEN DAIRY CLUSTER STAKEHOLDERS

Д.М. АЙСАУТОВ*

докторант Ph.D

Сатбаев университет, Алматы, Казахстан

*электронная почта автора: daisautov@gmail.com

Д.М. АЙСАУТОВ*

Ph.D докторанты

Сатбаев университеті, Алматы, Қазақстан

*автордың электрондық поштасы: daisautov@gmail.com

D.M. AISAUTOV*

Ph.D student

Satbayev University, Almaty, Kazakhstan

*corresponding author email: daisautov@gmail.com

Аннотация. В статье показаны необходимость и своевременность построения доверительных отношений между стейкхолдерами в проектах создания молочного кластера – объединения институционально независимых предприятий, интегрированных в межотраслевой комплекс, с целью получения синергетического результата от сбалансированных кооперационных связей между ними. В кластере должны быть учтены интересы всех его участников, поэтому поддержание доверия между ними необходимо для формирования продовольственной цепочки в молочном бизнесе, что в свою очередь служит катализатором для эффективного развития молочной отрасли, увеличения объемов производства и качества молочной продукции. *Цель* - изучение влияния факторов на общую заинтересованность, партнерство между стейкхолдерами в проектной среде, а также разработка методологических и практических рекомендаций по применению инструментов результативного взаимодействия между ними, что способствует успеху проекта и достижению общих целей. *Методы* – абстрактно-логический с целью выявления проблем и причин, онлайн-опрос респондентов с использованием Google-form, методы моделирования Альфа Кронбаха применяются для оценки надежности и внутренней согласованности вопросов в модели, созданной в программе Smart PLS при анализе сложных взаимосвязей между латентными переменными (конструкторами), которые не могут быть измерены напрямую. В ходе исследования опрошено 76 респондентов из всех регионов Казахстана, являющихся потенциальными стейкхолдерами в деятельности молочного подкомплекса. *Результаты* – установлена надежность и валидность выбранной концептуальной модели, доказана необходимость углубления выдвинутых гипотез на протяжении жизненного цикла проекта по функционированию молочного кластера. *Выводы* – инновационное предпринимательство не может быть успешным без управления процессом формирования атмосферы доверительных отношений по всей цепочке производственного процесса – от инвесторов до потребителей.

Аңдатпа. Мақалада олардың арасындағы теңдестірілген кооперациялық байланыстардан синергетикалық нәтиже алу мақсатында салааралық кешенге интеграцияланған институционалдық тәуелсіз кәсіпорындарды біріктіру - сүт кластерін құру жобаларында стейкхолдерлер арасында сенімді қатынастарды құру қажеттілігі мен уақтылығы көрсетілген. Кластерде оның барлық қатысушыларының мүдделері ескерілуі тиіс, сондықтан олардың арасындағы сенімді қолдау сүт бизнесінде азық-түлік тізбегін қалыптастыру үшін қажет, бұл өз кезегінде сүт саласын тиімді дамыту, сүт өнімдерінің өндірісі мен сапасын арттыру үшін катализатор болып табылады. *Мақсаты* - жалпы мүдделілікке, жобалық ортадағы стейкхолдерлер арасындағы әріптестікке факторлардың әсерін зерделеу, сондай-ақ

Преимуществами кластера в молочном животноводстве являются: стратегия, структура и соперничество аналогичных фирм в молочной промышленности и сопутствующих отраслей продукции животноводства; взаимовыгодное общение с соседними регионами по производству молочной продукции и конкуренция между ними; продвижение молочной продукции посредством рекламы с ориентацией на потребителя; развитие перерабатывающей промышленности и установленный уровень конкуренции между товаропроизводителями молочных продуктов.

Для создания кластеров нашли эффективное применение технологии проектного менеджмента. Согласно положениям Руководства РМВОК (Свод знаний по управлению проектом) составной частью процесса управления проектом является управление стейкхолдерами проекта (Руководство к Своду знаний по управлению проектом) [3]. Стейкхолдеры (заинтересованные стороны) – это любая группа или отдельное лицо, которые могут влиять на достижение целей, определенных организацией, или на которых это может воздействовать (Maines da Silva L., Bitencourt C.C., Faccin K. Et al.) [4].

Управление стейкхолдерами проекта представляет собой систему мероприятий по четко определенному плану, которая нацелена на взаимовыгодное сотрудничество всех участников кластера с учетом их интересов и ожиданий. Она строится на принципах справедливости и осуществляется путем планомерного использования всех каналов взаимодействия с ними, а также мониторинга процессов взаимодействия по стандартам управления проектами в целях получения конкурентных преимуществ в секторе экономики с полным циклом производства. Управление стейкхолдерами проекта с целью создания кластера будет достаточно эффективным при условии установления и поддержания доверительных отношений между ними.

Литературный обзор

В зарубежных и отечественных исследованиях признается необходимость создания прочных, устойчивых и эффективных отношений между стейкхолдерами. Для обеспечения успеха проекта недостаточно таких критериев эффективности, как стоимость, время и объем, определенных основными в Руководстве РМВОК (Shnitko Y.S., Khomenko O.I.) [2]. Наиболее актуальным для успеха проекта является построение эффективных коммуникационных связей между заинтересованными сторонами.

Доверие играет большую роль, выступая в качестве смазки в отношениях с заинтересованными сторонами и факторы, названные «воспринимаемым доверием», такие как способность, доброжелательность, честность, компетентность и интуиция. Сбои в коммуникациях между людьми являются причинами большинства неудач в проектах (Francisco de Oliveira G., Rabechini R.) [5].

Российскими учеными предложены 2 стратегии взаимодействия компании со стейкхолдерами: пассивные и активные (Финогеева А.И.) [6]. Основная цель внедрения кластерных моделей – это трансформация методологии ведения бизнеса для взаимовыгодного сотрудничества всех участников кластерного объединения, позволяющая достичь общей экономической эффективности (Уралбаев Н.К.) [7].

Современные кластеры имеют тенденцию формироваться вблизи университетов, научно-исследовательских институтов, так как успешная модернизация молочной отрасли невозможна без системы профессионального образования, подчеркивают Taneja M., Jalodia N., Vyabazaire J. [8]. По мнению Cockburn M. [9], актуальным направлением кластерной интенсификации сельского хозяйства является внедрение научных достижений для использования качественно новых технологий производства.

Карымсакова Ж.К., Керимова У.К., Deliana Y. [10] считают необходимым условием реализации стратегии инновационного развития АПК интеграцию науки, образования, бизнеса и государства и решение проблем научного, кадрового, информационного и финансового обеспечения.

Использовать IT-технологии для осуществления кредитования субъектов АПК Шинет Г.Г. и др. (Шинет Г.Г., Бердибекова Г.С., Кенжебекова И.П.) [11]. Рассмотрению вопросов инновационного развития АПК и путей их решения посвящена статья Бакирбековой А.М. и др. (Бакирбекова А.М., Молдакенова Е.К., Акимбекова Ч.У.) [12]. Изучению проблем объединения ЛПХ в кооперативы посвящены труды Акимбековой Г.У. и др., Бельгибаевой А.С. и др. (Акимбекова Г.У., Баймуханов А.Б., Каскабаев У.Р.; Бельгибаева А.С., Жумашева С.Т., Татикова А.У.) [13, 14]. Предлагаемые в данной статье факторы и инструменты обеспечивают систематизированный подход к повышению уровня доверия между стейкхолдерами для удовлетворения их ожиданий и получение взаимной выгоды в результате их вступления в кластер.

Материалы и методы

Методологический подход предусматривает количественное исследование, основанное на экспертном он-лайн-опросе и обзоре литературы. Респонденты опроса – стейкхолдеры из различных отраслей, потенциально возможные быть вовлеченными в молочный кластер. Через подключение к веб-адресу в Google Form по ссылке доступ к опроснику получили более 100 респондентов из всех регионов Казахстана, из них 76 ответили. Этот размер выборки больше минимального, рассчитанного методом моделирования структурных уравнений наименьших квадратов (PLS-SEM) с использованием программного приложения Smart PLS.

Построена корреляционная модель взаимозависимостей показателей, проведена оценка коэффициентов пути. Рассчитаны общий косвенный эффект, специфический косвенный эффект, общие эффекты,

рассчитаны критерии качества (R-квадрат), меры надежности и валидности для различных конструкций и переменных (метод альфа Кронбаха), а также степень коллинеарности (VIF) для различных предикторов.

Результаты

В процессе исследования получены ответы на следующие вопросы:

- какие факторы положительно воздействуют на формирование доверительных отношений между стейкхолдерами молочного кластера?

- какими инструментами возможно повысить уровень доверительных отношений между стейкхолдерами молочного кластера?

- какие факторы положительно влияют на успех проекта и достижение общих целей?

Соответственно к каждому фактору и инструменту был сформулирован ряд гипотез (таблица 1).

Таблица 1 – Гипотезы исследования

Факторы, положительно влияющие на формирование доверительных отношений между стейкхолдерами молочного кластера		Инструмент	
H1	Степень открытости	H5	Создание информационно-коммуникационной платформы для стейкхолдеров на базе популярных мессенджеров и социальных сетей
H2	Достаточность информации	H6	Опросы для оценки уровня доверительных отношений, тимбилдинги для укрепления командного духа, мастер-классы для повышения квалификации
H3	Равное участие в управлении	H7	Поддержка кластера со стороны институциональной среды (государства, финансовых институтов, научных организаций, ВУЗов)
H4	Готовность действовать в лучших интересах всех сторон		
H9	Успешно сформированный кластер служит показателем успеха проекта и достижения общих целей		
Примечание: составлена автором			

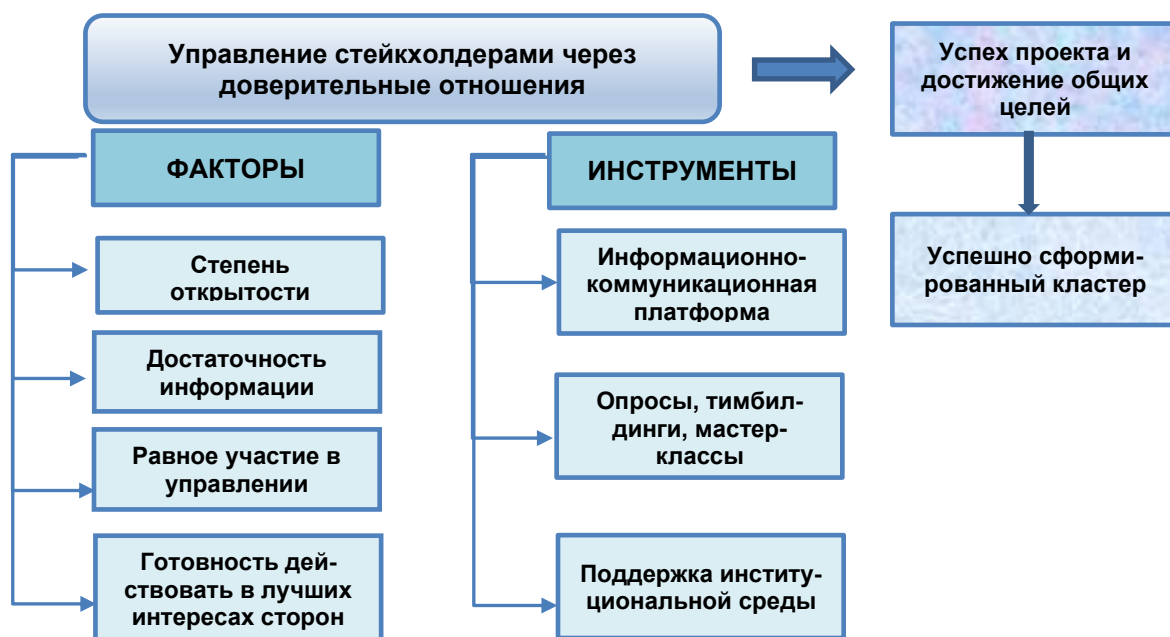
Для исследования предлагается концептуальная модель (рисунок), которая включает факторы и инструменты, способствующие повышению степени доверия между стейкхолдерами.

Высокая *степень открытости* между стейкхолдерами возможна только при наличии доверия между ними, что способствует открытому диалогу и совместному поиску оптимальных решений. Зачастую именно отсутствие открытости между стейкхолдерами проекта приводит к наличию скрытых мотивов и скрытых планов у стейкхолдеров.

Для принятия обоснованных и эффективных решений по вопросам кластера не только руководители и менеджеры проек-

тов должны иметь *достаточно информации*, но и все стейкхолдеры, которые так или иначе влияют на проект. Это позволяет осуществлять своевременные шаги для минимизации потенциальных рисков, а также выполнять предупреждающие меры для преодоления негативных последствий уже принятых решений или действий.

Кластер объединяет предприятия различных отраслей, которые хотели бы иметь определенное влияние на решения кластера, независимо от значимости самих стейкхолдеров для кластера, поэтому *равное участие в управлении* кластером должно обеспечить максимальный учет интересов каждого из стейкхолдеров.

Примечание: составлен автором

Рисунок - Концептуальная модель

Готовность действовать в интересах всех сторон минимизирует возможность ущемления интересов других стейкхолдеров в пользу одной стороны.

Информационно-коммуникационная платформа предусматривает коммуникации в групповых чатах и использование социальных сетей. Эти инструменты широко распространены в современном мире. Коммуникации в групповых чатах способствуют обмену информацией и получению стейкхолдерами рекомендаций по организации и развитию кластера. Социальные сети позволяют своевременно информировать стейкхолдеров о важных событиях кластера, а также адекватно реагировать на разного рода фейковые публикации, касающиеся кластера или стейкхолдеров.

Формы взаимодействия со стейкхолдерами в виде *опросов, тимбилдингов и мастер-классов* способствуют оперативному выявлению проблемных вопросов, укреплению командного духа в среде стейкхолдеров, а также повышению квалификации отдельных групп стейкхолдеров.

Поддержка институциональной среды государством, финансовыми институтами, вузами, научными сообществами обеспечивает кластер решением правовых и организационных вопросов, вопросов, связанных с субсидированием и льготным кредитованием, новыми научными разработками и их внедрением на «полях», обеспечением квалифицированными кадрами за счет выпускников вузов.

Успех кластера зависит прежде всего от доверия компаний к тому или иному проекту, направленному на их институционализацию. Анализ создания и развития чешских кластеров показал, что некоторые кластерные инициативы оказались без-успешными, поскольку не выполнили основное условие существования кластера, а именно доверие в создании институционализированного кластера. Кроме этого, было выявлено, что кластеры больше стимулируют инновационную деятельность в тех отраслях, где инновационная активность слабая (Zizka, M., Rydvalova, P.) [15].

Практически все проблемы молочной отрасли, обозначенные выше в обзоре литературы, возможно разрешить в рамках кластера при условии установления доверительных отношений между стейкхолдерами. Так, проблемы инновационного развития АПК путем интеграции науки, образования, бизнеса и государства идеально устраняются именно в рамках кластера, где стейкхолдеры с доверием взаимодействуют друг с другом ради достижения общей цели.

При решении проблем инновационного развития молочной отрасли тесное и слаженное взаимодействие таких стейкхолдеров как научные сообщества, вузы, переработчики молока, государственные органы и банки второго уровня могут стать катализаторами для ускоренного развития инновационных решений, позволяющих оценивать и повышать качество молока, усовершенствовать средства контроля ветеринарных и санитарных норм и других немаловажных

аспектов производства молочной продукции. Более того, как отмечено исследователями, взаимодействия внутри кластера совершенно неожиданно приводят к появлению новых способов конкуренции и производства сертифицированной продукции по системам управления качеством и безопасностью пищевых продуктов – Hazard Analysis, Critical Control Point, HACCP (Poczta W., Średzińska J., Chenczke M.) [16].

Эффективные стратегии успешного взаимодействия с заинтересованными сторонами являются ключом к смягчению проблем, связанных с проектами, построенными на основе государственно-частного партнерства. Учитывая долгосрочность таких проектов (кластерные эффекты, как правило, проявляются через десятилетия) стейкхолдеры и их потребности должны контролироваться на протяжении всего жизненного цикла проекта, и даже после завершения проекта для поддержания успешного развития кластера (Jayasuriyaa S., Zhangb G., Yang R.J.) [17].

Тесное сотрудничество с государственными органами и банками второго уровня в рамках кластера для улучшения положения с субсидированием предприятий молочной отрасли – важный элемент взаимодействия со стейкхолдерами проекта. Выстраивание доверительных отношений с ними посредством такого инструмента как поддержка институциональной среды может сыграть ключевую роль в достижении общей цели и успеха проекта.

Проблемы повышения эффективности и оптимизации размещения производственных мощностей и сырьевых зон перерабатывающих предприятий молочной отрасли, а также обеспечения их более качественным сырьем за счет установления более жестких мер по контролю качества, гарантии сбыта их продукции на основе долгосрочных контрактов и уменьшения объемов импорта сырого молока возможно решить путем объединения мелких ЛПХ в сельскохозяйственные кооперативы. В свою очередь, молочные кооперативы также могут стать стейкхолдерами кластера, так как в отличие от агрохолдинга участники кластера сохраняют свою организационно-правовую самостоятельность. При этом они могут на равных правах участвовать в деятельности кластера в общих интересах.

Процесс внедрения проектного менеджмента в государственных органах в Казахстане в настоящее время претерпевает значительные трудности. Основные проблемы обусловлены недоступностью для большинства хозяйств мер господдержки,

разобщенностью технологически взаимосвязанных отраслей, отсутствием взаимосвязанных заинтересованных отношений между предприятиями смежных отраслей АПК, отсутствием поддержки со стороны государственных и местных органов власти, недостатком квалифицированных кадров и многим другим. Для решения этих проблем требуется кардинальная трансформация мышления всех участников процесса кластеризации в сторону объединения усилий и грамотный подход к каждому стейкхолдеру с целью разъяснения принципов работы в кластере.

В развитии молочного кластера прослеживается несколько этапов: происхождение, развитие, зрелость и упадок (Aisautov D., Akimbekova G.) [18]. На этапе происхождения развиваются внутрикластерные связи между потенциальными участниками кластера. Приведенные в данной статье факторы и инструменты эффективно применяются именно на этапе создания кластера и запуска проекта.

В рамках настоящего исследования по полученным от респондентов ответам был проведен статистический анализ, который показал следующее:

* по организационной структуре наибольший удельный вес занимают коммерческие организации (61,8%). Респондентов из некоммерческих организаций в 2,5 раза меньше (23,7%). Наименьшее количество респондентов из компаний с государственным участием, государственных корпораций, а также из международных организаций (14,4%);

* больше половины респондентов являются руководителями среднего звена (52,6%), по количеству сотрудников больше респондентов из небольших компаний численностью до 100 человек (76,3%), остальные из компаний с численностью более 100 человек;

* по ареалу охвата чуть меньше половины опрошенных из мегаполисов Алматы и Астана (47,4%), по областям чуть больше 10% опрошенных из Западно-Казахстанской и Алматинской областей (10,5 и 13,2% соответственно);

* на вопрос: готова ли компания вступить в состав молочного кластера? почти треть респондентов ответили, что однозначно готова;

* среди опрошенных экспертов наибольший удельный вес имеют производители молока (27,6%), переработчики молока – 9,2%. Остальные группы стейкхолдеров занимают от 7,9 до 3,9% общего числа экспертов;

* оценка экспертами степени важности групп стейкхолдеров показала, что наиболее важными считаются производители молока и покупатели (64,5 и 60,5% соответ-

ственно), наименее важными – банки второго уровня и сервисные организации (5,3%) (таблица 2).

Таблица 2 – Степень важности стейкхолдеров, %

Группа стейкхолдеров	Наименее важный	Не очень важный	Трудно сказать	Важный	Наиболее важный
Производители молока	11,8	6,6	9,2	7,9	64,5
Переработчики молока	7,9	7,9	9,2	15,8	59,2
Покупатели	7,9	9,2	6,6	15,8	60,5
Поставщики (кроме поставщиков молока)	7,9	11,8	11,8	14,5	53,9
Органы государственной власти, региональные и местные администрации	6,6	6,6	18,4	25,0	43,4
Банки второго уровня	5,3	15,8	11,8	17,1	50,0
Местные сообщества и жители регионов присутствия	9,2	6,6	17,1	15,8	51,3
Некоммерческие организации и общественные объединения	7,9	13,2	17,1	17,1	44,7
Высшие учебные заведения	7,9	13,2	11,8	21,1	46,1
Научные сообщества	9,2	10,5	9,2	28,9	42,1
Средства массовой информации	9,2	9,2	11,8	17,1	52,6
Консультанты (по юридическим, производственным, экономическим вопросам)	9,2	10,5	14,5	15,8	50,0
Сервисные организации	5,3	14,5	7,9	21,1	51,3
Примечание: составлена автором					

Экспертам также были заданы вопросы, показывающие степень их понимания понятий «удовлетворение ожиданий и получение взаимной выгоды» от вступления в кластер. По результатам опроса выявлено,

что практически все верно понимают значение этих понятий и почти все полностью согласны с предлагаемыми значениями понятий на более чем 60% (таблица 3).

Таблица 3 - Степень понимания понятий «удовлетворение ожиданий и получение взаимной выгоды»

Группа стейкхолдеров	Полностью не согласен	Частично не согласен	Трудно сказать	Частично согласен	Полностью согласен	Всего
Для производителей молока	0	5,3	1,3	21,1	72,3	100
Для переработчиков молока	0	3,9	9,2	15,8	71,1	100
Для поставщиков (кроме поставщиков молока)	1,3	6,6	6,6	19,7	65,8	100
Для покупателей	1,3	2,6	9,2	13,2	73,7	100
Для органов государственной власти, региональных и местных администраций	1,3	6,6	9,2	21,1	61,8	100
Для банков второго уровня	2,6	6,6	11,8	10,5	68,4	100
Для местных сообществ и жителей регионов присутствия	2,6	3,9	6,6	23,7	63,2	100
Для некоммерческих организаций и общественных объединений	2,6	10,5	9,2	17,1	60,5	100
Для высших учебных заведений	2,6	9,2	9,2	13,2	65,8	100
Для научных сообществ	5,3	2,6	9,2	22,4	60,5	100
Для средств массовой информации	1,3	9,2	9,2	13,2	67,1	100
Для консультантов (по юридическим, производственным, экономическим вопросам)	2,6	5,3	9,2	19,7	63,2	100
Для сервисных организаций	5,3	5,3	9,2	18,4	61,8	100
Примечание: составлена автором						

При опросе респондентов о популярных мессенджерах и социальных сетях, возможных для использования в качестве информационно-коммуникационной платформы кластера, установлено, что наибольшей популярностью пользуются мессенджер WhatsApp и социальная сеть Instagram по сравнению с другими.

После анализа полученных результатов была построена *корреляционная модель*, в которой для удобства отображения применялись следующие сокращения названий инструментов:

- ИКТ – информационно-коммуникационная платформа;
- инструменты - опросы, тимбилдинги, мастер-классы;
- институты – поддержка институциональной среды.

Анализ корреляционной связи факторов с доверительными отношениями показал сильную прямую связь между ними (коэффициенты от 0.744 до 0.802), кроме фактора «Готовность действовать в интересах всех сторон», где определена средняя прямая связь. Анализ корреляционной связи выбранных инструментов с доверительными отношениями также показал сильную прямую связь (коэффициенты от 0.738 до 0.846). Результаты опроса также показали сильную прямую связь между сформированным кластером и успехом проекта.

Также была построена *модель пути* и рассчитан *коэффициент пути*.

Расчет *коэффициента пути* продемонстрировал сильную прямую связь с коэффициентом пути на уровне значимости $p < 0.05$ показывает связь между доверительными отношениями и успешностью проекта. Такая же сильная прямая и значимая связь существует между факторами «Создание информационно-коммуникационной платформы» (ИКТ), «Поддержка институциональной среды» (Институты), «Степень открытости» (0.508) и доверительными отношениями. Таким образом данные факторы существенно влияют на доверительные отношения, а они в свою очередь – на успешность проекта.

По статистически незначимыми связями с доверительными отношениями определены факторы «Достаточность информации» и «Равное участие в управлении», а также инструмент «Опросы, тимбилдинги, мастер-классы».

Расчет *общих косвенных эффектов*, полученных в результате регрессионного анализа взаимосвязей между различными независимыми переменными и зависимой

переменной «Успешность проекта», показал, что статистически значимое положительное влияние на успешность проекта оказывают фактор «Степень открытости», а также инструменты «Создание информационно-коммуникационной платформы» (ИКТ) и «Поддержка институциональной среды» (Институты).

Статистически значимый фактор «Готовность действовать в лучших интересах сторон» демонстрирует отрицательное влияние на успешность проекта. Остальные переменные не имеют статистической значимости ($p > 0.05$) вследствие отсутствия убедительных доказательств их влияния на Успешность проекта в конкретной выборке данных, т.е. по мнению опрошенных респондентов, факторы «Достаточность информации» и «Равное участие в управлении», а также инструмент «Опросы, тимбилдинги, мастер-классы» незначительно влияют на успешность проекта.

По расчету *специфических косвенных эффектов*, полученных в результате регрессионного анализа воздействия одной переменной через другую на третью переменную (например, "Действовать в интересах сторон" через "Доверительные отношения" на "Успешность проекта"), установлено, что статистически значимые связи и положительное влияние на успешность проекта через доверительные отношения показывают фактор «Степень открытости», а также инструменты «Создание информационно-коммуникационной платформы» (ИКТ) и «Поддержка институциональной среды» (Институты).

Остальные пути не дают статистической значимости, так как для данных переменных и их взаимодействия нет достаточных доказательств оказываемого влияния на успех проекта. То есть по мнению опрошенных респондентов, факторы «Достаточность информации» и «Равное участие в управлении», а также инструмент «Опросы, тимбилдинги, мастер-классы» незначительно влияют на успех проекта через доверительные отношения.

Расчет *общих эффектов*, полученных в результате анализа связей между предикторами (например, "ИКТ", "Действовать в интересах сторон") и зависимой переменной ("Успешность проекта"), включая возможное посредничество ("Доверительные отношения"), показал, что факторы «Степень открытости» и «Готовность действовать в интересах сторон», а также инструменты «Создание информационно-коммуникационной платформы» (ИКТ) и

«Поддержка институциональной среды» (Институты) имеют статистически значимые связи и существенно влияют на успешность проекта через доверительные отношения.

Также результаты ответов респондентов показывают значимую связь между доверительными отношениями и успешностью проекта, что немаловажно в рамках предлагаемой модели. Другие связи не достигли статистической значимости ($p > 0.05$), т.е. несущественно воздействуют на зависимую переменную в рамках данной модели. То есть по мнению опрошенных респондентов, факторы «Достаточность информации» и «Равное участие в управлении», а также инструмент «Опросы, тимбилдинги, мастер-классы» незначительно влияют на успех проекта через доверительные отношения.

Анализ критериев качества модели (*R-квадрат*) и скорректированного *R-квадрата*, являющихся мерой объясненной вариации зависимой переменной в модели линейной регрессии, показал, что 84% вариаций переменной «Доверительные отношения» объясняется моделью, и после корректировки на количество предикторов и размер выборки 82,3% вариаций этой переменной по-прежнему объясняется моделью. Для переменной «Успешность проекта» эти коэффициенты немного ниже: (0,505 и 0,499 соответственно), что указывает на то, что модель объясняет примерно 50% вариации этой переменной, и это объяснение остаётся стабильным после корректировки на количество предикторов и размер выборки.

Анализ надежности и валидности конструкции подтверждает, что по данным респондентов, представленные конструкции обладают высокой надежностью и конвергентной валидностью.

Анализ статистики коллинеарности (*VIF*, *Variance Inflation Factor*) показал, что практически все переменные показывают умеренную коллинеарность от 2,085 до 6,740. И только у 2-х переменных значения близки к 10 и могут указывать на высокую степень коллинеарности, что потенциально может быть проблематичным и требовать дополнительного анализа или корректировки модели. Однако, по мнению некоторых исследователей, высокие значения *VIF* можно безопасно игнорировать, не испытывая при этом мультиколлинеарности. В настоящем исследовании высокие значения *VIF* (8,759) существуют только в контрольных переменных, но не в интересующих переменных. Интересующие перемен-

ные (Доверительные отношения) не коллинеарны друг другу или управляющим переменным (Успешность проекта). На коэффициенты регрессии это не влияет. Следовательно, высокие значения *VIF*, близкие к 10, в данном случае можно включать в модель (*Variance Inflation Factor (VIF)*) [19].

Обсуждение

Степень открытости (*H1*) стейкхолдеров должна находиться на высоком уровне, чтобы открыто, без утайки, обсуждать проблемы, стоящие перед кластером.

Готовность действовать в интересах всех сторон (*H4*), хоть и показывает среднюю прямую связь, но тем не менее значимую связь, т.е. потенциальные стейкхолдеры демонстрируют готовность идти навстречу друг другу.

Полученный результат по этому фактору, представляющий его отрицательное влияние на успешность проекта, можно также расценивать как недостаточное понимание среди потенциальных стейкхолдеров необходимости и важности установления взаимопонимания с другими стейкхолдерами, когда предприятие или организация озабочена не только своими выгодами, а получением взаимной выгоды и синергетического эффекта от взаимодействия, что позволило бы исключить возможные барьеры в сотрудничестве, которые могли возникнуть, если бы они не были объединены в один кластер с общими целями.

Информационно-коммуникационная платформа (*H5*), созданная в популярных мессенджерах и социальных сетях, обеспечивают оперативную связь со стейкхолдерами, соответственно оперативное реагирование как на хорошие новости, так и на негативные. Последнее особенно важно как для стейкхолдеров внутри кластера, так и для внешней среды кластера.

Факторы и инструменты, показавшие незначимую связь и влияние на доверительные отношения и успех проекта (*H2*, *H3*, *H6*), имеют незначительную связь с доверительными отношениями и не особенно влияют на успех проекта через доверительные отношения. Можно предположить, что это связано с тем, что респонденты фактически не являются стейкхолдерами проекта, а работают в организациях, не объединенных в кластер. Это можно расценивать как недостаток разъяснительной работы среди потенциальных стейкхолдеров принципам и возможностям работы в кластере.

Заключение

Подводя итоги проведенного исследования, можно сделать следующие выводы:

1. Выбранная концептуальная модель надежна и валидна.

2. Полученные результаты полностью отвечают на исследовательские вопросы и частично подтверждают верность выдвинутых гипотез, тем самым доказывают необходимость их применения на протяжении жизненного цикла проекта создания молочного кластера. Отрицательное влияние на успех проекта фактора «Готовность действовать в интересах сторон» (исследовательский вопрос №3) объясняется тем, что на момент опроса потенциальные стейкхолдеры выступали от отдельных организаций, и оперировали масштабами только своего предприятия, а не единого кластера, в котором все участники с доверием относятся друг к другу и хорошо оценивают цели и выгоды кластера.

3. Потенциальные стейкхолдеры, не объединенные в кластер, нуждаются в широкомасштабной просветительской работе до начала проекта создания кластера, что позволяет в полной мере убедить стейкхолдеров в необходимости построения доверительных отношений с целью получения ожидаемых результатов и синергетического эффекта от взаимодействий, основанных на доверии.

4. Концептуальная модель, демонстрирующая связь выбранных факторов и инструментов с доверительными отношениями и успехом проекта, может применяться в условиях завершеного проекта и сформированного кластера для целей поддержания доверительных отношений.

5. Для сравнения результатов, следует провести аналогичное исследование среди стейкхолдеров уже функционирующего кластера.

Конфликт интересов: автор заявляет об отсутствии конфликта интересов.

Список литературы

[1] Чемоданова, Е.В. Кластерный подход в инновационном развитии АПК региона [Электронный ресурс].-2019.-URL: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=13055> (дата обращения: 12.06.2024).

[2] Shnitko, Y.S., Khomenko, O.I. Cluster approach to the development of agriculture in Cherkasy region [Electronic resource]. -2019. Available at: <https://www.doi.org/10.32702/2307-2105-2019.12.152> (date of access: 12.06.2024).

[3] Руководство к Своду знаний по управлению проектом.- Pennsylvania: Project Management Institute, 2017. – 726 с.

[4] Maines da Silva, L. The Role of Stakeholders in the Context of Responsible Innovation:

A Meta-Synthesis / L. Maines da Silva, C.C. Bitencourt, K. Faccin, T. Iakovleva // Sustainability. - 2019. -N.11. – P. 2-25.

[5] Francisco de Oliveira, G. Stakeholder management influence on trust in a project: A quantitative study/ G. Francisco de Oliveira, R. Rabechini // International Journal of Project Management. -2019. -N37(1). -P.131–144.

[6] Финогеева, А.И. Формирование механизмов управления ключевыми стейкхолдерами корпорации [Электронный ресурс]. – 2019. –URL: <https://www.dissercat.com/content/formirovanie--mekhanizma-upravleniya-klyuchevymi-steikkholderami-korporatsii> (дата обращения 12.06.2024)

[7] Уралбаев, Н.К. Методы организации инновационных кластеров в Казахстане на опыте Российской Федерации /Н.К. Уралбаев //Инновации и инвестиции.-2020.-№8.-С.13-16.

[8] Taneja, M. SmartHerd management: A microservices-based fog computing-assisted IoT platform towards data-driven smart dairy farming / M. Taneja, N. Jalodia, J. Byabazaire, A. Davy, C. Olariu // Software: Practice and Experience. - 2019.-N 49 (7).- P.1055-1078.

[9] Cockburn, M. Review: Application and prospective discussion of machine learning for the management of dairy farms/ M. Cockburn // Animals. -2020. –N 10(9).- 1690.

[10] Карымсакова, Ж.К. Инновационное развитие АПК: проблемы и стратегия их решения /Ж.К. Карымсакова, У.К. Керимова, Ү. Делиана. //Проблемы агрорынка.- 2024.-№2.- С. 14-24.

[11] Шинет, Г.Ф. Қазақстанның АӨК-нің банктік несиелері / Г.Ф.Шинет, Г.С.Бердибекова, И.П.Кенжебекова // Проблемы агрорынка.- 2019.-№1 .- Б.98-104.

[12] Бакирбекова, А.М. Агроөнеркәсіптік кешенді инновациялық дамытудың шетелдік тәжірибесі / А.М.Бакирбекова, Е.К. Молдакенова, Ч.У.Акимбекова // Проблемы агрорынка.- 2021.-№3 .- Б.31-43.

[13] Акимбекова, Ч.У. Размещение предприятий по первичной переработке молока в Алматинской области /Ч.У. Акимбекова, А.Б. Баймуханов, У.Р. Каскабаев //Проблемы агрорынка.- 2021.-№3.- С. 13-23.

[14] Бельгибаева, А.С. Рынок молока и продуктов его переработки в Акмолинской области Республики Казахстан: текущая ситуация, ресурсы / А.С. Бельгибаева, С.Т. Жумашева, А.У. Татикова //Проблемы агрорынка.- 2023.-№2.- С. 177-187.

[15] Zizka, M., Rydvalova, P. Innovation and Performance. Drivers of Business Clusters. An Empirical Study [Electronic resource]. – 2021. Available at: <https://www.link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-79907-6> (date of access: 20.06.2024).

[16] Poczta, W. Economic situation of dairy farms in identified clusters of European Union

Countries/ W. Poczta, J. Średzińska, M. Chenczke // *Agriculture*. -2020.-N10(4).- P. 92-95.

[17] Jayasuriyaa, S., Zhangb, G., Yang, R.J. Exploring the impact of stakeholder management strategies on managing issues in PPP project [Electronic resource].-2020. Available at: https://www.researchgate.net/publication/341034281_Exploring_the_impact_of_stakeholder_management_strategies_on_managing_issues_in_PPP_projects (date of access: 20.06.2024).

[18] Aisautov, D., Akimbekova, G. Clusters as a tool for improving the efficiency of the dairy industry agriculture [Electronic resource].-2024. Available at: <http://www.centmapress.ilb.uni-bonn.de/ojs/index.php/fsd/article/view/K1> (date of access: 14.06.2024).

[19] Variance Inflation Factor (VIF) [Electronic resource]. -2020. Available at: <https://corporatefinanceinstitute.com> (date of access: 14.06.2024).

References

[1] Chemodanova, E.V. (2019). Klasternyy podkhod v innovatsionnom razvitii APK regiona [Cluster approach in the innovative development of the region's agro-industrial complex]. Available at: <http://science-education.ru/ru/article/view?id=13055> (date of access: 12.03.2023) [in Russian].

[2] Shnitko, Y.S., Khomenko, O.I. (2019). Cluster approach to the development of agriculture in Cherkasy region. Available at: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.12.152> (date of access: 12.03.2024) [in English].

[3] Rukovodstvo k SVODU ZNANIY PO UPRAVLENIYU PROYEKTOM [Guide to the Project Management BODY OF KNOWLEDGE]. *Project Management Institute, Inc.*, 2017, 726 [in Russian].

[4] Maines da Silva, L., Bitencourt, C.C., Faccin, K., Iakovleva, T. (2019). The Role of Stakeholders in the Context of Responsible Innovation: A Meta-Synthesis. *Sustainability*, 11, 2-25 [in English].

[5] Francisco de Oliveira, G., Rabechini, R. (2019). Stakeholder management influence on trust in a project: A quantitative study. *International Journal of Project Management*, 37(1), 131-144 [in English].

[6] Finogeeva, A.I. (2019). Formirovaniye mekhanizmov upravleniya klyuchevymi steykholderami korporatsii [Formation of management mechanisms for key stakeholders of the corporation]. *Moscow*, 208 [in Russian].

[7] Uralbaev, N.K. (2020). Metody organizatsii innovatsionnykh klasterov v Kazakhstane na opyte Rossiyskoy Federatsii [Methods for organizing innovation clusters in Kazakhstan based on the experience of the Russian Federation]. *Innovations and investments*, 8, 13-16 [in Russian].

[8] Taneja, M., Jalodia, N., Byabazaire, J., Davy, A., Olariu, C. (2019). SmartHerd manage-

ment: A microservices-based fog computing-assisted IoT platform towards data-driven smart dairy farming. *Software: Practice and Experience*, 49 (7), 1055-1078 [in English].

[9] Cockburn, M. (2020). Review: Application and prospective discussion of machine learning for the management of dairy farms. *Animals*, 10(9), 1690 [in English].

[10] Karymsakova, Zh.K. & Kerimova, U.K. & Yosini Deliana (2024). Innovatsionnoye razvitiye APK: problemy i startegiya ikh resheniya [Innovative development of the agro-industrial complex: problems and strategies for solving them]. *Problemy agrorynka - Problems of the AgriMarket*, 2, 14-24 [in Russian].

[11] Shinet, G.G & Berdibekova, G.S. & Kenjebekova, I.P. (2019). Bankovskoye kreditovaniye APK Kazakhstana [Bank lending to the agro-industrial complex of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 1, 98-104 [in Kazakh].

[12] Bakirbekova, A.M. & Moldakenova, E.K. & Akimbekova, Ch.U. (2021). Zarubezhnyy opyt innovatsionnogo razvitiya agropromyshlennogo kompleksa [Foreign experience of innovative development of agro-industrial complex]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 3, 31-43 [in Kazakh].

[13] Akimbekova, Ch.U. & Baymukhanov, A.B. & Kaskabaev, U.R. (2021). Razmeshcheniye predpriyatiy po pervichnoy pererabotke moloka v Almatinskoy oblasti [Location of enterprises for primary milk processing in Almaty region]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 3, 13-23 [in Russian].

[14] Belgibayeva, A.S. & Zhumasheva, S.T. & Tatikova, A.U. (2023). Rynok moloka i produktov yego pererabotki v Akmolinskoy oblasti Respubliki Kazakhstan: tekushchaya situatsiya, resursy [Market of milk and its processed products in the Akmola region of the Republic of Kazakhstan: current situation, resources]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 2, 177-187 [in Russian].

[15] Zizka, M. & Rydvalova, P. (2021). Innovation and Performance. Drivers of Business Clusters. Available at: <https://www.link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-79907-6> (date of access: 20.06.2024) [in English].

[16] W., Poczta, J., Średzińska, M., Chenczke (2020). Economic situation of dairy farms in identified clusters of European Union Countries. *Agriculture*, 10(4), P. 92 [in English].

[17] Jayasuriyaa, S., Zhangb, G., Yang, R.J. (2020). Exploring the impact of stakeholder management strategies on managing issues in PPP project. Available at: <https://doi.org/10.1080/15623599.2020.1753143> (date of access: 15.11.2023) [in English].

[18] Aisautov, D., Akimbekova, G. (2024). Klastery kak instrument povysheniya effektivnosti molochnoy otrasli sel'skogo khozyaystva

[Clusters as a tool for improving the efficiency of the dairy industry agriculture]. Available at: <http://centmapress.ilb.uni-bonn.de/ojs/index.php/fsd/article/view/K1> (date of access: 14.06.2024) [in English].

[19] Variance Inflation Factor (VIF) (2020). Available at: <https://corporatefinanceinstitute.com> (date of access: 12.05.2024).

Информация об авторе:

Айсаутов Динмухамед Мухтарович – **основной автор**; докторант Ph.D кафедры «Менеджмент и математическая экономика»; Сатбаев университет; 050013 ул. Сатпаева, 21, г. Алматы, Казахстан; e-mail: daisautov@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-5415-7335>

Автор туралы ақпарат:

Айсаутов Дінмухамед Мухтарұлы – **негізгі автор**; Ph.D докторанты «Менеджмент және математикалық экономика» кафедрасы; Сәтбаев университеті; 050013 Сатпаев көш., 22, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: daisautov@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-5415-7335>

Information about author:

Aisautov Dinmukhamed Mukhtarovich - **The main author**; Ph.D student of the Department of Management and Mathematical Economics; Satbayev University; 050013 Satpayev str., 22, Almaty, Kazakhstan; e-mail: daisautov@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-5415-7335>

**АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ АЛҚАПТАРЫНЫҢ КАДАСТРЛЫҚ ҚҰНЫН
ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ: ПРОБЛЕМАЛАР ЖӘНЕ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ****LEGAL SUPPORT OF CADASTRAL VALUE OF AGRICULTURAL LAND:
PROBLEMS AND SOLUTIONS****ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ КАДАСТРОВОЙ СТОИМОСТИ
СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ УГОДИЙ: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ****M.С. ЖУМАТАЕВА ****Ph.D докторанты**С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті,
Астана, Қазақстан***автордың электрондық поштасы: Madinka_19_91@mail.ru***M.S. ZHUMATAEVA ****Ph.D student**S. Seifullin Kazakh Agro Technical Research University, Astana, Kazakhstan***corresponding author e-mail: Madinka_19_91@mail.ru***M.С. ЖУМАТАЕВА ****докторант Ph.D**Казахский агротехнический исследовательский университет им. Сейфуллина,
Астана, Казахстан***электронная почта автора: Madinka_19_91@mail.ru*

Аңдатпа. Жер бірегей және алмастырылмайтын табиғи ресурс болып табылады. Сондықтан ол әрдайым мемлекет мүддесінің ортасында тұрады. *Мақсаты* - Қазақстанның жер заңнамасында баға белгілеуді нормативтік-құқықтық реттеу әдістері зерттелді, ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді пайдалану құқығының тетігі мен құнын айқындайтын факторлар жүйелендірілді, оларды бағалаудың жаңа тәсілдері көрсетілді. *Әдістер* - монографиялық жер қорының қазіргі жай-күйін зерттеу, кемшіліктерді табу, жер алқаптарының кадастрлық құнын белгілеуде әлемдік тәжірибені саралау кезінде, статистикалық-экономикалық және талдамалық - қажетті ақпарат, абстрактілік-логикалық ақпарат алу үшін пайдаланылды, соның негізінде ұсыныстар мен ұсынымдар әзірленді. *Нәтижелері* - ауыл шаруашылығы жерлерінің бағалау құнын бақылауды жүзеге асыру жөніндегі шаралар негізделген. Жер пайдалану құқығынан айырылуға әкеп соғатын әлеуетті қатерлер анықталды. *Қорытындылар* - республикадағы жер учаскелерінің бағасы 2003 жылдан бастап, жеке меншікке өткеннен кейін қалыптаса бастады. Оларды нарықтық айналымға тарту үшін бірқатар заңнамалық құжаттар қабылданды. Жер кодексі жылжымайтын мүлікке бекітілген және мемлекеттік тіркеуде тұр. Бастапқыда ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер үшін төлем бастапқы нарықта қалыптасты, мемлекет бағалауды регламенттеді. 21 жыл ішінде жерге базалық ставкалар өзгерген жоқ. Кадастрлық бағалау кезінде базалық мөлшерлемені қайта есептеу және әлеуметтік-экономикалық, тәуекел-экологиялық, климаттық жағдайларды ескеру қажет. Бұл өз кезегінде ауыл шаруашылығы алқаптарына тарифтерді, бағалау индекстерін жетілдіруді талап етеді. Қазақстан Республикасы жер кадастрын жүргізудің цифрлық форматына көшкендіктен, өңірлер бөлінісінде жер учаскелері құнының бағалар картасын жасау және оларға тұрақты мониторинг жүргізу қажет.

Abstract. Land is a unique and irreplaceable natural resource. Therefore, it is always in the center of interests of the state. *Purpose* - methods of normative-legal regulation of pricing in the land legislation of Kazakhstan are investigated, factors determining the mechanism and cost of the right to use agricultural land are systematized, new approaches to their assessment are shown. *Methods* - monographic was used in the study of the current state of the land fund, detection of shortcomings, ranking of world experience in establishing the cadastral value of land, statistical-economic and analytical - to obtain the necessary information, abstract-logical, on the basis of which proposals

2021 жылғы 30 маусымда "Жер қатынастарын дамыту мәселелері бойынша Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды, ол жер заңнамасын жетілдіруге, ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді жалға беру институтын реттеуге және жерді пайдалану мен қорғауға мемлекеттік бақылауды күшейтуге бағытталды. Осыған байланысты қазақстандық инвесторларды ауыл шаруашылық жерлерін дамытуға тарту өте маңызды екенін алға тартты (Маланьина А.А.) [1].

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерге кадастрлық құнды анықтау жер үшін төлемақының базалық ставкалары бекітілген сәттен бастап 21жыл өтті. 2003-2023 жылдар аралығында ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерге, базалық мөлшерлемелер ешқашан өзгерген жоқ. Осыған байланысты ауыл шаруашылығы алқаптарының құнын анықтау бойынша құқықтық қамтамасыз ету мақсатында бірқатар заңнамалық нормативтік құжаттарды өзгерту және жер учаскелерін бағалау үшін жер учаскелерінің құнын, деректерін жаңарту үшін мезгіл-мезгілмен жүргізілуі керек.

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерге базалық ставка 2003 жылдан 2023 жылға дейін өзгерген жоқ. Ауыл шаруашылық жерлерінің құнын анықтауды заңды түрде қамтамасыз ету үшін құжаттарды дайындауды және жер учаскелерін бағалауды реттейтін бірқатар заңнамалық актілер, үкімет қаулыларына өзгеріс енгізу керек. Нормативтік бағалауда статистика мезгіл-мезгілмен жаңартылып отыру қажет.

Әдебиетке шолу. Жер – ең құнды ресурс, оның маңыздылығын қазір асыра бағалау өте қиын. Ол халық қызметінің кеңістіктік негізі болып табылады. Қазіргі жағдайда жерді ұтымды және тиімді пайдалануды қамтамасыз ету, экономикалық, климаттық, экологиялық, геологиялық және басқа да сипаттамаларын кешенді талдау және бағалау қажет. Мұндай бағалаудың бір түрі – жердің кадастрлық құнын анықтау (O.Y. Lepikhina, E.A. Pravdina) [2].

Жер құнының негізгі және шығын бөліктерін еңбек құнының теориясы аясында түсіндіруге болады, дегенмен жер туралы еңбек өнімі ретіндегі ережелер бұл теорияға сәйкес келмейді. Сонымен қатар, В.Петти, А. Смит, Д. Рикардо, сондай-ақ К.Маркс позицияларының бірқатар ережелері жалдау теориясын және еңбек шығындарымен анықталатын жер бағасының теориясын тудырды (Lizura A.S., Vukova E.N.) [3].

Ауыл шаруашылығының негізгі өндіріс құралы болғандықтан мұндай жерлердің құрылымы мен құнарлылығын зерттеу жаһандық климаттың өзгеруі жағдайында өзекті бола түсуде, өйткені ол келесі бірқатар міндеттерді шешуге әсер етеді, мысалы: азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету, жерді ұтымды және экологиялық қауіпсіз пайдалану және қоршаған ортаны қорғау (Oleksandr B., Bondar O., Melnyk Y. et al.) [4]. Жерді дәл және объективті бағалау, мүмкін, жер құнына салық салуға ең үлкен техникалық кедергі болып табылады (Albouy D.Y., Shin M.) [5].

Жерді бағалаудың, әсіресе қосалқы мердігерлер қолданатын тәсілдерінің бірі – мақсатты жылжымайтын мүліктің бағасын бағалауды жақында сатылған салыстырмалы жылжымайтын мүлікке негіздеу. Бұл қасиеттер мақсатты бірлікке жақын сәйкестік ретінде таңдалады және олардың транзакциялық бағалары мақсатты бірліктің нарықтық бағасын болжау үшін пайдаланылады (Jeffrey Z.) [6].

Жерге салық салудың дамыған және дамушы елдердегі жерлердің кадастрлық немесе нарықтық құнына тәуелділігіне келетін болсақ, жер ресурстарының әлеуметтік-экономикалық даму жүйесіндегі рөлі айтарлықтай жоғары (Vukova E., Vanikevich T., Zalivatskaya N. et al.) [7].

Ресейлік ғалым А.С. Глебовтың зерттеулеріне сәйкес, бір гектар егістік жер елге байланысты әр түрлі адамдарды тамақтандыра алады: Бельгияда – 12,5 адам, Германияда – 8 адам, Жапонияда – 26,5 адам, Нидерландыда – 16,5 адам, Ұлыбританияда – 8 адам және Швейцарияда – 16,5 адам (Глебова А.Г.) [8].

Жерді заңмен белгіленген бағалау жерді пайдалануды жоспарлау мен жер саясатын реттеудің таптырмас құралы болып табылады, сонымен бірге ол жылжымайтын мүлік саласына, тұрғын үй нарықтарына және несие жүйесіне де қызмет етеді (Benjamin D.) [9].

Материалдары мен әдістері

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді бағалау – ел дамуына, экономикасына, халықтың әл-ауқатына серпін береді. Сондықтан өзекті мәселе болып қала бермек. 2016 жылы енгізілген мораторий оң әсерін берді. Ауыл шаруашылығы алаптары төмен бағада сатылмады. Ауыл шаруашылық құнын арттыру, өнімділігін жоғарылату – мемлекеттің негізгі стратегиялық міндеттерінің бірі. Осыған сәйкес ауыл шаруашылығы бәсекелестікті арттыру үшін ауыл шаруашылығы құнын көтеру, ауыл шаруашылығында жаңа ІТ-иннова-

цияларды енгізу, отандық инвесторларды тарту талап етіледі (Курманова Г.К.) [10].

Зерттеу Қазақстан Республикасы Электрондық үкіметінің, Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігі Жер ресурстарын басқару комитетінің, Азаматтарға арналған үкімет «Мемлекеттік корпорациясы» коммерциялық емес акционерлік қоғамының Жер кадастры департаментінің, Қазақстан Республикасы нормативтік актілерінің «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесінің, материалдары бойынша орындалды. Сондай-ақ, ауыл шаруашылығы жерлері нарығын қалыптастыру мәселелері бойынша ғылыми жарияланымдары бар мерзімді басылымдар мен электрондық ресурстардың материалдарын пайдаланды.

Зерттеу барысында диалектикалық, дерексіз логикалық әдістер, салыстырмалы талдау әдісі, экономикалық және статистикалық әдістер қолданылды. Ағымдағы жағдайды зерттеу, ғылыми зерттеулердегі олқылықтарды анықтау, жерді нарықтық және нормативтік бағалау саласындағы шетелдік тәжірибені зерделеу.

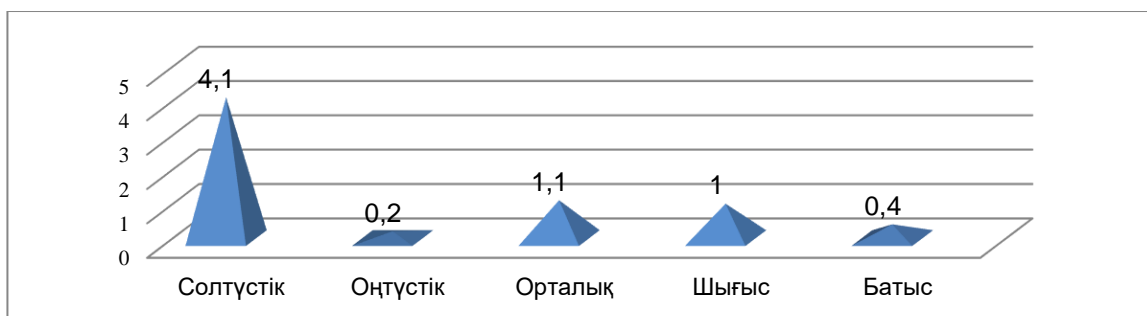
Нәтижелер

Қазақстан Республикасы индустриалды-аграрлы елге жатады. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер нарығында

баға белгілеуді нормативтік-құқықтық реттеу, жер қатынастарын, оның ішінде жер бағасын сапалы және тиімді реттеуді қамтамасыз ету қазіргі уақытта әлеуметтік-экономикалық қана емес, сонымен бірге саяси маңызға ие. Елімізде азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ететін, ауыл шаруашылығы алаптарының жоғары бағаланатын ол – жер.

Егіс алабын дамыту үшін: мемлекет деңгейінде жерге орналастыру жобаларын жасау, кадастрлық жүйені дамыту, қашықтықтан зондтаудың анық және толық мәліметтерін алу, ауыл шаруашылығы алаптары мәліметтерінің қолжетімділігін қамтамасыз ету, фермерлер мен жер пайдаланушыларға сұраныстарын қанағаттандырадай ұсыныстар дайындау, нормативтік-құқықтық базаны жетілтіру, жерді ұтымды пайдалану мен қорғалуын қамтамасыз ету, жерді тиімді пайдалану және жерді бағалау мәселелері бойынша білім беру бағдарламалары мен консультациялар өткізу.

Қазақстан Республикасы индустриялық және ауыл шаруашылығы елі болып табылады. Егіс алабының жалпы ауданы 27 млн га, халық санына шаққанда – 1,4 га. Әр аймақта егістік алабы әр түрлі (1 сурет).

Ескерту: дерекөз (Қазақстан Республикасының 2023 жылғы жер жағдайы...) [11]
1 сурет – Қазақстан Республикасының аймақтарында 01.01.2024 жылы
1 адамға келетін егістік ауданы, га/адам

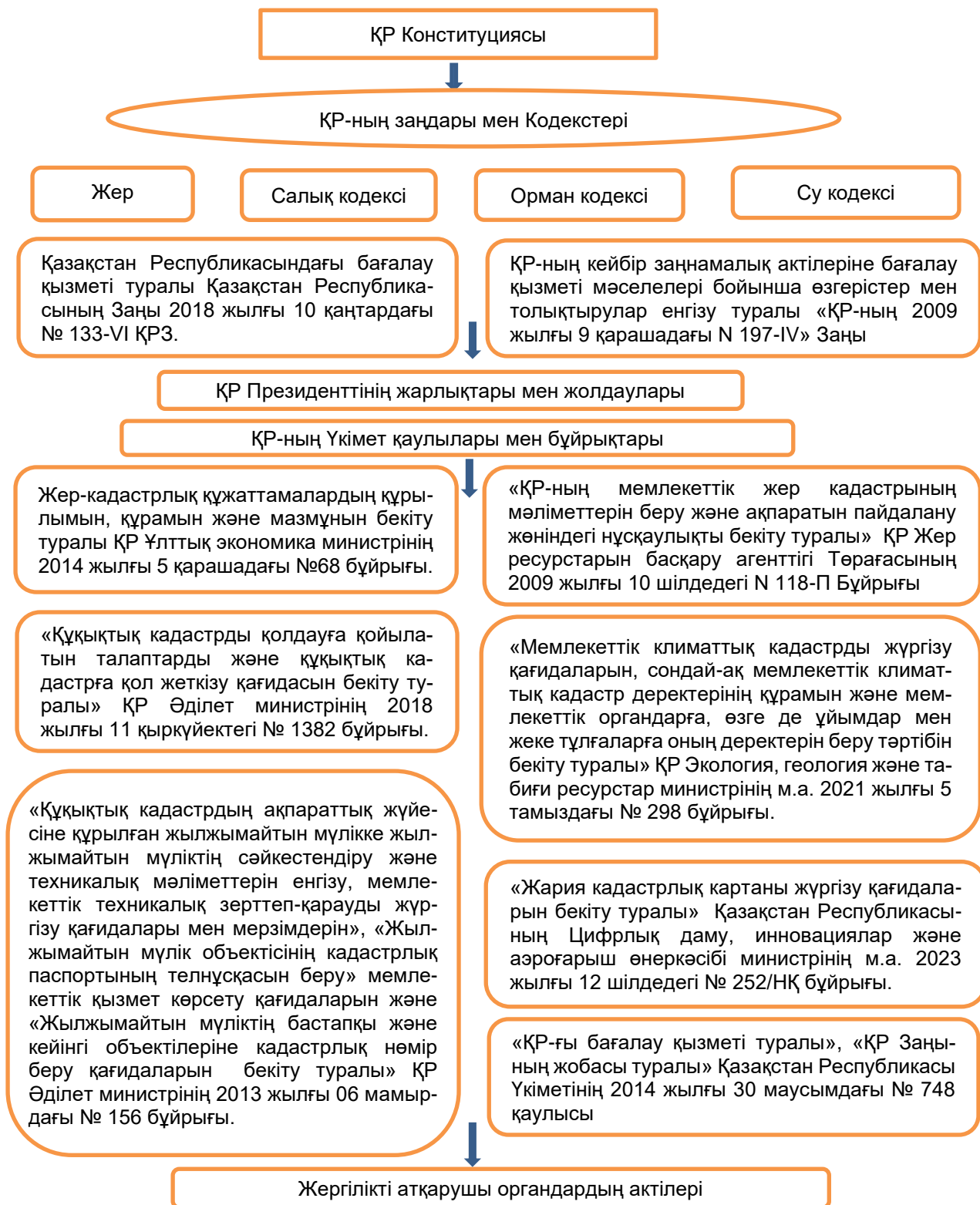
Зерттеулерге сәйкес, суреттен анық байқауға болады: елімізде 5 аймақ бойынша 1 адамға келетін егістік ауданы: Солтүстік аймақ: 4,1 га/адам, шығыс аймақ: 1 га/адам, орталық аймақ: 1,1 га/адам, оңтүстік аймақ: 0,4 га/адам, батыс аймақ: 0,2 га/адам. Осыған сәйкес, егістік ауданы аз аймақ, яғни оңтүстік өңір халқын солтүстік аймаққа қоныстандыруға болады. Бұл өз кезегінде жерді пайдалану мүмкіндіктерін жақсартуға, елдің экономикалық және әлеуметтік әл-ауқатын көтеруге орасан зор үлесін қосады.

Қазіргі уақытта Қазақстанда жер құнын анықтау үшін бағалаудың екі түрі пайдаланылады: нормативтік кадастрлық (баға-

лау) құны және нарықтық құны. Олар қалыптасу және қолдану тәсілдерімен ерекшеленеді. Кадастрлық құн – жер кодексіне және «Жер учаскелері меншікке берілген кезде, мемлекет немесе мемлекеттік жер пайдаланушыларға жалға берген кезде, жер учаскелері үшін төлемақының базалық мөлшерлемелерін белгілеу туралы» ҚР Үкіметінің 2003 жылғы 2 қыркүйектегі №890 қаулысына, сондай-ақ жер учаскелерін жалдау құқығын сатқаны үшін төлемақы мөлшеріне сәйкес базалық мөлшерлемелер мен түзету коэффициенттері жүйесінің негізінде белгіленеді (Жер учаскелеріне төлемақының базалық ставкаларын...) [12].

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер, жер санаттарының ішінде - ерекше құқыққа ие. Жер учаскелерін құқықтық қамтамасыз ету – Қазақстан Республикасының Конституциясы, Жер, Орман, Су кодекстері, жерге

нормативтік құқықтық актілер, Президенттің хаттары мен жылдағы жарлықтары, ҚР Үкіметінің қаулылары, жермен қарым-қатынастарын реттейтін заңдар, актілер (2 сурет).

Ескерту: автор Қазақстан Республикасының нормативтік-құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесімен құрастырған

2 сурет – Кадастрлық бағалаудың құқықтық-нормативтік реттеу

Жер кодексіне сәйкес, жер учаскелері тұрақты, уақытша, өтеулі, өтеусіз құқықтары беріледі. Азаматтар мен мемлекеттік емес заңды тұлғалар - жер пайдаланушылар болып есептеледі.

2003 жылы Қазақстан Республикасы Жер кодексіне сәйкес ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер учаскелеріне жеке меншік құқығын енгізген сәттен, 2016 мораторий енгізілген сәтке дейін ауданы 1,4 млн га жер сатылды (1 кесте).

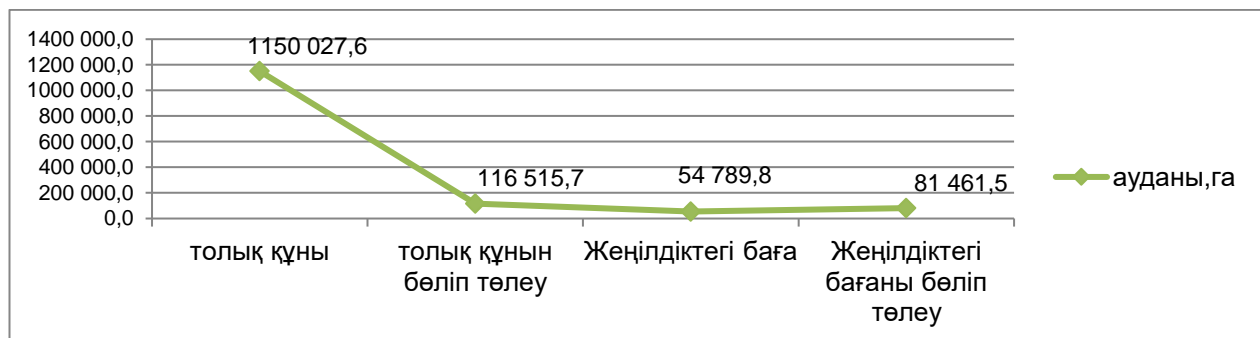
1-кесте - Мемлекеттің ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді сату динамикасы, мың. га

Көрсеткіш	Жыл									
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Сатылған жерлер (өсіп келе жатқан нәтиже), мың тг	499,4	772,9	830,2	864,5	912,4	996,1	1 115,6	1220,3	1299	1408,3
оның ішінде: бір жыл ішінде сатылған жерлер, мың тг	212,4	273,5	57,3	34,3	47,9	83,7	119,5	104,7	84,8	98,2

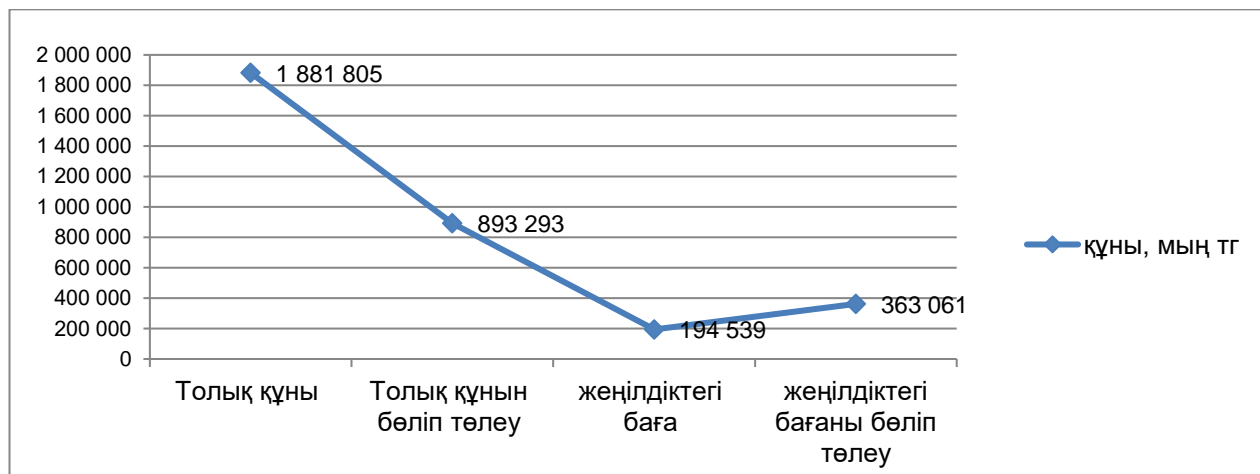
Ескерту: автор дерекөз негізінде құрастырған (Қазақстан Республикасының 2016 жылғы жер жағдайы және оны...) [13]

Зерттеу нәтижелерін кестеден байқағанымыздай 2003-2016 жылға дейін, бір жыл ішінде ауыл шаруашылығы жерлерін сатып алу қарқынын көрумізге болады.

2003-2016 жылдар аралығында ауыл шаруашылық жерлері 4 категория бойынша, жеке меншікке сатылды: толық құнын төлеу, толық құнын бөліп төлеу, жеңілдікпен сатып алу және жеңілдікпен сатып алу бағасын бөліп төлеу (3-4 сурет).

Ескерту: дерекөз (Қазақстан Республикасының 2016 жылғы жер жағдайы және оны...) [13]
3 сурет – 2016 жылғы 1 желтоқсанға республика бойынша ауыл шаруашылығы мақсатындағы сатылған жерлердің ауданы

Ескерту: дерекөз (Қазақстан Республикасының 2016 жылғы жер жағдайы және оны...) [13]
4 сурет – 2016 жылғы 1 желтоқсанға республика бойынша ауыл шаруашылығы мақсатындағы сатылған жерлердің құны

Зерттеу нәтижесінде 3-4 суретте көрсетілгендей, жалпы ауданы 1 150,0 мың га (82%), ал жер учаскелері толық кадастрлық құны бойынша – 18,8 млрд. теңге сатылған. Бұл жер учаскелері нарықтық айналымда болуы мүмкін. Толық құнын бөліп төлеу бойынша – 843,3 млн теңге 116,5 мың га жерді құрады. Жеңілдіктегі баға бойынша 194,5 млн теңге 54,8 мың га жер учаскесі, жеңілдіктегі жерді бөліп төлеу бойынша 363,1 млн теңгеге 81,5 мың га жер сатылған (Қазақстан Республикасының 2016 жылғы жер жағдайы және оны...) [13].

Жерді кадастрлық бағалау (нормативтік) – ең алдымен, ауыл шаруашылығы алып түріне қараймыз. Алап түрін анықтау үшін жер пайдаланушылық жоспарын пайдаланамыз. Жер пайдаланушылық жоспарында

жергілікті жердің топырақ құнарлығының балл банитетіне, сонымен қатар халықтың қажеттілігіне байланысты.

Топырақ түрлері әр түрлі және күрделі. Еліміздің Солтүстік аймағында қара, қоңыр, ашық қоңыр топырақтары кеңінен тараған. Топырақ түріне сәйкес базалық ставка бекітілген.

Жоғарыда айтып өткеніміздей ең көп егістік алабы кең тараған ол – еліміздің солтүстік аймағы. Ендігі жерде солтүстік аймақтың нормативтік бағасын, яғни кадастрлық құнын анықтап, нарықтық құнмен салыстырып көреміз (2 кесте).

Обектілерді зерттеу үшін жердің кадастрлық құн және нарықтық құнды салыстырамыз (3 кесте).

2-кесте – Солтүстік аймақтағы Ақмола облысы және Қостанай облысы бойынша егістік алабының кадастрлық құны

Алап түрлері, топырақ түрлері	Көлемі, мың га	Жер учаскесіне төлемақының базалық ставкасы, мың тг	Жалпы интегралды түзету коэффициенті	Кадастрлық құны, мың тг
Ақмола облысы				
Шаруа қожалық	144,0	49,4	1,1	7 824,96
ЖШС	360,0	49,4	1,1	19 562,4
Қостанай облысы				
Шаруа қожалық	31,8	35,6	1,3	1 471,704
ЖШС	100,0	35,6	1,3	4 628,0
Ескерту: дерекөз Қостанай және Ақмола облыстарының жер қатынастары мәліметтері бойынша есептелінген				

3-кесте - Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жердің бағалау құнын салыстыру

	Ауданы, га	Кадастрлық құны, мың тг	1 га мың теңге	Нарықтық құны, мың тг	1 га мың теңге
(Ақмола облысы, Сандықтау ауданы) ШҚ	144,0	7 824,96	54,34	25 000,0	174,0
(Ақмола облысы, Сандықтау ауданы) Жалманқұлақ ЖШС	360,0	19 562,4	54,3	62 500,0	174,0
Арқалық Агро KZ (Қостанай облысы, Арқалық ауданы)	31,8	1 471,7	46,28	3 600,0	113,2
«Асқар» (Қостанай облысы, Арқалық ауданы)	100,0	4 628,0	46,2	12 000,0	113,2
Еркерту: дерекөз Қостанай және Ақмола облыстарының жер қатынастары мәліметтері бойынша есептелінген					

2-3-кестеден Ақмола облысының Сандықтау ауданындағы 144,0 га ауыл шаруашылығы жерінің кадастрлық құны 7,8 млн теңгені, ал нарықтық құны 25 млн теңгені құрайтынын көруге болады. Бұл бағалар арасындағы айырмашылық 17 млн теңгені құрайды. Бұл жер төлемінің базалық мөлшерлемесі үш есе төмен екенін және қайта қарауды қажет ететіндігін көрсетеді. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерге нарықтың дамуы өте төмен, сол

себепті кей жағдайларда бұл шаманың өзгеруі мүмкін екендігін атап өту керек.

Ауыл шаруашылығы жерлерінің бастапқы нарығын қалыптастыру кезінде базалық мөлшерлемелерді мемлекет нарықтық айналымға тарта отырып, азаматтар мен шаруашылық жүргізуші субъектілерге билік етуге, иеленуге немесе пайдалануға беретін жер учаскелерінің кадастрлық құнын белгілеу үшін негіз болады. Осылайша, жердің кадастрлық

құны ауыл шаруашылық жерлерін нарықтық қатынастарға енгізу кезінде жер қатынастарын реттеу процесінде жетекші экономикалық тетіктердің бірі болып табылады.

Жер қатынастарын құқықтық реттеудің қазақстандық тәжірибесінің бірегейлігі бірқатар нақты жағдайлар мен алғышарттарға негізделген:

- жер қатынастары реттелетін түбегейлі жаңа саяси және құқықтық өріс;

- ауыл шаруашылығы жерлері нарығын құқықтық реттеудің тарихи тәжірибесі жоқ;

- жер қатынастарында нарықтық тетіктерді іске асыру кезінде әкімшілік және әлеуметтік-психологиялық кедергілердің болуы;

- биліктің заң шығарушы тармағының жер қатынастарын реттеу процестерінің серпінділігі мен күрделілігіне жеткіліксіз дайындығы.

Қазақстандық жер заңнамасын қалыптастыру және дамыту нәтижелерін талдауды жинақтай отырып, қазіргі уақытта ауыл шаруашылығы жерлерінің нарықтық айналымы жағдайында қатынастарды реттеу үшін тұтас құқықтық база құрылды деп есептеуге болады (Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 20 маусымдағы N 442 Жер кодексі) [14].

Олқылықтарды жою және жер қатынастарын реттеудің тиімділігін арттыру үшін бірқатар мәселелерді шешу қажет:

* жердің өзіндік ерекшеліктерін оның нарықтық айналымын реттеу кезінде құқықтық объект ретінде көрсету;

* жер иесінің не жер пайдаланушының мүлктік құқықтарына кепілдік беру кезінде заңнамалық реттілік пен сабақтастықты қамтамасыз етуге міндетті;

* жер құқығы нормалары иерархиясының функционалдық өзара іс-қимылын және келісімділігін қамтамасыз ету;

* жер заңнамасын іске асырудың тиімді тетігін қалыптастыру.

Бұл мәселелерді шешуде Жер кодексі ерекше рөл атқарады, ол реттеу нысанасын қамтудың толықтығын белгілейді және жер құқықтық қатынастары саласындағы заңға тәуелді нормативтік актілердің мазмұны мен бағытын анықтайды. Бұл ретте заңға тәуелді нормативтік құжаттар мен Жер кодексінің өзі арасындағы сәйкестік мәселесі ерекше маңызға ие.

Жерді бағалау мәселесінде ресми және сапалы деп екі тәсілді ажратуға болады. Бірінші тәсіл: жердің құнарлығын көрсететін – кадастрлық құн. Оны біліктілік дәрежесі бар маман жүргізуге құқылы және мемлекеттік органдар жүзеге асырады. 2003

жылы ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің кадастрлық тұрғыда бағалау үшін, төлемақының базалық ставкаларын есептеуге, топырақ түріне және дақылдар өнімділігіне, 1 га үшін жалпы өнім құны, 1 га өндіріс бағасы. Есепті кіріс рентасы, капиталдандыру коэффициенті қажет болды. Капиталдандыру коэффициенті - 0,08, абсолютты рента - 50 тг құрады. Астық құнына және экономикалық жағдайларға байланысты бұл баға актуальды емес (Методика расчета базовых ставок платы (нормативной цены)... [15].

Екінші тәсіл – нарықтық құн. Бұл сұраныс пен ұсыныстың арақатынасы, Бұл екі тәсілді біріктіру өте маңызды, дегенмен жер құнарлығы – сапалық параметрін ескеру қажет.

Банитет балын есептеудің бірнеше әдіс-тәсілдері бар, бірақ олар құнарлылық стандарты көрсеткішіне ие. Құнарлылық стандарты – бұл оның жоғары деңгейдегі топырақ құнарлылығының аймақтық моделі. Аймақтық модель эталонмен салыстырылады. Топырақтың әр түрлі таралуына сәйкес, эталонмен дұрыс салыстырылмайды.

Жерді бағалау кезінде кешенді тәсіл маңызды, ол қазіргі деңгейде дәстүрлі топырақты зерттеу мен қашықтықтан зондтау деректерін талдаумен үйлеседі. Қашықтықтан зондтау деректері жердегі архивтік деректерді толықтырады және жиі ауыстырады (Борщев Д., Королев В.) [16].

Талқылау

Зерттеу нәтижелері негізінде ауыл шаруашылығы аумақтарын бағалаудың негізгі проблемаларын:

- кадастрлық бағалау ғасырдың басынан бастап шетелде зерттелді. Осы зерттеулерден кадастрлық құнды анықтау әрдайым өзекті болып табылады;

- 2003 жылы қабылданған Жер кодексі ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді сатып алу құқығын берді. 2016 жылғы жағдай бойынша мароториялықтардың пайда болуына байланысты 2003 жылдан 2016 жылға дейін 4 санаттағы 1,4 млн гектар жер сатылды, бұл күткеннен аз болды;

- жер ақысының базалық мөлшерлемесі есептелген, абсолютті жалдау ақысы 50 теңгені құрайды. Бірақ нарық бір орында тұрмайды, бағалар күннен-күнге өсіп келеді;

- Ақмола облысының Сандықтау ауданында ауыл шаруашылығы үшін 144,0 га жердің құны 7 824,96 мың теңгені құрайды. Нарықтық құны 25 000 теңгені құрайды. Сатып алу бағасы 3 еседен асады.

Біз Қазақстан Республикасында жерді бағалау жүйесін дамытудың қажеттілігі мен

маңыздылығы айқын екенін көріп отырмыз, алайда жерді бағалау әдіснамасын жетілдіруге жерді сатып алу дамымайды, өйткені бағалау біздің барлық аумақтарымызда жүргізілмейді. Сондықтан жерді кадастрлық бағалау әдіснамасын жетілдіріп, нақты ұсыныстар беру қажет:

- жерді жалға алу ақысын төлеу, мемлекет мұқтажы үшін бөлінген жер резервтерін бағалау және кез келген деңгейдегі бюджеттің кіріс көзі ретінде қаржылық реттеушілерді ұсыну;

- аумақты пайдалану тиімділігін, артықшылықтарын бағалау;

- республикадағы жер бағалары туралы жер пайдаланушыларға оларға қатысты заңды міндеттемелерін көрсете отырып ақпарат беру;

- құқықтық актілер мен ережелерді жетілдіру.

Елдегі нарықтың дамуына, заңды иелену мен басқарудың әртүрлі нысандарының болуына байланысты жер учаскелерін экологиялық, құқықтық және экономикалық бағалауды жетілдіру қажет.

Жерді бағалау құрамы: дайындық жұмыстары, жер көлемін бағалау, негізгі кірістерді анықтау, бағалау шкаласын құру шығындары, жерді бағалау көрсеткіштерін жүргізу, экономикадағы жерді бағалау, жерге орналастыру құжаттамасын сараптау, әзірлеу, бекіту. Жерді бағалауға мемлекеттік бақылауды белгілеу.

Қорытынды

1. Зерттеу нәтижелері бойынша ауыл шаруашылық жерлері мемлекет меншігінде болуы керек. Бұл жерді бағалау мен олардың пайдаланылуына тұрақты бақылауды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Жердің тозуын болдырмау және құнарлылығын арттыру үшін оның жай-күйін үнемі бақылау қажет.

2. Шетелдік тәжірибеге сүйене отырып және нарық құнды ескере отырып, жерді бағалау кезінде тиімді коэффициенттерді қолдану қажет. Бұл жерді бағалауды ағымдағы экономикалық жағдайлар мен нарық қажеттіліктеріне сәйкес етуге мүмкіндік береді.

3. Ауыл шаруашылық жерлерінің ерекше заңды маңызы бар. Бағытталған заңнамалық және нормативтік-құқықтық актілерді әзірлеу қажет: жердің құнарлылығын сақтау және арттыру, жер мониторингін жетілдіру, жерді ұтымды және мақсатты пайдалануды қамтамасыз ету, жеке және заңды тұлғалардың құқықтарын қорғау.

4. 2003 жылы ауыл шаруашылық жерлерін жеке меншікке беру енгізілді. 2003

жылдан 2016 жылға дейін 1,4 млн га жер сатылды, бірақ жер төлемінің негізгі ставкалары 2003 жылдан бері өзгерген жоқ. Зерттеулер көрсеткендей, Қостанай және Ақмола облыстарында жер учаскелерінің нарықтық құны кадастрлық құннан 3 есе артық. Бұл негізгі ставкаларды қайта қарау және кадастрлық құнды нарықтық құнға сәйкестендіру қажеттілігін көрсетеді.

5. Жер учаскелерін бағалау әдістемесін жетілдіру, жер нарығына тұрақты мониторинг жүргізу қажет, оның негізінде базалық мөлшерлемелер мен коэффициенттер жүйесін түзету қажет.

6. Кадастрлық бағалауды жаңғырту және нарықтық бағаларды қалыптастыру. Әлеуметтік-экономикалық факторлардың әсерінен және шетелдік тәжірибеге сүйене отырып, жер қатынастарын дамыту ерекшеліктерін ескере отырып, жерді кадастрлық бағалау тетіктерін жаңғырту қажет. Бұл нарықтық бағаларды қалыптастыру кезінде жердің құнарлылығын және олардың нақты құндылығын ескеруге мүмкіндік береді. Жер кадастрын жүргізудің цифрлық форматының енгізілуімен жер учаскелерінің нарықтық бағалары бар карталар жасауға және өңірлерде бағалардың тұрақты мониторингін жүргізуге мүмкіндік туды.

Мүдделер қақтығысы: автор мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Әдебиеттер тізімі

[1] Маланьина, А.А. Анализ текущей ситуации и перспективы развития рынка земель сельскохозяйственного назначения в Республике Казахстан / А.А.Маланьина // Вестник Алтайской Академии экономики и права, 2020.-№12.- С.336-347с.

[2] Lepikhina, O.Y. Variable accounting of pricing factors at land parcels cadastral valuation (on the example of Saint-petersburg) / O.Y. Lepikhina, E.A. Pravdina // Bulletin of the Tomsk Polytechnic University.-2019.-Vol.330.- №2. - P.62-74.

[3] Lizura, A.S. Assessment of negative infrastructural externalities when determining the land value/ A.S Lizura, E.N. Bykova / Journal of Mining Institute.-2021.- Vol 247.- № 3. -P. 154-170.

[4]. Oleksandr, B. Analysis of the structure and fertility of agricultural land in western Ukraine and its monetary assessment / B. Oleksandr, O. Bondar, Y. Melnyk, N. Tsytsiura, O. Dukh, I. Halahan / Scientific Horizons-2023.- Vol. 26.- No. 5.- P.108-122.

[5] Albouy, D.Y. A statistical learning approach to land valuation: Optimizing the use of external information / D.Y. Albouy, M. Shin//

Journal of Housing Economics.- 2022.- Vol 58.- Part-B.- P.1- 14.

[6] Jeffrey, Z.A. Matching method for land valuation / Z. Jeffrey // Journal of Housing Economics .- 2022.-Vol 58.- Part-A.- 101878

[7] Bykova, E. Modeling the Cadastral Value of Land Plots of Gardening and Horticultural Non-Profit Partnerships Taking into Account the Influence of Local Factors of the Territory / E. Bykova, T. Banikevich, N. Zalivatskaya, O. Pirogova / Land.- 2024.-N 13(7).- 1004.

[8] Глебова, А.Г. Динамика развития производства основных сельскохозяйственных культур / А.Г. Глебова //Аграрная наука. – 2019. – №9. – С.140-146.

[9] Benjamin, D. The German Verkehrswert (market value) of land: Statutory land valuation, spatial planning, and land policy / D. Benjamin //Land Use Policy.- 2024.- Vol 136.- N 1.- P.132-142.

[10] Курманова, Г.К. Некоторые аспекты ценообразования земель сельскохозяйственного назначения в Казахстане / Г.К. Курманова// Проблемы агрорынка.-2022.-N 3.-С.164-169.

[11] Қазақстан Республикасының 2023 жылғы жер жағдайы және оны пайдалану туралы жиынтық талдамалы есебі. –Астана: Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің Жер ресурстарын басқару комитеті, 2023.-162 б.

[12] «Жер учаскелеріне төлемақының базалық ставкаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2003 жылғы 2 қыркүйектегі N 890 Қаулысы [Электрондық ресурс] -2024.- URL: <https://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/> (қаралған күні: 05.06.2024).

[13] Қазақстан Республикасының 2016 жылғы жер жағдайы және оны пайдалану туралы жиынтық талдамалы есебі.- Астана: Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің Жер ресурстарын басқару комитеті, 2016.- 170б.

[14] Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 20 маусымдағы N 442 Жер кодексі. [Электрондық ресурс]. -2024.- URL: <https://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/K030000442> (қаралған күні: 05.06.2024)

[15] Методика расчета базовых ставок платы (нормативной цены) для определения кадастровой оценочной стоимости сельскохозяйственных угодий.- Астана: Комитет по управлению земельными ресурсами Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан, 2016.- 9с.

[16] Борщёв, Д. Разные цели – разная оценка / Д. Борщёв, В. Королев / Аграрный сектор.-2021.- №1 (47).- С.88-94.

References

[1] Malanyina, A.A. (2020). Analiz tekushchej situacii i perspektivy razvitiya rynka zemel' sel'skohozyajstvennogo naznacheniya v Res-

publike Kazakhstan [Analysis of the current situation and development prospects of the agricultural land market in the Republic of Kazakhstan]. *Vestnik Altajskoj Akademii Ekonomiki i Prava - Bulletin of the Altai Academy of Economics and Law*, 12, 336-347 [in Russian].

[2] Lepikhina, O.Y. & Pravdina, E.A. (2019). Variable accounting of pricing factors at land parcels cadastral valuation (on the example of Saint-Petersburg). *Bulletin of the Tomsk Polytechnic University*, 330(2), 62-74 [in English].

[3] Lizura, A.S. & Bykova, E.N. (2021). Assessment of negative infrastructural externalities when determining the land value. *Journal of Mining Institute*, 247(3), 154-170 [in English].

[4] Oleksandr, B., Bondar, O., Melnyk, Y., Tsytsiura, N., Dukh, O. & Halahan, I. (2023). Analysis of the structure and fertility of agricultural land in western Ukraine and its monetary assessment. *Scientific Horizons*, 26(5), 108-122 [in English].

[5] Millen, M., Daniel, Zabel (2022). A statistical learning approach to land valuation: Optimizing the use of external information. *Journal of Housing Economics*, 58(B), 1-14 [in English].

[6] Jeffrey, Z. (2022). A matching method for land valuation. *Journal of Housing Economics*, 58(A), 101878 [in English].

[7] Bykova, E., Banikevich, T., Zalivatskaya, N. & Pirogova, O. (2024). Modeling the cadastral value of land plots of gardening and horticultural non-profit partnerships, taking into account the influence of local factors. *Land*, 13(7), 1004 [in English].

[8] Glebova, A.G. (2019). Dinamika razvitiya proizvodstva osnovnyh sel'skohozyajstvennyh kul'tur [Dynamics of the production of main agricultural crops]. *Agrarnaya Nauka - Agricultural Science*, 9, 140-146 [in Russian].

[9] Benjamin, D. (2024). The German Verkehrswert (market value) of land: Statutory land valuation, spatial planning, and land policy. *Land Use Policy*, 136(1), 132-142 [in English].

[10] Kurmanova, G.K. (2022). Nekotorye aspekty cenoobrazovaniya zemel' sel'skohozyajstvennogo naznacheniya v Kazahstane [Some aspects of pricing agricultural land in Kazakhstan]. *Problemy Agrorynka – Problems of Agrimarket*, 3, 164-169 [in Russian].

[11] Kazakhstan Respublikasy zher zhağdajy және onyn paidalanu turaly jyntyq taldamaly esebi [Comprehensive analytical report on the state and use of land in Kazakhstan for 2023] (2023). *Astana: Committee for Land Resources Management, Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan*, 162 [in Kazakh].

[12] "Zher uchaskelerine tolemakynyn bazalyq stavkaların bekıtu turaly" Kazakhstan Respublikasynyn 2003 jyldaghy 2 qyrkuyektegi N 890 Qaulysy [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan No. 890 of

September 2, 2003, on establishing the basic rates of payment for land plots] [Electronic resource] (2024). Available at: <https://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/> (date of access: 05.06.2024) [in Kazakh].

[13] Kazakhstan Respublikasynyn zher zhaǵdajy jáne onyn paidalanu turaly jyntyq taldamaly esebi [Comprehensive analytical report on the state and use of land in Kazakhstan for 2016] (2016). *Astana: Committee for Land Resources Management, Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan*, 170 [in Kazakh].

[14] Kazakhstan Respublikasynyn 2003 jyldaghy 20 mawsymdaghy N 442 Zher kodeksi [Land Code of the Republic of Kazakhstan No. 442 of June 20, 2003] (2024). Available at:

<https://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/K030000442> (date of access: 05.06.2024) [in Kazakh].

[15] Metodika rascheta bazovyh stavok platy (normativnoj ceny) dlya opredeleniya kadastral'noj ocenochnoj stoimosti sel'skohozyajstvennyh ugodij [Methodology for calculating the basic rates of payment (normative price) for determining the cadastral assessed value of agricultural lands] (2003). *Astana: Committee for Land Resources Management, Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan*, 15 [in Russian].

[16] Borshchev, D. & Korolev, V. (2021). Raznye celi — raznaya ocenka [Different goals — different valuations]. *Agrarnyj Sektor - Agrarian Sector*, 1(47), 88-94 [in Russian].

Автор туралы ақпарат:

Жуматаева Мадина Сейдиллаевна - негізгі автор; Ph.D докторанты; кафедра «Кадастр»; С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті; 010000 Жеңіс көш., 62, Астана қ., Қазақстан; e-mail: madinka_19_91@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5104-2417>

Information about author:

Zhumataeva Madina Seidillaevna - **The main author**; Ph.D student; The Department of Cadastre; S. Seifullin Kazakh Agro Technical Research University; 010000 Zhenis Ave., 62, Astana, Kazakhstan; e-mail: madinka_19_91@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5104-2417>

Информация об авторе:

Жуматаева Мадина Сейдиллаевна - **основной автор**; докторант Ph.D; кафедра «Кадастр»; Казахский агротехнический исследовательский университет им. С. Сейфуллина; 010000 ул. Женис, 62, г.Астана, Казахстан; e-mail: madinka_19_91@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5104-2417>

ПРОБЛЕМЫ АГРОРЫНКА

Правила оформления статей для публикации в журнале
смотреть на сайте <https://www.jpra-kazniiprk.kz>

Редакторы: И.С. ТАИПОВА, К.О. ОМИРГАЛИЕВА
Компьютерный макет Ж.С. ДОСУМОВА

Подписано в печать 26.09.2024г.
Формат 60x84 1/8. Бумага офсетная.
Объем 31,5 усл.п.л., 29,6 уч.изд.л.
Тираж 150 экз. Заказ № 324.
Отпечатано в КазНИИ экономики АПК и РСТ

Адрес редакции:
Казахстан, 050057 г. Алматы, ул. Сатпаева, 30 «б»
тел.: 245-35-87; 245-36-20, fax: 245-36-07
e-mail: kazniiprk@mail.ru